

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**PROBLEMATICA RĂZBOIULUI CIVIL DE ȘAPTE ANI
DIN CADRUL ȚARATULUI ASĂNEȘTILOR (1211-1218).
STUDIU DE CAZ.**

**THE PROBLEMATICS OF THE SEVEN YEARS' CIVIL WAR
WAGED IN THE VLACHO-BULGARIAN EMPIRE (1211-1218).
CASE STUDY**

Ginel Lazăr*

Abstract

The conspiracy which led to the assassination of Ioannitsa Kaloyan (1207) brought Boril, the son of the czar's sister, to the throne of Tarnovo. Boril, who hurried to marry his aunt-in-law, the Cuman widow of the dead czar, took the power with the support of the philo-Cuman party led by czarina Ana. The family of Asen I, one of Kaloyan's brothers, left the capital of the Empire and took refuge in the Principality of Halych-Volhynia. In wait for the right moment to start the fight for retrieving the throne, Ivan Asen (one of Asen I's sons) consolidated ever since 1207, the first year of his Russian exile, his connections with the Russians in Halych-Volhynia and with the Cumans, relying on the help of the former comrades of his father. The seven years' war, which began in 1211, was mistaken by G. Akropolites for the siege of Tarnovo, the last redoubt of the conquering offensive initiated by Ivan Asen II. In 1211 a revolt of the boyars took place in Vidin against czar Boril, the usurper of the throne. In order to defeat it, he resorted to the help of Hungarian king Andrew II. The Transylvanian military expedition (Saxons, Szekelys, Vlachs and Pechenegs) organized against the rebels in Vidin and led by count Ioachim of Sibiu is described in a royal diploma issued years after the event by the chancellery of king Bela IV on 23 June 1250, from Győr. Directed from the political centre in Preslav, the actions for the liberation of the Empire from the influence of Boril began with the boyars' uprising in Vidin and despite the initial failure they continued with an amazing success. The unfortunate czar, allied with Hungary and the Latin Empire, was forced to barricade himself in the Tsarevets fortress, where he was besieged by Ivan Asen II. Given that the Latins in Constantinople and the Hungarians could not help the czar besieged in Tarnovo, at the beginning of 1218 Ivan Asen occupied the capital-city of Tarnovo and overthrew Boril.

Keywords: civil war, Vlach-Bulgarian Empire, 1211 – 1218, uprising, Vidin, boyars, Ivan Asen.

În anuarul „Muzeul Național“ au fost publicate mai multe studii ale noastre, dedicate istoriei Asăneștilor. În articolul din acest an, ne vom concentra asupra unei probleme nedezbătute și neasumate de istoriografia românească. Este vorba de

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în istorie.

războiul de secesiune de șapte ani, declanșat de prințul Ioan Asan în anul 1211, prin revolta de la Vidin, și încheiat în 1218, după asediul și cucerirea Târnovului. Pentru o înțelegere cât mai bună a perioadei precizate, se cuvine o succintă prezentare generală, asociată subiectului în discuție.

Complotul care a dus la asasinarea lui Ioniță Kaloioannes (1197 – 1207) l-a ridicat pe tronul de la Târnovo pe Boril, nepotul de soră al țarului, care s-a grăbit să ia în căsătorie pe mătușa sa prin alianță, văduva de neam cuman, soția defunctului. Boril (1207 – 1218) a venit la putere sprijinit de partida filo-cumană condusă de țarina Ana. Cu ajutorul armatei cumane, conduse de Manastras (asasinul lui Ioniță), noul cuplu regal de la Târnovo se menține pe tronul Asăneștilor, consolidându-și pozițiile, ceea ce echivala cu ascensiunea evidentă a grupării războinice bulgaro-cumană¹. Din acest moment începe declinul elementului vlah, mai ales că fiii lui Asan I au luat drumul pribegiei, în ținuturile Cnezatului de Halici-Volânia, așteptând vremuri prielnice reîntoarcerii. Accederea lui Boril pe tron, cu sprijinul grupării radicale de bulgari și cumani, și părăsirea Țaratului de către familia lui Asan I și a anturajului acesteia, format din lideri politici și militari vlahi, reprezintă începutul unei noi etape de definire statală, prin raportarea tot mai evidentă la tradiția politică bulgară. Această etapă este denumită de noi a doua, din sintagma *epoca primilor Asănești*, una de căutare a unui model politic coerent, cu multiple prefaceri politice, care va culmina, spre final, cu un război intern de șapte ani, iar câștigătorul, adică Ioan Asan al II-lea (1218 – 1241), va definitiva triumful tradiției bizantine, în Țaratul Asăneștilor, prin apelul la organizarea politică a Primului Țarat².

¹ *Fontes Historiae Daco-Romanae* (FHDR), III, (ediție Al. Elian și N. Ș. Tanașoca), București, 1975, p. 400-403 (G. Akropolites); FHDR, III, p. 436-437 (T. Skutariotes); FHDR, III, p. 478-479 (Efrem). Vezi în acest sens și R. Wolff, *The Latin Empire of Constantinople*, în *A History of the Crusades* (editor K. Setton), vol. II, ed. 2, Madison, 1969, p. 205; George Akropolites, *The History*. Introduction, translation and commentary by R. Macrides, Oxford University Press, 2007, p. 91, 143; John V. A. Fine, Jr., *The Late medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, the University of Michigan Press, 1994, p. 87, 91, 92; I. Vásáry, *Cumans and tatars*, Cambridge University Press, 2005, p. 53; F. Dall'Aglio, *The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion*, în „Archivum Eurasiae Medii Aevi” (AEMA), 16, 2008 – 2009, p. 51; L. Krăstev, „Les Miracles de Saint Démètre de Thessalonique” et la participation d'Alains et de Coumans au siège de Thessalonique en 1207, în „Études balkaniques”, XXXIII, 3-4, 1997, p. 125-129; A. Madgearu, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185 – 1280)*, Târgoviște, 2014, p. 143-147.

² Studiul de față se încadrează în perioada de final a ceea ce noi am denumit generic *epoca primilor Asănești* (1185 – 1218), când rolul elementului vlah a fost decisiv în alcătuirea unei puteri nord-balcanice, cu centrul la Târnovo. Din acest considerent propunem o împărțire cronologică a perioadei primilor Asănești. Prima parte o intitulăm *epoca fraților Asan* (1185 – 1207), deoarece vlahii din nordul Balcanilor, conduși de frații Asan, au jucat un rol important pentru începutul și afirmarea Țaratului Asăneștilor. A doua parte o denumim *tranziția spre identitatea politică* (1207 – 1218). În acest timp se petrec o serie de evenimente cu o evoluție alternativă, o vie pendulare între Roma și Bizanț, unde se spera găsirea unei formule stabile de guvernare, prin alegerea unuia dintre cele două modele tradiționale. După anul 1218, primatul și triumful tradiției bizantine în Țaratul Asăneștilor, necesitatea raportării la ideologia Primului Țarat bulgar, dar și lipsa unității lumii vlah balcanice și a forței lor economice și demografice, care să permită o dominare a elementului vlah în Țaratul Asăneștilor, au ca finalitate alterarea elementului vlah și trecerea progresivă de la statul vlaho-bulgar la statul bulgar. Vezi și O. Iliescu, *Dreptul monetar în statul vlaho-bulgar al primilor Asănești (1187-1218)*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 103 (cf. n. nr. 1).

În vremea domniei lui Boril³, Țaratul Asăneștilor, deși a continuat să aibă sprijinul militar al cumanilor⁴, a cunoscut o etapă de regres militar⁵. Au crescut în acești ani tendințele particulariste ale marilor feudali, susținute de forțe politice din exterior. Domnia lui Boril a fost marcată de tulburări interne, tendințe separatiste ale unor feudali sprijiniți de Imperiul latin de Constantinopol și acțiuni de mare amploare ale susținătorilor fiilor țarului Asan I. Instabilitatea politică din provinciile Țaratului, cu referire la declanșarea revoltei prințului Ioan Asan, venită dinspre nord-estul statului, extinsă spre nord-vest, îl determină pe Boril să normalizeze relațiile cu Ungaria. Istoricul V. Achim susține încheierea unei alianțe în jurul anului 1210, între Boril și Andrei al II-lea (1205 – 1235), concretizată pe fondul crizei politice⁶. Ne raliem acestei poziții, importantă pentru argumentarea războiului de secesiune, de șapte ani, care a cuprins Țaratul Asăneștilor între 1211 și 1218. Alianța din 1210 a fost una de conjunctură, strict militară, dar folositoare lui Boril, în eventualitatea în care acesta deja anticipa evenimentele din 1211 de la Vidin. Totodată, alianța militară din 1210 și eficiența ei, dovedită prin respingerea temporară a complotului *boliarilor*⁷ de la Vidin, va deschide calea spre un acord durabil, bazat pe o alianță matrimonială, perfectat prin 1213 sau 1214. Așa cum vom vedea în continuare, Boril va pierde treptat susținerea potenților bulgari și, mai ales, vlahi, din provinciile de nord, aceștia sprijinându-l pe prințul Ioan Asan, moștenitorul legitim al tronului de la Tărnovo. Ajutorul cerut Ungariei se explică prin neîncrederea pe care țarul de la Tărnovo o nutrea față de stăpânii cetăților dunărene. Aceștia, în alianță cu turanicii cumani, puteau destabiliza organizarea statului, așa cum s-a întâmplat la Vidin, în 1211. Pe acest fond se constată o reducere a rolului jucat de elementul vlah la organizarea și la conducerea statului, fenomen ce se va accentua tot mai evident în deceniile următoare. Nepot bun al celor trei frați Asan (Petru, Asan I și Ioniță), Boril este văzut tot mai mult drept un țar bulgar. Cauzele sunt în primul rând de ordin politic, iar una dintre ele este chiar titlul de țar bulgar, întâlnit pe două sigilii de același tip. Cele două sigilii, descoperite într-o cetate din regiunea Belogradcik, nord-vestul Țaratului, de la poalele munților Balcani (satul rocilor de legendă: Belotintsi) și în incinta de la Preslav (poarta de sud), sunt identice cu cele ale lui Asan I (cu inscripții în bulgară). Aversul îl reprezintă pe Sf. Dimitrie, eliberatorul vlaho-bulgarilor de sub stăpânirea bizantină, iar reversul pe țarul Boril, care apare, ca și Asan I, purtând aceleași însemne ale puterii (diadema și crucea)⁸. Sigiliile lui Asan I și ale lui Boril, cu inscripții în bulgară, cu efigia Sf. Dimitrie, tratează aspecte ale evoluției cultului

³ I. Bojilov, *Familijata na Asenevci (1186-1460). Ghenealoghija i prosopografija*, Sofija, 1985, p. 69-77; D. Angelov, V. Ciolpanov, *Bălgarska voenna istorija prez srednovekovieto (X-XV)*, Sofija, 1994, p. 130-134.

⁴ I. Vásáry, *Cumans and tatars*, p. 57-61; Pl. Pavlov, *Tărnovskite țariți*, Veliko Tărnovo, 2006, p. 14.

⁵ W. Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, traducere de Mihai E. Avădanci, ediție îngrijită de Victor Spinei și Bogdan P. Maleon, prefată de V. Spinei, II, Iași, 2004, p. 140.

⁶ V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București, 2008, p. 41.

⁷ Despre originea și folosirea termenului *boliar*, vezi G. Moravcsik, *Byzantino-Turcica*, II, Berlin, 1958, p. 93-94; G. Lazăr, *Despre cultul bizantin al sfinților militari în Țaratul Asăneștilor*, în „Muzeul Național“, XXI, București, 2009, p. 5 (n. nr. 5).

⁸ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 150.

sfinților militari la Asănești. Această temă ne preocupă de ceva vreme și va necesita o dezvoltare specifică în viitor⁹.

Alegerea de a-i succeda lui Ioniță la conducerea statului, în chip ilegal, îi consacră un destin eminamente bulgăresc. Aici s-a produs o „falie” între liderii vlahi și cei bulgari, sprijiniți de cumani. Primii l-au urmat pe minorul Ioan Asan și familia sa în teritoriile rusești, ori au fost izolați din pozițiile de conducere, efectele fiind accentuarea caracterului bulgăresc al Țaratului. Așa cum bine pleda Petre. P. Panaitescu, maniera violentă de a accede a lui Boril la putere l-a izolat pe acesta de susținerea partidei vlah, fapt evidențiat în primul rând prin neamintirea termenului „Vlahia” în titulatura țarului Boril. Renumitul istoric crede că, odată cu schimbarea statutului social, are loc aprofundarea caracterului bulgăresc al celui de-al Doilea Țarat bulgar¹⁰.

Domnia țarului Boril, pe care am încadrat-o generic în *epoca primilor Asănești (tranziția spre identitatea politică)*¹¹, reprezintă un moment de răscruce pentru viitorul statului din Târnovo¹² sau, mai degrabă, o etapă de tranziție, cu menirea de a intermedia trecerea de la statul primilor Asănești la conturarea celui de-al Doilea Țarat bulgar.

Disensiunile politice și religioase grave din sânul Peninsulei balcanice au condus la crearea unor alianțe, susținute religios atât de Roma, cât și de Niceea (acolo unde rezida patriarhul grec). În primăvara anului 1211, sub influența *Conciliului* de la Târnovo, a fost încheiată o alianță politică între Târnovo și Niceea. La alianța îndreptată contra Imperiului Latin de Constantinopol au aderat *Regatul Vardarului* și Principatul Epirului, prin potențaii locali Streț și Mihail I Dukas Comnenos. Pe de altă parte, stăpânul *Regatului Rodopilor*, Alexis Slav, era de partea lui Henric I, de care era legat prin alianță matrimonială și al cărui vasal era. Totodată, împăratul latin era de partea Sultanatului selgiucid, dușmanul de moarte al Imperiului de Niceea. Imperiul Latin era în real pericol, fiindcă putea fi atacat din patru părți¹³. În Balcani pericolul cel mai mare venea dinspre Târnovo, care dirija atacuri la sud de Haemus cu

⁹ G. Lazăr, *La constitution de Tsarat des Asénides et le culte des Saints Militaires*, în „Études byzantines et post-byzantines”, VI, coord. E. Popescu și T. Teoteoi, București, 2011, p. 161-170. Evoluția cultului militar în cadrul Țaratului Asăneștilor se va regăsi sub o nouă abordare într-un viitor studiu al nostru.

¹⁰ Petre. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 223; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 153.

¹¹ V. *Supra*, n. nr. 2.

¹² Ioniță Kaloioannes a știut să se folosească de actul ce consfințea Unirea cu Roma, legând recunoașterea papei de tradiția politico-militară a Primului Țarat bulgar și justificându-și în acest mod atât acțiunile întreprinse, cât și planurile de viitor. Chiar dacă interesul Romei pentru statul Asăneștilor s-a diminuat după crearea Imperiului Latin de Constantinopol, Țaratul de Târnovo era în continuare destul de puternic ca să poată face față presiunilor, încurajate de papă, din partea Regatului ungar sau al Imperiului Latin. Moartea prematură a suveranului vlaho-bulgar nu schimbă prea mult raportul de forțe în Balcani, atât doar că moștenirea Asăneștilor, deși nu este pusă real în pericol, trece printr-un moment de adaptare contextuală (menținerea independenței față de puterile vremii: Imperiul Latin de Constantinopol, papalitate, Regatul Ungariei, pilonii rezistenței grecești, post 1204) și prefăcere internă (înăbușirea tendințelor centrifugale ale marilor *bolari*). După anul 1218, primatul și triumful tradiției bizantine în Țaratul Asăneștilor și necesitatea raportării la ideologia Primului Țarat bulgar au ca finalitate alterarea elementului vlah și trecerea progresivă de la statul vlaho-bulgar la statul bulgar.

¹³ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 159.

ajutorul cumanilor. Contra acestora, papalitatea a luat măsura inspirată de instalare a cavalerilor teutoni în Țara Bârsei. Diploma regală a lui Andrei al II-lea al Ungariei le conferă războinicilor germani drepturi considerabile, atribuindu-le funcția esențială de a lupta contra cumanilor. Șerban Papacostea a scos în evidență misiunea cavalerilor teutoni în apărarea Imperiului Latin, prin reducerea factorului cuman în atacurile declanșate de armata Asăneștilor în provinciile controlate de latini¹⁴. De asemenea, V. Achim, analizând politica expansionistă a Ungariei în regiunea sud-estică, realizată „în detrimentul Bulgariei“, consideră că instalarea teutonilor în 1211 s-a făcut cu scopul de a reduce din pericolul iminent în care se găseau latinii din Constantinopol, amenințați permanent de hordurile cumane, aliații Țaratului¹⁵. Până la alungarea lor în 1225, cavalerii teutoni au reușit să stopeze cu succes incursiunile cumanilor, ca aliați ai Asăneștilor, în sudul Dunării, punându-se astfel sub o presiune evidentă chiar teritoriul de nord al Țaratului vlaho-bulgar¹⁶. Efectele alianțelor balcanice din 1211 sunt vizibile în perioada următoare, când au loc mai multe ciocniri între vlaho-bulgari și latini. Boril, împreună cu sebastocratorul Streț, se concentrează asupra planului de ocupare a Thessalonice, dar după două încercări nereușite se simte din ce în ce mai neputincios, în condițiile în care a fost trădat de principele Epirului și, pe deasupra, a fost învins la al doilea atac contra puternicei metropole din Balcani, apărată de latini și de loialul Alexis-Slav (octombrie 2011)¹⁷. Mai mult, campania lui Henric I din Asia Mică, sprijinită de selgiucizi, a fost un adevărat succes, iar împăratul din Niceea, aliatul lui Boril, se recunoaște învins, cedând importante teritorii de pe litoralul Mării Marmara și de pe cel al Mării Egee. Conjunctura politică a anului 1213 îi era total defavorabilă Țaratului Asăneștilor, care se găsea izolat, potențial prins ca într-un clește, la nord de Ungaria, iar la sud de Imperiul Latin. Cele două state catolice acționau la sugestia Romei, fapt cunoscut foarte bine la Târnovo.

Prezentarea anterioară a avut darul de a ne introduce în contextul geo-politic în care se găsea Țaratul Asăneștilor, la momentul începerii acțiunilor de recucerire a

¹⁴ „O inițiativă și mai însemnată și cu consecințe profunde pentru situația geopolitică a întregii arii carpato-balcanice a fost instalarea în Țara Bârsei a Ordinului teutonic, cu misiunea de a-i combate pe cumani, aliații permanenți ai statului vlaho-bulgar. Puterea de rezistență a acestuia a fost considerabil slăbită de lovitură administrată cumanilor de cruciați instalată acum la cotul Carpaților. Prins în cleștele preconizat de papa Innocentius al III-lea, statul Asăneștilor a fost silit, după câțiva ani de rezistență, să se incline și să se încadreze în sistemul de alianțe catolice constituit în sud-estul Europei sub patronajul papalității”. Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciați și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 30. A se vedea și primul paragraf, de la p. 31, care este o completare a celui citat deja.

¹⁵ „În consecință, în prima parte a secolului al XIII-lea, chiar dacă politica sud-estică a Ungariei a depășit cadrele conflictului cu Bulgaria, iar frontul de acțiune ungară în această parte a Europei s-a întins în teritoriile bosniace până la Curbura Carpaților, expansiunea ungară s-a făcut în primul rând în detrimentul Bulgariei sau în legătură cu politica față de această țară. Elocvent în acest sens este faptul, demonstrat recent, că instalarea în 1211 de către regele Andrei II a teutonilor în Țara Bârsei, cu misiunea de a-i combate pe cumani, aliați ai Asăneștilor, a avut valoarea unei diversivni nordice la adresa Imperiului vlaho-bulgar, servind astfel cauzei cruciadei (concret, menținerii Imperiului latin amenințat de statul Asăneștilor)”. V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 40-41.

¹⁶ Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciați și Imperiul Mongol*, p. 31 (și următoarele până la p. 36).

¹⁷ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 160; John V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, p. 99.

tronului părintesc de către prințul Ioan Asan. Nu avem informații detaliate ale planului viitorului mare țar bulgar, ci doar pasajul confuz al lui G. Akropolites și coroborări conjuncturale și deductibile. Menirea istoricului este de a le interpreta corect. Este ceea ce vom încerca în continuare.

Revenind cu discuția la hotarele nordice ale Țaratului se impun anumite precizări. Încă din 1207, anul pribegiei rusești, Ioan Asan, ajutat de vechii camarazi ai tatălui său, Asan I, își consolidează legăturile cu rușii din Cnezatul Halici-Volânia și cumanii, așteptând momentul prielnic pentru declanșarea luptei de recucerire a tronului din Târnov¹⁸. Propunem anul 1210 drept reper pentru încheierea pregătirilor de luptă, inclusiv a alianțelor cu potențații vlaho-bulgari din centrele nordice ale Țaratului. Menționăm Preslavul și Vidinul, două posibile centre de putere care îl puteau sprijini pe Ioan Asan, determinante la nivelul influenței politice pe care o puteau exercita asupra teritoriilor nord-dunărene. Din păcate, sursele istorice nu sunt darnice cu privire la rolul Preslavului în declanșarea revoltei prințului Ioan Asan. Nu credem într-un rol activ al Preslavului în 1210 și 1211. Totuși, pas cu pas, apanajul teritorial al primului țar vlaho-bulgar, Petru¹⁹, fratele cel mare al lui Asan I²⁰, unchiul prințului moștenitor, a devenit în câțiva ani centrul puterii lui Ioan Asan. „Țara lui Petru”²¹, cum o denumea G. Akropolites, cu centrul la Preslav, era un teritoriu care și-a păstrat o anumită particularitate regională, contrară intereselor lui Boril, fapt de care a profitat Ioan Asan. Preslavul putea controla regiunea de nord-est a Țaratului, zona inferioară a Dunării de Jos, împreună cu Dobrogea. Revolta *boliarilor* din Vidin nu este întâmplătoare, aceasta fiind analizată în legătură directă cu ambițiile firești ale prințului moștenitor Ioan Asan. Vocile de împotrivire ale *boliarilor* din Vidin au ajuns la urechile lui Boril. Neputându-se deplasa spre nord, datorită desfășurării *Conciliului* contra bogomililor, prezidat de țar, apoi din cauza conflictelor armate din Macedonia și Thracia, unde era angrenat, țarul Boril s-a bazat pe alianța cu Ungaria, încercând să prevină o revoltă iminentă în regiunea Vidinului. V. Achim crede că alianța între Țarat și Ungaria s-a încheiat în 1210, pe fondul acutizării crizei politice interne vlaho-bulgare²². Același punct de vedere îl împărtășește și V. Spinei²³. Iată așadar cum anul 1210 devine un reper indiscutabil pentru constituirea unor alianțe durabile în regiunea dunăreană²⁴. Pe de o parte, prințul Ioan Asan încearcă cu ajutor rus și cuman, sprijinit de forțe obediente boierești, să recucerească tronul părintesc,

¹⁸ *Istoriia na Bălgariia*, III, *Vtora Bălgarska Dăržava*, Sofija, 1982, p. 162.

¹⁹ Primul țar vlaho-bulgar (1185 – 1187; 1196 – 1197).

²⁰ Al doilea țar vlaho-bulgar (1187 – 1196).

²¹ Din anul 1187, frații Asan I și Petru își vor împărți teritoriul cucerit, Asan I fiind recunoscut țar, iar Petru primind în schimb, cu titlul de apanaj, teritoriul de nord cu centrul la Preslav. „Căci amintitul Asan avea doi frați, dintre care unul se numea Petru, iar celălalt Ioan. Iar pe Ioan îl ținea lângă sine, iar lui Petru, despărțind o parte din stăpânirea sa, i-a poruncit să o conducă el. Căci Marele Preslav și Probatoș și <localitățile> din jurul lor au fost dăruite lui Petru de fratele său Asan, ca posesiune proprie, din care pricină până astăzi ele poartă numele de Țara lui Petru”. FHDR, III, p. 398-399. Vezi, *infra*, n. nr. 35.

²² V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 41.

²³ V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, 1999, p. 271.

²⁴ Vezi, *infra*, n. nr. 25.

iar Boril, cu ajutor unguresc și transilvan, să reziste într-o regiune ostilă și să păstreze integritatea teritorială a statului fondat de unchii săi după mamă. Pe fondul unei crize interne (contestarea autorității domnești și eșecurile militare în Balcani), lipsit și de aportul cumanilor, post 1211, Boril se aliază treptat cu ungurii și latinii, datorită iminentei primejdii reprezentate de acțiunile lui Ioan Asan. Fiii lui Asan I, Ioan și Alexandru, își vor împărți polii de putere, la începutul războiului civil. Dacă presupunem că Ioan Asan acționa indirect de la Preslav, prin obediența factorilor politici locali, atunci lui Alexandru i-a fost atribuit Vidinul. Această presupunere este confirmată în viitorul apropiat, când după 1218, anul ajungerii la putere a lui Ioan Asan, Alexandru este stăpânul regiunii de nord-vest, cu centrul la Vidin, deținând titlul aulic de sebastocrator, a doua funcție în stat, acordată, conform tradiției bizantine, fratelui suveranului.

La o dată controversată, noi sprijinim datarea pentru 1211, din considerentele pe care le vom expune în rândurile următoare (adică începutul războiului civil de șapte ani, perioadă de timp confundată de G. Akropolites cu asediul Tărnovului, ultima redută a ofensivei de cucerire declanșată de prințul Ioan Asan), a avut loc la Vidin o conjurație a *boliarilor* îndreptată contra țarului Boril, uzurpatorul tronului. Ca să o înfrângă el a apelat la ajutorul oferit de regele ungur, Andrei al II-lea. Expediția organizată împotriva rebelilor din Vidin ne este dezvăluită de o diplomă regală, târzie evenimentului, emisă în cancelaria lui Bela al IV-lea în 23 iunie 1250, la Győr (întărind-se „lui Filip, episcop de Zagreb, și lui Toma, comite de Cricău, moșia Szlanye, ca răsplată a serviciilor făcute de tatăl lor, Ioachim, comitele de Sibiu, și de ei, în slujba regatului...”)²⁵. În literatura de specialitate, istoricii plasează, cel mai des,

²⁵ După credința noastră, spre finele anului 1210 a avut loc la Vidin o conjurație a *boliarilor* contra lui Boril. Pentru înfrângerea răzmeriței el a apelat la regele maghiar Andrei al II-lea, cu care a încheiat o alianță militară. După toate probabilitățile, pregătirile de luptă au durat câteva luni, iar armata regelui s-a putut pune în mișcare la începutul anului viitor, spre primăvară. Andrei al II-lea l-a trimis în ajutorul Vidinului pe comitele Ioachim de Sibiu cu o oștire eterogenă alcătuită din sași, vlahi (români), secui și pecenegi. Oastea transilvană a trecut Dunărea, probabil la est de gura Jiului, continuându-și înaintarea pe malul drept al fluviului, spre Vidin. Pe teritoriul balcanic al Țaratului au fost întâmpinați de rebelii din regiunea Vidinului, unde s-a dat o primă luptă. Cumanii, cu care a luptat oștirea comandată de comitele Ioachim de Sibiu, pe râul Obozt (Ogost/a; râu din nord-vestul Bulgariei, afluent din partea dreaptă a Dunării), erau conduși de trei șefi locali, din Muntenia, unul dintre aceștia, pe nume Karaz sau Karas, căzând prizonier. Așa cum presupune și A. Madgearu, acești cumani erau de partea răzvrătiților din Vidin, sugerând doar o alianță de conjunctură, cauzată de orientarea lui Boril spre latinii din Constantinopol. Datarea târzie a evenimentelor de la Vidin (1214) de către A. Madgearu îl induce în eroare pe istoricul militar. Din punctul nostru de vedere, cumanii nu s-au aliat cu rebelii din Vidin din pricina schimbării politicii externe a lui Boril, favorabilă Imperiului Latin, ci erau în strânsă legătură cu prințul Ioan Asan, așa cum erau și rușii, de partea cărui erau pregătiți să lupte, încă din 1210. În lupta de pe râul Obozt (Ogost/a) cumanii din Muntenia („Cumania”) jucau rolul de a crea o diversivă în regiunea menționată și a opri înaintarea ajutorului militar transilvan oferit Vidinului de către regalitatea maghiară. După înfrângerea cumanilor, comitele de Sibiu se îndreaptă spre Vidin, unde dă o luptă crâncenă, pe timp de noapte, el însuși abia scăpând cu viață, dar „puțin înainte de a se face ziuă, el înapoie, în mâinile lui Asan Burul (Boril Asan), cetatea Vidin în deplină siguranță”. Vezi și DRH, *D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222 – 1456), București, 1977, p. 28-29; *Istoria Românilor*, III (Tratatul Academiei Române), București, 2001, p. 436; *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 149; D. Angelov, V. Ciolpanov, *Bălgarska voenna istorija prez srednovekovieto (X-XV)*, p. 132; *Istoria*

revolta *boliarilor* din Vidin și înăbușirea acestora între 1210 și 1211. Unele păreri merg până în 1214. Pentru o înțelegere cât mai exactă a situației vom face o trecere în revistă a unor puncte de vedere avizate. Volumul I din *Istoria militară a poporului român* prezintă într-un paragraf generos, de aproape o pagină, succesul corpului expediționar condus de comitele Ioachim de Sibiu, derulat „în anul 1210“, interpretând cât se poate de exact diploma din 1250²⁶. În succintul studiu dedicat statului româno-bulgar, din tratatul Academiei Române, vol. III, P. Diaconu și Șt. Ștefănescu datează conjurația boierilor de la Vidin (*ad Castrum Budin*) în 1210 sau 1211, fără a se insista asupra subiectului²⁷. În culegerea de studii intitulată *Răscoala și statul Asăneștilor*, O. Iliescu datează complotul de la Vidin împotriva lui Boril și ajutorul oferit de regele Ungariei aliatului său de la Târnovo pentru anul 1211²⁸. Revolta *boliarilor* de la Vidin este plasată în anul 1211 de către B. Primov, autorul subcapitolului consacrat domniei lui Boril din *Istoriya na Bălgarija*, tom. III. Cât despre diploma lui Bela al IV-lea, din care aflăm istoria expediției militare conduse de contele Ioachim, B. Primov o datează după T. Smičiklas, respectiv 1 iulie 1259²⁹. Într-o altă lucrare bulgărească, *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti*, tom. I, în capitolul dedicat orașelor și cetăților bulgărești dunărene, Vidinul este bine reprezentat la nivelul documentării. Istoricul A. Kyzev, autorul studiului despre Vidin, acordă un întreg paragraf recuceririi Vidinului de către comitele Ioachim de Sibiu. Analizând diploma regală din 1250, este rezumată expediția lui Ioachim și maniera în care sunt învinși *boliarii* răzvrățiți contra țarului Boril³⁰. Totuși, A. Kyzev nu propune o datare exactă a desfășurării evenimentelor. Ș. Papacostea plasează revolta din Vidin și ajutorul oștii din Transilvania între 1211 și 1213, fiind convins că Boril era pregătit să încheie alianțe durabile cu puternicele state de rit latin (Ungaria și Imperiul Latin)³¹. Constantin C. Giurescu susține datarea 1213, când „are loc o expediție a comitelui de Sibiu Ioachim, cu o armată alcătuită din sași, români, secui și pecenegi (<<Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissensis>>), împotriva Vidinului spre a potoli revolta de acolo și a reda orașul țarului bulgar uzurpator“³². Totodată, Giurescu sugerează existența unor

militară a poporului român, I, București, 1984, p. 312; Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, p. 36; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 164-165; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 41; V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, p. 271, 273; John V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, p. 101.

²⁶ *Istoria militară a poporului român*, I, p. 312.

²⁷ *Istoria Românilor*, III, p. 436.

²⁸ O. Iliescu, *Dreptul monetar în statul vlaho-bulgar al primilor Asănești (1187-1218)*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 106, 111.

²⁹ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 149; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, tom. V. Collegit et digesit T. Smičiklas, Zagrabiae (Zagreb), 1904 – 1934, nr. 641, p. 132-133; P. Nikov, *Țar Boril pod svetlinata na edin nov pametnic*, în „Spisanie na Bălgarskata Akademia na Naukite“, Sofija, 3, 1912, p. 133.

³⁰ *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti*, (gradove i kreposti po Dynav i Cerno More), tom. I, coord. A. Kyzev, V. Ghiuzelev, Varna, 1981, p. 107.

³¹ Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, p. 36.

³² Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Din cele mai vechi timpuri până în vremea lui Alexandru cel Bun (1432)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, vol. I, București, 2000, p. 272.

raporturi prietenești între Boril și Andrei al II-lea, anterioare expediției comitelui Ioachim spre Vidin. A. Madgearu crede că ajutorul venit din partea regelui Andrei al II-lea nu putea surveni decât în anul 1214, după ce s-ar fi perfectat alianța matrimonială între Boril și Henric I³³. N. Iorga face eroarea de a crede că Ioachim de Sibiu, împreună cu „sași, români, secui și pecenegi”, a acționat pentru a cuceri Vidinul de sub autoritatea Asăneștilor, în contextul în care regalitatea maghiară nu privea cu ochi buni „crearea și întărirea unui stat imperial unit cu cumanii, deci și cu supușii lor români”. Așadar, marele nostru istoric, pe lângă faptul că pune la îndoială autenticitatea diplomei din 23 iunie 1250, fără temei, crede că lupta de la Vidin, unde s-au remarcat oștenii comitelui Ioachim, aliatul lui Boril (*Ascensus Burul*), contra insurgenților vlaho-bulgari, sprijinitori ai prințului Ioan Asan, nu este nimic altceva decât un „răspuns unguresc” la provocarea și amenințarea pe care o reprezenta Țaratul Asăneștilor. Nu mai insistăm asupra pasajului cu pricina, ci vom menționa doar că savantul român nu propune o dată fixă pentru lupta de la Vidin³⁴. Ultimii doi istorici pe care îi vom cita pe problema expediției de la Vidin sunt V. Achim și V. Spinei. Primul susține, cum am mai spus, încheierea unei alianțe între Boril și Andrei al II-lea în anul 1210, menționând ajutorul acordat de regele maghiar țarului de la Târnovo, care era „contestat de factorii politici bulgari”, deoarece uzurpase tronul, însă nu face nicio referire la datarea luptei de la Vidin, mulțumindu-se doar la menționarea perioadei 1207 – 1214. Pentru acest interval de timp, istoricul bănățean face unele trimiteri bibliografice, relevante pentru datarea înăbușirii revoltei *boliarilor* de la Vidin. Cu un deceniu în urmă, V. Achim restrângea datarea expediției de la Vidin, efectuată în sprijinul țarului Boril, cândva „între anii 1210 și 1213”³⁵. Al doilea comentează cauzele răzvrătirilor *boliarilor*, sugerând că ajutorul militar din Transilvania a venit în urma unei alianțe anterior încheiate între Boril și Andrei al II-lea. Și de această dată, la șase ani distanță, V. Spinei își păstrează poziția, datând expediția militară de la Vidin tot pentru anul 1210³⁶.

Alianța militară, menționată de noi mai devreme, dintre Boril și Andrei al II-lea, din 1210, susținută indiscutabil de V. Achim și V. Spinei, inevitabil și urmările ei, au constituit o bază temeinică pentru consolidarea legăturilor dintre Țarat și Regatul Ungariei³⁷. Așadar, primul pas a fost alianța cu Ungaria (1210) și pacificarea

³³ „De o amicitie între Borilă și Andrei II nu se poate vorbi decât după ce suveranul Bulgariei a devenit socrul lui Henric I, astfel că datarea nu poate fi anterioară anului 1214”. A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 165.

³⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Cîtorii*. Vol. îngrijit de V. Spinei (text stabilit, note, comentarii și postfață), București, 1993, p. 100. Îngrijitorul ediției din 1993, V. Spinei, nu semnalează eroarea făcută de N. Iorga, din pură diplomatie, ceea ce este de înțeles pentru îngrijitorul ediției amintite, acesta mulțumindu-se doar să precizeze următoarele: „menționarea românilor și a celorlaltor populații în armata condusă de contele Ioachim de Sibiu se face într-un act din anul 1250 (cf. *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relații între Țările Române*, I, nr. 11), asupra autenticității căruia nu s-au mai ridicat obiecții în literatura de specialitate recentă. Actul se referă la o expediție care se datează prin 1210”. Deci, V. Spinei datează expediția și faptele de arme ale lui Ioachim din Sibiu prin 1210.

³⁵ V. Achim, *O formațiune medievală de graniță în sud-estul Banatului: Craina*, în „Național și universal în istoria românilor” (studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani), București, 1998, p. 204.

³⁶ V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, p. 271, 273.

³⁷ V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 41. Vezi și n. nr. 59.

Vidinului (1211). Relațiile preliminare stabilite cu regele Andrei al II-lea deschid calea către o altă alianță dorită de Boril, cea cu latinii din Constantinopol.

Un argument important în stabilirea datării pentru anul 1211 a înăbușirii revoltei de la Vidin poate fi chiar amintita pomenire a aducerii ordinului cavalerilor teutoni în Țara Bârsei de către Andrei al II-lea în anul 1211. Se știe că instalarea teutonilor pe linia Carpaților s-a făcut din necesitatea stopării incursiunilor cumanilor. Aceștia, ca posibili aliați ai prințului Ioan Asan constituiau un real pericol pentru Ungaria, mai ales după conflictul de pe malul râului Obozt (Ogost/a). În atare condiții, regele ungar se vede nevoit să apeleze la serviciile militare ale cavalerilor teutoni, în tentativa de pacificare a regiunii denumită generic „Cumania”.

Deși nu există dovezi directe, este foarte posibil, din rațiuni deductibile, ca revolta din Vidin să aibă legătură cu Ioan, fiul lui Asan I, refugiat inițial în spațiul rusesc. G. Akropolites povestește despre șederea prințului Ioan Asan „în țara rușilor” și strădania acestuia de a strânge „în jurul său mai mulți ruși din popor”, cu ajutorul cărora „pretinde moștenirea părintească”³⁸. Informațiile de mai sus reprezintă o primă parte a unui fragment răzleț, cu un caracter general și extrem de ambiguu. Vom încerca descifrarea fragmentului, detașându-ne de stilul general și confuz, care nu-l caracterizează defel pe cronicarul bizantin. Acesta ne dezvăluie că prințul Ioan „se luptă cu Boril și-l învinge și ajunge stăpân peste o parte deloc mică din țară”³⁹. Fraza anterioară ne descoperă maniera prin care Ioan Asan a intrat în posesia unui teritoriu însemnat din Țarat, înainte de a da asaltul final asupra țarului Boril, baricadat la Târnovo. Cu siguranță Ioan Asan a fost sprijinit de *boliarii* fideli fraților Petru și Asan, luând în stăpânire, prin luptă, o regiune cu notorietate. Credem că este vorba despre Paristrion/ Paradunavon, amintită de noi sub denumirea generică de „țara lui Petru” (sintagma îi aparține, așa cum am mai spus, tot lui G. Akropolites), cu centrul la vechiul Preslav. După moartea lui Asan I, Petru a guvernat Țaratul timp de un an de la Preslav, iar la Târnovo se afla, ca asociat la domnie, Ioniță (Kaloioannes), viitorul țar. Petru a fost un conducător înțelept și prudent, cu o viziune ieșită din comun, pregătindu-l pe Ioniță pentru un destin mareț. De asemenea, credem că Petru a avut un plan de rezervă și pentru fiii lui Asan I, iar cursul firesc al evenimentelor ne dă dreptate. Ioan Asan a fost ajutat de mercenari ruși, de cumani (așa cum s-a întâmplat cu cele trei căpetenii de cumani, învinse de comitele Ioachim în lupta de pe râul Obozt/Ogost/a) și vlahi nord dunăreni, dar, cu siguranță, nu putea intra în posesia părții de nord a Țaratului fără sprijinul loial al *boliarilor* de acolo³⁹. De aceea, credem

³⁸ FHDR, III, p. 402-403 (G. Akropolites); FHDR, III, p. 438-439 (T. Skutariotes); *Istoriia na Bălgariia*, III, p. 162; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 166; John V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, p. 106.

³⁹ Sprijinul boliarilor din Dobrogea pentru un complot intern este susținut și de A. Madgearu, indicându-l pe Ioan drept reprezentantul revoltei. „Nu se poate ști care a fost teritoriul ocupat mai întâi de către Ioan, dar având în vedere că a venit cu o oaste din Rusia, ar putea fi amplasat în Dobrogea. Acolo a găsit sprijin printre boierii locali care erau ostili lui Borilă, căci numai așa ar fi putut deveni stăpân peste ținut. Deși izvorul nu ne spune mai mult, se poate deduce că Ioan a fost reprezentantul unui complot intern contra lui Borilă”. A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 166. Dobrogea era parte componentă a Themei Paristrion/ Paradunavon, indicată de noi ca fiind teritoriul care îl sprijinea pe Ioan Asan, reprezentând un teritoriu extrem de eterogen și nu putea constitui decât o „rampă de lansare” a unor atacuri fulger asupra unor

că acțiunile de eliberare a Țaratului de sub influența lui Boril au început cu revolta *boliarilor* de la Vidin⁴⁰, însă în ciuda nereușitei de moment, ele au continuat cu un succes uimitor, dirijate din centrul politic de la Preslav, determinându-l pe nefericitul țar, aliat cu Ungaria și Imperiul Latin (cum vom vedea în continuare), să se baricadeze în fortăreața de pe Țareveț, unde este asediat de Ioan Asan. „Iar Boril intră în Tărnovo și vreme de șapte ani întărindu-se înlăuntrul orașului e asediat“. Așa cum au precizat și alți istorici, nici noi nu credem în asediul timp de șapte ani⁴¹. Totuși cifra șapte nu este o greșală, dar, în același timp, nu are nicio legătură cu asediul capitalei, ci mai degrabă cu începutul acțiunilor de recucerire întreprinse de Ioan Asan încă de la Vidin. Cu alte cuvinte, răzmerița de la Vidin a avut loc în anul 1211 și până la cucerirea întregului teritoriu al Țaratului, inclusiv Tărnovo, au trecut efectiv șapte ani. La capătul celor șapte ani de război intern, Ioan Asan va deveni țarul tuturor vlaho-bulgarilor, fiind ajutat, în demersul său, chiar și de susținătorii lui Boril. „Tovarășii săi, istoviți, trec de partea lui Ioan Asan“. Fugarul Boril este prins de Ioan Asan și orbit, conform practicii bizantine. Pasajul succint al lui G. Akropolites, pe care tocmai l-am prezentat, în ciuda limitelor sale și ale confuziilor cronologice, doar așa poate fi interpretat. Este sensul firesc și logic al derulării evenimentelor. Importanța strategică a Vidinului este probată de stăpânirea acestui oraș de către sebastocratorul Alexandru, fratele țarului Ioan Asan al II-lea, remarcat în lupta contra ungarilor în 1228, ceea ce dovedește legăturile dintre *bolarii* locului și familia dinastică din Tărnovo, post 1211.

Alianțele cu Ungaria și Imperiul Latin sunt pecetluite prin alianțe matrimoniale, practici consacrate și încurajate de biserică, conferind o mai mare durabilitate tratatelor încheiate. Informațiile despre aceste contracte matrimoniale, încheiate între sfârșitul anului 1213 și începutul anului 1214, nu ne relevă o ordine cronologică anume. Din moment ce am stabilit că există un evident primat în favoarea Ungariei (conform acordului militar din 1210), susținut de interesul Ungariei de a își extinde pașnic influența în regiunea Belgrad-Branicevo printr-o căsătorie care presupunea acordarea unei dote teritoriale (așa cum vom vedea), este limpede că o alianță trainică cu Imperiul Latin nu putea surveni decât după eșecurile militare ale Țaratului în Balcani, din anul 1211.

În urma ajutorului acordat de regele Andrei al II-lea pentru înăbușirea revoltei din 1211 de la Vidin, s-a consolidat ulterior alianța dintre Țarat și Ungaria, consacrată printr-o înțelegere matrimonială de viitor. Căsătoria a fost negociată la Tărnovo (1213/1214), unde regele maghiar trimisese o delegație, împuternicită în acest sens. Astfel, fiica naturală a lui Boril, minoră ca și logodnicul ei, principele Bela, a fost trimisă în Ungaria, în vederea organizării unei nunți regale într-un viitor apropiat.

obiective vizate de Ioan Asan. Argumentarea noastră se sprijină pe sursa primordială a lui G. Akropolites care ne relevă, în mod deductibil, dimensiunile războiului de secesiune, de șapte ani, care a început, credem noi, din thema Paristrion/ Paradunavon (la fel ca în 1186, atunci când Petru și Asan au contracarat ofensiva bizantinilor, cu susținere militară de la nord de Dunăre), cuprinzând teritoriile vestice (Vidin), având și sprijinul cumanilor și al românilor nord dunăreni, la capătul căruia prințul Ioan „ajunge stăpânul întregii țări a bulgarilor“.

⁴⁰ *Istoria militară a poporului român*, I, p. 312.

⁴¹ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 166. A se vedea și nota nr. 75.

Zestrea prințesei de la Târnovo o reprezenta tocmai regiunea Belgrad-Branicevo, vechea dispută teritorială între Ungaria și Țarat din vremea lui Ioniță Kaloioannes⁴². Ne aflăm în anul 1214, foarte prolific pentru Țarat din perspectiva alianțelor de rudenie. Totuși, înțelegerea matrimonială nu a fost oficializată, fiindcă Boril își va pierde puterea politică și integritatea corporală (a fost orbit), nemaiputând redeveni țar sub nicio formă⁴³.

Se pare că suveranul Ungariei a intermediat înțelegerea dintre Țarat și Imperiul Latin, aranjament ce prevedea o înrudire reciprocă între Boril și Henric I. Implicarea directă a regelui ungar trăda dimensiunea politicii balcanice a Ungariei sau chiar implicarea acesteia în revendicarea tronului de la Constantinopol, mai ales că se

⁴² În anul 1183, Ungaria a profitat de slăbiciunea Bizanțului și a cucerit de la acesta regiunea Belgrad-Niș (Branicevo). Conflictul dintre Imperiu și Ungaria se încheie în toamna lui 1185, când, după victoria reputată contra normanzilor, Isaac al II-lea Angelos încheie o pace de compromis cu Bela al III-lea. Înțelegerea este pecetluită printr-o alianță matrimonială, respectiv căsătoria basileului cu prințesa Margareta, fiica regelui maghiar. Zestrea de nuntă a Margaretei consta în regiunea Belgrad-Niș (Branicevo). Ulterior, prin 1202, Ioniță Kaloioannes, folosind prilejul amestecului Ungariei în treburile interne ale Serbiei, se implică în lupta pentru putere din țara vecină, sprijinându-l pe Ștefan al II-lea, în timp ce Ungaria îl susținea pe fratele lui Ștefan, Vukan, stăpânul Muntenegrului. După o serie de conflicte armate, în care balanța a înclinat atât de partea Ungariei, cât și de partea Țaratului, Ioniță Kaloioannes înglobează în cadrul statului său și ținuturile Belgrad și Branicevo, cu acordul protejatului său, marele jupan al Serbiei, victorios în lupta fratricidă. Ținutul care a aparținut Margaretei făcea parte din presupusa Vlahie, vecină cu Ungaria, menționată în corespondența lui Ioniță cu papa Innocentius al III-lea. Suveranul vlaho-bulgar îl ruga pe papă să intervină în favoarea sa în conflictul pe care îl avea cu regele maghiar în chestiunea stăpânirii Vlahiei. Vlahia din titulatura lui Ioniță, unde apare împreună cu Bulgaria, este, după părerea noastră, un teritoriu foarte întins, care cuprindea nordul și vestul Munților Stara Planina (unde vlahii erau predominanți, încă de la începutul declanșării răscoalei Asăneștilor), inclusiv vestul Țaratului, dinspre Serbia și Ungaria, cu răspândire în spațiul nord-dunărean (Oltenia, Banat), prin intermediul „Crainei”, marca de graniță. În această Vlahie se situa și fosta zestre a Margaretei, regiunea Belgrad și Branicevo, revendicată în mod autoritar de Ungaria. Unii istorici susțin localizarea Vlahiei doar ca parte integrantă a fostei dote a Margaretei, situată în nord-vestul Țaratului. Credem că o regiune relativ restrânsă teritorial nu putea face obiectul unei intitulări oficiale, în condițiile în care Ioniță revendica de la papa titlul de împărat, intitulându-se ca atare în corespondența purtată cu suveranul pontif. Așadar, Vlahia din titulatura lui Ioniță Kaloioannes era Vlahia lui Petru și Asan I, extinsă teritorial de Ioniță către vestul statului său, încorporând Valea Timocului, fosta zestre teritorială a Margaretei și părțile nord-dunărene deja menționate. Această Vlahie este asumată nu doar de Ioniță, ci și de înaltul ierarh Vasile, arhiepiscopul primat („totius Bulgarie ac Blachie primatem”). Corespondența purtată de papă cu Emeric al III-lea și Ioniță Kaloioannes, între 1203 și 1204, lasă anumite neclarități cu privire la teritoriile care trebuiau restituite, atât de Ungaria, cât și de Țarat. Cert este că suveranul pontif îi dă dreptate lui Ioniță cu privire la dreptul acestuia asupra provinciei Belgrad și Branicevo, în ciuda opoziției regelui Emeric, însă nouă nu ne este foarte clar care era teritoriul pe care trebuia să-l restituie Ioniță (ocupat în urma unei invazii), conform indicației papale. A. Madgearu crede că era vorba de „Craina”, cucerită și stăpânită pe nedrept. În final, niciun teritoriu nu a fost restituit de țarul vlaho-bulgar, dar, în continuare, acel teritoriu (Belgrad-Branicevo) a făcut multă vreme obiectul unui litigiu între Ungaria și Țaratul Asăneștilor. Vezi, A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 108; 114-117; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 42; V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, p. 1999, p. 271.

⁴³ A. Madgearu, *Asăneștii...*, 165; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 42. Înțelegerea dintre Boril și Andrei al II-lea și perfectarea alianței matrimoniale dintre copiii lor nu este amintită de istoricul Pál Engel, acesta limitându-se doar la menționarea logodnei dintre Anna-Maria, fiica cea mare a lui Andrei al II-lea, și țarul Ioan Asan al II-lea. Vezi, P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale (895-1526)*, traducere din limba maghiară de Aurora Moga, ediție îngrijită de Adrian A. Rusu și I. Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 118; Vezi, *supra*, n. nr. 41.

perfectase de curând căsătoria lui Andrei al II-lea cu Yolanda de Courtenay, o rudă a împăratului latin.⁴⁴ În urma căsătoriei fiicei sale vitrege, adică fiica biologică a lui Ioniță Kaloioannes, cu împăratul Henric I (rămas de curând văduv), consumată la sfârșitul anului 1213 sau începutul lui 1214, Boril s-a putut bucura, în efortul de a împiedica destrămarea imediată a statului, de sprijinul ginerelui său imperial⁴⁵. Prin această alianță Henric I a urmărit, în primul rând, pacificarea provinciilor de la nord de Rodopi, avanpostul incursiunilor vlaho-bulgarilor în regiunile din Thracia și Macedonia, controlate de latini, iar în perspectivă „unificarea celor două state”⁴⁶, prin intermediul unui moștenitor legitim, rezultat din căsătoria recent încheiată, sau revendicarea personală a dreptului la moștenirea Asăneștilor. În concluzie, în baza alianțelor cu Ungaria și Imperiul Latin, Boril își întărește legăturile cu puternicii săi vecini. În pofida acestor lucruri, pericolul vine dinspre fosta themă Paristrion/Paradunavon, unde planul lui Ioan Asan de a recâștiga tronul părintesc cunoaște sorti de izbândă, acesta fiind ajutat și de un context internațional extrem de favorabil.

Campania de cucerire a lui Boril, din 1214, îndreptată contra Serbiei, a fost sprijinită de Henric I și de sebastocratorul Streț. Din păcate, acesta din urmă, aliat al jupanului Ștefan al II-lea, îl trădează, luptând de partea alianței vlaho-bulgaro-latine, ceea ce îi aduce moartea, survenită în urma unui atac expediționar sârbesc infiltrat în fortăreața de la Prosakos. Atacurile asupra orașului Niș au fost un insucces, datorită neînțelegerilor dintre aliați, aceștia mulțumindu-se în cele din urmă cu împărțirea *Regatului Vardarului*, fosta posesiune a lui Streț⁴⁷.

Alianța dintre Tărnovo și Constantinopol a amânat doar deznodământul din 1218. În același timp, nu a putut împiedica pierderea Ohridei și a regiunii de pe cursul superior al râului Vardar. În 1216, Țaratul Asăneștilor pierdea un puternic centru spiritual și cultural, emblematic pentru ortodoxia bulgară. Aceste cuceriri au fost posibile datorită vitejiei noului despot epirot, Theodor Angelos Dukas Comnenos, fratele decedatului Mihail I, care viza cu îndârjire întărirea Epirului și cucerirea influenței metropole balcanice a Thessalonice⁴⁸. Vechea posesiune a sebastocratorului Streț, situată în partea de sud-vest a Țaratului și parte componentă a acestuia, conform împărțirii din 1214 (Campania din Serbia), a intrat sub stăpânire epirotă.

⁴⁴ V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 42.

⁴⁵ Această alianță, realizată între vlaho-bulgari și latini, în timpul împăratului Henric I și negociată prin intermediul unui legat papal, cardinalul Pelagius de Albano, pune sub protecția Imperiului Latin greu încercatul Țarat din Tărnovo, iar suveranul său, țarul Boril, devine aliatul latinilor din Constantinopol și, implicit, vasalul lor. Este pentru prima dată în istoria scurtă a Țaratului Asăneștilor când un țar vlaho-bulgar devine protejatul și supusul unui suveran laic, ceea ce era, de fapt, benefic pentru coeziunea Țaratului în acel moment. Împăratul latin, exploatând la maximum alianța cu vlaho-bulgarii, a anulat coaliția anti-latină, deplasându-și toate forțele sale militare dincolo de Bosfor, cu gândul de a desființa Imperiul de Niceea. Moartea neașteptată a celui mai mare împărat latin de Constantinopol a salvat poate Niceea. Vezi și *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 149; W. Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, II, p. 142-143; A. Madgearu, *Asăneștii...*, 161-162; V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, p. 271-272; John V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, p. 100-101.

⁴⁶ A. Madgearu, *Asăneștii...*, 162. A se vedea și nota nr. 60.

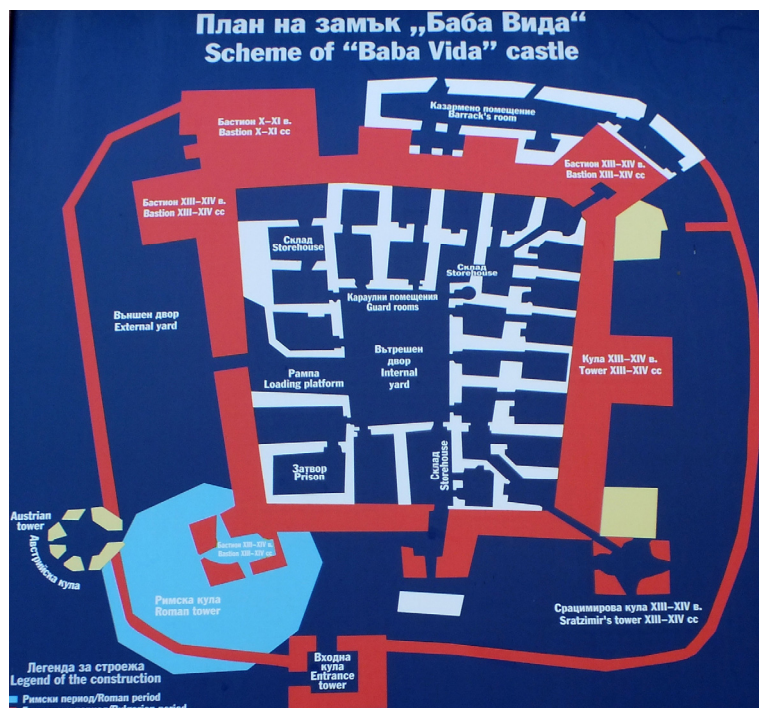
⁴⁷ *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 149-150; A. Madgearu, *Asăneștii...*, 164.

⁴⁸ W. Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, II, p. 142.

Pierderea *Regatului Vardarului* a fost posibilă datorită ofensivei dinspre nord declanșată de Ioan Asan, intrată în linie dreaptă, reprezentând partea finală a războiului civil de șapte ani.

După moartea, în anul 1216, a împăratului Henric, survenită la Thessalonic, în timpul campaniei contra lui Theodor I al Epirului, situația lui Boril a devenit precară. Profitând de conjunctura politică creată prin decesul împăratului latin de Constantinopol, Ioan Asan, întors în țară după un exil forțat, a revendicat tronul, obținându-l în urma unui război civil de șapte ani, început cu răzvrătirea de la Vidin. Situația de interregnum în care se găsea Constantinopolul și imposibilitatea unui ajutor militar oferit lui Boril din partea aliaților latini a grăbit ofensiva lui Ioan Asan. O altă situație favorabilă lui Ioan a fost plecarea în cruciada a V-a a regelui Andrei al II-lea, socrul țarului Boril. Anticipând soarta nefericită a lui Boril, Andrei al II-lea, întors din cruciadă, în drumul său spre Ungaria, via Asia Mică și Balcani, încheie o alianță favorabilă intereselor ungare în relația cu Niceea, renunțând la logodna dintre fiica lui Boril și prințul moștenitor Bela, acesta din urmă fiind logodit cu Maria, fiica împăratului niceean, Theodor I Laskaris. În condițiile în care latinii de Constantinopol și ungurii nu-l puteau ajuta pe țarul asediat la Tărnovo, Ioan Asan a ocupat, la începutul anului 1218, orașul-capitală Tărnovo, luându-i domnia lui Boril⁴⁹.

⁴⁹ Fiind depozat de domnie, fără aliați notabili, părăsit de apropiații săi, practic singur contra lui Ioan Asan, încercând să fugă, a fost prins și orbit, după practica bizantină. V. și FHDR, III, p. 402-403; *Istorijsa na Bălgarija*, III, p. 152, 162-163; W. Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, II, p. 143; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 166; John V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, p. 106; N. Ș. Tanașoca, *O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea țaratului bulgar, în Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 154.

1. Planul cetății Vidin (Baba Vida). După o planșă înrămată aflată la intrarea în incinta cetății. Culoarele reprezintă fazele de construcție și de stăpânire a cetății. Culoarea bleu = perioada bizantină, culoarea roșie = perioada bulgară, culoarea crem = perioada habsburgică și culoarea alb = perioada otomană. Foto: Ginel Lazăr.

The plan of the Vidin Fortress (*Baba Vida*). After a framed image which is found at the entrance into the fortress. The colours indicate the construction phases of the building and its owners throughout time. Blue = the Byzantine period; red = the Bulgarian period; cream = the Habsburg period; white = the Ottoman period. Photo: Ginel Lazăr

2. Cetatea Vidin (Baba Vida), înconjurată de sanțul de apărare. În trecut era umplut cu apă. Vedere dinspre latura de est. Foto: Ginel Lazăr.

The Vidin Fortress (*Baba Vida*), surrounded by a moat, which used to be filled with water. View from the eastern side. Photo: Ginel Lazăr

3. Cetatea Vidin (Baba Vida).
Vedere dinspre latura de nord,
spre Dunăre. Foto: Ginel Lazăr.

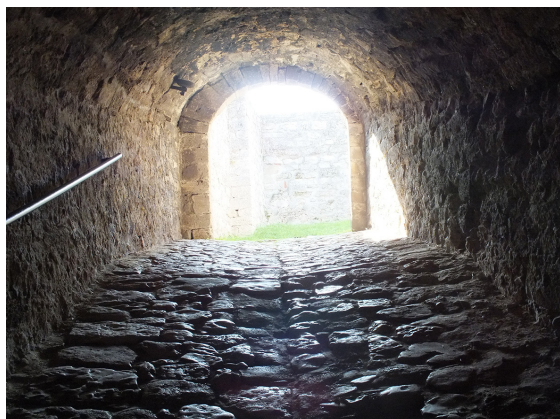
The Vidin Fortress (*Baba Vida*),
view from the northern side,
towards the Danube.
Photo: Ginel Lazăr

4. Cetatea Vidin (Baba Vida).
Vedere dinspre latura de nord-
vest, cu intrarea dinspre podul
dispus peste șanțul de apărare și
prin tunelul turnului de apărare al
lui Ivan Strașimir (secolul al XIV-
lea) Foto: Ginel Lazăr.
The Vidin Fortress (*Baba Vida*),
view from the north-western side,
with the entrance through the
bridge over the moat and through
the tunnel of the defense tower of
Ivan Sratsimir (the 14th century).
Photo: Ginel Lazăr

5. Tunelul de acces spre terasa
cetății, dinspre curtea interioară.
Foto: Ginel Lazăr.
The access tunnel leading to the
terrace of the fortress, seen from
the interior yard.
Photo: Ginel Lazăr

6. Tunelul de acces spre terasa cetății. În rampă. Foto: Ginel Lazăr.

The access tunnel ascending to the terrace of the fortress. Photo: Ginel Lazăr

7. Tunelul de acces spre curtea interioară, dinspre terasă. În pantă. Foto: Ginel Lazăr.

The access tunnel descending from the terrace to the interior yard of the fortress.
Photo: Ginel Lazăr

8. Vedere dinspre terasa de nord a cetății. În depărtare se află podul nou peste Dunăre și orașul Calafat. Foto: Ginel Lazăr.

View from the northern terrace of the fortress. In the distance are seen the new bridge over the Danube and the Calafat city.
Photo: Ginel Lazăr

9. Terasa cetății. Latura de nord-est. Foto: Ginel Lazăr.

The terrace of the fortress. The north-eastern side. Photo: Ginel Lazăr

10. Podul de intrare în cetate, cu turnul lui Ioan Strațimir și șanțul de apărare. Vedere dinspre latura de vest. Foto: Ginel Lazăr.

he entrance bridge of the fortress, with Ivan Sratsimir's tower and the moat. View from the western side. Photo: Ginel Lazăr

11. Cetatea Vidin (Baba Vida) și puternicele turnuri de apărare de sud. Vedere dinspre latura de sud. Foto: Ginel Lazăr.

The Vidin fortress (*Baba Vida*) and the powerful southern defence towers. View from the southern side. Photo: Ginel Lazăr

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**DE LA EPISCOPIA UNGROVLAHIEI LA MITROPOLIA
«A TOATĂ UNGROVLAHIA». SCURTE CONSIDERAȚII PRIVIND
ÎNCEPUTURILE ORGANIZĂRII BISERICII ȚĂRII ROMÂNEȘTI
FROM THE EPISCOPATE OF UNGRO-WALLACHIA TO THE
METROPOLITAN CHURCH OF “*ALL UNGRO-WALLACHIA*”.
BRIEF CONSIDERATIONS REGARDING THE BEGINNINGS OF
THE ORGANIZATION OF THE CHURCH IN WALLACHIA**

Vasile Mărculeț*

Abstract

The unification of the Church in the territory situated south of the Carpathian Mountains was achieved concurrently with the process of political and territorial unification of the political formations existent in the area. At the beginnings of its organization, the Church of Ungro-Wallachia had the rank of bishopric. The moment of its establishment could be dated in the times of Basarab I. At a certain date between November 1352 and 22 November 1354, during the first pontificate of Patriarch Philotheos Kokkinos, the Bishopric of Ungro-Wallachia was transformed into a Metropolitan Church. Its administration was entrusted to Yakinthos, the Metropolitan Bishop of Vicina, who settled at the court of Wallachian prince Nicholas Alexander. The political unrest that took place in Constantinople in November 1354 prevented the canonical consecration of the Metropolitan Church of Wallachia which was granted to it by the patriarchal authorities five years later, in May 1359, at the request of Wallachian Prince Nicolae Alexandru. Metropolitan Bishop Yakinthos was then appointed to the head of Ungro-Wallachia's Metropolitan Church.

Keywords: Ungro-Wallachia, Nicholas Alexander, Ecumenical Patriarchate, Yakinthos, Philotheos Kokkinos, Kallistos I.

Paralel cu procesul de unificare politică și teritorială a formațiunilor politice, în spațiul românesc sud-carpatic s-a produs cu certitudine și unificarea instituțiilor politice și ecleziastice fundamentale ale statului medieval. Practica organizării bisericești concomitent cu cea politico-statală reprezintă o caracteristică atât în cazul Imperiului Bizantin, cât și în cazul altor state ortodoxe aflate sub influența acestuia. Organizarea bisericească devenea cu atât mai importantă cu cât Biserica era o instituție fundamentală de bază a statului medieval, a doua ca importanță după cea politică a domniei, iar rangul său conferea un prestigiu pe măsură.

Episcopia Ungrovlahiei. Evenimente, cel puțin similare, se vor fi petrecut, cu certitudine, și în cazul procesului de formare a Țării Românești sau Ungrovlahiei.

* Profesor de istorie la Colegiul Tehnic „Mediensis”, Mediaș; doctor în istorie.

Când Basarab I a rămas singurul mare voievod și domn, în locul mai multor arhieriei existenți pe lângă fiecare cneaz sau voievod, în fruntea Bisericii a fost ales un singur ierarh. Foarte probabil, arhierul de la curtea sa a devenit întâistătătorul Bisericii Ungrovlahiei. Care a fost rangul său nu știm. Unii specialiști au presupus că acesta a purtat titlul onorific de arhiepiscop sau mitropolit¹. O serie de informații provenite din surse patriarhale puse mai târziu în circulație infirmă însă această teorie.

Multă vreme s-a considerat că începuturile organizării Bisericii Ungrovlahiei trebuie legate de recunoașterea mitropoliei în mai 1359. În prezent, pe baza unor informații provenite din listele eparhiilor răsăritene, așa-numitele *Notitia episcopatum*, suntem în măsură să devansăm acest moment.

O informație interesantă, care poate aduce clarificări importante cu privire la acest aspect, se regăsește în *Appendix*-ul la *Notitia nr. 15*, publicată de Jean Darrouzès. Importanța sa a fost semnalată în istoriografia românească de istoricul Emilian Popescu². La poziția 192 a respectivului *Appendix* autorul acestuia precizează că „sunt și alte mitropolii care nu au fost înscrise [pe listă], ca Pegas (Pergai, n.n.) și Ungrovlahia”, pentru a completa apoi că „pe vremea atotsfințitului patriarh, kyr Philotheos, Ungrovlahia a intrat în rândul mitropoliilor din episcopie (ἐγγράφει δὲ ἡ Οὐγγροβλαχία παρὰ τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Φιλοθέου εἰ μητροπόλεις δύο ἀπὸ ἐπισκοπῆς)”.³

Succintele informații din lista patriarhală ne permit concluzia că, la începuturile organizării sale, Biserica Ungrovlahiei a avut rangul de episcopie. Când se datează acest început nu putem preciza cu exactitate. Pe baza informațiilor transmise de Diploma Cavalerilor Ioaniți din 2 iunie 1247, suntem în măsură să precizăm că organizări eclesiastice de rang superior – episcopii și arhiepiscopii – existau și înainte de unificarea politico-teritorială a formațiunilor politice locale. Referitor la acest aspect, diploma regală subliniază faptul că „*rămân neatinse*” de dania făcută de regele Ungariei Cavalerilor Ioaniți „*cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor pe care se știe că le au (salves tamen reverentiis et iuribus archiepiscoporum et episcoporum, que habere dinoscuntur)*”⁴.

Câte asemenea episcopii și arhiepiscopii existau la mijlocul secolului al XIII-lea și în cadrul căror formațiuni politice funcționau ele este imposibil de precizat la nivelul actual al informațiilor pe care le deținem. Probabil, concomitent cu procesul de unificare politico-teritorială din spațiul românesc sud-carpatic s-a produs și cel al unirii instituțiilor bisericești.

¹ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1991, p. 255; C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 1: *Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor medievale românești*, București, 1975, p. 252.

² E. Popescu, *Titulatura și distincțiile onorifice acordate de Patriarhia Constantinopolului mitropoliților Țării Românești*, București, 2010, p. 12.

³ J. Darrouzès, *Notitia episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, Institut Français d'Études Byzantines, 1981, p. 386, not. 15, 192; Popescu, *Titulatura și distincțiile*, p. 12.

⁴ *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), întocmit de Șt. Pascu et alii, București, 1977, p. 22, 25, nr. 10 (în continuare: *Documenta*, D, I).

Contextul în care s-a realizat organizarea Bisericii Ungrovlahiei ca episcopie rămâne un aspect imposibil de datat și stabilit. Dacă avem însă în vedere faptul că procesul de organizare ecleziastică s-a desfășurat paralel cu cel de unificare teritorială, putem afirma cu titlu de ipoteză că, odată finalizat procesul, Patriarhia Ecumenică a procedat la organizarea Episcopiei Ungrovlahiei, al cărei început ar putea fi astfel datat, cel puțin ipotetic, încă din timpul lui Basarab I. Când anume nu putem preciza cu exactitate. De altfel, în acest punct al demersului nostru, ne vedem însă obligați să precizăm faptul că însuși debutul domniei lui Basarab I este unul controversat. Unii istorici au datat începutul domniei primului domn muntean prin anul 1310⁵. Alții, în schimb, optează pentru datarea acestui moment anterior datei de 26 iulie 1324, când domnul muntean este menționat pentru prima oară într-o diplomă emisă de regele Ungariei, Carol Robert de Anjou⁶.

Fără îndoială, procesul de unificare politico-teritorială a spațiului românesc sud-carpatic a fost însoțit și de cel al unificării ecleziastice. Acum Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol i-a recunoscut Bisericii Ungrovlahiei rangul de episcopie. Că acest lucru a fost făcut direct de autoritățile patriarhale sau indirect, prin intermediul unui mitropolit, căruia îi va fi fost sufragant episcopul Țării Românești, nu știm. Cert este faptul că, fără acordul Patriarhiei Ecumenice, dioceza Țării Românești nu putea funcționa canonic. Dependența ecleziastică a Bisericii Ungrovlahiei de Patriarhia Ecumenică în această epocă este în afara oricărei discuții. Dacă ea a fost directă sau indirectă, prin intermediul unei Mitropolii căreia Episcopia Ungrovlahiei îi era subordonată, este aspectul pe care, cel puțin la nivelul actual al informațiilor deținute, nu-l putem preciza.

Rangul Bisericii Ungrovlahiei este confirmat de informațiile cuprinse în *Appendix-ul la Notitia nr. 15*, de la mijlocul secolului al XIV-lea, care atestă, fără dubii, funcționarea Episcopiei Ungrovlahiei. Din aceleași informații se desprinde și statutul său în această epocă.

Conform informațiilor transmise de respectivul *Appendix*, Biserica Ungrovlahiei a funcționat cu rangul de episcopie până în timpul păstoririi patriarhului ecumenic Philotheos Kokkinos. Așa cum se știe însă, Philotheos Kokkinos a păstorit Biserica Orientală în două rânduri: prima dată în intervalul noiembrie 1353 – 22 noiembrie 1354, iar a doua oară între 8 octombrie 1364 și 1376. Întrucât a doua perioadă de păstorire a patriarhului Philotheos Kokkinos iese din discuție, la data respectivă Mitropolia Ungrovlahiei fiind înființată și consacrată canonic, singura perioadă în care eparhia munteană a putut fi înființată rămâne cea din timpul primei sale păstoriri, respectiv între 1353 și 22 noiembrie 1354. Pe baza informațiilor din *Appendix-ul de la Notitia nr. 15*, putem conchide că, la o dată cuprinsă în perioada respectivă, scaunul episcopal al Ungrovlahiei a fost ridicat la rang mitropolitan.

În concluzie, informațiile de care dispunem ne permit să datăm momentul înființării scaunului episcopal al Ungrovlahiei, cel puțin aproximativ, pe la începutul

⁵ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I: *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, București, 2007, p. 290, 292; P.D. Popescu, *Basarab I*, București, 1975, p. 57.

⁶ *Documenta*, D, I, p. 36-37, nr. 15; Cf. C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324-1881*, I: *Secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 67.

secolului al XIV-lea, odată cu finalizarea procesului de unificare politico-teritorială. Cu rangul de episcopie, eparhia sud-carpatică a funcționat până la o dată cuprinsă în intervalul noiembrie 1353 – 22 noiembrie 1354, când patriarhul ecumenic Philotheos Kokkinos a ridicat-o la rang de mitropolie. Putem admite, deci, noiembrie 1353 drept un *terminus post quem*, iar 22 noiembrie 1354 un *terminus ante quem* al ridicării Bisericii Țării Românești la rang mitropolitan.

Constituirea Mitropoliei Ungrovlahiei și consacrarea ei canonică.

Motivele care l-au determinat pe patriarhul ecumenic să procedeze la ridicarea în rang a eparhiei Ungrovlahiei ne rămân necunoscute. Analiza informațiilor transmise de surse și a evenimentelor produse în regiune ne-ar putea apropia de un răspuns pertinent.

Conform știrilor cuprinse în unele cronicile maghiare, precum *Chronicon budense* sau *Chronicon dubnicense*, în 1343, în calitate de coregent al tatălui său Basarab I, și probabil adevăratul conducător al Țării Românești în ultimul deceniu de domnie al acestuia, Nicolae Alexandru, viitorul domn (1351/1352 – 1364), a procedat la normalizarea relațiilor cu Ungaria acceptând suzeranitatea regelui Ludovic I de Anjou⁷. Probabil cu același prilej, coregentul muntean a optat pentru confesiunea catolică. Orientarea religioasă a lui Nicolae Alexandru în această perioadă este confirmată, după părerea noastră, de o epistolă trimisă de papa Clementus V regelui Ludovic I la 17 octombrie 1345 în care enumeră între potențaii catolici cărora le-a expediat scrisori și pe „Alexandru al lui Basarab (*Alexandro Bassarati*)”⁸, care nu poate fi altul decât fiul și asociatul la domniei al lui Basarab I.

În regiunile extracarpătice, raportul de forțe avea să evolueze în scurt timp în defavoarea Țării Românești. În perioada imediat următoare, Ludovic I și-a impus stăpânirea asupra teritoriilor de la răsărit de Carpați, a constituit în regiunile sud-vestice ale viitoarei Moldove și nord-estice ale Țării Românești Episcopia catolică a Milcoviei, dependentă de Arhiepiscopia maghiară de Kalocsa (1347), și și-a instaurat controlul asupra unui culoar care lega sud-estul Transilvaniei de Dunărea maritimă prin regiunile răsăritene ale Țării Românești. Privilegiul comercial acordat de regele Ludovic I, în 28 iunie 1358, negustorilor brașoveni de-a lungul culoarului respectiv, fără a face nicio referire la stăpânirea și drepturile Țării Românești în zonă, arătau clar intențiile suveranului Ungariei de a transforma controlul asupra zonei într-o stăpânire efectivă⁹.

Măsurile inițiate de regele Ungariei i-au evidențiat lui Nicoale Alexandru, rămas singur domn din 1351/1352, pericolul reprezentat de expansiunea maghiară și

⁷ *Chronicon budense, post elapsos ab editione prima et rarissima Trecentos Sexaginta Quinque*, textum recognovit et praefatus est Iosephus Podhradczky, Budae, 1838, p. 268; *Chronicon dubnicense cum Codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronicisque Vindobonensi Picto et Busdensi accurate collatum*, recensuit et praefatus est M. Florianus, Lipsiae, 1884, p. 138.

⁸ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I: 1199-1345, partea 1, culese și însoțite de note și variante de Nic. Densușianu, București, 1887, p. 697-698, nr. DLI; *Documenta*, D, I, p. 60-61, nr. 32.

⁹ *Documenta*, D, I, p. 72, nr. 39.

de prozelitismul catolic. Nu este exclus ca, în contextul prezentat, să se fi produs reorientarea lui Nicolae Alexandru către lumea ortodoxă.

Orientarea spre Bizanț i-a asigurat domnului Țării Românești recunoașterea din partea autorităților imperiale a statutului politico-juridic internațional de „mare voievod și singur stăpânitor a toată Ungrovlahia (μέγας βιβδοας και αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας)”, titlul folosit pentru prima oară în actele patriarhale din mai 1359¹⁰, dar datând, cu certitudine, dintr-o perioadă anterioară. Cu titlu de ipoteză considerăm că, foarte probabil, ca răspuns la intrarea domnului muntean în *Oikoumene*, și ca o replică la prozelitismul catolic, patriarhul ecumenic Philotheos Kokkinos a procedat la ridicarea Episcopiei Ungrovlahiei la rang de mitropolie.

Dat fiind locul deținut de mitropolit în ierarhia aulică, reședința eparhiei a fost, cu certitudine, în același centru cu cea a domnului sau în vecinătatea imediată a acestuia. Conchidem deci că reședința Mitropoliei Ungrovlahiei, în această etapă de început a funcționării ei, a fost, cel mai probabil, la Argeș.

Din considerente pe care nu le cunoaștem, odată cu ridicarea în rang, Patriarhia Ecumenică nu a procedat și la investirea unui mitropolit propriu pentru Biserica Ungrovlahiei. Ca urmare, administrarea noii mitropolii a fost încredințată arhierelui Vicinei, Yakinthos, care, foarte posibil, s-a stabilit încă din această perioadă la curtea domnului muntean. Ne bazăm această afirmație pe o știre cuprinsă în actul de investire a lui Yakinthos ca mitropolit al Ungrovlahiei din mai 1359, în care se precizează că „acum câțva timp”, Nicolae Alexandru „l-a chemat la sine [...], pe preasfințitul mitropolit al Vicinei”, respectiv pe Yakinthos, „și a primit cu cea mai mare plăcere binecuvântarea sa”¹¹. Considerăm că între 1353/1354 și mai 1359 Yakinthos a păstorit, foarte probabil, ambele diocese: atât pe cea a Vicinei, cât și pe cea a Ungrovlahiei. A făcut însă acest lucru de la Argeș.

Decizia autorităților patriarhale de ridicare a Episcopiei Ungrovlahiei la rangul de mitropolie va fi fost determinată și de situația dificilă în care se afla Imperiul Bizantin. Pe plan intern, Bizanțul se confrunta cu o nouă criză generată de cel de-al doilea război civil dintre Ioannes V Palaiologos și Ioannes VI Cantacuzino (1352 – 1354), care nu ezitase să facă apel la sprijinul turcilor otomani, iar pe plan extern cu o puternică ofensivă a acestora, care, pe fondul crizei interne din Bizanț, ocupaseră portul Gallipoli, stabilindu-se ferm în Europa (1354). În aceeași epocă, Imperiul Bizantin suferise un eșec de proporții în fața Genovei, în așa-numitul „război al Galatei” (1348 – 1349), declanșat de încercarea împăratului Ioannes VI Cantacuzino de a reconstrui o flotă bizantină cu ajutorul căreia să elimine influența

¹⁰ *Acta Patriarchatus Constantinopolitani, MCCCXV-MCCCCII*, edidit Fr. Miklosich, Ios. Müller, t. I, Vindobonae, MDCCCLX, p. 383, 386, nr. CLXXI, I-II (în continuare: *Acta*, I); *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XIV: *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea 1: 1320-1716, publicate de N. Iorga, București, 1915, p. 2, nr. III (în continuare: Hurmuzaki, XIV/1); *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, IV. *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV (Scriitori și acte bizantine, secolele IV-XV)*, editori: H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ș. Tanașoca, T. Teoteoi, București, 1982, p. 196-197, 200-201, nr. XLV, 9-10 (în continuare: *Fontes*, IV).

¹¹ *Ibidem*, p. 383-384, nr. CLXXI, I; *Ibidem*, p. 196-197, nr. XLV, 9.

economică a genovezilor din Galata. În toamna anului 1348 flota ligură incendiază vasele bizantine și apoi asediază Constantinopolul. În 5 martie 1349 genovezii distrug o nouă flotă bizantină, obligând imperiul să solicite pacea. Încheiată în aceeași lună, pacea cu Genova a însemnat consolidarea pozițiilor comunei ligure în Bosphor. Angajat, alături de Serenissima republică și de Aragon, în cel de-al treilea război veneto-genovez (1351 – 1355), Imperiul Bizantin avea să sufere un nou dezastru chiar la începutul conflictului. Abandonat de aliații veneto-aragonezi, după înfrângerea suferită de aceștia în Bosphor (13 februarie 1352), și expus represaliilor ligure, Constantinopolul s-a văzut silit să accepte o nouă pace cu Genova, la 6 mai 1352, care consfințea eliminarea bizantinilor din cadrul comerțului din Marea Neagră¹².

Înfrângerea Bizanțului a avut grave consecințe asupra pozițiilor imperiului de la gurile Dunării. Una din consecințele imediate și directe a eliminării imperiului din Marea Neagră l-a constituit trecerea centrelor bizantine de la gurile Dunării, Vicina, Chilia și Lykostomo, sub stăpânire genoveză deplină¹³. Foarte probabil, în acest context, mitropolitul de la Vicina a răspuns favorabil chemării domnului Țării Românești stabilindu-se la Argeș. Intrarea Țării Românești în *Oikoumene* putea însemna și câștigarea unui important aliat de către Constantinopol, de unde și atenția arătată de autoritățile imperiale relațiilor cu statul muntean, inclusiv în plan religios.

Problema care se pune este de ce nu a acordat Patriarhia Ecumenică încă din această etapă confirmarea canonică Mitropoliei Ungrovlahiei? În absența oricăror informații referitoare la acest aspect, un răspuns categoric nu poate fi dat acestei probleme. În opinia noastră, faptul s-a datorat situației politice interne din Imperiul Bizantin. La 22 noiembrie 1354, Ioannes VI Cantacuzino abdică, adversarul său, Ioannes V Palaiologos, rămânând unic împărat. Odată cu retragerea fostului împărat s-a produs și îndepărtarea colaboratorilor săi. Între aceștia s-a numărat și patriarhul Philotheos Kokkinos, retras din scaunul arhieresc în aceeași zi, dar înlocuit abia în ianuarie 1355 cu un nou patriarh, Isidoros I. Situația confuză din punct de vedere politic și religios conturată la Constantinopol a scos probabil din atenția autorităților bizantine Mitropolia Ungrovlahiei, care avea să rămână timp de câțiva ani cu acest statut de semirecunoaștere: constituită ca eparhie, dar neconfirmată canonic și fără un titular propriu în fruntea ei. Faptul că Mitropolia Ungrovlahiei a rămas fără consacrare canonică în această perioadă ne determină să credem că ridicarea sa la acest rang s-a produs în perioada de sfârșit a primei păstoriri a patriarhului Philotheos Kokkinos.

Consacrarea canonică a Mitropoliei Ungrovlahiei avea să fie acordată de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol în mai 1359, în timpul celui de-al doilea pontificat al patriarhului Kallistos I. Ni s-au păstrat cu privire la acest aspect două acte de o importanță aparte: decizia patriarhală de transfer a mitropolitului Yakinthos de la Vicina în scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei și scrisoarea patriarhului

¹² Nicephori Gregorae, *Byzantina historia*, Graece et Latinae, cum annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capperonneri, cura Ludovici Schopeni, vol. II, Bonnae, MDCCCXXX, p. 877.

¹³ Cf. Ș. Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux Bouches du Danube au XIVe siècle*, în „Revue des Études Sus-Est Européennes”, XVI, 1978, nr. 1, p. 65-79.

ecumenic către „marele voievod și domn de sine-stătător” al Țării Românești, Nicolae Alexandru, cu privire la aceeași problemă¹⁴.

Informații cuprinse în actele patriarhale conduc la concluzia că inițiativa punerii Bisericii Ungrovlahiei sub obediența Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol a aparținut domnului Țării Românești. În acest scop, în hotărârea sinodală de transfer al lui Yakinthos pe scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei se precizează că domnul muntean s-a adresat „nu numai o dată, ci de mai multe ori prin „scrisorile sale” patriarhului ecumenic¹⁵. Faptul este confirmat de scrisoarea patriarhală de răspuns, care face referire la epistolele lui Nicolae Alexandru, „atât cele de mai înainte, cât și cele mai de pe urmă”¹⁶.

Scrisorile domnului muntean adresate autorităților patriarhale nu s-au păstrat. Conținutul lor este însă rezumat în cele două acte patriarhale de care dispunem. În hotărârea sinodală de transfer se arată că acesta „s-a rugat de smerenia noastră și de dumnezeiescul și sfântul sinod de pe lângă dânsa, ca să fie de acum înainte și în viitor, el și întreaga lui stăpânire și domnie, sub jurisdicția ecleziastică și călăuzirea preasfintei Mari Biserici a lui Dumnezeu de la noi, și să primească un arhiereu care să fie hirotonisit de către smerenia noastră și să facă parte din dumenzeiescul și sfântul sinod, avându-l pe acesta drept păstor legiuit a toată Ungrovlahia, pentru binecuvântarea și îndreptarea duhovnicească a lui și a copiilor lui și a întregii sale domnii”¹⁷. Referitor la același aspect, în scrisoarea patriarhală de răspuns patriarhul îi scria domnului muntean că apreciază sentimentele nutrite de el față de Biserica răsăriteană și „mai cu seamă faptul că ne ceri din suflet un arhiereu și păstor și dascăl al locului și stăpânirii domniei tale, precum și hirotonisire de la Sfânta Biserică a lui Dumnezeu”¹⁸.

Când au debutat demersurile domnului muntean pe lângă autoritățile patriarhale pentru consacrarea canonică a Mitropoliei Ungrovlahiei nu poate fi precizat. Credem însă că nu greșim considerând că acest lucru s-a produs la scurt timp după revenirea în scaunul patriarhal a lui Kallistos I (ianuarie 1355). Dacă avem în vedere faptul menționat de patriarhul Kallistos I, potrivit căruia scrisorile domnului muntean i-au fost destinate lui însuși și că acesta i s-a adresat „nu numai o dată, ci de mai multe ori prin scrisorile sale”, credem că putem data acest moment după ianuarie 1355, când el a fost investit patriarh.

Avem toate motivele să credem că tratativele au fost destul de anevoioase din moment ce ele s-au prelungit timp de câțiva ani. În final, în mai 1359, odată cu învestirea arhiereului Yakintos al Vicinei ca mitropolit „a toată Ungrovlahia”¹⁹, domnul muntean își vedea eforturile diplomatice încununate de succes. De ce

¹⁴ *Acta*, I, p. 383-388, nr. CLXXI, I-II; Hurmuzaki, XIV/1, p. 1-6, nr. III-IV; *Fontes*, IV, p. 196-203, nr. XLV, 9-10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 383, nr. CLXXI, I; *Ibidem*, p. 1, nr. III; *Ibidem*, p. 196-197, nr. XLV, 9.

¹⁶ *Ibidem*, p. 386, nr. CLXXI, II; *Ibidem*, p. 4, nr. IV; *Ibidem*, p. 200-201, nr. XLV, 10.

¹⁷ *Ibidem*, p. 383, nr. CLXXI, I; *Ibidem*, p. 1-2, nr. III; *Ibidem*, p. 196-197, nr. XLV, 9.

¹⁸ *Ibidem*, p. 386, nr. CLXXI, II; *Ibidem*, p. 4, nr. IV; *Ibidem*, p. 200-201, nr. XLV, 10.

¹⁹ *Ibidem*, p. 532, nr. CCLXXVIII; *Ibidem*, p. 6-7, nr. V; *Ibidem*, p. 204-205, nr. XLV, 11.

autoritățile patriarhale au tergiversat atâtea ani să răspundă favorabil cererii acestuia rămâne, totuși, o enigmă.

Constatările făcute în cadrul demersului nostru ne permit concluzia că Mitropolia Ungrovlahiei a fost înființată la o dată cuprinsă în intervalul noiembrie 1353 – 22 noiembrie 1354, în timpul primului pontificat al patriarhului ecumenic Philotheos Kokkinos, prin ridicarea în rang a episcopiei omonime, care funcționa probabil încă din epoca întemeierii statului muntean. Înființarea diocezei Ungrovlahiei nu a fost însoțită însă și de consacrarea sa canonică. În această etapă, păstorirea eparhiei muntene a fost asigurată de mitropolitul Yakinthos al Vicinei, stabilit la Argeș. Mitropolia Ungrovlahiei va primi consacrarea canonică în mai 1359, odată cu investirea în fruntea sa a mitropolitului Yakinthos.

Mitropolitul de la Argeș își exercita jurisdicția ecleziastică asupra întregului teritoriu aflat sub autoritatea domnilor Țării Românești. Titlul purtat de el, cel de mitropolit „a toată Ungrovlahia”, este edificator din acest punct de vedere²⁰.

Prin obținerea consacrării canonice a *Mitropoliei a toată Ungrovlahia*, Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești, înregistra un dublu succes, intern și extern. În plan intern, prin înființarea și consacrarea mitropoliei, Țara Românească își asigura organizarea definitivă a celei de-a doua instituții fundamentale a statului medieval: Biserica. În plan extern, statul românesc sud-carpatic obținea din partea Constantinopolului, încă perceput drept centru al Ortodoxiei, consacrarea internațională a statutului său de independență, realitate confirmată de titlul domnesc, „mare voievod și singur stăpânitor (μέγας βοιβόδας και αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας)”, recunoscut de autoritățile bizantine domnului muntean²¹. Din acest punct de vedere, credem că nu este lipsit de însemnătate faptul că Nicolae Alexandru a fost primul domn al Țării Românești care și-a asumat și căruia i-a fost recunoscut de o putere consacrată, Imperiul Bizantin, acest titlu.

Considerații finale. Paralel cu procesul de unificare politică și teritorială a formațiunilor prestatale, în spațiul românesc de la sud de Carpați s-a realizat și unificarea Bisericii. Arhiepiscopul de la curtea lui Basarab I a devenit întâistătătorul Bisericii Ungrovlahiei.

Succintele informații din lista patriarhală ne permit concluzia că, la începuturile organizării sale Biserica Ungrovlahiei, a avut rangul de episcopie. Momentul constituirii sale nu poate fi precizat cu exactitate. Cu titlu de ipoteză putem afirma însă că începuturile Episcopiei Ungrovlahiei ar putea fi date în timpul lui Basarab I.

La o dată cuprinsă în intervalul noiembrie 1353 – 22 noiembrie 1354, în timpul primului pontificat al patriarhului ecumenic Philotheos Kokkinos, Episcopia Ungrovlahiei a fost ridicată la rangul de mitropolie. Păstorirea noii mitropolii a fost încredințată arhiepiscopului Vicinei, Yakinthos, stabilit probabil încă din această perioadă

²⁰ *Ibidem*, p. 532, nr. CCLXXVIII; *Ibidem*, p. 6-7, nr. V; *Ibidem*, p. 204-205, nr. XLV, 11.

²¹ *Ibidem*, p. 383, 386, nr. CLXXI, I-II; *Ibidem*, p. 1, 4, nr. III-IV; *Ibidem*, p. 196-197, 200-201, nr. XLV, 9-10.

la curtea domnului muntean Nicolae Alexandru. Răsturnările politice produse la Constantinopol în noiembrie 1354, care au determinat inclusiv retragerea din scaun a patriarhului, au făcut ca Mitropolia Ungrovlahiei să rămână neconsacrată canonic.

În mai 1359 la capătul unor demersuri repetate pe lângă autoritățile patriarhale de la Constantinopol, patriarhul ecumenic Kallistos I și sinodul patriarhal acordau consacrarea canonică Mitropoliei Ungrovlahiei, în fruntea căreia era hirotonisit mitropolitul Yakinthos.

Prin consacrarea canonică a Mitropoliei Ungrovlahiei, domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru, înregistra un dublu succes, intern și extern. În plan intern, prin înființarea și consacrarea mitropoliei, Țara Românească, își asigura organizarea definitivă a celei de-a doua instituții fundamentale a statului medieval: Biserica. În plan extern, statul românesc sud-carpatic obținea din partea Constantinopolului consacrarea internațională a statutului său de sine stătător.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

SOME PRELIMINARY CONSIDERATIONS ON A HOARD OF FIFTEENTH CENTURY OTTOMAN AKÇES, FOUND IN BUDEȘTI, VÂLCEA COUNTY

Cristiana Tătaru*

Abstract

In September 2013 a hoard consisting of 47,296 Ottoman silver coins (*akçes*) was brought to the National History Museum of Romania. From the 47,296 coins, 47,274 were issued by Murad II (1421 – 1444), while the rest of 16 were issued by Emir Süleyman (1402 – 1411), Musa Çelebi (1411 – 1413), Mustafa Çelebi (1421 – 1422) and Mehmed I (1413 – 1421). The author presents in this article the context of the finding of the hoard as well as the historical context and offers a catalogue for the 38 coins issued before the year 834 AH (1431 AD).

Keywords: Budești hoard, Murad II, Emir Süleyman, Musa Çelebi, Mustafa Çelebi, Mehmed I, *akçes*

The aim of this short note is to present some preliminary considerations on the hoard found in September 2013, in Budești, Vâlcea County, consisting of 47,296 *akçes*, which makes this the largest coin hoard entirely recovered from Romania so far.¹ The hoard was brought at the National history Museum of Romania, where it is currently kept in custody for evaluation and research. This contribution is divided in four sections: the first section presents a short description of the context of the find; the second section offers a description of the make-up of the hoard; the third section focuses on a parcel of coins minted before the reign of Murad II; the last section presents my general conclusions.

The finding context

The hoard was found in the forest located in the hilly area, at the north-eastern limits of Linia village, Budești (Vâlcea county), with a metal detector². From the geographical point of view, Linia village is situated along the European route E81, at about 6 km south-east from Râmnicu Vâlcea and at 3 km from the left bank of the

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul Centrul Național de Documentare în Domeniul Numismaticii „Octavian Iliescu” din cadrul Secției Cabinet Numismatic și Tezaur.

¹ I would like to express my gratitude to Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu for his advice and guidance in the writing of this article.

² I would like to express my thanks to Mr. Iulian Enache for bringing the hoard to the National History Museum of Romania and for providing us the information regarding the conditions of the discovery.

Olt river. Also, the village is flanked by hills entirely covered in recently planted woods.

Given the geographical location, it is plausible to consider that the location of the burial place of the hoard was, during the Middle Ages, near a road connecting Wallachia with Transylvania, more specifically with Sibiu (Hermannstadt). The main proof of the existence of a trade road between Sibiu and Wallachia at the beginning of the fifteenth century, which might have passed in the vicinity of the area where the hoard was buried, is the existence of the Custom Office located at Genune³, which is mentioned for the first time in a charter given by Mircea the Elder, through which the Prince offers to the Cozia Monastery the income resulted from the activity of the custom⁴. Concerning the route after the transit of the Genune Custom, Ion Conea argues that the road was not following the banks of the Olt river, but it was passing through the Loviștei Country, following the Titești-Perișani-Sălătruc line, where the route divided into a road which lead to Curtea de Argeș and another one to Râmnic (the medieval Râmnicu Vâlcea city)⁵. As shown on the map, where the points of the passage route mentioned earlier are marked, we can imagine that there could have been multiple routes from Sălătruc to Râmnicu Vâlcea. Therefore, looking at the natural routes determined by the geographic context, it is noticeable that one route was going west, reaching the left bank of the Olt river, descending then to Râmnicu Vâlcea. On the other hand, another route could have followed the natural valley, going south from Sălătruc. This route could have lead to Râmnic if, at some point, it would have turned to west, following the present day E81 route, passing near the finding place of the Budești hoard. If not, this route enabled the acces to the left bank of the Olt river, downstream of Râmnic. However, even if the person or persons who hid the hoard followed one of these routes or not, the Budești hoard still remains in an international commercial transit area which connected Transylvania with the Balkans, a fact which can explain the hiding place of the treasure.

The exceptional dimensions of the find, almost 55 kilos of coins, left behind a hole of considerable size, about 40 cm deep and 25 cm wide. The hoard was found at a depth of about 0.05 – 0.25 m, with variations determined by the slope inclination, which is relatively steep.

³ The Genune Custom (the present Căineni commune) is known since ancient times, being identified with the Pons Vetus, a roman settlement situated on the *Limes Alutanus*. The name of the settlement is mentioned in Tabula Peutingeriana (VIII,1) and by the Anonymus Geographer from Ravenna (IV,7). Constantin Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. 3, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 349.

⁴ DRH-B, I, document number 37; Marian Coman, *Putere și teritoriu: Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iași, Polirom, 2013, p. 221.

⁵ Trying to identify the ancient road followed by the Roman army in the Second Roman-Dacian War, Conea proves that up to the coming of the Austrian engineer Franz Schwanz, who designed the roadway from Olt Valley, it was impossible to follow the banks of the Olt River in order to pass to Transylvania. Therefore in the Antiquity and in the Middle Ages (in the medieval times the road was used for the international commerce by connecting Curtea de Argeș with Central Europe), the transit was made through Perișani Pass – a strategic point which allowed the access to Loviștei Country. Ion Conea, *Corectări geografice în istoria românilor*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1938, p. 37-51; Marian Coman, *Putere și teritoriu: Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iași, Polirom, 2013, p. 219-220.

According to the finder's explanation, some coins started to slide away from the main core of the hoard, most probably due to the fact that the hoard was buried on the slope of the hill, which during the rainy days could have been affected by some landslides (Fig. 2). The way in which the coins were positioned at the moment of the find and the shape of the pit indicate that the hoard was deposited in a textile or leather bag. No other scraps of material were found which could have been useful in the identification of the storage method that was used.

During the field survey, conducted immediately after the bringing of the hoard at the National History Museum of Romania, no visible landmarks which could prove the existence of any type of settlements were discovered.

The structure of the hoard

The hoard consists of 47,296 silver coins (*akçes*), which amounts to about 55 kilos of silver. The only denomination represented in the structure of this hoard is the ottoman silver coin – *akçe*. The specific feature of this hoard is represented by the fact that 47,274 of the coins from this hoard are issued under the sultan Murad II, meanwhile the remaining of the 22 coins are issued under the Emir Süleyman, Muşa Çelebi, Mustafa Çelebi and Mehmed I.

Concerning the coins issued by Murad II, in the first instance, these can be divided into two main groups, using a chronological criterion. Therefore, the first group consists of 16 coins marked with the years 824 AH – 1 piece – and 825 AH – 15 pieces – (1421/1422 AD), while the second group consists of 47,258 coins which are bearing the Hegira year 834 (1430/1431 AD).

Regarding the coins of the second group, I will present on a separate table the distribution of the pieces according to the mint cities marked on the reverse of the coins, with the intention of classifying each particular monetary type in a future study. Therefore, from the 47,274 coins 969 coins were issued at Ayasluk, 4,360 at Bursa, 12,322 at Edirne, 28,874 at Serez and 731 have struck only the obverse, hence the mint marked on the reverse is not readable. It is possible that with the advancing of the research and after a comparative study of the dies and sub-types of the coins we might be able to identify even further more mints of the last group. I have also identified one coin which seems to be issued under the reign of Murad II at Kastamonou, but it raises some questions due to the fact that the epigraphy of the coin is unusual.

The beginning of the rise of the Ottoman silver coins during the first half of the fifteenth century in the Balkans area is confirmed by written sources, as well as by monetary finds. Regarding the Romanian space, an important text is the charter given by Alexandru Aldea in 1433⁶, by which the Prince offered to the Saint George Monastery from the Mount Athos a donation of 3,000 *akçes* annually. Given the fact that it is a donation made for the Mount Athos, which was at that time a territory of

⁶ DRH-B, I, document number 74; Eugen Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451 – 1512*, Chişinău, Editura Arc, 2003, p. 40.

the Ottoman Empire, in this charter through *akçes* is expressed the account money and not the real coins by which the pay was made. Therefore, this document is a proof of the emergence of the Ottoman silver coins in the Balkans market, which could explain the exceptional quantity of coins from the Budești hoard.

Table 1
Mint, issuers and number of coins in the Budești hoard

Mint/ Issuer	Serez	Edirne	Bursa	Ayasluk	Kastamonou	Balad	Incuse coins	No mark mint
Emir Süleyman 806 AH								1
Emir Süleyman 813 AH		1						
Musa Çelebi 813 AH		1						
Mustafa Çelebi 824 AH		3						
Mehmed I 816 AH		3				2		
Mehmed I 822 AH	2	7	2					
Murad II 824 AH			1					
Murad II 825 AH	7	5	1					2
Murad II 834 AH	28,874	12,322	4,360	969	1		731	1
Total					47,296			

Although the hoard has an unusual pattern than what we are used to see in the numismatic finds dating from the first half of the fifteenth century from Wallachia, this particular monetary complex joins the corpus of Ottoman silver coins finds, providing a more complex image about the monetary circulation at that time. Therefore, I have to mention the Dudașul-Schelei hoard, found in Mehedinți County, which contains 15 *akçes*, one piece bearing the year 813 AH, issued by Emir Süleyman and 14 pieces issued by Mehmed I (816 AH type), minted in Siroz, Amasya, Edirne, Bursa, Ayasluk and Balad⁷. Other similar coins are kept in the numismatic collections of the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology; it is a group of 15 *akçes*, identified by Eugen Nicolae, who suggests that the coin complex presents the features of a hoard⁸. This group contains one piece issued by Emir Süleyman (806 AH) and four pieces from Murad II (834 AH), minted at Edirne (1) and at Serez (3). Two *akçes* from Murad II were identified by Eugen Nicolae in a hoard from Wallachia⁹, while another three *akçes* from Murad II (825 AH type), minted at Serez (2 pieces) and Bursa (1 piece), were found during the archeological surveys from Păcuilui lui Soare. A coin from Murad II minted at Ayasluk (834 AH), is part of the Cârpiți hoard found in Iași county¹⁰.

⁷ Toma Rădulescu, Petre Turturică, *Tezaurul de monede și podoabe feudale de la Schela-Cladovei Mehedinți (sec. XIV-XV)*, în *Arhivele Olteniei*, 3, 1984, p. 70-88,

⁸ Eugen Nicolae, *Un lot de monede otomane din secolele XIV-XV în colecția Cabinetului Numismatic al Institutului de Arheologie Vasile Pârvan*, *Studii și Cercetări Numismatice*, 9, 1989, p. 131-135.

⁹ *Ibidem*, p. 133; see the footnote no. 11.

¹⁰ Octavian Iliescu, Marin Dinu, *Tezaurul monetar din secolul al XV-lea de la Cârpiți (raionul Iași)*, în *Studii și Cercetări Științifice. Iași*, 8, 1957, 2, p. 342-345.

Concerning the date of the concealing of the hoard it is quite difficult to establish the chronological limits. Firstly, because of the specific Ottoman practice to mark the year on the coins, which is the year of the ascension to the throne of the sultan or the year of a monetary reform (as we could see with the coins of Murad II) and secondly, because of the lack of varieties of the coins from this specific hoard. For sure, the hoard was buried at some time after 1431 and before 1441¹¹. This period coincides with the time when Murad II started to implement an aggressive strategy in the Balkans, aimed at weakening Hungary and gain control of this region¹². This move consisted of a series of attacks against Hungary and begun with an expedition to Sibiu, led by Murad II himself¹³, which meant that his army had, without doubt, crossed the Wallachian territory. Given this context, one hypothesis about the burying of the Budești hoard could be that it was somehow connected with the military actions undertaken by Murad II in the Balkans. On the other hand, we must take into consideration the fact that it is quite clear that the hoard was gathered together somewhere in the south of the Danube. By analyzing the state of conservation of the coins I have noticed that the coins from Ayasluk and Bursa are the best preserved, while the ones from Edirne and Serez, which are the most numerous (41,196 pieces), are worn out. Also, we should not ignore the presence in the hoard of 50 perforated coins from Bursa (2), Edirne (31) and Serez (17), which suggest that the coins were probably gathered from the market in a short time. Another hypothesis regarding the concealing of the hoard is that the monetary complex could have been brought north of the Danube by a merchant, who was forced by certain circumstances to hide the hoard.

The coins issued before 834 AH

Despite the fact that the study of this hoard is not finished, due to the numismatic importance of this hoard for the history of the early monetary circulation of the Ottoman coins in Wallachia, I will present in this part of the article the catalogue of the 38 coins which are issued before 834 AH¹⁴.

Emir Süleyman (1402-1411)

1. Akçe (806 AH/ 1403 AD); No mintmark

AR 1.17 g ↑ 14.4x15.6 mm

Av. Emir Süleyman bin Baiazid

¹¹ After the conquest of the Serbian territories in 1441, the city of Novar became one of the most important coin mints from the Balkans, due to the nearby silver resources. Therefore, because of the absence of coins issued at Novar, it is quite probably that the hoard was concealed before the opening of this mint.

¹² Halil İnalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 64-65.

¹³ *Ibidem*, p. 65. Aurel Decei, *Două documente turcești privitoare la expedițiile sultanilor Baiazid I și Murad al II-lea în Țările Române*, în *Relații Româno-Orientale. Culegere de Studii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 215-222.

¹⁴ For the coin references I used the catalogue of Slobodan Srećković, *Akches. Osman Gazi-Murad II (699 – 848 AH)*, Belgrade, 1999.

Rv. In the square – Hullide mülkehü/ 806/ top Ebubekir; left [Ömer]; bottom Osman; right Ali
Srećković obverse A1/reverse 1 var.

2. Akçe (813 AH/1411 AD); Edirne
AR 1.18g ← 12.2x13 mm
Av. Duribe/Lâilâhe illallâh/Muhammad resülullâh/ [Edirne]
Rv. Emir Süleyman bin/ 81 – [3]/[Bayezid Hullide] mülkehü
Srećković obverse D*error/reverse IX

Musa Çelebi (1411-1413)

3. Akçe (813 AH/1411 AD); Edirne
AR 1.12 g – 11.3x13.4 mm
Av. Musa bin Bayezid
Rv. Duribe/Edirne/ Hullide mülkehü/813
Srećković obverse C/ reverse III

Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421-1422)

4. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne
AR 1.14 g ↗ 11.6x12.5 mm
Av. Mustafa (tulip above)/bin Bayezid
Rv. Hullide mülkehü/duribe Edirne/824
Srećković obverse A1/reverse III

5. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne
AR 1.16 ← 11.4x11.9 mm
Av. Mustafa (star above)/bin Bayezid
Rv. Hullide mülkehü/duribe Edirne/824
Srećković obverse A1/reverse III

6. Akçe (824 AH/1421); Edirne
AR 1.50 g ↓ 12.5x13.7 mm
Av. Mustafa (tulip above)/bin Bayezid
Rv. Hullide mülkehü/duribe Edirne/824
Srećković obverse A3/reverse III

Mehmed I (1413-1421)

7. Akçe (816 AH/1413 AD); probably Balad (is visible only the initial *be*)

AR 1.07 ← 11x11.7 mm

Av. Sultan bin/ Sultan Mehmed Ba/ [yazid Han]

Rv. Duribe B[...]/Hullide/816/ Mülkehü/[zide umrühü]

Srećković obverse B/reverse I

8. Akçe (816 AH/1413 AD); Balad

Av. Sultan [bin]/ Sultan Mehmed Ba/ yazid Han

Rv. Duribe Beled/Hullide/816/ Mülkehü/[zide umrühü]

AR 1.18 g ↖ 11.7x13 mm

Srećković obverse B/reverse I

9. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne

Av. Sultan bin/ Sultan Mehmed Ba/ yazid Han

Rv. Duribe Edirne/Hullide/816/ Mülkehü/zide umrühü

AR 1.04 g → 12.1x13.8 mm

Srećković obverse B1/reverse I

10. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne

Av. Sultan bin/ Sultan Mehmed Ba/ [yazid] Han

Rv. Duribe Edirne/Hullide/816/ Mülkehü/zide umrühü

AR 1.05 g ↖ 10.8x11.4 mm

Srećković obverse B/reverse I

11. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne

Av. Sultan bin/ Sultan Mehmed Ba/ yazid Ha[n]

Rv. Duribe Edirne/[H]ullide/816/ Mülkehü/zide umrühü

AR 1.12 g ↘ 11.7x12.7 mm

Srećković obverse B/reverse I

12. Akçe (822 AH/1419 AD); Bursa

AR 1.10 g ↗ 12.5x12.3 mm

Av. Mehmed bin Baiazid/Han [azza nasrühü]

Rv. Hullide mülkehü/duribe Bursa/[8]22

Srećković obverse C51/reverse IIc

13. Akçe (822 AH/1419 AD); Bursa

AR 1.17 g ↗ 12.5x14.4 mm

Av. Mehmed bin Ba[iazid]/Han azza nasrühü

Rv. Hullide mü[lkehü]/duribe Bursa/822

Srećković obverse C51/reverse IIc

14. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
Av. Mehmed bin Baiazid/Han azza nasrühü
Rv. Hullide mülkehü/duribe Edirne/[82]2
AR 1.10 g ✓ 12.4x13 mm
Srećković obverse C22/reverse II

15. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
AR 1.19 g → 11.7x14.1 mm
Av. Mehmed bin Baiazid/Han azza nasrühü
Rv. [H]ullide mülkehü/duribe Edirne/822
Srećković obverse C22/reverse II

16. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
AR 1.11 g ∽ 12.2x14 mm
Av. Mehmed bin Baiazid/Han azza nasrühü
Rv. Hullide mülkehü/[duribe] Edirne/[822]
Srećković obverse C42/reverse II

17. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
AR 1.15 g ↖ 12.4x13 mm
Av. [Mehmed] bin [Baiazid]/Han azza nasrühü
Rv. Hullide mülkehü/duribe Edirne/8[22]
Srećković obverse C42/reverse II

18. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
AR 1.15 g ↓ 12.1x13.1 mm
Av. Mehmed bin Baiazid/Han azza nasrühü
Rv. Hullide mülkehü/duribe Edirne/822
Srećković obverse C43/reverse II

19. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
AR 1.16 g → 12.5x14.2 mm
Av. Mehmed [bin Baiazid]/Han azza [nasrühü]
Rv. [Hullide mülkehü]/duribe Edirne/822
Srećković obverse C43/reverse IIc

20. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne
AR 0.96 g ↑ 13.3x14.7 mm
Av. [Me]hmed bin Baiazid/Han azza nasrühü
Rv. Hullide mü[lkehü]/duribe Edirne/822
Srećković obverse C46/revers IIc

21. Akçe (822 AH/1419 AD); Serez

AR 1.18 g ↗ 13.9x13 mm

Av. Mehmed bin Ba[iazid]/Han [azza nasrühü]

Rv. [Hullide] mülkehü/duribe Serez/82[2]

Srećković obverse C24/reverse II

22. Akçe (822 AH/1419 AD); Serez; double strikes on the obverse and on the reverse

AR 1.21 g – 13.3x15.3 mm

Av. Mehmed bin Baiazid/[Han azza nasrühü]

Rv. [Hullide] mü[lkehü]/duribe Serez/822

Srećković obverse C22/reverse II

Murad II (1421-1444/1446-1451)

23. Akçe (824 AH/1421 AD); Bursa

AR 1.08 g ↖ 12.9x13.4 mm

Av. Murad bin Mehmed han

Rv. In the middle 824/ Hullide - up/ mülkehü – right/duribe – down/ Bursa – left

Srećković obverse A1 basic/reverse III

24. Akçe (825 AH/1422 AD); Bursa

AR 1.10 g ↘ 11.8x13.4 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed

Rv. [Hullide mülkehü]/ duribe Bursa

Srećković obverse B1/ partially illegible reverse

25. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne

AR 0.88 g ↖ 12.4x14.1 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed

Rv. Hullide mülkehü/ [duribe] Edirne

Srećković obverse B/reverse I

26. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne

AR 1.01 g ↓ 12.2x13.6 mm

Av. 825/Mu[rad] bin Mehmed

Rv. [Hullide mülkehü]/ duribe Edirne

Srećković obverse B/ partially illegible reverse

27. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne

AR 0.95 g → 13.8x13.2 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed

Rv. Hullide mülkehü/ duribe Edirne

Srećković obverse B2/reverse I

28. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne

AR 1.15 g ↗ 12.3x12 mm

Av. [8]25/Murad bin Mehmed

Rv. Hullide mülkehü/ duribe Edirne

Srećković obverse B2/reverse I

29. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne

AR 1.17 g ↖ 12.8x12.5 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed (ornament as letter B above Mehmed)

Rv. [Hu]llide mülkehü/ duribe Edirne

Srećković obverse B2/reverse I

30. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez

AR 0.39 g → 11.8x12.8 mm

Av. 825/M[urad] bi[n] M[ehmed]

Rv. Hullide mülkehü/ [duribe] Serez

Srećković obverse B/reverse I

31. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez

AR 0.87 g ↓ 12.7x13.4 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed

Rv. [Hu]llide mülkehü/ [du]rube Serez

Srećković obverse B/reverse II

32 Akçe (825 AH/1422 AD); Serez

AR 1.05 g ← 11.9x13.2 mm.

Av. 825/Murad [bin] Mehmed

Rv. [Hu]llide mülkehü/ duribe Serez

Srećković obverse B/reverse I

33. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez

AR 1.12 g ↗ 13x14.4 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed

Rv. Hullide mülkehü/ duribe Serez

Srećković obverse B/reverse I

34. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez

AR 1.18 g \simeq 13.5x14.8 mm

Av. 825/Mu[rad] bi[n] M[ehmed]

Rv. Hullide mülkehü/ duribe Serez

Srećković obverse B/reverse II

35. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez

AR 1.20 g \simeq 13x14.8 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed (ornament as letter be above Mehmed)

Rv. Hullide mülkehü/ duribe Serez

Srećković obverse C*c/reverse I

36. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez; extremely worn, double strike

AR 1.07 g – 12.5x14.8 mm

Av. -

Rv. [Hullide] mülkehü/ du[ribe] S[erez]

Srećković -

37. Akçe (825 AH/1422 AD); illegible mint; extremely worn

AR 0.98 g \rightarrow 12.6x14.3 mm

Av. 825/M[urad bin Mehmed]

Rv. [Hullide] mülkehü/ -

Srećković obverse B/ reverse II

38. Akçe (825 AH/1422 AD); illegible mint

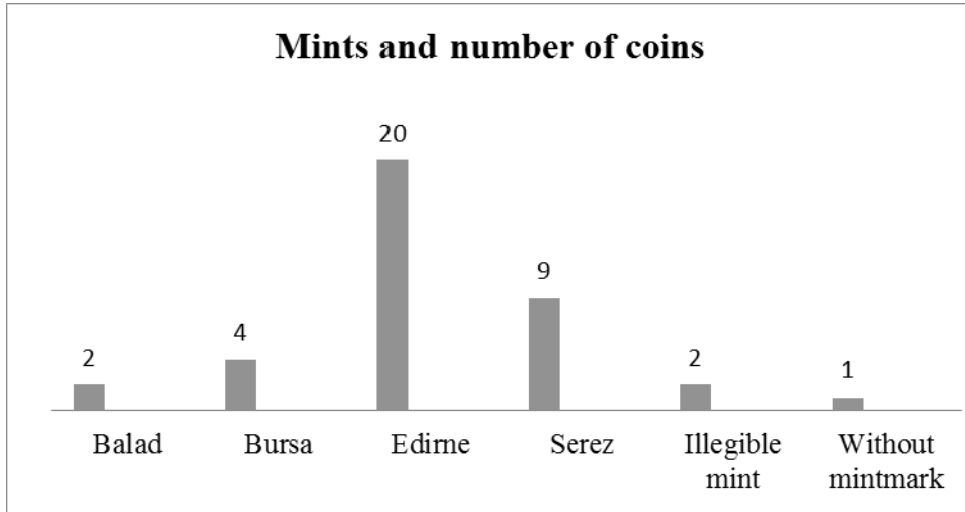
AR 1.01 g \simeq 12.8x12.8 mm

Av. 825/Murad bin Mehmed

Rv. Hullide mülkehü/ -

Srećković obverse C2/reverse II

The structure of the „Budești” treasure shows that we deal with a monetary complex which was gathered together in a quite short period of time, most probably for or after a transaction. The presence of the 22 coins issued before the reign of Murad II and of the 16 coins from Murad II bearing the years 824 AH and 825 AH could be justified by the fact that they were in circulation at the moment when the coins were hoarded. This is proven also by the fact that the state of conservation of the coins is not so good. Almost all the coins have the surface very worn due to circulation, some of them being nearly illegible, preserving just some elements which helped identify the coins (see fig. 7, 21, 35, 37).

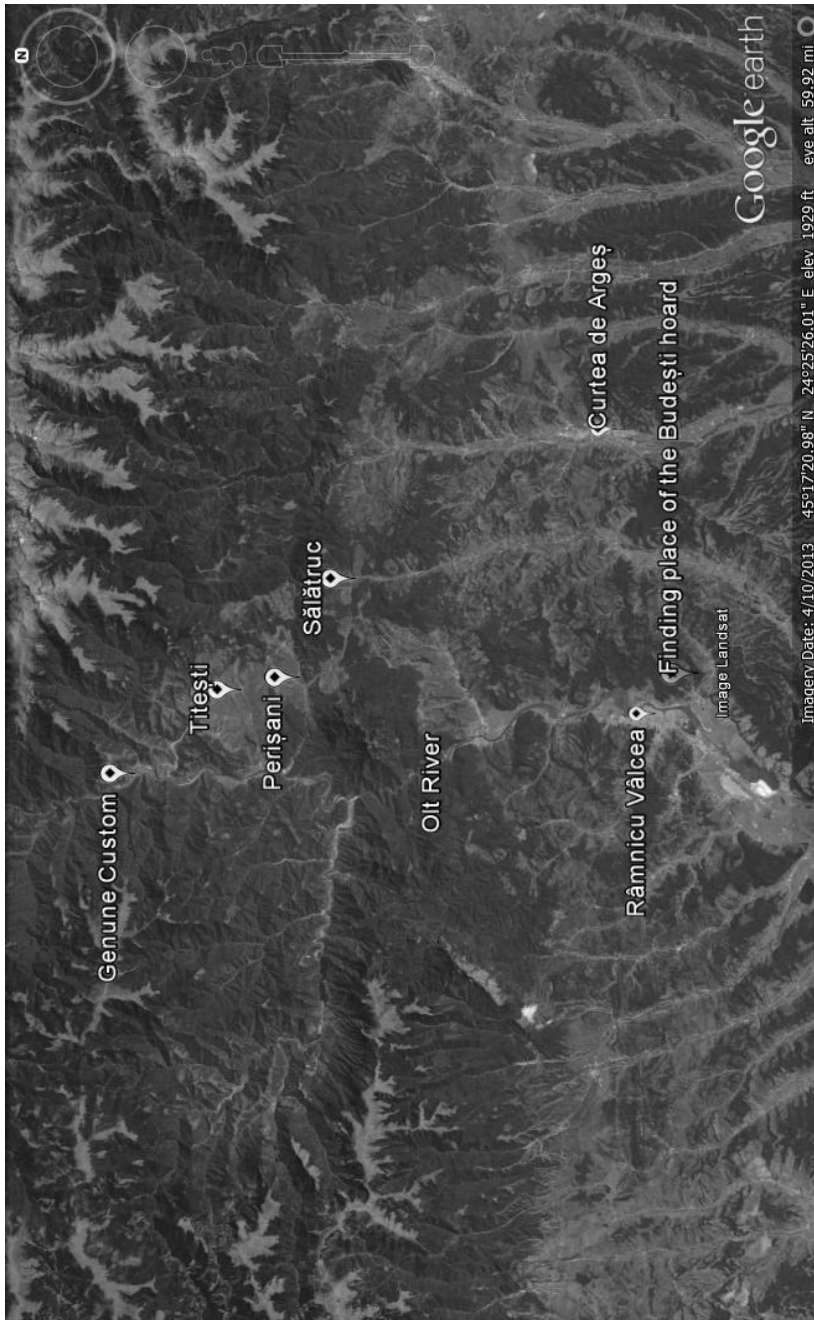
Regarding the mint cities of the coins, most of them were struck at Edirne (21), the former capital of the Ottoman rulers between 1363-1453. The second representative mint in the graphic is Serez, which was located near a major silver mining center. As we can see, most of the coins were issued in the two main centers from the Balkans area, while from Bursa, one of the most important mint cities from Anatolia, only 4 coins were found. An unusual mint present in this parcel of coins is Balad, which was active only during the first part of the reign of Mehmed I – 816 AH – 822 AH (1413 – 1419 AD). Balad, formerly known in antiquity as Miletos¹⁵, was located in Anatolia, very close to the Ayasluk mint. It was this proximity which probably caused the short existence of the Balad mint, which was most likely closed in favor of the Ayasluk mint. A coin minted at Balad is present in the Dudaşu-Schelei hoard.

Conclusions

The coin hoards containing Ottoman coins are relatively rare in the Northern-Danube space, the presence of this coin types issued between 1402 and 1444 by the Ottoman rulers being really poor. Until the end of the investigation on all the coins of the hoard, by publishing the information regarding the context of the find of the Budeşti hoard and the catalogue of the 38 coins issued before 834 AH (1422 AD), I intended to complete the picture of the early circulation of the Ottoman coins in this area. From the study of the 38 pieces issued before 834 AH (1422 AD) it was possible to establish that these coins were still in circulation at the moment of concealing of the hoard, being „misplaced” in the large quantity of coins issued by Murad II after 834 AH.

¹⁵ Slobodan Srećković, *Ottoman Mints and Coins*, Belgrad, 2002, p. 61.

Concerning the hiding place of the hoard, I argued that the monetary complex was buried near a medieval road which connected Wallachia with Transylvania, through the medieval Genuine Custom Office. Because of its structure, the most plausible conclusion regarding the context of the burying of the Budești hoard is that the hoard was hidden during a crisis situation. In this early stage of the research two hypotheses could be formed. The first is that the hoard was concealed by a merchant who that had gathered all this amount of money in a quite short time and the second, the burying of this hoard could be connected with the military actions of Murad II in the Balkans area. Therefore, the hoard traces the political, military and trade contacts of the Ottoman Empire with Wallachia.

Map showing the location of the Genune Custom.

1. a. Akçe (806 AH/ 1403 AD), Emir Süleyman (1402 – 1411) – obverse.

1. b. Akçe (806 AH/ 1403 AD), Emir Süleyman (1402 – 1411) – reverse.

2. a. Akçe (813 AH/1411 AD); Edirne, Emir Süleyman (1402 – 1411) – obverse.

2. b. Akçe (813 AH/1411 AD); Edirne, Emir Süleyman (1402 – 1411) – reverse.

3. a. Akçe (813 AH/1411 AD); Edirne, Musa Çelebi (1411 – 1413) – obverse.

3. b. Akçe (813 AH/1411 AD); Edirne, Musa Çelebi (1411 – 1413) – reverse.

4. a. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421 – 1422) – obverse.

4. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421 – 1422) – reverse.

5. a. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421 – 1422) – obverse.

5. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421 – 1422) – reverse.

6. a. Akçe (824 AH/1421); Edirne, Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421 – 1422) – obverse.

6. b. Akçe (824 AH/1421); Edirne, Mustafa Çelebi (1416; 1419; 1421 – 1422) – reverse.

7. a. Akçe (816 AH/1413 AD); probably Balad, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse.

7. b. Akçe (816 AH/1413 AD); probably Balad, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse.

8. a. Akçe (816 AH/1413 AD); Balad, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

8. b. Akçe (816 AH/1413 AD); Balad, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

9. a. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

9. b. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

10. a. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

10. b. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

11. a. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

11. b. Akçe (816 AH/1413 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

12. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Bursa, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

12. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Bursa, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

13. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Bursa, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

13. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Bursa, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

14. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

14. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

15. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

15. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

16. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

16. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

17. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse.

17. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse.

18. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse.

18. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse.

19. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse.

19. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse.

20. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse.

20. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Edirne, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse.

21. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Serez, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

21. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Serez, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

22. a. Akçe (822 AH/1419 AD); Serez, Mehmed I (1413 – 1421) – obverse

22. b. Akçe (822 AH/1419 AD); Serez, Mehmed I (1413 – 1421) – reverse

23. a. Akçe (824 AH/1421 AD); Bursa, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

23. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Bursa, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

24. a. Akçe (824 AH/1421 AD); Bursa, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

24. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Bursa, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

25. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

25. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

26. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

26. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

27. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

27. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

28. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

28. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

29. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

29. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Edirne, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

30. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

30. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

31. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

31. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

32. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

32. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

33. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

33. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

34. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

34. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

35. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

35. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

36. a. Akçe (825 AH/1422 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – obverse

36. b. Akçe (824 AH/1421 AD); Serez, Murad II (1421 – 1444/1446-1451) – reverse

37. a. Akçe (825 AH/1422 AD); illegible mint, Murad II (1421 – 1444/1446 – 1451) – obverse

37. b. Akçe (825 AH/1422 AD); illegible mint, Murad II (1421 – 1444/1446 – 1451) – reverse

38. a. Akçe (825 AH/1422 AD); illegible mint, Murad II (1421 – 1444/1446 – 1451) – obverse

38. b. Akçe (825 AH/1422 AD); illegible mint, Murad II (1421 – 1444/1446 – 1451) – reverse

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**UN SERVICIU DE CEAI ȘI CAFEĂ, DIN ARGINT,
MARCAT CHRISTOFLE, DIN COLECȚIILE MNIR**
**A CHRISTOFLE SILVER TEA AND COFFEE SERVICE FROM THE
COLLECTIONS OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM
OF ROMANIA**

Raluca Mălăncioiu*

Abstract

The prestigious Christofle silverware manufacturer, which was named after its founder, Charles Christofle, was opened in 1830. Combining seriousness, quality and creativity with a strong scientific spirit, the Parisian firm shortly became one of the most important silverware suppliers of 19th and 20th century monarchies and members of the high society. Officially recognized as supplier of the French court in 1851, during the time of future emperor Napoleon III (since December 1852), Christofle became – for the European aristocracy influenced by French fashion – a trendsetter in terms of decorative art. Christofle was also successful in the Orient. This article presents a Christofle tea and coffee service from the collections of the National History Museum of Romania. Dated between 1840 and 1863 and bearing the coat of arms of the United Principalities of Wallachia and Moldavia, the silver, Napoleon III-style service is incomplete, so that in the museum's collection are found only seven representatives pieces.

Keywords: silver, tea service, silversmith, Christofle, Romanian United Principalities, social status

Din cele mai vechi timpuri, alături de aur, argintul este considerat un metal prețios deosebit și valoros, atât pentru calitățile sale fizice speciale: maleabilitate, reflexie și strălucire, precum și pentru proprietățile sale anti-microbiene descoperite de timpuriu. Secole la rândul, argintul a fost un metal prețios preferat în raport cu etalarea și confirmarea statutului social al posesorilor săi, îndeplinind un rol remarcabil în acest sens. Conexiunea dintre funcția oficială, statală și argint este dovedită arheologic, argumentată prin studii de antropologie culturală și documentată istoric. Prezența obiectelor din argint în sfera ceremoniilor funerare, dar mai ales în zona domestică sau religioasă¹, oferă relevanță și argumentează concret raportul argint – statut social. Piese de podoabă, bijuterii, argintărie domestică, dar și religioasă, însemne regale sau sacerdotale, însemne de breaslă sau ale unor societăți oficiale sau cu caracter secret, contribuiau la întărirea prestigiului persoanei sau instituției căreia îi erau dedicate, motiv pentru care argintul devenea un metal preferat pentru protocol și teaurizare².

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Biroul Tezaurul Istoric din cadrul Secției Cabinet Numismatic și Tezaur.

¹ Stefanie Walker, *Dining in Papal Rome: Un onore ideale e una fatica corporale*, în „Die Öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300-1900”, Berlin, Minerva, 2002, p. 76-81.

² Giovanni Bonello, *Table Ceremonial in the Grand Masters's Court*, în „Die Öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300-1900”, Berlin, Minerva, 2002, p. 84-93.

În ceea ce privește importanța argintului în schimburile comerciale, extrapolarea termenului de arginți asupra sensului generic de bani este un argument de neclintit pentru evidențierea rolului pe care l-a îndeplinit ca monedă de schimb.

Încă din secolele XV-XVI se pune problema protejării unei cantități ostentative de argintărie. Simpla îngropare a acestor bunuri acumulate în timp devine o soluție deja depășită și irealistă. Rezolvarea problemei a fost găsită în amenajarea unor vistierii, echivalentul unor camere securizate sau prin confecționarea unor cutii de bani – seifuri. Curând, însă, argintul își va pierde din calitățile de bun de prestigiu. Acest aspect al statutului social, cuantificabil prin deținerea de arginți și obiecte din argint, rămâne doar o caracteristică la nivel de substrat psiho-social. La nivelul mental colectiv, argintul este asociat noțiunii extinse de noblete și bogăție, din punct de vedere economic devenind însă suficient de accesibil unor categorii sociale diferite.

Accesibilitatea argintului crește odată cu dezvoltarea tehnicilor de prelucrare, facilitată de invențiile secolelor XVII și XVIII. După anul 1740 este inventat cilindrul de laminare prin care se obțin foi de argint din ce în ce mai subțiri. Se înregistrează o creștere vizibilă a producerii de argintărie domestică. Noua tehnică permite obținerea rapidă a unor obiecte ușoare, manevrabile, dintr-o cantitate redusă de metal prețios, cu costuri reduse. Tot în această perioadă se descoperă procedeul plăcării cuprului cu argint, diferența față de argintul solid fiind insesizabilă pentru amatori³.

Cu certitudine, după aceste inovații tehnice, legătura dintre argint și statut social este profund modificată, lărgindu-se sfera celor care își permiteau achiziționarea de argintărie. Percepția diferită a stilurilor și sensibilitatea la schimbările de modă în arta argintăriei sunt repere pentru identificarea adevăratei elite. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea, aristocrații autentici sunt ușor de recunoscut după „arhitectura mesei”⁴ și obiectele din argint adaptate noilor tabieturi. „Arhitectura mesei” (foto 15 a-b) era echivalentul unei pedanterii în aranjarea bufetului (foto 16), special amplasat în salon pentru etalarea argintăriei casei, și în modul de aranjare a obiectelor pe masă. Design-ul aranjamentului argintăriei la masă era proiectat de o persoană, un „arhitect”, special desemnată. Simetria era cea mai importantă caracteristică în orice aranjament, fiecare obiect de argint având într-un set cel puțin o dublură.

În secolul al XIX-lea, distincția socială se reflectă printre deținătorii de argintărie și prin introducerea, apoi popularizarea, unor noi forme de vase, deserving noi obiceiuri gastronomice. Dintr-o casă de aristocrați era nelipsită vesela adecvată servirii ceaiului, cafelei sau ciocolatei, care era în primul rând confecționată din argint⁵. Metalul prețios, alb, strălucitor era preferat nu numai pentru că era un simbol al bogăției, dar și pentru proprietățile sale speciale: anti-microbian, neiritant, fără caracter toxic, cu o conductibilitate termică foarte ridicată.

Instituirea, la mijlocul secolului al XIX-lea, a unei etichete care prevedea un ceremonial specific al mesei în codul de conduită al caselor regale europene se

³ Philippa Merriman, *Silver*, London, the British Museum Press, 2009, p. 40.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Judith Miller, *Silver*, în *Antiques Encyclopedia*, Ed. Hachette, Londra, 2008, p. 248

reflectă și în ceremonialul de la Curtea Principatelor Române și mai târziu a Regatului Român. Piese necesare servirii mesei erau comandate unor furnizori de prestigiu, unor ateliere de orfevrărie renumite din Franța, Germania, Austro-Ungaria, Rusia, Marea Britanie. În consecință, obiectele erau marcate cu marcajul casei de orfevrărie, uneori și al meșterului, pe lângă marcajele de proveniență și datare. Pentru comenzile speciale piesele erau înseriate, iar documentația comenzii păstrată în arhiva furnizorului. Alături de aceste garanții ale calității, comanditarii din înalta societate își gravau monograme, scutul heraldic al familiei sau al țării, indicii ale unui eveniment în urma căruia fusese comandat obiectul din argint, diverse inscripții cu caracter comemorativ.

Serviciul de ceai și cafea pe care îl prezentăm în cele ce urmează este un serviciu cabaret⁶, marcat și fabricat de celebrul atelier franțuzesc Christofle, între anii 1840 și 1863 (foto 1). Marcajul de țară prezent pe vase (foto 2) a fost folosit de Franța pentru argintăria destinată exportului – reprezentare a chipului lui Mercur, spre stânga, în cartuș octaedric. Marcajul a fost stabilit printr-un decret dat de statul francez în 30 decembrie 1839 și a intrat în uzanță din data de 11 iulie 1840. Este folosit până în data de 1 aprilie 1879 pentru a semnala obiectele din argint destinate exportului, metal cu titlul legal cuprins între 800 și 950 ‰⁷. Alături de acest marcaj este aplicat și unul dintre poansoanele de calitate ale fabricantului Christofle - în cartuș rombic, o albină surmontată de trei stele cu cinci colțuri, încadrată de majusculele C și C, monogramă pentru Charles Christofle, fondatorul casei de orfevrărie – și marcajul atelierului: în cartuș dreptunghiular, textul „Christofle” (foto 3). Mai târziu acest marcaj va fi înlocuit de cel cu inițialele OC (Orfèvrerie Christofle), încadrând o balanță, surmontată de trei stele, tot în cartuș rombic.

Prezența stemei Principatelor Române, gravată pe vasele ce îl compun, ne oferă un al doilea reper despre datarea serviciului, fabricat, cel mai sigur, anterior gravării stemei (foto 4). Stema este o variantă propusă în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza, după rezoluția Consiliul de miniștri din 17 martie 1862 care hotărăște ca „*Sigiliurile tuturor autorităților administrative și judecătorești de dincoace și de dincolo de Milcov se vor prîface: ele vor purta unite într-un singur scut, sub coroana domnească, acvila română cu crucea în gură și capul de zimbri cu o stea între coarne*”⁸. Între 1862 – 1863, pentru stema oficială a Principatelor Unite au fost propuse mai multe variante, ce conțineau, în plus față de cele enunțate mai sus, fie scutul familiei Cuza, fie cei doi delfini afrontați, simbolul pentru Dobrogea (foto 5 a-b). Desenul scutului Principatelor Române, Țara Românească și Moldova, gravat pe vasele serviciului de argint, fără stema lui Alexandru Ioan Cuza, sugerează caracterul oficial al comenzii, făcută în numele administrației statului pentru folosința de protocol a domnitorului, nerecunoscut pe deplin pe plan extern ca suveran de drept. Cel mai probabil, gravura a fost făcută ulterior comenzii, cum era uzanța; în plus, din

⁶ Harold Newman, *An Illustrated Dictionary of Silverware*, Ed. Thames and Hudson, London, 2000, p. 56

⁷ Les Poinçons de Garantie Internationaux pour L'argent, Ed. Tardy, Paris, 1989, p. 204

⁸ Anca Vasilescu, *Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în „Cercetări Numismatice”, an I, 1978, p. 110

punct de vedere stilistic, stema este redată destul de rudimentar, contrar fineții cu care se lucra la Christofle.

Descrierea pieselor:

Serviciul de ceai și cafea Christofle din patrimoniul M.N.I.R., cu numărul de inventar 65219, provine din loturile de piese intrate în patrimoniul muzeal în urma predării acestora din gestiunea Studiourilor Cinematografice Buftea, în 1971. Majoritatea pieselor, obiecte confiscate în perioada instaurării comunismului în România, făceau parte din Fondul Familiei Regale, bunuri aflate la dispoziția noii orânduiri, provenite din castelele sau reședințele regale. Până la predarea lor oficială către nou înființatul Muzeu Național de Istorie a României, în 1971, aceste obiecte erau folosite ca recuzită pe platourile de filmare ale studiourilor cinematografice sus numite. Din acest motiv, în patrimoniul muzeal majoritatea seturilor de piese au fost păstrate incomplet. Serviciul de ceai și cafea cu numărul de inventar 65219, aflat în colecția de argintărie a MNIR, nu face excepție, ci este incomplet. S-au mai păstrat șapte piese, numerotate de la *a* la *g*, cu următoarele caracteristici:

65219/a – Samovar (foto 6) cu corp semisferic în partea inferioară și tronconic în partea superioară. Corpul piesei este fixat pe o bază inelară evazată. Vasul are un capac conic cu buton în formă de buchet de flori. Piesa este prevăzută cu o toartă batantă, în acoladă, decorată cu vrejuri și alte elemente vegetale, fixată la îmbinarea dintre partea inferioară și cea superioară a corpului piesei. Porțiunea centrală a torții este lucrată din os, pentru izolarea termică a mânerului. De o parte și de alta a recipientului sunt câte două tije cu care samovarul se așeza pe un stativ. Decorul vegetal este completat de un motiv perlat, dispus pe marginile recipientului, pe inelul de la baza și de pe gura vasului. Acest motiv se regăsește pe toate piesele din serviciu. Pe capacul ceainicului este gravată stema Principatelor Române. Tot pe capac, la interior, piesa este marcată cu marcasele de țară, atelier, poanson cu marcaj de calitate al firmei Christofle pentru argint solid și seria 246520.

Dimensiuni: H: 24 cm, D_{gură}: 13,5 cm, D_{max}: 14,2 cm, D_{bază}: 11,5 cm, G: 5100 g

65219/b – Suport pentru samovar cu spirtieră (foto 7). Postamentul pentru samovar are două brațe răsucite, decorate cu elemente vegetale stilizate (foto 8 – detaliu) și patru piciorușe rozetă. La mijloc suportul are lăcaș pentru o spirtieră cu capac, fitil și mâner. Pe spirtieră și suport este gravată stema Principatelor Române. Pe ambele obiecte se regăsește marcajul pentru argint al Franței și stema Principatelor Române. Pe spirtieră este ștanțat marcajul Christofle, în cartuș dreptunghiular, și un marcaj de garanție al casei de orfevrărie, în cartuș rombic, folosit pentru marcarea pieselor din argint solid. Pe unul dintre piciorușele suportului este inscripționată seria 246520 (foto 9).

Dimensiuni: H: 26 cm, D_{min} spirtieră: 7,5 cm, D_{max}: 10,5 cm, H spirtieră: 10 cm, G: 2700 g

65219/c – Cafetieră (foto 10) semisferică în partea inferioară și în formă de trunchi de con, în partea superioară. Corpul este așezat pe un picior redus, cu talpă circulară. Cafetiera este prevăzută cu țurture, ansă în consolă și capac conic, cu buton,

format buchet de flori. Ansa este înaltă, cu decor din mănunchiuri de vrejuri, terminată cu motive vegetale pe vas și întreruptă de două inele de os. Țurturele este ușor curbat, decorat cu motive vegetale la îmbinarea cu corpul vasului, terminat în cap de pasăre. Obiectul are seria 246521, marcajul de țară este la baza vasului, iar stema Principatelor Române, pe capac.

Dimensiuni: H: 26 cm, D:16 cm, G:1150 g

65219/d – Ceainic (foto 11) semisferic în partea inferioară și în formă de trunchi de con, în partea superioară, așezat pe talpă circulară cu picior redus, cu țurture, capac și ansă în consolă. Capacul este conic cu buton format buchet de flori. Ansa este înaltă, formată din mănunchiuri de vrejuri, terminată cu motive vegetale pe vas și întreruptă de două inele de os. Țurturele, ușor curbat, este decorat cu motive vegetale la îmbinarea cu corpul recipientului și este terminat în cap de pasăre. Obiectul are seria 246522, marcajul de țară, atelier și calitate sunt la baza vasului, iar stema Principatelor Române, pe capac.

Dimensiuni: H: 19,5 cm, h_{capac} : 6 cm, $D_{\text{gură}}$: 12,5 cm, $D_{\text{bază}}$: 9,5 cm, G: 1246,74 g

65219/ e – Cană pentru lapte (foto 12). Letiera este semisferică în partea inferioară și tronconică, în cea superioară, prelungită cu un cioc. Recipientul este așezat pe o bază cu picior redus. Ansa este înaltă, în consolă, cu decor format dintr-un mănunchi de vrejuri, terminată pe vas cu elemente vegetale, întreruptă de două inele de os. Interiorul piesei este aurit. Obiectul are seria 246526, marcajul Franței pe piciorul vasului, poanson de atelier și calitate pe inelul bazal și stema Principatelor Române, în zona superioară, tronconică.

Dimensiuni: H: 13,5 cm, D: 11,5 cm, G: 600 g

65219/f – Zaharniță (foto 13). Recipient cu partea inferioară semisferică, completată în partea superioară printr-o zonă tronconică. Corpul este fixat pe o bază circulară, cu picior redus. Vasul are două anse în consolă, din vrejuri răsucite, care la îmbinarea cu corpul vasului prezintă un decor realizat din motive vegetale și ciorchini. Zaharnița are un capac conic, cu buton în formă de buchet de flori, păstrat parțial. Recipientul este aurit în interior. Piesa este marcată cu marcajul Franței pentru argintăria de export, marcasele firmei Christofle și are stema Principatelor Române gravată pe capac. Numărul de serie este 246523.

Dimensiuni: H: 14,5 cm, D: 15,5 cm, G: 1060 g

65219/g – Vas pentru pateuri (foto 14). Vas cu corp semisferic, așezat pe un picior redus. Recipientul păstrează decorul perlat de la bază și buză, caracteristic tuturor pieselor din serviciu. Posibil ca vasul să fi avut capac, ce nu s-a păstrat însă. Piesa prezintă toate celelalte marce ale pieselor din serviciu și seria 246524.

Dimensiuni: H: 12 cm, $D_{\text{gură}}$:15,5 cm, D_{corp} : 18,5 cm, G: 1150 g

Piesele din serviciul de ceai și cafea Christofle din patrimoniul MNIR sunt ornate cu motive decorative în relief – volute vegetale, buchete de flori, ciorchini –, au fost prevăzute cu anse torsadate și decorate cu un motiv din fir perlat pe inelele bazei și guri. Pentru serviciul lucrat în stil Napoleon al III-lea și decorarea pieselor

s-au folosit tehnici diverse de prelucrare a metalului – turnare, cizelare, ciocănire, presare, aurire, gravare.

Serviciul cabaret, pentru ceai și cafea, avea în compoziție, de obicei, pe lângă aceste piese, cel puțin o dublură a vasului de pateuri și o tavă, putând, în plus, fi prevăzut și cu alte tipuri de platouri. Numerele de serie de pe obiecte, de altfel înscrisurate cursiv, sunt lacunare, de unde concluzionăm că avem de-a face cu un serviciu incomplet.

Marcajul fabricantului nu lasă nici o îndoială asupra executării serviciului în atelierele firmei Christofle. În 1830, bijutierul Charles Christofle înființează casa de argintărie care îi va purta numele, activitatea societății desfășurându-se sub deviza fondatorului – „une seule qualité: la meilleure”. La început, Christofle onorează comenzi doar pentru înalta societate. După 1840, firma obține patentul contelui Henri de Ruolz pentru argintare și aurire prin electroliză, iar mai târziu pentru galvanizare. Atelierele Christofle (foto 17) își extind activitatea și sfera clientelei, dar firma își păstrează standardele de calitate caracteristice cerințelor aristocrației, producând simultan și piese din metal argintat, în întâmpinarea nevoilor noii burghezii. Christofle este prima casă de orfevrărie franceză care obține aviz pentru export de metale prețioase. În consecință, își stabilește primul marcaj propriu de calitate pentru argintul solid și pentru metalul argintat. Poansonul suplimentar al firmei, care semnală calitatea metalului, este întotdeauna încadrat într-un cartuș rombic. Se adăuga la marcajul Franței, utilizat tot pentru precizarea standardului de calitate al argintului destinat exportului. Poansonul de țară era, întotdeauna, cuprins într-un cartuș poliedric.

Casa de orfevrărie Christofle, recunoscută la 1851 drept furnizor al împăratului Napoleon al III-lea al Franței, s-a bucurat, între secolele XIX – XX, de același statut în majoritatea monarhiilor europene. Curtea Regală a României, încă din timpul regelui Carol I, nu face excepție. Acordarea brevetelor de Furnizori ai Curții Regale a avut loc după proclamarea României ca regat și a principelui Carol I ca rege, ca o prelungire a titlului de Furnizor al Curții Domnești. Primul registru și regulament al furnizorilor regali a fost întocmit la 1893, urmat apoi de regulamentele din 1901, 1907 și 1914, tradiție reluată de Casa Regală a României în 2003⁹. Regulamentul preciza cui i se acordă acest titlu, stabilea calitatea de titlu personal și netransmisibil al brevetului și criteriile de selecție pentru furnizori – titlul „se poate conferi meseriașilor, industriașilor și comercianților care [...] și-au dobândit un nume nepătat și o reputație în specialitatea lor”¹⁰.

Atelierele Christofle aprovizionau oficial ambasadele franceze din lumea întreagă, companii maritime franțuzești sau străine – Orient Express, transatlanticul Normandia, cu deosebire hotelurile de lux, printre care cel mai sonor nume era Hotel Ritz, dar și confisieria-cafenea Riegler¹¹, deschisă la 1887 la parterul Hotelului Hugues din București.

⁹ Sandra Gătejeanu- Gheorghe, *Eticheta regală*, Ed. Curtea Veche, București, 2014, p. 95.

¹⁰ Arhivele Naționale ale României, Fond Casa Regală, Dosar 9/1903, f. 27.

¹¹ Silvia Colfescu, *Lunga poveste de dragoste între bucureșteni și cafea*, <http://www.bucurestivechisinoi.ro>

Un alt aspect cu privire la argintăria marcată Christofle din patrimoniul muzeal românesc, preponderent asociată poziției de furnizor al Casei Regale a României, este prezența anterioară a unor obiecte produse sub egida acestei case de orfevrărie în Principatele Române aflate sub suzeranitate otomană. Încă dinainte de 1860, în Imperiului Otoman funcționează peste zece magazine de desfacere ale casei de orfevrărie pariziene, al cărui prim stabiliment se afla în Rue de Bondy. Participarea firmei la expozițiile de arte decorative internaționale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea i-au asigurat casei de orfevrărie prestigiul binemeritat de producător de argintărie de lux, dar și o clientelă de talie înaltă din lumea întreagă. Cu ocazia unei vizite la Toulon în 1867, Abdülaziz (1861 – 1876), primul dintre sultanii Imperiului Otoman care a întreprins o călătorie în Europa Occidentală, vizitează Expoziția internațională de la Paris, de unde achiziționează argintărie Christofle, care era deja ales drept furnizor al curții imperiale. Dovada legăturilor importante a firmei pariziene cu vârful ierarhic al aristocrației otomane este susținută de prezența unora dintre cele mai frumoase piese marcate Christofle, păstrate în lume, inscripționate cu monograma sultanului Abdülaziz¹².

Legăturile aristocrației române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea atât cu Franța lui Napoleon al III-lea, deosebit de importante pentru devenirea viitorului stat român, afilierea protipendadei române la moda franțuzească, dar și statutul de stat încă sub suzeranitate otomană sunt argumente complementare pentru justificarea unor comenzi speciale pentru argintăria curții domnești, către o casă de orfevrărie de prestigiu, cum era Christofle, unanim apreciată atât în Occident, cât și în Orient.

Credit fotografii:

Foto. 1-4, 6-15, fotografii realizate de Marius Amarie

Foto 5 (a-b) – Propuneri de stemă a Principatelor Române din 1863, www.coins.ro

Foto.16 (a-b) - a) în *Die Öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300-1900*, Editura Minerva, Berlin, 2002, p.97, pl.56 - **b)** în *Die Öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300-1900*, Editura Minerva, Berlin, 2002, p.103, pl.58

Foto. 18 Imagine de pe site-ul oficial al firmei Christofle, secțiunea istoric. <http://eu.christofle.com/>

Photo credits:

Photos 1-4, 6-15 were taken by Marius Amarie.

Photo 5 (a + b) www.coins.ro

Photo 16 (a) *Die Öffentliche Tafel. Tafelzeremoniell in Europa 1300-1900*, Berlin, Minerva, 2002, p. 97, plate 56. **(b)** *Ibidem*, p. 103, plate 58.

Photo 17 Image from the official website of the Christofle firm, the history section <http://eu.christofle.com/>

¹² Sibel Dorsan, *Christofle: A legend revisited*, în „Diplomat”, iunie 2006, ediție Ankara

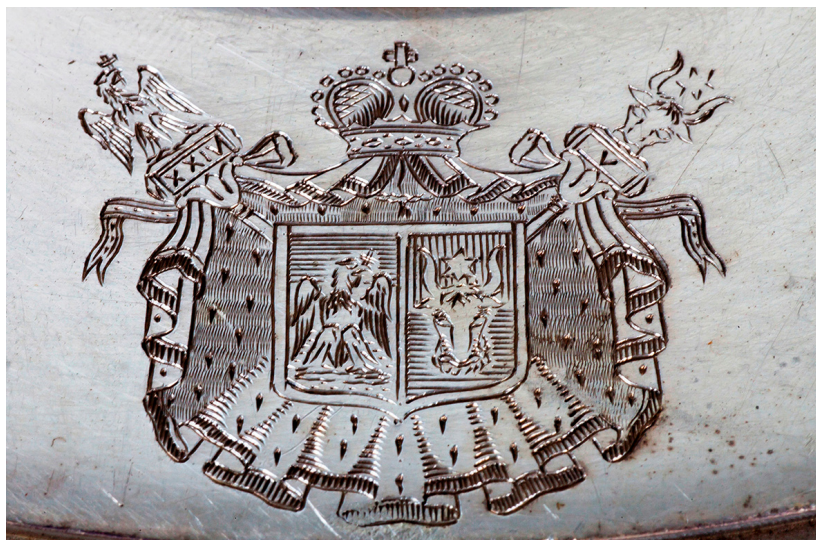
1. Serviciu de ceai și cafea din argint, semnat Christofle
Christofle silver tea and coffee service.

2. Marcajul Franței pentru argintăria de export – detaliu de pe capacul spirtierei.
The French hallmark for export silverware – detail from the lid of the spirit-lamp.

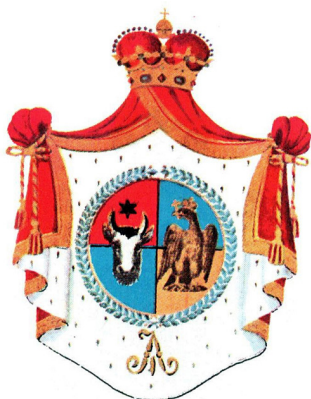

3. Marcajul atelierului Christofle și cel de calitate a metalului propriu firmei
The hallmark of the Christofle workshop and the firm's sterling silver hallmark.

4. Stema Principatelor Unite – detaliu de pe capacul samovarului

The coat of arms of the United Principalities of Wallachia and Moldavia – detail from the lid of the samovar.

5a. Propunere de stemă pentru Principatele Române, cu scutul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, 1863

Proposed coat of arms for the United Principalities with the shield of Prince Alexandru Ioan Cuza, 1863

5b. Propunere de stemă pentru Principatele Române, cu simbolul regiunii Dobrogea, cei doi delfini afrontați

Proposed coat of arms for the United Principalities with the symbol of Dobruja (two face to face dolphins)

6. Samovar cu stativ și
spirtieră
Samovar with stand and
spirit-lamp.

7. Postament și spirtieră
Samovar stand and spirit-lamp

8. Suportul pentru samovar – detaliu.
Samovar stand – detail.

9. Număr de serie inscripționat pe unul dintre picioarele postamentului – detaliu
Serial number inscribed on one of the legs of the stand – detail

10. Cafetieră
Coffee pot

11. Ceainic
Teapot

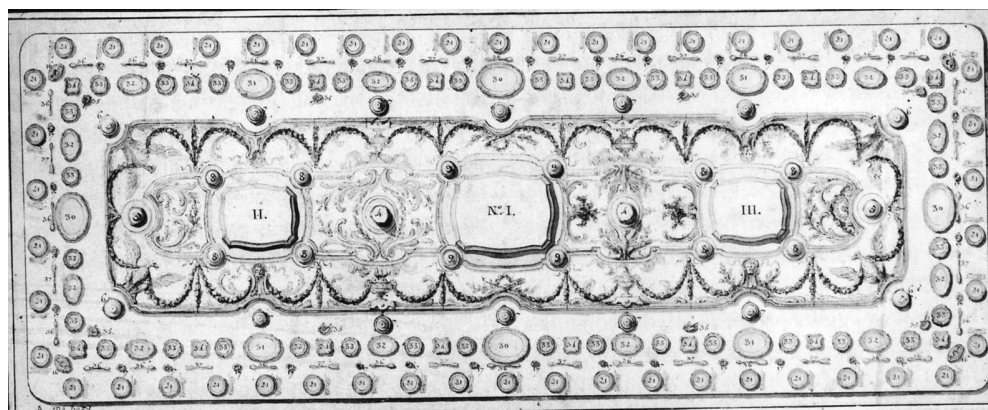
12. Cană pentru lapte
Creamer

13. Zaharniță
Sugar bowl

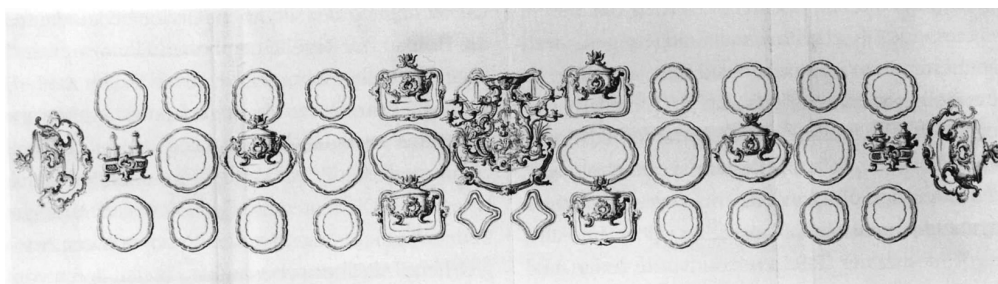

14. Vas pentru pateuri
Pastry bowl

15a. Planul pentru o masă cu 50 de tacâmuri. Grafică în peniță, Paris, 1770. Muzeul de Artă Decorativă, Paris, Franța.

Table setting for 50 guests. Drawing in pen, Paris, 1770. The Decorative Arts Museum, Paris, France

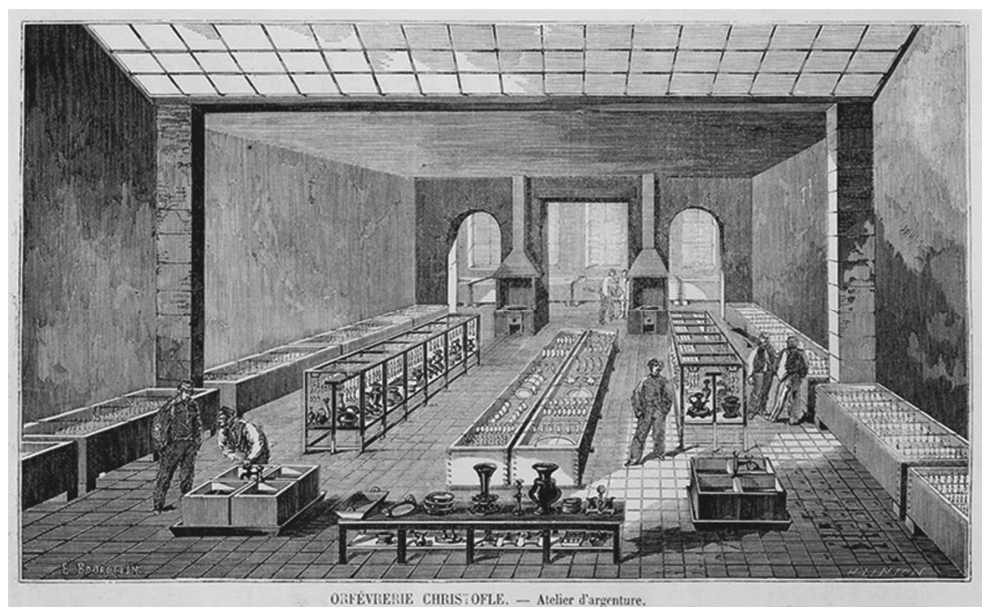

15b. Plan de aranjament al mesei. Grafică în peniță, Augsburg, mijlocul secolului al XVIII-lea, Colecțiile de Artă de Stat, Germania.

Table setting. Drawing in pen, Augsburg, middle of the 18th century, the State Art Collections, Germany

16. Desen de bufet pentru Palatul Regal de la Berlin, 1717, realizat de Martin Engelbrecht, (Augsburg, 1684 – 1756). Grafică în peniță, Muzeul de Istorie al Germaniei, Berlin
Sideboard designed for the Royal Palace in Berlin, drawing by Martin Engelbrecht (Augsburg, 1684 – 1756). Drawing in pen, the History Museum of Germany, Berlin

17. Atelierele Christofle la 1860
The Chirstofle workshops in 1860

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**DOUĂ SCRISORI TRIMISE DE MARIA ȘI ION HELIADE
RĂDULESCU LUI GRIGORE ZOSSIMA, LA BRUSSA,
ÎN 1852 ȘI 1853**

**DEUX LETTRES ENVOYÉES PAR MARIA ET ION HELIADE
RĂDULESCU ENVERS GRÉGOIRE ZOSSIMA, Á BRUSSE,
EN 1852 ET 1853**

George Trohani*

Résumé

Il s'agit de deux lettres reçues par Grégoire Zossima, révolutionnaire de 1848 qui se trouvait exilé à Brousse, aux bords de la Mer Marmara. La première est envoyées par Ion Heliade-Rădulescu, de Chios, le 28 avril / 10 mai 1852 – elle a été publiée en 1891, mais avec des lacunes. Pour cela elle est republiée maintenant.

La seconde, inédite, est envoyée par Marie Heliade, l'épouse de Ion Heliade-Rădulescu, de même de Chios, le 19/31 mars 1853.

Mots-clef: Ion Helidade Rădulescu, la révolution de 1848, Grigore Zossima

Ion Heliade Rădulescu și Grigore Zossima. Primul o personalitate de prim rang a culturii românești și a Revoluției din 1848, iar al doilea unul din colaboratorii săi, ce i-a rămas fidel până la sfârșitul vieții. Despre primul, cum era și este normal, s-a scris mult și în variate chipuri¹. Despre al doilea, mai puțin².

Pentru cei ce se apleacă asupra relațiilor dintre cei doi, surse de primă informație sunt lucrările în care s-a publicat corespondența primului – ne referim în special la volumul editat în 1891 de către N. B. Locusté(a)nu, *Ion Heliade-Rădulescu. Scrisori din exil*, dar și la cel din 1972, sub redacția lui George Potra, Nicolae Simache și George G. Potra, intitulat *Ion Heliade Rădulescu. Scrisori și Acte*.

După cum se știe, după înfrângerea Revoluției, o mică parte din revoluționari s-au refugiat în Europa Occidentală – în special în Franța, dar și în Italia, Anglia sau Germania. Majoritatea conducătorilor Revoluției au fost trimiși însă, de către puterea suzerană, în Imperiul Otoman. Iar locul lor de reședință a fost stabilit la Brussa sau Bursa, localitate pe malul asiatic al Mării Marmara, nu departe de Istanbul (Constantinopol). Aflați sub o strictă supraveghere, gen domiciliu obligatoriu, se bucurau totuși de redevențe demne de luat în considerație din partea autorităților otomane. Este vorba de o pensie lunară de 377 franci (1.000 lei vechi) pentru hrană și locuință.

* Istoric asociat Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie.

¹ A se vedea, în special, Mircea Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Editura Minerva, 1986 cu bibliografia aferentă.

² Nicolae Trohany, George Trohani, *Câteva date despre familia Zossima*, în „Muzeul Național”, XII, 2000, p. 97-110.

În schimb, cei din Europa trebuiau să se descurce pe cont propriu ... De aceea, Ion Heliade Rădulescu, ce se afla la Paris, împreună cu soția și copiii, fiind într-o foarte proastă stare financiară, neavând nici un venit și trăind din banii trimiși de cei din Turcia, ia hotărârea de a veni și el în Turcia.

Sunt numeroase scrisorile adresate „românilor din Brussa” sau direct lui Grigore Zossima, aflat și el în orașul din Asia Mică, împreună cu frații Radu și Alexandru Golescu, Nicolae și Grigore Ipătescu, Filipescu, C. Giurăscu, G. Văleanu, C. Racoviță, cpt. Lăzureanu, Grigore Serurie, prof. Duțulescu, pictorul Ion Negulici, Alexandru Zane, Ion Magheru, C. Pădeanu, ing. C. Serghiade, N. Russo-Lăcusteanu ș.a.³. Grigore Zossima va sta la Brussa timp de cinci ani neîntreruși, până către mijlocul anului 1853.

Din corespondența publicată a lui I.H. Rădulescu se poate reconstitui itinerariul peregrinărilor sale de după 1848 și în același timp pe cele, mai puțin numeroase este drept, ale lui Grigore Zossima. Se știe că Heliade de abia în 1851 vine din Occident să-și regăsească familia, ce plecase în insula Chios, sosind aici la 27 august cu acte emise pe numele fictiv de Joseph Fransky. Curând după aceea, în octombrie 1851, vine și se stabilește, tot în Chios, soția lui Christian Tell împreună cu copiii. Aici, în fine, în iulie 1853, va sosi în vizită la Heliade și Grigore Zossima, care în iulie 1851 primise de la Heliade Rădulescu mai multe cărți expediate din Malta.

La București, foștii revoluționari vor reuși a reveni abia în 1857, când Alexandru Ghica, fostul domnitor dintre anii 1834 – 1842, fiind numit caimacam al Țării Românești, le permite aceasta.

*

Revenind la corespondența menționată mai sus, având posibilitatea de a cerceta două scrisori – din anii 1852 – 1853 – am constatat că una prezintă câteva inadvertențe între conținutul ei real și cel publicat, iar cealaltă este inedită.

1) Scrisoare a lui Ion Heliade Rădulescu din 28 aprilie / 10 mai 1852, trimisă din Chios (Fig. 1-4).

Reprodusă în *Ion Heliade Rădulescu – Scrisori din exil*, cu note de N.B. Locusténu (Rusu), București, Tipografia Modernă Gregorie Luis, str. Academiei 24, 1891, sub nr. LXI la pagina 168. În afara unor mici inadvertențe dintre textul din lectura noastră și cel publicat anterior se află și omiterea pasajului final din post-scriptum.

Scrisă pe foiță subțire, tip A4, îndoită în două iar apoi în opt, pentru a intra în plicul de 12,7 x 5,2 cm ce era sigilat (sigiliu distrus).

În publicația anterioară nu se face nici o referire la existența plicului, deși se redă „destinatarul”. În prezentarea noastră vom transcrie textul pe două coloane: cea din stânga cu textul în lectura noastră, iar pe coloana din dreapta textul publicat

³ N. Krețulescu, *Amintiri istorice*, ediția Universul, 1940, publicată de I. Lugoșianu, p. 96-97; N.B. Locusteanu, *Ion Heliade și detractorii săi*, Craiova, 1898, p. 41.

anterior, cu scrierea epocii. Dorim a menționa că, din cauze tehnice, n-am putut tasta „d”-ul cu sedilă ce ținea locul literei „z”, de aceea apare doar d.

Plic, față:

προς του κυριου κου. Γρ. Ζοσσεμον
εις Βρυσσαν

Domnului
domnu Gr. Zossima
la Brussa

Plic, verso cu litere chirilice:
sau primit mai 21 / 2 iunie 1852

Amatul meu domnu

Am primitu scrisórea dtalle
din 26 Martie și mi a părutu
bine quē sunteți în fine pe
drumu de a primi aquelle
cărți que ajunsesseră atât
de problematice. Mi a pă-
rutu înse rău quē sufferi de
friguri.

Despre scrisórea que îmi
dici să scriu quătre quel que
vine în Brussa crezu quē mai
multu póte să facă rău de
quātu bine. Pare quē am fi
vorbiți a ne aduna la un locu
și quē e lucru preparatu. E mai
fîrescu așa, să viă lucru
din partea D. t. Și apoi,
după cum vėdu, sa quam
ferescu ast fel de ómeni
să se afle quē sunt în co-
respondența cu noi refugiații.

Îmi pare rău quē nu putui
âncă ați trimite epitimbul
que mi se quere pentru reposa-
tul

./.

Ipătescul. Nici capu nici timpu
nu am avutu. Și așa 'îmi è
de greu și durerosu să mă occupu

Domnului Gr. Zossima

Chio, 1852, Aprilie 28/10

Amatul meu domn

Am primit scrisórea d-tale
din 26 Martie, și 'mi-a părut
bine cō sunteți în fine pe
drum de a priimi acele
cărți ce ajunsesserō atât
de problematice. Mă-a pă-
rut ânsē rău cō suferi de
friguri.

Despre scrisórea ce'mi
dici să scriu către celu ce
vine în Brussa, cred cō mai
mult póte să facă rău de-
cât bine. Pare cō am fi
vorbiți a ne aduna la un locu,
și cō è lucru preparat. E mai
fîrescu așa să viă lucrul
din partea d-v., și apoi,
după cum vėd, se cam
ferescū ast-fel de ómeni
să se afle cō sunt în co-
respondență cu noi refugiații.

Îmă pare rău cō nu putui
âncō a'ți trimite epitimbul
ce mi se quere pentru rēposa-
tul

./.

Ipătescul. Nici cap nici timp
nu am avut, și așa 'mă-e
de greū și dureros să mă ocup

cu asemenea triste scrieri. Voiu facee ânsă sforțurile que amu făcutu și pentru răposatul Nigulici que mă addusseră până la morte. Trei luni a zăcutu atunci.

Mi a părutu bine de Părintele Șapcă. Aratăi închinăciunile melle, și spunei să nu facă ca Părintele Ioan ce l'am iubit și l'am stimatu, și quare astăzi a devenitu una cu inamicii mei de mórte. Eu, când eră în Bucuresci P. Ioan și se sculaseră și călugări și mireni asuprăi ca cióarele îl apperam cu peptul și mă încārcamu cu persecuțiile que mi le făcea inamicii sei. Aqúi în Chio de cum am venit, s'a mâniau pe mine pentru quē când a începutu a sfîșia pe Zossima, i'am disu quē nu este nici dreptu nici crestinescu a sfîșia atâta

./.

un omu que vorbesce bine de Sf. S. și 'i am și arătat scrisórea lui Zossima unde dicea quē Părintele Ioan și cu Dracul de va ședé la un locu nu se schimbă.

Se schimbă, frate, ómenii după patime și interese și mai vîrtosu după viața trecută ce a preparatu a uita tóte când e orbitu de patime. Acum quāt e diua și nóptea de mare nu se ocupă de quātu de nimicuri qua să amārască pe ómenii que nu le a făcutu nici un reu și le dorește tot binele. Pînă să scóță ei quāte un billetu

cu asemenea triste scrieri! Voiu pune ânsă tóte silințele, cum am făcut și pentru răposatul Nigulici, ce mă aduseră pînă la mórte. Trei luni am zăcut atunci.

Mi-a părut bine de părintele Șapcă. Aratăi închinăciunile mele, și spune'i să nu facă ca părintele Ioan ce l'am iubit, și care astăzi a devenit una cu inamicii mei de mórte. Eu, când eră în Bucuresci părintele Ioan și se sculasero și călugării și mireni asupră'i, ca cióarele îl apēram cu peptul, și mă încārcam cu persecuțiile ce mi le făcea inamicii sei. Aici în Chio decum am venit, s'a mēniat pe mine, pentrucă audindu-l cum sfāșia pe Zossima, 'i-am dis cō nu este nici drept nici creștinescū a sfāșia atâta

pe un om ce vorbesce bine de Sântia sa, și 'i-am și arētat scrisórea d-tale, unde diceai *că părintele Ioan, și cu dracul de va șede la un locū, nu se schimbă.*

Se schimbă, frate, ómenii după patime, după interese, și mai vîrtos după viața trecută; se uită cine-va pînă a uita tóte când e orbit de patime. Acum cât e diūa și nóptea de mare, frații nu se ocupă decât de nimicuri, ca să amārască pe ómenii ce le-au făcut nici un rău și le dorescū tot binele. Pînă să scótă ei câte un biletū

sau quâte o scrisóre cu
quare crede quã mã amărăscu
și la quare nici nu respнду,
eu scriu quâte un volumu
și îmi învețu patru copii,
quẽ astădi nu e un anu,
și traducu din ellinesce și lati-
nesce. Enache astădi scie
mai multă carte de quât
dânși. Aqueasta 'mi e resbu-
narea; și așa să dea Dumne-
deu

./.

să se ocupe și ei.
Daquã îmi scrii que ai vedutu
quâte scriu dlui Russu mi a
părutu bine quẽ sunteți în
relație. E păcatu, frate,
ómenii quei buni să nu
se înțelleagă, și să nu ierte
unul altuia deffectele qua să
utilize meritele.

Cărțile Reposatului Ipă-
tescul dă-le dlui Lăzureanu.
De sciamu quẽ e mortu firesce
quẽ nu i ași fi trimisu. Cărțile
astea nu suntu alle morților
ci alle viilor, nu è avere
a reposatului; ci a Rumânilor.
Quine mai voiesce scrie mi
săți trimitu. La Paris mai
sânt trei lădi după cum
ați văzutu în comturile ti-
părite. De vor voi și
Frații reposatului, li se va
trimite, nu ânsă ca avere
a Reposatului ci ca lucru ru-
mânescu quătre Români.

A revede

I. Eliade

1852 Aprl 28
Maiu 10
Chio

saũ câte o scrisóre cu
care cred cõ mã amărăscũ,
și la care nici nu respнд,
eũ scriũ câte un volum
și 'mĩ învẽț patru copii,
ce, astădi nu e un an,
și traducũ din elenesce și lati-
nesce. Enache acum scie
mai multă carte decăt
dẽnșii. Acẽsta 'mĩ-e 'rãsbu-
narea, și așa să dea Dumne-
deũ

Să se ocupe și ei.
Dacã îmi spuĩ cõ aĩ vẽdut
câte scriũ d-lui Russo, 'mĩ-a
părut bine cõ sunteți în
relație. E păcat, frate,
cã ómenii cei buni să nu
se înțelẽgă, și să nu ierte
unul altuia defectele, ca să
utilise meritele.

Cărțile rẽposatului Ipă-
tescu, dă-le d-luĩ Lăzurẽnu.
De sciam cõ è mort, firesce
cõ nu i le-ași fi trimis. Cărțile
astea nu sunt ale morților,
ci ale viilor; nu è avere
a rẽposatului, ci a Românilor.
Cine mã voiesce, scrie'mĩ
să'ĩ trimit. La Paris mã
sunt trei lădi, dupõ cum
ați vẽdut în compturile ti-
părite. De vor voi și
frațiĩ rẽposatului, li se va
trimite, nu ânsẽ ca avere
a rẽposatului, ci ca lucru ro-
Mânescũ cõtre Români.

La revedere.

I. Heliade

Suntem de părere că în cele de față nu are rost a se face o interpretare a celor menționate în text. Aceasta s-ar putea face doar în contextul discutării și altor misive, anterioare și posterioare. Dorim doar a rememora pe scurt câteva din persoanele despre care este vorba, deoarece astăzi, în general, arareori se mai fac referiri la ele:

(Nicolae) **Ipătescu** – a fost funcționar la Vistieria statului în timpul Revoluției din 1848 și de aceea a fost arestat și trimis, cu alți revoluționari, la Brussa. Al doilea soț al Anei Ipătescu⁴ (n. 1805, București – d. 13 martie 1875, București) după divorțul acesteia, în 1831, de primul soț, Ivancea Dimitriu, zis „Ulieru”. În 1849 Ana Ipătescu reușește să-și viziteze soțul în Turcia, iar acesta, în 1850, se poate întoarce în țară.

(Grigore) **Ipătescu** – frate cu Nicolae. Moare la Brussa în 1852

(Ion D.) **Negulici** – n. 1812, București – d. 5 aprilie 1851, Istanbul. Pictor, participant la Revoluția din 1848 tipărind manifeste și fiind ocârmuitor al județului Prahova.

Popa Radu **Șapcă** – n. 1795, Celei – d. 3 iulie 1876, membru al Guvernului Provizoriu din timpul Revoluției din 1848.

Căpitanul **Lăzureanu** – a fost comandantul Companiei 7, din Regimentul 1 în timpul luptelor din septembrie 1848 din Dealul Spirii.

N. B. Locusteanu (Rusu) – maior Nicolae Rusu-Locusteanu, fiul lui Barbu Locusteanu, prefect de Romanați în timpul Revoluției din 1848 și exilat la Brusa (Cf. O.G.Lecca, *Familii boierești române*, București, 1899, p. 324).

*

2) Scrisoare trimisă din Chios, pe data de 19/31 martie 1853, de Maria Heliade, soția lui Ion Heliade Rădulescu, către Grigore Zossima (Fig. 5-6).

Adresantul este așteptat de Paști, 19 aprilie, în Chios.

Grigore Zossima nu a reușit să ajungă în Chios de Paști, ci de-abia în iulie 1853. În noiembrie se mai afla acolo.

Este de presupus că această scrisoare, nereprodusă în culegerea lui N.B. Locusteanu (Rusu), deși altele se află – de ex. scrisoarea nr. XXVIII, la pagina 58 –, însoțea scrisoarea 82 a lui IHR, de la pag. 221.

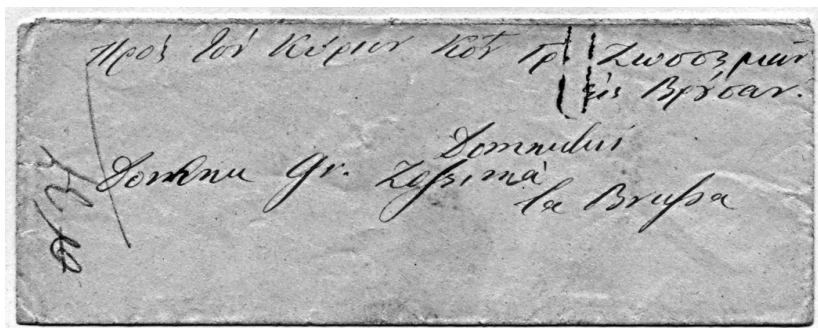
Scrisă pe o singură față a unei foițe foarte subțiri, jumătate de tip A4, dar bine conservată. Se văd urmele îndoiturii în nouă dreptunghiuri, destinatarul fiind desemnat pe dreptunghiul central: Domnului / domnu G. Zossima / la Brussa

Textul scrisorii: „Chio 19/31 martie 1853 / Domnul meu / En ultima dtalle scrisore quătre / soțul meu ne dai buna vestire quă / o să faci Pascile cu noi. vrem s'ăți / gătescu un foișoru demn de o inimă / Crescină ca a dtalle, însă în lipsa / foișorului țiam gătit un chioșcu a quă- / rui defette o să le înbunătățiască ini- / mile pline de amiție și stimă quare / te ascéptă cu atâta împățiență. // Crede domnul meu quă de vei scim- / ba hotărârea de a veni la noi, apoi / faci un păcat, din contra iarăși de / vei veni mai curând și vei ședia / mai multu, apoi ai să faci o buni- / tate. O quă dulce este

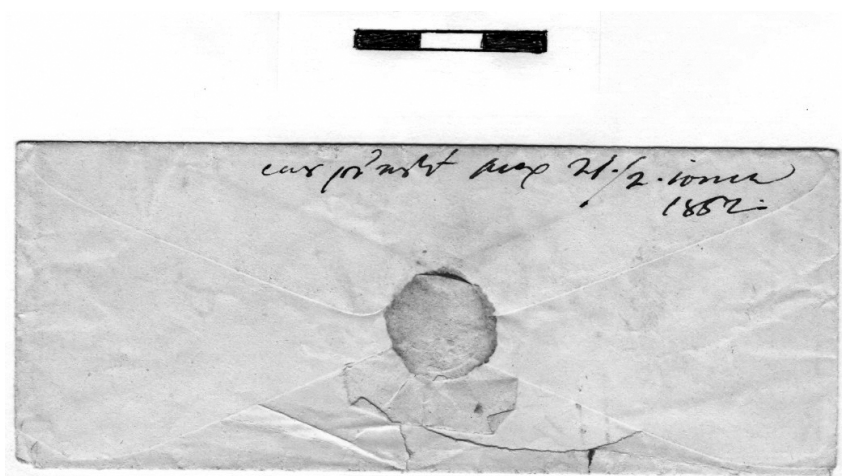
⁴ Pentru Ana Ipătescu a se vedea: George Marcu (coord.), *Dicționarul personalităților feminine din România*, Editura Meronia, București, 2009, p. 140 și Stan Stoica, Vasile Mărculeț, George Marcu ș.a., *Dicționar biografic de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2008, p. 291

venirea unui / bunu amic que vine să console dure- / rile esiliului și multe alte! dom- /
nul Russo póte s'ăți spue quăt bine / nia făcut venirea aquestui bunu / amic. primesce
domnul meu / amicalele complimente ale soțului / meu și destincta considerație a /
amici / Maria Heliade

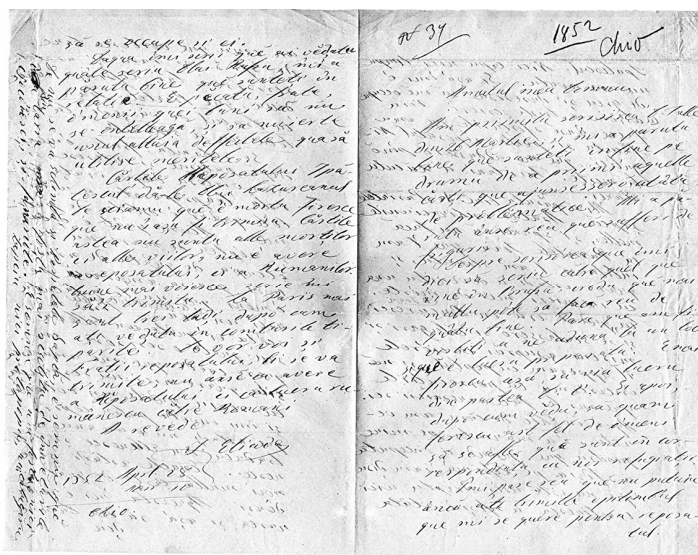
P:S: Respectuósele mele com- / plimente Părintelui Radu”.

1. Plic față, Ion Heliade-Rădulescu către Grigore Zossima
Envelope, face, Ion Heliade-Rădulescu envers Grégoire Zossima

2. Plic verso, Ion Heliade-Rădulescu către Grigore Zossima
Envelope verso, Ion Heliade-Rădulescu envers Grégoire Zossima

3. Scrisoare Ion Heliade-Rădulescu către Grigore Zossima, paginile 1 și 4
Lettre de Ion Heliade-Rădulescu envers Grégoire Zossima, pages 1 et 4

4. Scrisoare Ion Heliade-Rădulescu către Grigore Zossima, paginile 2 și 3
Lettre de Ion Heliade-Rădulescu envers Grégoire Zossima, pages 2 et 3

Domnul
Domn G. Zossima
la Brussa

5. Scrisoare Maria Heliade către Grigore Zossima, partea cu destinatarul Lettre de Maria Heliade envers Grégoire Zossima, la partie avec le destinataire

#23
Lettre 19/31 - Avril 1833.

Domnul meu

En ultimul Idm scrisoare către
Sotul meu ne lasă bună vestire că
o se poate face la noi, vreau să-lu
găsim un forșar, domn la simon
Crescova la a Delle, care în lipsa
forșarului, am găsit un locușor a qui
rei de felu o se le înbucă, pentru
măle plinu de amicie și stimă
Te acceptă la altele, împătrăntu
trece domnul meu, și se va veni
la noi, și apoi se va veni la noi, și
făce un pălău, în locușor, și
se va veni mai la noi, și se va
venii, și apoi se va veni la noi
tute, o que dulce este venirea
bucur, amice que vine se lausă
nile și dăruie și multe altele, bon
nui, căso pătă și este que qu'il line
nui, pătă, și este que qu'il line
amice, primere domnul meu
amice, și este que qu'il line
amice, și este que qu'il line

P.S. Respectuosul meu com-
plimente Domnului Roder.

6. Scrisoare Maria Heliade către Grigore Zossima, textul
Lettre de Maria Heliade envers Grégoire Zossima, le texte

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

ALBERT DE BURTON – UN CĂLĂTOR STRĂIN PRIN ȚĂRILE ROMÂNE LA 1868

ALBERT DE BURTON, A FOREIGN TRAVELLER THROUGH THE ROMANIAN LANDS IN 1868

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

In December 1868, Englishman Albert de Burton visited a part of present-day Romania's territory during his voyage to the Orient, which he recounted in a book published in 1870 (*Ten months' tour in the East. Being a guide to all that is worth seeing in Turkey in Europe, Greece, Asia Minor, Palestine, Egypt and the Nile*). Since the accounts of foreign travelers who passed through and wrote about the Romanian lands hold an important place in Romanian historiography, this article provides some biographical information on Albert de Burton, an author little known so far in Romania, and the translation into Romanian of his description of the Romanian cities he visited.

Keywords: Albert de Burton, the Danubian Principalities, 1868, Bucharest, foreign traveler

Pentru secolul al XIX-lea, colecția *Călători străini în Țările Române. Serie Nouă*, publicată de Academia Română, are opt volume, ce acoperă perioada 1800 – 1866. Deși, evident, mai există și după 1866 călători ce au trecut prin și au scris despre spațiul românesc, aceștia sunt încă puțin sau deloc cunoscuți în istoriografia românească. Britanicul Albert de Burton, autor al unei cărți intitulată *Ten months' tour in the East. Being a guide to all is most worth seeing in Turkey in Europe, Greece, Asia Minor, Palestine, Egypt and the Nile* (Londra, 1870), face parte din prima categorie, având în vedere că a fost menționat de Nicolae Iorga într-un articol din 1932¹, în care îi prezintă, în aproximativ o pagină, lucrarea, făcând referire la pasajele despre spațiul românesc.

Despre viața și cariera lui Albert de Burton nu se știu foarte multe, însă câteva date se găsesc într-un registru de la 1905 al blazoanelor familiilor nobiliare britanice: „domnul Albert de Burton, judecător de pace pentru regiunile Kesteven și Holland din districul Lincoln, al cărui locotenent-adjunct este [„Deputy Lieutenant” – adjunct al „Lord Lieutenant”, reprezentantul monarhului în fiecare din districtele Marii Britanii, n.n.]; fost locotenent-colonel în batalionul IV al Regimentului Lincolnshire. S-a născut pe 30 aprilie 1844, fiind cel de-al șaselea, mezinul, și unicul fiu încă în viață al răposatului Thomas Burton Burton și al soției sale, Ann, fiica lui __ Johnson de la

* Documentarist, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană.

¹ Nicolae Iorga, *Quelques voyageurs occidentaux en Orient*, în „Revue historique du sud-est européenne, IX-ème année, N-os. 1-3, janvier-mars 1932, p.77-78. Iorga nu oferă nici un fel de informație biografică despre Albert de Burton.

Tyton Hall, Boston; și-a schimbat numele de familie din «Burton» în «de Burton» [...]. S-a căsătorit, în 1875, cu Fanny Vickery, cea de-a cincea fiică a lui Francis Venn, avocat, Londra. A avut un fiu, ce a murit în 1878, la vârsta de nouă luni². Încadrat în 1870 în miliția britanică (armată nepermanentă, constituită pe bază de voluntariat), în batalionul 4 infanterie din regimentul Royal South Lincoln (ulterior Lincolnshire), cu gradul de locotenent³, a avansat în ierarhia militară până la gradul de locotenent-colonel⁴. A murit pe 4 aprilie 1913, la vârsta de 69 de ani⁵.

Între 1868 – 1869 tânărul, pe atunci, Albert de Burton a întreprins o călătorie în Orient, vizitând orașe din partea europeană a Imperiului Otoman, de la nord și sud de Dunăre (Giurgiu și București, respectiv Rusciuc și Varna), Constantinopolul, orașele Scutari, Smirna și Aydın – Gussel-Hisar (azi Uskudar, Izmir și Aydın, pe coasta de vest a Asiei Mici), Egiptul (Cairo, Alexandria, Nilul Superior, canalul Suez, peninsula Sinai), Siria (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, denumirea indica o provincie otomană, ce cuprindea actualele teritorii ale Palestinei, Israelului, Siriei și Libanului), insula Rodos (încă sub stăpânire otomană la 1869) și insula Siros (parte a regatului Greciei după 1832) din Marea Egee, Grecia (Atena, Corint), insulele Cefalonia și Corfu din Marea Ionică (ce aparțineau Greciei din 1864).

Pe baza experiențelor trăite în cele 10 luni petrecute în Orient, Albert de Burton a scris o carte menită a fi „nu o operă literară, deoarece așa fi eșuat cu siguranță în această încercare, ci un util și concis ghid pentru Asia Mică și Egipt”⁶. În lucrarea sa pot fi găsite: informații practice pentru călători (privind transportul, cele mai bune hoteluri și restaurante), descrierea principalelor obiective turistice ce nu ar trebui ratate, date istorice (pe larg, pentru Imperiul Otoman, Egipt și Siria) și despre obiceiurile diverselor populații. De asemenea, în introducerea de Burton oferă cititorilor o serie de sfaturi: înainte de a pleca trebuie lăsate în urmă orice prejudecăți și pretenții de confort; trebuie luate cât mai puține bagaje (o valiză de maxim 30 kg și o geantă de mână, care ar trebui să conțină, pe lângă obiecte de toaletă și îmbrăcăminte și încălțăminte – între care și un set elegant, pentru eventuale vizite oficiale –, și hărți, materiale de scris, o ruletă, o lupă, câteva medicamente: sulfat de magneziu – un purgativ pentru tulburări intestinale, sulfat de chinină, pentru febră, ipecacuana – rădăcină uscată a unei plante din America de Sud, cu efecte emetice, laudanum); cele mai utile limbi străine sunt, în Orient, franceza, italiana, greaca modernă și araba, în timp ce engleza nu e de mare ajutor, iar germana și spaniola, deloc; napoleonii sunt monedele care se primesc peste tot; este de preferat a călători singur sau într-un grup mic, cu persoane care se cunosc de mult și se înțeleg foarte bine; cea mai potrivită perioadă pentru plecare este luna august, astfel încât să se

² Arthur Charles Fox-Davies, *Armorial families. A directory of gentlemen of coat-armour*, Edinburgh, T.C. & E.C. Jack, 1905, p. 371.

³ „The Edinburgh Gazette”, nr. 8020, 28 January 1870, p. 115.

⁴ A devenit căpitan pe 26 decembrie 1871 („The London Gazette”, nr. 23815, 5 January 1872, p. 41), maior pe 3 mai 1882 („The London Gazette”, nr. 25103, 2 May 1882, p. 1999), iar pe 15 februarie 1890 i s-a acordat gradul onorific de locotenent-colonel („The London Gazette”, 14 February 1890, p. 836).

⁵ „The London Gazette”, 22 septembrie 1914, p. 7533.

⁶ Albert de Burton, *Ten Months' Tour in the East*, London, F. Bowyer Kitto, 1870, p. IX.

ajungă în septembrie în „Principatele Dunărene”, considerate de Albert de Burton punctul de plecare al „turului său oriental”⁷, iar în ianuarie în Egipt, pentru a putea naviga pe Nilul Superior, curenții fiind, mai târziu, potrivnici⁸.

Prima localitate de pe actualul teritoriu al României – dar făcând pe atunci parte din Austro-Ungaria – pe care a vizitat-o Albert de Burton a fost Baziaș, de unde s-a îmbarcat pe un vapor cu aburi și a călătorit pe Dunăre până la Varna, făcând opriri la Orșova („ultimul oraș din cadrul dominioanelor austriece”), Giurgiu (port dunărean al Principatelor Unite, de unde a mers cu trenul la București) și Rusciuc (port și reședință a provinciei otomane „Dunărea”, constituită prin reforma administrativă din 1864)⁹.

Alte porturi românești pe care le-a văzut de pe vapor sunt Turnu-Severin („Tourn-Severin”, port al orașului „Tchernetz”/Cerneți, „unde se văd încă unele mici rămășițe ale faimosului pod construit de împăratul Traian, când s-a dus să cucerească Dacia, un eveniment comemorat și de columna lui Traian de la Roma; există aici și un turn al lui Septimius Sever și alte antichități), Calafat („Galafat”, port al Craiovei, în mlaștinile din apropierea căruia turcii i-au învins pe ruși în 1854, în timpul Războiului Crimeii), Turnu-Măgurele („Tourn-Mogorello”), Zimnicea („Zimnitza”)¹⁰. Despre populația românească de pe malul Dunării notează: „sunt niște indivizi cu aspect pitoresc, foarte murdari, fiind chiar greu să-ți dai seama dacă sunt negri sau coșari ori ambele, pentru că nu cred că se spală vreodată. Hainele lor seamănă cu ceea ce se spune că ar fi purtat Robinson Crusoe, de te-ai putea crede naufragiat peste noapte și aruncat pe insula Juan Fernando (o parte foarte urâtă a ei), în mijlocul unei întregi populații de urmași ai lui Alexander Selkirk”¹¹.

În continuare, iată cum prezintă Albert de Burton Baziașul și orașele Orșova, Giurgiu și București¹², prin care a trecut în decembrie 1868¹³.

„Baziașul este o mică așezare prăpădită, cuprinzând aproximativ 50 de cocioabe sărăcăcioase, o biserică minusculă¹⁴, două hoteluri, cel al Companiei Vapoarelor cu aburi și cel din apropierea gării, unde, în cazul în care vaporul n-ar

⁷ Până în Principatele Dunărene Albert de Burton urmase traseul Londra – Oostende – Bruges – Bruxelles – Hamburg – Munchen – Viena – Pesta – Belgrad – Pesta – Baziaș – Orșova.

⁸ Albert de Burton, *Ten Months' Tour in the East*, pp. XIII-XX.

⁹ *Ibidem*, p. 34-35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 36-37. Bătălia din apropierea Calafatului a avut loc între 31 decembrie 1853 – 6 ianuarie 1854.

În istoriografia română este cunoscută ca „bătălia de la Cetate”.

¹¹ *Ibidem*, p. 36.

¹² *Ibidem*, p. 39-43.

¹³ Deși în introducere afirma că ideal ar fi ca în Principatele Dunărene să se ajungă la sfârșitul lui august sau începutul lui septembrie, Albert de Burton a sosit la Giurgiu de-abia în a doua jumătate a lunii decembrie, având în vedere că la Rusciuc, vizitat înainte de Giurgiu, populația otomană se afla în timpul Ramadanului (*Ibidem*, p. 38), ce s-a ținut în 1868-1869 de pe 16 decembrie până pe 13 ianuarie (<http://habibur.com/hijri/1285/>). Potrivit medicului și omului politic Nicolae Kretzulescu, care în decembrie 1868 l-a întâlnit pe britanic pe vaporul de pe ruta Constantinopol – Alexandria, de Burton ar fi părăsit Bucureștiul pe 26 decembrie (Arhivele Naționale ale României, fond Kretzulescu, dosar 381/1869-1871, f. 22).

¹⁴ Biserica cu hramul Înălțarea Domnului a mănăstirii Baziaș, despre care se consideră că a fost înființată de Sf. Sava al Serbiei în secolul al XIII-lea.

sosi la timp¹⁵, poți aștepta până în dimineața următoare simțindu-te destul de confortabil. Orașul este înconjurat de dealuri frumoase, iar o plimbare pe ele poate ocupa într-un mod foarte plăcut o jumătate de zi.

Orșova este un oraș mic, dar pe atât de important pe cât poate fi un oraș în această parte a lumii. Există aici un hotel mediocru, Koning von Ungarn¹⁶, unde călătorii își petrec deseori noaptea, dar, din experiența mea, mai bine ar dormi pe vapor, căci acolo nu numai că s-ar simți mai confortabil, dar nici n-ar risca să fie escrocați, cum se întâmplă des la acest han. Procedând astfel, îți poți petrece seara la cafeneaua hotelului, unde poți lua o cină bună, poți juca biliard sau poți sta, fumând și ascultând niște bohemieni care cântă destul de bine; de altfel, nu tinzi să fii critic sau greu de mulțumit în ceea ce privește calitatea muzicii într-un asemenea loc, în care ești puternic frapat de adevărul vechii vorbe «mai bine ceva decât nimic». Una dintre cele mai amuzante trăsături ale acestui oraș este, cu siguranță, să vezi porci plimbându-se peste tot, ținându-și micile reuniuni la fiecare colț de stradă. Apoi unul dintre ei guiță brusc, își răsucesce coada într-o buclă dintre cele mai aristocratice și, cu o mică săritură în aer, ca și când ar spune «Remarcați agilitatea», dispare în alt colț, pentru a sta la taifas cu alți prieteni. Aleargă de colo, colo la fel cum fac câinii în țara noastră și sunt foarte amuzanți în momentele lor de nebunie; giumbușlucurile le sunt privite cu același interes ce atrage pe toată lumea către cușca maimuțelor într-o Grădină Zoologică.

Giurgiu (Giurgevo) este portul în care ajung din București sau din care pornesc înspre capitală toți pasagerii și toate mărfurile. O trăsură către oraș <dinspre port> costă între șapte și doisprezece sfanți, în funcție de cerere și ofertă, dar este esențial ca prețul să fie stabilit înainte de plecare, pentru a nu fi tras pe sfoară. Există câteva hoteluri, Hotel Bellevue, de lângă promenadă, cel mai bun, Hotel de Paris, în piață, care are un club în care sunt primiți călătorii cazați acolo, și Hotel de Vienne¹⁷. Populația este de aproximativ 150.000 <de locuitori>. Străzile sunt largi, bine trasate,

¹⁵ Hotelul din apropierea gării se numea Bauer și se afla în spatele gării din Baziaș (dezafectată după 1950). Funcționa încă în prima parte a secolului al XX-lea (<http://postcards.hungaricana.hu>). În prezent se păstrează ruinele sale. Despre hotelul Companiei Vapoarelor cu Aburi nu am găsit informații, însă într-un ghid publicat în 1873, la trei ani după apariția cărții lui Albert de Burton, pentru Baziaș este indicat doar un singur hotel (*Oesterreich und Ungarn. Handbuch für reisende*, Coblenz und Leipzig, Verlag von Karl Baedeker, 1873, p. 271).

¹⁶ Hotelul „König von Ungarn”, proprietate a lui Simon Pataky, se afla pe faleza Dunării și funcționa încă în prima parte a secolului al XX-lea (cf. Michael, Wild, *Baedeker's Constantinople and Asia Minor*, Red Scar Press, 2015, p. 98 – traducere a ediției a doua, din 1914, a unui ghid publicat de editura germană Baedeker; <http://postcards.hungaricana.hu>). Clădirea nu se mai păstrează, deoarece în a doua jumătate a secolului al XX-lea vechiul oraș a fost, practic, demolat, locuitorii fiind strămutați în scopul construirii hidrocentralei Porțile de Fier I.

¹⁷ Hotel Bellevue a fost înființat în 1866; se afla pe malul Dunării, în dreptul parcului Alei, lângă actualul port „Bazinul Plantelor” (cf. anunțul publicat în ziarul „Românul” între 28 martie – 16 aprilie 1866). Hotel de Paris se afla în piața centrală a orașului, pe actuala stradă a Gării, la intersecția cu Bulevardul București <http://www.delcampe.net/page/item/id,323622203,var.ROMANIA-Salutari-din-Giurgiu-Hotel-de-Paris,language,F.html>). Despre Hotel de Vienne nu am găsit informații. Nici unul din aceste hoteluri nu mai funcționa în perioada interbelică (nu apar în Anuarul Socce pe 1925). Clădirile lor nu mai există. Cea a Hotel de Paris a fost dărâmată în anii '60, când s-au realizat lucrări de sistematizare în centrul orașului.

dar foarte prost pavate, atât de rău, încât pe vreme ploioasă bălțile amenință deseori să inunde trăsurile și pot chiar să-ți provoace moartea din cauza zdruncinăturilor. Înainte de a pleca spre București, trebuie să mergi la biroul de pe chei pentru a-ți fi vizat pașaportul pentru călătoria înăuntrul țării. În 1854, rușii au fost alungați din oraș de Omer Pasha¹⁸. Limba universal vorbită este româna, foarte plăcută urechii și sunând foarte asemănător cu un dialect italian; derivă din latină și slavonă. Toți cei cu oarecare cunoștințe de latină sau italiană pot învăța suficientă română cât pentru nevoile călătoriei, iar în trei sau patru săptămâni ajung să înțeleagă mare parte din ce se vorbește. Însă în toate saloanele și în rândul claselor educate limba folosită este franceza; printre negustori te poți descurca cu germana sau greaca modernă. Diligențele spre București pleacă de la Hotel de Vienne, dar sunt de regulă pline de oameni dubioși, deoarece valahii «comme il faut» călătoresc în poștalioane. Tariful pentru diligență este de 16 franci; o trăsură de patru persoane, trasă de patru mici cai excelenți, ce merg în galop tot drumul, costă între 35 și 40 de franci; însă acum nu mai este cazul pentru așa ceva, deoarece calea ferată directă către București este, cu siguranță, deja deschisă. Drumul cu poștalionul nu este foarte interesant, fiindcă trece print-o câmpie foarte întinsă, care este pe tot traseul la fel de netedă ca o masă de billiard. Distanța este de 64 de kilometri, ce se parcurg în șapte ore și jumătate, cu tot cu o oprire de o oră la Călugăreni (Kalougoureni¹⁹), un sat mare, dar răsfirat, la jumătatea drumului către București. Pe drum, unicul lucru interesant este să vezi starea înspăimântătoare de sărăcie a bieteii țăranimi, multe dintre case fiind doar gropi săpate în pământ, cu o mică deschizătură servind atât drept coș pentru fum, cât și ca intrare. Copiii sunt de-abia acoperiți cu nimic mai mult decât o cămașă de noapte și nici ei, nici femeile nu poartă pantofi sau ciorapi, bietele lor picioare fiind roșii de frig. Iernile sunt foarte aspre, cu o temperatură medie de minus 15 grade Celsius sub pragul de îngheț. Totul denotă o stare de groaznică dezolare și totuși se spune că locuitorii sunt fericiți și mulțumiți. La Călugăreni poți lua o cină gustoasă la han. Aproape de acest sat este o micuță capelă²⁰, contruită pentru a marca locul unde, în anul 1595, Mihai Viteazul (Michel le Brave) a ținut pe loc, cu numai 12.000 de valahi, timp de o întreagă zi, 140.000 de turci, omorând pe mulți dintre ei și retrăgându-se cu aproape nici o pierdere. Bucureștiul este plasat într-o vale și arată foarte bine văzut din vârful dealului pe măsură ce te apropii. La bariera Șerban Vodă pașaportul îți este luat,

¹⁸ Bătălia dintre ruși și turci de la Giurgiu, din cadrul Războiului Crimeii, s-a purtat pe 7 iulie 1854.

¹⁹ După cum se va vedea și în continuare, unele denumiri sunt date de Albert de Burton în franceză. Aceasta se explică prin faptul că a folosit ca sursă „*Itineraire de l'Orient* de Joanne și Isambert”, enumerat în introducere printre cărțile ce ar trebui luate în călătorie de cei dornici să viziteze Orientul. Din ghidul celor doi francezi, publicat la 1861 și în care sunt prezentate drumul de la Giurgiu la București și capitala, sunt preluate o serie de informații, cum ar fi cele privind limba română, bătălia de la Călugăreni, numărul de biserici din București, râul Dâmbovița, grădinile publice. Albert de Burton, *Ten months' tour in the East.*, p. XIX. Adolphe Laurent Joanne, Emile Isambert, *Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l'Orient*, Paris, Librairie de L. Hachette & Cie., 1861, p. 437-439.

²⁰ În amintirea acestei bătălii, domnul Șerban Cantacuzino a ridicat la Călugăreni, în 1682, o cruce de piatră pe care este gravată descrierea luptei purtate de români cu turcii. În secolul al XIX-lea a fost construită o capelă în care să fie adăpostită crucea. În prezent, capela se află, din punct de vedere administrativ, în satul Crucea de Piatră, ce ține de comuna Călugăreni.

fiindu-ți dat în schimb un permis de intrare. Dar, în cazul meu, după ce am vorbit cu funcționarul și am declarat că sunt turist englez, pașaportul mi-a fost imediat returnat.

București, capitala Valahiei, are o populație de aproximativ 250.000 <de locuitori>. Străzile sunt înguste, casele nu sunt mai înalte de două etaje, având în general doar câte unul, iar cele mai sărace sunt construite din lemn. Mai sunt încă multe de făcut până ca <Bucureștiul> să devină un oraș frumos; dar în prezent se produc minuni din acest punct de vedere. Întreg orașul este în curs de reasfaltare, de care avea mare nevoie²¹, iar o companie engleză se ocupă de iluminatul său cu gaz²². Deși nu există nimic special de văzut, amabilitatea și politețea față de străini a locuitorilor din toate clasele nu poate lăsa decât cele mai plăcute amintiri celor ce își sacrifică ceva timp pentru o excursie în capitala principelui Carol. În saloanele <Bucureștiului> limba universal vorbită este franceza și se întâlnesc maniere și toalete franțuzești, mobilă și decoruri franțuzești ce dovedesc un gust și un grad de civilizație complet neașteptate într-un oraș oriental atât de izolat de restul lumii, încât puțini călători se abat de la vechea rută către Constantinopol. În orice caz, pot spune fără probleme că oricine ar rezerva o săptămână explorării <Bucureștiului> nu va regreta cu siguranță timpul pierdut. Se găsesc <în București> nu mai puțin de 127 de biserici; nici una nu este remarcabilă, în afară de catedrală (grecească)²³, ce este mare și foarte veche, cu un interior destul de frumos decorat. Camera Deputaților, cu locuri pentru 160 de deputați, este situată vizavi de catedrală²⁴; ocazional pot fi audiate discursuri foarte bune în limba română, care, după cum am spus deja, este foarte plăcută urechii. Camera Senatului este o sală bine amenajată, aflată în aceeași clădire nouă ca și muzeul²⁵, și are locuri pentru 120 de membri. În muzeu se află o mică colecție zoologică, un cabinet de curiozități și o sută și ceva de copii foarte proaste ale unor tablouri²⁶. Palatul principelui este simplu²⁷, o clădire nu

²¹ După 1860 s-a început în București pavarea străzilor cu piatră cubică, inițial prin concesiune, iar din 1866 în sistem de regie. În trecut majoritatea străzilor din centru erau pavate cu lemn, ce a fost înlocuit după 1830 cu bolovani de râu, în rest străzile fiind de pământ sau acoperite cu pietriș. Cf. Bogdan Alexandrescu, *Pavajele Municipiului București*, București, 1937, p. 5-7.

²² Pe 8 aprilie 1868 municipalitatea capitalei acordase companiei britanice „Roumanian Gaslight Company” (cu sediul în Londra și având ca reprezentant și director la București pe bancherul Jacques Pomay) concesiunea pe 40 de ani a iluminării cu gaz a orașului. În primăvara lui 1870, compania a dat însă faliment. Cf. „The Journal of Gas Lighting, Water Supply and Sanitary Improvement”, vol. XIX, London, William B. King, 1870, p. 143, 195.

²³ Biserica cu hramul Sf. Constantin și Elena, ridicată la mijlocul secolului al XVII-lea și devenită în 1668 reședință a Mitropoliei Țării Românești (după 1859 a Mitropoliei Principatelor). Din 1925, când Biserica Ortodoxă Română a fost ridicată la rang de patriarhie, este catedrală patriarhală.

²⁴ Pe locul acestei clădiri se află actualul palat al Patriarhiei, ridicat la începutul secolului al XX-lea ca nou sediu pentru Adunarea Deputaților. În 1996 clădirea fost trecută în proprietatea Bisericii Ortodoxe Române.

²⁵ Sediul Senatului (instituție întemeiată în România în 1864, prin „Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris”, până atunci Parlamentul român fiind o instituție unicamerală) și cel al Muzeului de Antichități se găseau pe atunci în Palatul Universității București, a cărui construcție a început în 1857 și s-a încheiat în decembrie 1869.

²⁶ Albert de Burton se referă aici la Muzeul de Antichități și la cel de Științe Naturale, care au primit în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, prin decret domnesc, câte un regulament de organizare și funcționare (decret nr. 1648 din 25 noiembrie 1864, respectiv decret nr. 1772 din 7 decembrie 1864). Conform

foarte mare sau impresionantă, situată pe strada Mogoșoaia (Mogoshoi) [Calea Victoriei, n.n.]. Aceasta este strada principală, pe care sunt multe magazine bune și bine aprovizionate; celalată mare arteră comercială este Lipscaniul. Clădirile publice sunt toate simple. Teatrul este foarte confortabil și spectacolele (de operă italiană) sunt demne de laudă²⁸. În anumite seri se joacă piese în limba națională. Există <în București> două promenade încântătoare: una, numită Cișmigiu (Tschismedjiu), datorată prințului Bibescu, era acum câțiva ani o mlaștină insalubră în centrul orașului, în timp ce acum este bucuria guvernantelor și copiilor; pe cealaltă, Șoseaua Mogoșoaia (Chaussee Mogochoi)²⁹, aflată pe drumul spre Transilvania, la capătul străzii principale, toate echipajele elegante (și sunt destule) își fac în fiecare după amiază plimbarea. Trăsurile sunt excelente, iar vizitii sunt îmbrăcați ca cei din Rusia. Un mic râu murdar, numit Dâmbovița (Dimbovitza), împarte orașul în două. Legat de el, nativii au un proverb ce spune „Dimbovitza, apa dulce/Cine be nu mai se duce” (Dimbovitza, sweet water/He that of thee drinks, never goes away again”).

Există câteva cafenele și cofetării bune. În Orient, aproape fiecare cofetărie este un fel de cafenea. Cea mai aristocratică este cu siguranță Patiseria Fialkovski, din piața de lângă teatru. Altă cafenea bună, ce este mereu loc de întâlnire pentru mulți ofițeri, este cea din Pasajul Român³⁰. Restaurantele sunt foarte confortabile,

inventarului său de la 1870, Muzeul de Antichități avea patru secții: Colecția Numismatică, Colecția Antică, Colecția Ecleziastică și Colecția Rarități și Curiozități (<http://www.cimec.ro/arheologie/arhiva-digitala/2MNA/SumarMNA.htm>).

Tot în Palatul Universității se găsea și sediul Pinacotecii, care la 1863 cuprindea tablouri (atât originale, cât și copii) anonime sau ale unor pictori precum T. Aman, G. Tattarescu, C. Lecca, Henri Trenck, C. Wallenstein etc. (Cf. N.E. Idieru, *Istoria artelor frumoase*, București, Tipografia Gutenberg, 1898, p. 299-300).

²⁷ Palatul domnesc era reprezentat pe atunci de casa construită pe Podul Mogoșoaiei, pe la 1812, de către Dinicu Golescu și intrată în proprietatea statului după moartea sa, în 1830. Casa a fost folosită ca reședință domnească de Alexandru Ghica, Alexandru Ioan Cuza și apoi de principele Carol. Clădirea a fost modificată și mărită la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Din cauza unui incendiu ce a afectat partea centrală a palatului (1926), acesta a fost reconstruit în perioada interbelică, iar sub Carol al II-lea s-a ridicat o nouă aripă înspre strada Știrbei-vodă. Din 1950 este sediu al Muzeului Național de Artă. <http://www.mnar.arts.ro/Istoricul-cladirii>

²⁸ Primul sediu al Teatrului Național a fost construit între 1848-1852 pe locul Hanului Filaret. Clădirea a fost distrusă în 1946, în urma unor bombardamente germane ce vizau, de fapt, Palatul Telefoanelor. În prezent, pe locul ei se află Hotelul Novotel, a cărui fațadă o reproduce pe cea a fostului Teatru Național. <http://www.tnb.ro/ro/istoricul-tnb>

²⁹ Printr-un ordin din 15 februarie 1845, domnitorul Gheorghe Bibescu hotărâa asanarea bălții Cișmigiu, unde a fost ulterior amenajată, de către arhitectul peisagist Wilhelm Mayer, grădina publică omonimă; grădina publică „Chaussee Mogochoi” – actualul parc Kiseleff – a fost amenajată în timpul ocupației rusești de după 1828, de o parte și de alta a șoselei Kiseleff, trasată în aceeași perioadă din inițiativa generalului rus Kiseleff. Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, vol. II, București, Tipografia Curții Regale Carol Gobi Fii, 1894, p. 165. George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, p. 323, 329.

³⁰ Cofetăria-cafenea Fialkowski se găsea pe actuala stradă Câmpineanu, colț cu Calea Victoriei, și fusese deschisă la 1856, de un imigrant polonez, la parterul casei unui maghiar pe nume Torok. A funcționat până la moartea proprietarului, în 1898. În perioada interbelică, pe locul casei Torok s-a construit, după planurile arhitectului de origine poloneză Rudolf Fraenkel, un bloc pentru Societatea de Asigurări Adriatică din Triest (1935 – 1936). În ceea ce privește cafeneaua din Pasajul Român, numită inițial Briol, apoi Henri Cazes, a fost înființată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a funcționat până la începutul celui de-al XX-lea.

bune, dar scumpe. Cele mai bune sunt cele ale Hotelurilor Hugues și Lazăr. Produsele de patiserie și cafeaua sunt excelente în întregul Orient; te obișnuiești repede cu băutul zăului, ceea ce reprezintă modul corect de a bea cafea turcească. Hotelurile sunt inferioare. Hotel Hugues este printre cele mai bune, dar este scump; Hotel de France se află, ca și anteriorul, pe strada Mogoșoaia (Rue Mogochoi), hotelurile Fieschi și Național sau Hanul Caracaș (Khan Kharakatch) sunt lângă strada Lipsani (Rue Lipskani); Hotel de Londres este pe strada Târgu din Afară (strada Tirgu-d'Afare)[Calea Moșilor, n.n.]. Hanul Caracaș este foarte bun pentru bărbați singuri, dar nu este potrivit pentru femei. Este foarte ieftin, dar cam de clasa a treia”³¹.

Relatarea lui Albert de Burton despre trecerea sa prin „Principatele Danubiene”, care pentru el însemnau un teritoriu aflat la porțile Orientului, ne înfățișează, în special prin descrierea Bucureștiului, un spațiu care, deși încă sub suzeranitate otomană și marcat de anumite influențe orientale, începuse să preia mode și modele din Occident. Ca și scrierile călătorilor străini din Evul Mediu, mărturii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cum este cea a lui Albert de Burton, oferă o imagine a lumii românești din epoca modernă, așa cum apare ea în ochii unor străini, cunoașterea lor fiind utilă pentru studierea perioadei.

C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, ediția a II-a, București, Editura Ziarului Universul, 1935, p. 67; George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, p. 391-396; <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/un-arhitect-international-rudolf-fraenkel-3481568/>. Pasajul Român a fost inaugurat în 1859. Era asemănător cu cele care se păstrează încă pe Calea Victoriei (Englez, Victoriei, Macca-Vilacrosse); lega Calea Victoriei – pe care intrarea în pasaj se afla după casa Torok (până în fostul han Crețulescu, în curtea căruia se găsea biserica omonimă) – de strada Ion Câmpineanu, unde celălalt capăt al pasajului era în zona în care strada făcea o curbă la dreapta, în spatele Teatrului Național.

³¹ Hotelurile menționate de Albert de Burton au fost înființate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Hotelurile Lazăr, Fieschi și Hugues au funcționat până către 1900, hotelurile Londra și Caracaș/Național, devenit, mai târziu, Victoria, s-au menținut până prin deceniul al IV-lea al secolului al XX-lea, iar Grand Hotel de France (redenumit Lafayette după 1900 și Victoria, în perioada comunistă), până la 1977. Dintre clădirile acestor hoteluri, nu mai există cea a Grand Hotel de France, care se afla în dreapta palatului CEC și dăruită după cutremurul din 1977, și cea a hotelului Lazăr, proprietate a lui Anton Vanic, în locul căreia arhitecții Leopold și Carol Schindl au construit, după 1935, un bloc (Victoriei, 68, fost sediul al Magazinului Romarta Central). Hotelul Caracaș se afla la intersecția străzilor Șelari și Lipsani, pe dreapta (azi, imobilul cu nr. 36 de pe Lipsani, monument istoric, cod LMI B-II-m-B-19030), hotelul Fieschi era mai jos pe Șelari, pe partea stângă (azi, nr. 9-11), iar hotel Londra se găsea la intersecția Căii Moșilor cu str. Radu Calomfirescu (azi, imobil nr. 88 de pe Calea Moșilor, monument istoric, cod LMI B-II-m-B-19256). Clădirea hotelului Hugues este cea de pe Calea Victoriei, situată imediat lângă Grand Hotel Continental. Cf. G.Potra, *Din Bucureștii de altădată*, p. 336-337, C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, ediția a II-a, București, Editura Ziarului Universul, 1935, p. 65, 106. D. Pappazoglu, *Istoria fondării orașului București. Istoria începutului orașului București. Călușă sau conducătorul Bucureștiului*, București, Fundația Culturală Gheorghe Marin Speteanu, 2000, p. 273. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/hugues-primul-hotel-restaurant-lux-al-bucurestilor; www.artmark.ro (Hartă Centrul Capitalei București de maiorul D. Pappazoglu, 1871) commons.wikimedia.org; www.bucurestivechisinoin.ro (detalii plan Pappazoglu); <http://patrimoniul.gov.ro/ro/monumente-istorice/lista-monumentelor-istorice>

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

CĂLĂTORIA LUI NICOLAE KRETZULESCU ÎN EGIPT DECEMBRIE 1868 – MARTIE 1869

NICOLAE KRETZULESCU'S VOYAGE TO EGYPT DECEMBER 1868 - MARCH 1869

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

At the beginning of 1869 former prime-minister of Romania Nicolae Kretzulescu and his wife and daughter spent two months in Egypt, during which period they went on a cruise on the Upper Nile at the invitation and at the expense of viceroy Ismail Pasha. This is a biographical fact little known about Nicolae Kretzulescu because the journal he kept between December 1868 and March 1869, *Notes prises sur le voyage d'Egypte*, which is currently preserved at the National Archives of Romania, has not been published. Worth noting is that Nicolae Kretzulescu's voyage to Egypt, which is presented in this article, is among the first made by a Romanian to Africa, a continent with which Romanians did not have direct contacts until the middle of the 19th century.

Keywords: Nicolae Kretzulescu, Egypt, voyage, journal, 1869.

Nicolae Kretzulescu (1 martie 1812 – 26 iunie 1900), primul român care a obținut, în iulie 1839, titlul de doctor în medicină (la Universitatea Sorbona din Paris), a fost, de asemenea, un important om politic al Principatelor Unite, deținând de trei ori, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, al cărui apropiat și susținător a fost, mandatul de prim-ministru (septembrie – octombrie 1859, iunie 1862 – octombrie 1863, iunie 1865 – februarie 1866). A mai fost, între iulie 1864 – ianuarie 1865, ministru al Justiției, iar după o retragere din politică de câțiva ani, în urma înlăturării lui Cuza, a fost, sub Carol I, parlamentar (din 1870), ministru al Lucrărilor Publice (martie 1871 – decembrie 1873) și al Cultelor și Instrucțiunii Publice (iulie 1879 – ianuarie 1880), reprezentant diplomatic al României la Berlin, Roma, Paris, Petersburg. Pe plan cultural, a sprijinit fondarea Societății Literare Române (redenumită Societatea Academică în 1867 și Academia Română în 1879), al cărei membru a devenit în 1871 și al cărei președinte a fost între 1872 – 1873 și 1895 – 1898.

Un lucru mai puțin cunoscut despre Nicolae Kretzulescu este acela că se numără printre primii români care au călătorit în Egipt, după Alexandru Christofi (după 1848), Vasile Alecsandri (1853) și Dimitrie Bolintineanu (1856)¹. El s-a aflat în

* Documentarist, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană.

¹ Mircea Anghelescu, *Călători români în Africa*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 9. Kretzulescu nu este menționat în această lucrare, probabil pentru că jurnalul său de călătorie nu a fost publicat. O scurtă

Egipt între ianuarie – martie 1869, împreună cu soția sa, Sofia, fiica lor, Ana (alintată Nunuța), în vârstă de patru ani, și guvernanta copilei, domnișoara Coulin². A fost aleasă această destinație de vacanță datorită faptului că Eliza³, una dintre mătușile materne ale Sofiei, locuia pe atunci în Cairo, având în vedere că soțul ei, Leon Theremin, era din 1864 consul al Prusiei la Alexandria⁴.

În timpul călătoriei sale, Nicolae Kretzulescu a ținut, în limba franceză, un jurnal ce poartă titlul *Notes prises sur le voyage d’Egypte*⁵ și care este interesant nu numai prin impresiile autorului privind locurile văzute și noua civilizație pe care o descoperă într-o perioadă când aveau loc primele contacte directe ale românilor cu Africa⁶, ci și prin pasajele referitoare la interacțiunile sale cu diverse persoane întâlnite fie pe drum, fie în Egipt.

prezentare a călătoriei în Egipt a lui Nicolae Kretzulescu se găsește în: Cătălina Opaschi, *Un obiect insolit din colecția Muzeului Național de Istorie a României – Mumia preotului zeului Amon, Bes, „Sculptor al sălii de aur”*, în „Acta Moldavie Meridionalis”, Anul XXI, Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, 1999 – 2000, p. 465-471.

² Posibil Coralie Coulin (1837 – 1892), una din fiicele lui Claude Coulin, ce-i fusese profesor de franceză lui Nicolae Kretzulescu în adolescență. Cf. A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812-1900*, București, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1915, p. 15; *Arthur Coulin*, coord. Radu Popica, Brașov, 2010 (catalog al expoziției omonime deschisă la Muzeul de Artă Brașov între sept. 2009 – oct. 2010), p. 196.

³ Eliza era una din cele patru fiice ale doctorului Constantin Caracaș, medic al Bucureștiului între 1820 – 1828. Una din surorile Elizei, Elena (1806 – 1863), se căsătorise după 1820 cu Ignatie Iacovenco. Acesta venise prima oară în Țara Românească în 1812, ca membru al cancelariei lui C.I. Bulgakov, prim-secretar al conferinței de pace de la București, de după războiul ruso-turc dintre 1806 – 1812. Ulterior, a fost angajat al consulatului rusesc din București, unde s-a stabilit, iar după 1834 a fost director al Poștelor din Țara Românească. A scris trei lucrări privind Principatele Române: *Starea actuală a Principatelor Turcești Moldova și Valahia și a Regiunii Rosienești Basarabia* (1828, Sankt Petersburg) *Moldova și Țara Românească de la 1820 la 1829 în scrisorile lui Ignatie Iakovenko* (1834, Sankt Petersburg). Printre copiii Elenei și ai lui Ignatie Iacovenco se numără Sofia, devenită în 1846 soția lui Nicolae Kretzulescu. Cf. A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812 – 1900*, p. 267-268; Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775 – 1834, București, Tipografia Cultura, 1938, p. 99; Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 201-202.

⁴ Deși în documentele din dosarul 381/1869 – 1871, numele său de familie apare ca Thermin sau Thermain, varianta corectă este Theremin. Leon Theremin (1812 – 1877) provenea dintr-o familie protestantă de origine franceză. A intrat în diplomatie în 1840, când a fost desemnat consul general *ad-interim* al Prusiei în Brazilia, în urma demisiei tatălui său, diplomatul și pictorul Karl Wilhelm von Theremin (1784 – 1852). În 1850 a devenit cancelar al consulatului Prusiei pentru Țara Românească și Moldova, iar în 1855 a fost numit consul la Iași. Între 1861 – 1863 a fost consul general al Prusiei în Regatul Poloniei, iar între 1864 – 1873 a fost consul în Egipt. Cf. Ferry de Goey, *Consuls and the institutions of global capitalism, 1783 – 1914*, London & New York, Routledge, 2015, pp. 97-101; *Almanach de Gotha. Annuaire diplomatique et statistique* (Gotha, Jules Perthe) dintre anii 1835 – 1872; Potrivit unor însemnări ale lui Nicolae Kretzulescu, Theremin ar fi cunoscut-o pe Eliza Caracaș după ce a devenit consul la Iași, deci după 1855. (A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812 – 1900*, p. 267.)

⁵ Manuscrisul și o variantă bătută la mașină se găsesc în dosarul 381/1869 – 1971 din fondul Kretzulescu, păstrat la Arhivele Naționale ale României (ANR).

⁶ Continent despre care românii aveau, încă din secolul al XVIII-lea, informații, atât geografice, cât și legate de cultură și civilizație, din manuale de geografie – traduse sau inspirate din lucrări occidentale – și din preluări din ziare europene publicate în presa locală. Cf. Mircea Anghelescu, *Călători români în Africa*, p. 7-8.

Kretzulescu și familia au plecat din București pe 14/26 decembrie 1869. De la Giurgiu au trecut Dunărea la Rusciuc, de unde au călătorit cu trenul spre Varna, într-un compartiment rezervat special pentru ei de Kalisch [consulul Prusiei la Rusciuc, n.n.]. Traversând Marea Neagră pe un vapor cu aburi, au ajuns pe 7/29 decembrie la Constantinopol, unde au rămas aproape trei săptămâni, fiind cazați la „Hotel d’Angleterre (Missiri)”⁷. În această perioadă, au văzut doar Pera (cartier al Istanbulului, numit Galata în antichitate, iar în prezent Karakoy), deoarece Sofia și Nunuța s-au îmbolnăvit de rinofaringită. Kretzulescu și-a petrecut însă timpul făcând „mes courses extraordinaires a pied chez mes anciennes connaissances”: marele vizir „Ali Pașa”, fostul mare vizir „Mehmed Kuproschi Pașa”, „Safet Pașa”, „Cabuli Pașa”; la rândul său, Nicolae Kretzulescu a primit vizite: doctorul „Nico-bey”, polonezul Groppler, care l-a rugat să-i transmită un mesaj lui „Sefer Pașa”, „Boredeanu”. Serile și le petrecea cu Dimitrie Știrbei și cu Mitică Sturdza⁸.

Familia Kretzulescu a pornit spre Egipt, via Smirna, pe 26 decembrie/7 ianuarie, pe vasul Juno al companiei Lloyd [Austrian Lloyd, companie înființată în 1834 și care își continuă și în prezent activitatea, n.n.], călătoria durând o săptămână. Pe 1/13 ianuarie, Nicolae, Sofia și Ana Kretzulescu, precum și domnișoara Coulin, au ajuns în portul Alexandria, unde erau așteptați de Eliza Theremin, pe care nu o mai văzuseră, potrivit lui N. Kretzulescu, „de mai bine de nouă ani”, și de P. Anhoury, dragomanul consulatului prusac din Egipt, care i-au condus la Cairo cu un „tren special”⁹. Două zile mai târziu, cu ocazia unor curse de cai și cămile, Nicolae

⁷ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869-1871, f. 21-22.

Hotel d’Angleterre – hotel deținut de un grec pe nume Missiri, interpret și ghid al britanicului Alexander William Kinglake (1809-1891), în timpul călătoriei sale în Orient (1834 – 1835), povestită în lucrarea *Eothen. Traces of Travels Brought from the Orient*, publicată în 1844. Missiri era înșurat cu o englezoaică.

⁸ *Ibidem*, f. 23.

„Ali Pașa” – Mehmed Emin Ali Pașa, ministru de externe otoman (1857-1858; 1861-1867) și mare vizir de cinci ori (aug. – oct. 1852; mai 1855 – nov. 1856; ian. 1858 – oct. 1859; aug. – nov. 1861; feb. 1867 – sept. 1871); „Mehmed Kuproschi Pașa” – Mehmed Emin Pașa (1813-1871?), mare vizir între mai-nov. 1854, nov – dec. 1859, mai 1860 – aug. 1861; „Safet Pașa” – Mehmed Esad Saffet Pașa (1814-1883) – la 1869 era Ministru al Instrucțiunii Publice; fusese trimis al Porții în Principatele Române (1842-1860), delegat al Porții la Conferințele de la Paris din 1856 și 1866, iar între iunie – octombrie 1878 a fost ministru de externe; „Cabuli Pașa” – Kabuli Mehmed Pașa – Ministrul Industriei, Comerțului și Carantinei în 1869; „Nico-bey” – român ce studiasse medicina la Constantinopol între 1849-1854 și era medic militar (ofițer superior) în Imperiul Otoman („Românul”, An XII, 16 – 17 august 1868, p.2); „Groppler” – un polonez ce emigrase în Țara Românească după revoluția de la 1848 (N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, Cultura Neamului Românesc, 1921, p. 106); „Sefer Pașa” – Sefer Pașa, un polonez, militar, ce intrase în serviciul sultanului Abdul Medjid, iar mai târziu fusese trimis în Egipt, unde a devenit un apropiat al lui Ismail Pașa („San Francisco Call”, vol. 77, Nr. 132, 21 April 1895, p. 23 – cdnc.ucr.edu); „Boredeanu” – Nicolae Boredeanu, secretar și locțiitor al lui Costache Negri, trimisul român la Constantinopol între 1859 – 1865, jurnalist, director și redactor al periodicului „Turquie”, ce a apărut la Constantinopol în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, autor al lucrării *L’Egypte d’après les traités de 1840 – 1841*, publicată în 1869 (Ioan Nenițescu, *De la românii din Turcia Europeană*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1895, p. 260); „Dimitrie Știrbei” – unul din fiii lui Barbu Știrbei, fost domn al Țării Românești; „Mitică Sturdza” – Dimitrie A. Sturdza, numit în decembrie 1868 reprezentant diplomatic al României la Constantinopol.

⁹ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 24-25.

Kretzulescu a fost prezentat lui Ismail Pașa, viceregele Egiptului¹⁰, căruia îi fusese recomandat, așa cum reiese din ciorna unei scrisori nedatate a lui Kretzulescu, de către unul din personajele cu care se întâlnise în decembrie la Constantinopol, pe care nu-l numește, dar căruia i se adresează cu „Alteța Voastră”. În scrisoarea menționată, mulțumindu-i pentru favoarea făcută, Kretzulescu precizează că îl cunoaște pe respectivul de mai bine de 20 de ani și că nu va uita niciodată „bunăvoința pe care mi-ați arătat-o în mai multe situații”; în plus, îi povestește ce s-a mai întâmplat în România de la înlăturarea lui Cuza, având în vedere că „Alteța Voastră, care a avut partea cea mai activă în tot ceea ce s-a făcut în favoarea țării mele”, „îi poartă în mod natural cel mai mare interes”¹¹. Era vorba, posibil, de Ali Pașa, care în martie 1849 îi oferise un post de medic militar în Constantinopol¹² și de care Kogălniceanu spunea în decembrie 1871, într-un discurs ținut în Adunarea Deputaților: „Aali-Pașa, marele bărbat de stat al Turciei, acea inimă generoasă care, cât a bătut, ne-a iubit ca pe fiii săi, și care nu o dată a venit în ajutorul României!”¹³.

Ca rude ale unui membru al corpului diplomatic din Egipt, familia Kretzulescu s-a aflat, în Cairo, într-un anturaj select: diplomați, oameni de afaceri, artiști¹⁴. Cât au stat în capitala Egiptului, Nicolae și Sofia Kretzulescu au mers de două ori la teatrul recent inaugurat, o dată în loja oferită Elizei Theremin de Ismail Pasha, iar în altă seară în cea dată lor de Saffet Pașa, au participat la un bal organizat de vicerege în palatul El-Gezirah și la unul dat de ministrul de finanțe, Ismail Sadik Pașa; împreună cu Nunuța, guvernanta ei, dar și cu familia Theremin (Leon, Elise și fiul lor, Hermann) și alte persoane, au văzut: „așa zisele morminte ale califilor”,

¹⁰ *Ibidem*, f. 23-24, 26r. Ismail Pașa a condus Egiptul între 1863 – 1879. Era cel de-al cincilea reprezentant al dinastiei întemeiate la începutul secolului de Muhammad Ali. În 1863 a fost proclamat „hidiv”, titlu echivalent cu cel de „vicerege” și utilizat și de predecesorii săi, dar recunoscut de Poartă (sub suzeranitatea căreia se afla Egiptul) de-abia în 1867.

¹¹ *Ibidem*, f. 90.

¹² A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu*, p. 268.

¹³ *Cuvânt rostit în Adunarea Deputaților de M. Kogălniceanu (Ședința din 15/27 Decembrie 1871)*, Jassy, Tipografia H. Goldner, 1872, p. 19. Conform lui Kogălniceanu, Ali Pașa se opusese cererii Prusiei ca Poarta să intervină în rezolvarea afacerii Strousberg, lăsând cale liberă guvernului român pentru a lua decizia pe care o considera potrivită.

¹⁴ *Ibidem*, f. 27-28. Printre cei menționați de Kretzulescu se numără: „Lex” – Jean de Lex – consul general al Rusiei la Alexandria; Brunenghi – locțiitor al consulului italian la Cairo, care, potrivit lui Kretzulescu, fusese la București; „Stanton” – Edward Stanton – consul general al Marii Britanii în Egipt („Almanach de Gotha”, 1869, p. 1000-1001; „Lessp” – Ferdinand de Lesseps – fost consul general al Franței în Egipt, ce obținuse în 1854 concesiunea asupra construirii canalului Suez; „le marquis de Bassano” – Eugene de Bassano (1806 – 1889), al doilea fiu al lui Hugues-Bernard Maret, făcut duce de către Napoleon I, în timpul căruia a fost ministru de externe între 1811 – 1813, primise în 1867 concesiunea exploatarei, pe timp de 30 de ani, a minelor de sulf din apropierea orașului Cairo („Bulletin de la Société des Science Naturelles de Neuchâtel”, vol. 8, 1868, p. 418); „Kousky” – Anton de Kontski (1817 – 1899), pianist și compozitor polonez, care pe 4 ianuarie 1869 a fost invitat să interpreteze una din creațiile sale, *Le réveil du lion*, la inaugurarea teatrului din Cairo („Le Guide Musicale: Revue internationale de la musique et des théâtres littéraires”, 15me année, Nr. 5, 28 Janvier 1868, p. 6); „Poujade” și „domnița Marghiola” – Eugen Poujade (1815 – 1885), consul general al Franței în Principatele Române între 1849 – 1861, căsătorit cu Maria Ghica, fiica lui Costache Ghica, întâiul născut al lui Grigore Dimitrie Ghica, domn al Țării Românești între 1822 – 1828 (Alina-Florina Platon, *Consulul francez Eugen Poujade. Repere ale vieții și carierei diplomatice*, p. 11–www.bursedoctorale.ro). La 1869 Poujade era consul al Franței în Egipt.

palatul El-Gezirah, palatul Shubra și piramidele din Giza, către care se construia în acea perioadă un drum dinspre Cairo¹⁵.

Însoțit de Leon Theremin, Kretzulescu a vizitat vechiul Cairo, citadela din oraș, și în cadrul ei, moscheea ctitorită de Muhammad Ali și mormântul acestuia, a fost în audiență la Scheriff Pasha, prim-ministrul egiptean, și la episcopul de Cirene, care l-a dus să vadă biserica ridicată pe locul unde Iosif și Fecioara Maria cu pruncul Iisus ar fi poposit în Cairo în timpul fugii în Egipt [biserica Sf. Sergius și Bacchus/Abu Serga, n.n.]¹⁶. Cu Eliza și apoi pe cont propriu a fost la Patriarhia ortodoxă din Alexandria, unde i-a întâlnit pe arhimandritul Nilos și pe episcopul de Tripoli, cu care „j'ai parlé tout le temps en valaque”¹⁷.

La a doua sa întrevedere cu viceregele, pe 7/20 ianuarie, la palatul El-Gezirah, Ismail Pașa l-a invitat pe Kretzulescu să facă o excursie pe Nilul Superior pe un vapor pe care i-l pune la dispoziție (cu tot cu echipaj, un bucătar și doi servitori), asigurând costurile de transport și hrană și desemnând un interpret, Ahmed Efendi¹⁸. Călătoria pe Nil, efectuată pe vasul cu aburi „Schibine”, a început pe 28 ianuarie/9 februarie 1869, din dreptul palatului „Carr-Nil” [de fapt, Kasr-el-Nil, n.n.], Kretzulescu fiind însoțit, la propunerea lui Leon Theremin, și de un angajat al consulatului prusac, un tânăr pe nume Hardt¹⁹. Două zile mai târziu, Kretzulescu l-a reîntâlnit, la Beni Suef, pe un „tânăr englez” alături de care călătorise pe vaporul de pe ruta Smirna – Alexandria și care îi spusese atunci că tocmai fusese la București²⁰; „fără a ne fi cunoscut, plecase odată cu noi din București”, dar „îl pierdusem din vedere la sosirea în Egipt, iar acum se întorcea, împreună cu alți călători, din Egiptul de Sus; n-am făcut decât să ne revedem, deoarece barca lor tocmai se întorcea la Cairo”. Kretzulescu a notat în jurnalul său numele englezului și adresa sa poștală: „Albert de Burton/Billingbore Linconluci/Buckminster Hall [de fapt, Billingborough,

¹⁵ *Ibidem*, f. 29-31.

Teatrul din Cairo – inaugurat pe 4 ianuarie 1869; clădirea sa a fost demolată la sfârșitul secolului al XIX-lea; palatul El-Gezirah – construit în 1868 (după planurile lui Julius Franz, cu decorațiuni interioare realizate de Carl von Diebitsch), pentru primirea invitaților oficiali la inaugurarea canalului Suez, ce a avut loc în noiembrie 1869, este, în prezent sediu al Hotelului Marriot; „mormintele califilor” – cunoscute astfel de europeni, erau de fapt mormintele sultanilor mameluci din dinastia Burji (1382 – 1517); palatul Shubra – a fost ridicat de Muhammad Ali, conducător al Egiptului între 1805-1848 și bunicul lui Ismail Pasha, la începutul domniei sale.

¹⁶ *Ibidem*, f. 26-32.

¹⁷ *Ibidem*, f.28. Arhimandritul Nilos – călugăr grec, delegat din partea Muntelui Athos în chestiunea secularizării averilor mănăstirești din Principatele Unite; fusese egumen al mănăstirilor Trei Ierarhi și Florești din Moldova; a fost pentru scurt timp patriarh al Alexandriei, între primăvara lui 1869 și vara lui 1870 (cf. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII, *Domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, partea I București, Editura Cartea Românească, 1930, p. 194, 199; „The American Annual Cyclopedic and Register of Important Events, vol. 9, New York, Appleton and Company, 1869, p. 328); „episcopul de Tripoli” – probabil tot un călugăr grec care avusese legătură cu spațiul românesc.

¹⁸ *Ibidem*, f. 26. Din text reiese că bucătarul-șef, cei doi servitori și căpitanul erau europeni (după nume, francezi). Kretzulescu a fost nemulțumit atât de căpitan, despre care i se părea că încetinește, intenționat, călătoria, navigând mult prea lent și care, în plus, a intrat de mai multe ori în conflict cu bucătarul-șef (filele 36, 49, 55), cât și de mâncarea și servirea de proastă calitate (filele 34, 56).

¹⁹ *Ibidem*, f. 32-33.

²⁰ *Ibidem*, f. 24.

Lincolnshire n.n.]”²¹, dar ceea ce nu știa este că Albert de Burton, ce se afla în timpul unei călătorii în Orient, avea să publice în 1870 o carte intitulată *Ten months' tour in the East*, în care există descrieri ale orașelor românești Baziaș, Oravița (ce făceau la acea vreme parte din Austro-Ungaria), Giurgiu și București.

Traseul croazierei pe Nil a urmat cursul superior al fluviului până la prima cataractă²², principalele atracții turistice vizitate fiind: palatul construit în Minya de Ismail Pasha, mormintele săpate în stâncă de la Tell-el-Amarna, unde Kretzulescu a fost însă mai impresionat de palmieri, mănăstirea coptă Sf. Gheorghe din Akhmim, templele lui Seti I și Ramses al II-lea și necropola regală de la Abydos, complexul de temple de la Karnak din apropiere de Luxor – antica Tebă –, coloșii lui Memnon, templul lui Seti I din Qurna, necropola el-Assasif și valea Regilor (toate situate în Luxor, dar pe malul vestic al Nilului), templul mortuar al lui Ramses al III-lea de la Medinet Habu, considerat de Kretzulescu un palat regal, mormintele săpate în stâncă de la El Kab, templul lui Horus din Edfu, insula Elefantina. De asemenea, la Aswan familia Kretzulescu a făcut un tur pe Nil cu o barcă egipteană tradițională, pentru a vedea prima cataractă a fluviului²³.

În jurnalul său, Kretzulescu menționează deseori turiști străini întâlniți în timpul croazierei pe Nil²⁴, ceea ce este sugestiv pentru faptul că după ocupația franceză din vremea lui Napoleon, când europenii au intrat în contact și au devenit interesați de antichitățile Egiptului, acesta s-a transformat, în secolul al XIX-lea, într-o destinație turistică populară în rândul europenilor și americanilor și chiar și pentru membrii familiilor regale ale Europei. Astfel, în aceeași perioadă cu familia Kretzulescu, au călătorit în Egipt prințul și prințesa de Wales²⁵, din cauza echipajului

²¹ *Ibidem*, f. 34.

²² Opriri s-au făcut în următoarele localități, pentru care este dată, între paranteze, forma actuală a denumirilor: Cairo- „Ghizet” [Giza] – „Maïoun” [Al Mayomn] – „Beni Saneff” [Beni Suef] – „Ghindie” [Al Gendeyah] – „Magaga” [Maghagha] – „Miniet” [Minya] – „Beni Hassan” – „Tell-el-Amarna” – „Montfalon” [Manfalut] – „Siont” [Asyut] – „Tahta” – „Sohagi” [Sohag] – „Akmin” [Akhmim] – „Girdje” [Girga] – „Beniale” [El-Balyana] – „Farshaut” [Farshout] – „Kennet” [Qena] – „Louqsor” [Luxor] – „Medinet About” [Medinet Habu] – „Esnez” [Esna] – „El-Kab” – „Etfon” [Edfu] – „Gelve” [?] – „Assuan” [Aswan]. La întoarcere s-au făcut mai puține popasuri, iar familia Kretzulescu a fost așteptată de Leon Theremin la Saqara. Kretzulescu urma să plece din Egipt înaintea soției și fiicei, dar chiar înainte de a se imbarca, la Alexandria, pe un vapor către Marsilia (6/14 martie), a primit o telegramă de la Louis Theremin cum că Nunuța se îmbolnăvise. A revenit în Cairo și a mai rămas în Egipt până pe 18/30 martie (filele 59-69).

²³ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 32-59.

²⁴ În drum spre Beni Suef Kretzulescu salută de pe vaporul său turiști englezi și americani aflați în bărci tradiționale egiptene; de mai multe ori în timpul excursiei pe Nil, „Schibine” trece pe lângă două vase ale companiei egiptene Azizie; la Edfu, Kretzulescu întâlnește doi englezi, un fotograf și un desenator; la biserica coptă din Luxor la slujbă era prezent, pe lângă localnici, „un englez, ce se afla acolo din curiozitate”. ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 33; f. 38; f. 49; f. 47.

²⁵ Albert Edward, fiul cel mare al reginei Victoria, desemnat prinț moștenitor al tronului Marii Britanii (cu titlul de „Prinț de Wales”) în decembrie 1841, a devenit rege al Marii Britanii în 1901, sub numele Eduard al VII-lea. Soția sa a fost prințesa daneză Alexandra, fiica regelui Carol al IX-lea al Danemarcei. Prințul și Prințesa de Wales au ajuns în Alexandria pe 3 februarie 1869, iar pe 6 februarie și-au început călătoria pe Nil (până la prima cataractă, la fel ca familia Kretzulescu). Au părăsit Egiptul la sfârșitul lunii martie, după ce au vizitat, la Suez, lucrările canalului maritim menit să unească Marea Mediterană și Marea Roșie, canal care era pe atunci în construcție. Cf. Mrs. William Grey, *Journal of a visit to Egypt, Constantinople, the*

cărora (cinci sau șase vase) vaporul lui Kretzulescu nu a găsit loc de abordare la Luxor și Aswan²⁶.

În câteva dintre localitățile prin care a trecut, Nicolae Kretzulescu a cumpărat suveniruri, atât antichități (un scarabeu și un talisman, cumpărate la Beni Hassan de la un țaran, cu 3 franci; șase păsări ibis îmbălsămate și o bucată de țesătură găsită într-un sarcofag, o jumătate de cal de lemn și alte obiecte, cumpărate în Valea Regilor; un cap de piatră cumpărat la Medinet Habu; doi scarabei mici, două monede antice și un inel de cupru; în plus, a primit de la agentul consular al Prusiei la Luxor un mic crocodil împăiat)²⁷, cât și obiecte sau produse tradiționale (palete de omorât muște, vase de lut, coșuri din ramuri de palmier, din bazarul de la Asyut; obiecte nubiene: o mască din lemn de abanos, coliere, un capac mare făcut din frunze de palmier; câte un sac de grâu și de orz; două cutii cu curmale; sfeclă de zahăr)²⁸. Nu este menționată în acest jurnal de călătorie mumia²⁹ pe care Kretzulescu a donat-o în vara lui 1869 muzeului de antichități din București și care, potrivit unei însemnări nesemnate păstrată în fondul Kretzulescu de la Arhivele Naționale, i-ar fi fost dăruită de către Ismail Pașa³⁰.

Notele lui Kretzulescu despre Egipt sunt interesante și prin elementele de civilizație specifice țării. De exemplu, la Hotel du Nil din Cairo a văzut „un împlânzitor de maimuțe și șerpi”³¹, iar, vizitând, în timpul călătoriei pe Nil, fabricile de zahăr întemeiate de vicerege la Minya și Maghagha, i-a atras atenția cultura sfeclei de zahăr, despre care a cerut informații unui țaran din Beni Hassan³². La Qena și Luxor, unde Prusia avea agenți consulari, pentru care Theremin îi dăduse scrisori de recomandare, a fost invitat de aceștia acasă la ei, pentru a vedea dansuri arăbești, care lui Kretzulescu i-au făcut o impresie dezagreabilă, despre cele de la Qena

Crimea, Greece & C. in the suite of the prince and princess of Wales, London, Smith, Elder & Co., 1869, pp. 16, 38, 107, 137-145, 150. Legat de canalul Suez, în drum spre Aswan vaporul Schibine a ajutat, la insistențele lui Kretzulescu (deoarece căpitanul nu fusese inițial de acord), la scoaterea din nisip a unui vas pe care se aflau ingineri ce lucrau pentru *Compagnie universelle du canal maritime de Suez*.

²⁶ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 43 și 52.

²⁷ *Ibidem*, f. 37; 45; 46; 49; 53.

²⁸ *Ibidem*, f. 38; 51; 53; 54; 57.

²⁹ Despre mumie, aflată în patrimoniul MNIR (sarcofagul este în proprietatea Universității București) și aparținând unui preot egiptean din dinastia a XVIII-a: Cătălina Opaschi, *Un obiect insolit din colecția Muzeului Național de Istorie a României – Mumia preotului zeului Amon, Bes, „Sculptor al sălii de aur”*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, Anul XXI, Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, 1999 – 2000, pp. 465-471.

³⁰ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 105. De notat că în scrisoarea 12/14 iulie 1869 prin care îl anunța pe Alexandru Crețescu, Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, de intenția de a dona mumia, Nicolae Kretzulescu făcea referire la faptul că în Egipt „a putut face achizițiunea” unei mumii și nu că ar fi primit-o (f. 91).

³¹ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 33. Potrivit lui Albert de Burton, menționat mai sus, împlânzitorii de șerpi reprezentau unul din cele patru elemente specifice ale Egiptului (pe lângă dansatoare, povestitori și clocirea artificială a ouălor în cuptoare speciale) – Albert de Burton, *Ten months' tour in the East*, London, F. Bowyer Kitto, 1870, p. 105.

³² *Ibidem*, f. 57. Sfecla de zahăr a început să fie cultivată experimental în România încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea, iar în 1873 guvernul a emis o lege pentru încurajarea introducerii industriei zahărului (<http://fcszr.ro/Istoric-sfecla-de-zahar.php>).

consemnând că, „pe o muzică dezgustătoare și zgomotoasă, [cele patru femei, n.n.] au început să danseze cu castaniete de metal în mâini. Singurele lor eforturi în a dansa constau în mișcări ale șoldurilor, începând de la talie și până la genunchi. Dansul este indecent, lasciv și provocator”³³. Într-o duminică a fost la biserica coptă din Luxor pentru a asista la slujbă, pe care a considerat-o „mediocră” și unde i s-a părut curios faptul că la sfârșitul serviciului divin preotul își scufunda mâinile într-un vas de apă, iar apoi și le pune pe fața fiecăruia din cei prezenți, dându-le, de asemenea, câte o turtă binecuvântată³⁴.

În ceea ce privește locuitorii Egiptului, primii descriși sunt cei văzuți pe drumul dintre Cairo și Alexandria: femeii acoperite „din cap până în picioare” cu pânze albe sau albastre, părând „niște mase informe”, bărbați cu picioarele goale, cu turbane albe peste *fez*-uri și cu mantii de pânză albastră. Despre țăranii arabi din Beni Hassan scrie că „sunt cu totul negri, cu priviri vii, bărbi negre, nu prea dese, sunt înalți, acoperiți de tot cu mantii negre și cu turbane albe pe cap”. În curtea mănăstirii Sf. Gheorghe din Akhmim a văzut familii de țăranii copti negri, dar frumoși, atât bărbații, cât și femeile, iar despre femeile și fetele nubiene din regiunea Aswan, care purtau un fel de pantaloni lungi până la glezne, centuri de castitate cu franjuri de cupru, și, ca podoabe, inele prinse în nas, cercei, coliere de perle și brățări de argint, crede că „nu sunt urâte, deși au tenul negru”³⁵.

Deși în istoriografia română puțini autori au făcut referire la acest aspect, deoarece *Notele* sale despre călătoria în Egipt, dintre ianuarie – martie 1869, nu au fost publicate, Nicolae Kretzulescu este unul din primii români care a vizitat, în secolul al XIX-lea, un stat de pe continentul african. Jurnalul său ne oferă o imagine a Egiptului de la 1869, văzut prin ochii unui român, dar nu unul obișnuit, ci un personaj care, datorită relațiilor politice (ca prim ministru cunoscuse importanți oameni de stat otomani, dar și trimiși europeni în Principate) și familiale (Theremin, unchiul Sofiei Kretzulescu, era consul general al Prusiei în Egipt și era, se pare, apreciat de vicerege³⁶), a putut să acceadă, în Cairo, în cercurile cele mai înalte, și a beneficiat chiar de o croazieră pe Nil din partea lui Ismail Pașa.

³³ *Ibidem*, f. 42 și 44.

³⁴ *Ibidem*, f. 47.

³⁵ *Ibidem*, f. 25; 37; 46; 51.

³⁶ Cf. Emilie Said-Ruet, *An Arabian Princess between two worlds*, with an introduction by E. van Donzel, Leiden, New York, Koln, E.J. Brill, 1993, p. 36 (în 1873 contesa von Tettau, o apropiată a Sayydei Salme – fiică a lui Said bin-Sultan Al-Said, sultan al Muscatului și Omanului, ce s-a creștinat în 1867, luând numele de Emily Ruet, pentru a se mărita cu un german, Rudolph Heinrich Ruete, cu care a fugit în Europa -, a încercat să o ajute pe aceasta să se împace cu fratele ei, sultanul Bragash al Zanzibarului, apelând la Theremin, „foarte stimat” de Ismail Pașa, pentru a-l convinge pe vicerege să intervină în favoarea lui Emily pe lângă sultanul Bragash, cu care era în bune relații); Se știe că Leon Theremin a primit de la Ismail Pasha un teren în Cairo, pe care în 1873 s-a înființat o școală germană protestantă (www.deokairo.info/de/deo-hairo/geschichte.html)

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

RECUNOAȘTEREA INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE FRANCEZE

THE RECOGNITION OF ROMANIA'S INDEPENDENCE AS REFLECTED IN FRENCH DIPLOMATIC DOCUMENTS

Viorel Cruceanu*

Abstract

The 1878 diplomatic correspondence between the French minister of Foreign Affairs, William Henry Waddington, and the French envoys to Bucharest, Constantinople, Vienna, Berlin and London and that between Waddington and Jules Dufaure, the French prime-minister, provides information, from a French perspective, about the recognition of Romania's independence by the Great European Powers. The present article focuses on the European perception of the way that the Romanian political factors approached one of the conditions for the recognition of the country's independence, namely the political emancipation of the Jewish population.

Keywords: French diplomacy, Romania, independence, 1878, Jewish emancipation

Diplomația franceză a urmărit cu maximă intensitate evenimentele din sud-estul Europei generate de redeschiderea „Problemei Orientale”, în 1875. O atenție specială a fost acordată României, devenită parte beligerantă, alături de Rusia, în războiul împotriva Turciei de la 1877 – 1878. La prima vedere, frapează modul reținut în care Franța a primit vestea proclamării independenței României, prin declarația lui Kogălniceanu din 9 mai 1877. Într-o telegramă expediată din Paris, pe 23 mai 1877¹, ministrul francez de externe, ducele Decazes, îi comunica lui Debains, consulul general de la București: „Nu putem decât să regretăm acest demers imprudent. Votul din cele două Camere și declarația prințului Carol (din 10/22 mai 1877 – n.n.) nu ar trebui să schimbe situația de drept a României, stabilită prin tratate, singurul său efect putând determina ridicarea dreptului acesteia de a se folosi de garanțiile internaționale ce o protejează”². Mesajul anticipa, întrucâtva, componenta diplomatică extrem de complexă pe care o va căpăta independența României. În mod neașteptat, România s-a trezit aruncată în hățișul de interese contradictorii ale celor șapte Mari Puteri ale vremii. Consecințele au fost majore: prin Tratatul de la San Stefano i s-a impus un rapt teritorial, iar prin Tratatul de la Berlin i s-a dictat modificarea Articolului 7 al Constituției de la 1866. În mod subsidiar a mai existat o condiție, ce a reprezentat,

* Profesor de istorie la Colegiul Național „Vasile Alecsandri” din Bacău; doctor în istorie.

¹ Datele tuturor documentelor utilizate corespund calendarului gregorian, aplicat în Occidentul catolic încă din 1582; în spațiul sud-est european datarea s-a făcut, în continuare, după calendarul iulian: în Rusia până în 1918, în România până în 1919, iar în Grecia chiar până în 1924!

² *Documents Diplomatiques Français*, 1re série (mai departe vom prescurta DDF I), tome second (1er juillet 1875 – 31 décembre 1879), Paris, Imprimerie Nationale, 1930, doc.no. 175, p. 180.

probabil, miza principală a recunoașterii independenței: răscumpărarea căilor ferate, în urma falimentului consorțiului german Strousberg.

Problemele apărute la San Stefano erau reliefate încă de pe 25 ianuarie 1878, de către însărcinatul francez cu afaceri de la Constantinopol, de Moüy, care-i comunica noului ministru de externe, Waddington, că guvernul otoman a acceptat „bazele păcii prezentate de Rusia”³, în timp ce „situația României este rezervată pentru o înțelegere ulterioară”⁴. În plus, el evidențiază că marginalizarea României „este atribuită dificultăților ivite între Rusia și Principate (sic!) în legătură cu Basarabia moldovenească”⁵ Rusia și-a tratat fostul aliat de pe frontul din Balcani cu dispreț. Aspectul se regăsea în prevederile Art. 19 ale Tratatului ruso-turc (19 februarie/ 3 martie 1878). După ce stabilea cuantumul despăgubirii de război impuse Turciei la un total de 1410 milioane ruble⁶, documentul preciza: «luând în considerare problemele financiare ale Turciei, în deplin acord cu dorința Majestății Sale Sultanul (Abdul Hamid al II-lea, n.n), împăratul Rusiei (Alexandru al II-lea, n.n) consimte să înlocuiască **cea mai mare parte a sumelor enunțate** (s.n.) prin cesiunea următoarelor teritorii: sandgeacul Tulcei, alcătuit din districtele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Custenge și Medgidia, precum și insulele Deltei și insula Șerpilor»⁷. După care, urma lovitura de teatru: o clauză impusă de învingător ce preciza că, «nedorind să anexeze acest teritoriu și nici insulele Deltei, Rusia își rezervă libertatea de a le schimba cu acea parte a Basarabiei detașată prin Tratatul din 1856»⁸.

Pacea de la San Stefano a provocat indignare în toate mediile românești. În acest sens, consulul Debains îl anunța pe Waddington, prin telegrama din 7 februarie 1878, că Adunarea Deputaților și Senatul „au votat, în unanimitate, o rezoluție concepută în termenii cei mai fermi, prin care se protestează împotriva retrocedării districtelor basarabene, dar și împotriva oricărei compensații teritoriale”⁹. O săptămână mai târziu, tot Debains avertiza că, în România, „nemulțumirea față de ruși crește, iar conflictele dintre aceștia și autoritățile române devin tot mai frecvente”¹⁰. De asemenea, el remarca faptul că „prințul Carol și președintele de Consiliu (I.C. Brătianu, n.n) se tem că Anglia și celelalte puteri, dornice să ajungă la un compromis cu Rusia, ar putea să adere la retrocedarea Basarabiei”¹¹.

Pacea de la San Stefano asigura Rusiei o poziție hegemonică în Balcani. Faptul a generat nemulțumirea celorlalte Mari Puteri. Prin urmare, la presiunea Austro-Ungariei și a Marii Britanii, tratatul ruso-turc a fost anulat și s-a decis

³ *Ibidem*, doc. no. 232, p. 238.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vezi textul Tratatului în *Les Grands Traités Politiques, Recueil des Principaux Textes Diplomatiques. De 1815 à 1914* (avec des notices historiques et des notes par Pierre Albin), troisième édition, Paris, Félix Alcan, 1923, p. 196-197.

⁷ *Ibidem*, p. 197.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *DDF I*, tome II, doc. no. 248, p. 253 (subsol).

¹⁰ *Ibidem*, p. 253.

¹¹ *Ibidem*.

convocarea unui nou Congres de pace la Berlin (1/13 iunie – 1/13 iulie 1878). Din această perspectivă, diplomația românească a devenit extrem de activă. Astfel, din depeșa ambasadorului francez la Viena, de Vogüé, expediată pe 13 aprilie 1878 lui Waddington, aflăm amănunte despre turneul premierului I.C. Brătianu pe ruta Viena-Berlin-Viena, în perioada 1-13 aprilie. Pentru început, ambasadorul ne comunică scopul vizitei: „ca guvernele austro-ungar și german să se intereseze de soarta României și să obțină sprijinul lor pentru cabinetul prințului Carol, în rezistența sa la revendicările Rusiei”¹². Apoi, referindu-se la întâlnirea avută cu premierul român, de Vogüé continua: „Dl. Brătianu mi-a declarat că opinia [publică a] țării sale este unanimă în a protesta împotriva procedeelelor guvernului rus și în a refuza orice tranzacție ce are ca obiectiv Basarabia; el m-a asigurat că poporul și guvernul român sunt decise să nu cedeze decât în fața forței. Niciodată [românii] nu vor abandona de bună voie vreo porțiune ce aparține teritoriului național. De asemenea, ei nu vor accepta nicio compensație teritorială, fie ea oferită chiar de Europa”¹³. În continuare, ambasadorul francez ne lămurește că, la Viena, Brătianu a încercat „să-și asigure concursul contelui Andrassy (ministrul de externe al Monarhiei Dualiste – n.n.)”, insistând pe „vechea doctrină a Cabinetului de la Viena privind libertatea navigației pe Dunăre”¹⁴. Conform acesteia, amintește diplomatul francez, în 1855 „Cabinetul de la Viena a fost cel care a ridicat problema unei rectificări de frontieră și a pretins, ca o condiție formală a cooperării sale [în cadrul lucrărilor Congresului de la Paris – n.n.], ca Rusia să fie îndepărtată pentru totdeauna de la gurile Dunării”¹⁵. Însă, vremurile se schimbaseră; prin urmare, afirmă de Vogüé, „Dl. Brătianu a putut să constate că, în această problemă, opiniile Cabinetului de la Viena s-au modificat profund”¹⁶. Deși „primit cu multă curtoazie de contele Andrassy”, el „nu a primit niciun fel de încurajare în ce privește problema specială a Basarabiei”¹⁷. Din contră, premierul român a fost îndemnat „să meargă la Berlin și să încerce [acolo] să-l convingă pe prințul Bismarck”¹⁸.

Ambasadorul de Vogüé se dovedea foarte bine informat. El ne transmite că, la Berlin, Brătianu a încercat „să reînvie teoria Dunării ca fluviu german”¹⁹ și „să stabilească un fel de solidaritate între interesele suveranului României și cele ale dinastiei de Hohenzollern”²⁰. Demersurile sale nu au avut ecou căci, ne precizează de Vogüé, Brătianu „a fost primit cu multă răceală în capitala Imperiului german”²¹. Nici al doilea sejur la Viena „nu a fost mai eficient”²², motiv pentru care, afirmă francezul,

¹² *Ibidem*, doc. no. 288, p. 295-296.

¹³ *Ibidem*, p. 296.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

„președintele de Consiliu a plecat spre București de-a dreptul descurajat”²³. Analizând eforturile premierului român, de Vogüé conchide cu luciditate: „n-am fost surprins că [Brătianu] nu a primit sprijin la Viena; demultă vreme sunt convins că guvernul austro-ungar a acceptat, în secret, retrocedarea Basarabiei către Rusia”²⁴.

Pe acest fond, puțin promițător pentru România, la 1/13 iunie 1878 s-au deschis lucrările Congresului de pace de la Berlin, prezidat de cancelarul Otto von Bismarck. Dintr-o depeșă a ministrului Waddington, ce reprezenta Franța la Congres, adresată primului ministru Dufaure, aflăm că abia pe 28 iunie s-a produs „un prim schimb de idei în legătură cu România”²⁵. Suficient, spune șeful de la Quai d’Orsay, „pentru a constata că opinia Congresului s-a fixat pe retrocedarea Basarabiei”²⁶. Mai mult, afirmă ministrul francez, nicio Putere „nu a lăsat să se întrevadă intenția de susținere a românilor”²⁷, care „trebuie să se resemneze cu sacrificiul ce li se cere”²⁸. Și așa avea să se întâmple în final: România ceda Rusiei cele trei județe din sudul Basarabiei, obținute de Moldova în 1856 (Ismail, Bolgrad, Cahul), dar în schimb primea Dobrogea, Delta Dunării și Insula Șerpilor²⁹. Cu vădită ipocrizie, Waddington găsea o explicație pentru nedreptatea făcută României. În depeșa invocată, el scria că schimbul reprezintă „un avantaj pentru însăși Europa”, interesată „să mențină Rusia separată de Bulgaria”³⁰. Cum să ne explicăm poziția atât de diferită a Franței, comparativ cu momentul 1856? Simplu: prin faptul că, la Berlin, Waddington a primit „cadou”, de la Bismarck și de la premierul britanic Disraeli, mult râvnita „pară tunisiană”³¹ (anterior, cancelarul german a consimțit, tacit, și anexarea Ciprului de către Marea Britanie³²; așa se deslușește și poziția Angliei de „auxiliar” al Germaniei, în privința recunoașterii independenței României).

În telegrama expedită lui Dufaure, pe 1 iulie, Waddington ne informează că „astăzi, Congresul i-a ascultat pe reprezentanții României și a recunoscut independența Principatului”³³. Totuși, pe lângă retrocedarea cerută de Rusia, România a mai fost supusă unei condiții. Amănunte ne parvin tot de la șeful diplomației franceze: „La fel ca pentru Serbia [dar și pentru Bulgaria, n.n.], noi am cerut și obținut ca recunoașterea să fie însoțită de adoptarea, de către România, a principiilor egalității și libertății aplicate tuturor [locuitorilor] indiferent de religie”³⁴. Faptul presupunea modificarea Art. 7 al Constituției de la 1866 ce preciza că „numai străinii de rituri creștine pot dobândi împământinirea”³⁵. De altfel, cererea Puterilor a căpătat

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, doc. no. 322, p. 346.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cf. Articolele 45 și 46 ale Tratatului de la Berlin, în *Les Grands Traités...*, p. 224-225.

³⁰ *DDF I*, tome II, doc. no. 322, p. 347.

³¹ Vezi amănunte în V. Cruceanu, *1856 – 1881: Convergențe româno-tunisienne*, în „Istorie și Civilizație”, nr. 39, dec. 2012, p. 78.

³² *Ibidem*.

³³ *DDF I*, tome II, doc.no. 323, p. 347.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Istoria României în texte* (coord. B. Murgescu), București, Editura Corint, 2001, p. 239.

corp în conținutul Art. 44 al Tratatului de la Berlin ce pretindea: „În România, deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor nu va putea fi opusă nimănui ca un motiv de excludere sau de incapacitate în ceea ce privește folosința drepturilor civile și politice, admiterea în slujbe publice, funcțiuni și onoruri, sau exercitarea a diferite profesii și industrii, indiferent de locul [de domiciliu] (...)”³⁶. Se naștea astfel și pentru România o „problemă evreiască”. Cea mai aprigă susținătoare a modificării Art. 7 s-a dovedit a fi Germania. Aceasta pentru că Bismarck urmărea un obiectiv foarte precis: răscumpărarea căilor ferate române, de către stat, în urma răsunătorului faliment, din 1871, al consorțiului Strousberg³⁷. Așa se face că, după 1871, cancelarul a adoptat o atitudine „preponderent ostilă”³⁸ față de România, Congresul oferindu-i o neașteptată șansă de a face noi „presiuni asupra guvernului român”³⁹. Un lucru este cert: occidentalii au profitat și de faptul că, prin prevederile sale, Art. 7 reprezenta un recul, comparativ cu prevederile Codului Civil al lui Cuza din 1865. La Art. 16, Codul stipula modul în care evreii puteau dobândi drepturi civile și politice: „Străinul care va voi să se naturalizeze în România va fi dator a cere naturalizarea prin suplică către Domn, arătând capitalurile, starea, profesiunea sau meseria ce exercită, și voința de a-și statornici domiciliul pe teritoriul României. Dacă străinul, după o asemenea cerere, va locui zece ani în țară, și dacă prin purtarea și faptele sale va dovedi că este folositor țării (...), Consiliul de Stat îi va putea acorda decretul de naturalizare”⁴⁰.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, evreii reprezentau cea mai importantă minoritate din România. Deși ponderea lor se ridica la puțin peste 4% din populație, ei dețineau o importantă poziție economică: furnizau 39% din totalul agenților comerciali, alți 21% erau negustori, iar cei cu putere financiară dețineau 19,5% din capitalul investit în marea industrie⁴¹. Având în vedere „prejudecățile antisemite larg răspândite”⁴² în epocă, chestiunea evreiască se transformase într-o adevărată povară socială în România. Însuși ministrul de externe, Mihail Kogălniceanu, adresându-se plenului Congresului, a încercat să tragă un semnal de alarmă: „ne este impusă o revoluție pentru care nu suntem pregătiți”⁴³. Marile Puteri au rămas surde la apelul său și, din contră, și-au accentuat presiunile diplomatice asupra guvernului de la București. Astfel, în telegrama din 10 noiembrie 1878, adresată lui Waddington de ambasadorul francez la Berlin, contele de Saint-Vallier, aflăm că ministrul german de externe, von Bülow, este convins că „guvernul român încearcă să eludeze obligația pe care i-o impune Tratatul de la Berlin în legătură cu evreii”⁴⁴. De aceea, sublinia ambasadorul, „Cabinetul de la Berlin consideră că se

³⁶ Cf. *Les Grands Traités...*, p. 224.

³⁷ Vezi amănunte în Maura Giura, L. Giura, *Otto von Bismarck și românii*, pe diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_2_3/18pdf, p. 161-175.

³⁸ *Ibidem*, p. 165.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ B. Murgescu (coord.), *op. cit.*, p. 239.

⁴¹ Vezi C. Iordachi, *Cetățenie și identitate națională în România*, pe altera.adatbank.transindex.ro/pdf/20/004/.pdf, p. 40.

⁴² *Ibidem*, p. 41.

⁴³ www.frontpress.ro/2013/05/chestiunea-evreiasca-si-razboiul-de-independenta.html

⁴⁴ *DDF I*, tome II, doc.no. 361, p. 401.

simte obligat să acționeze cu fermitate⁴⁵ și „să nu acorde recunoașterea [României] decât în schimbul unor garanții serioase”⁴⁶. În plus, von Bülow solicita, în numele lui Bismarck, ca „Anglia și Franța să mențină o atitudine conformă cu a sa”⁴⁷. Ceva mai târziu, ministrul german căuta să-l convingă pe Saint-Vallier că, „dacă Puterile occidentale rămân unite, veți vedea că România nu va întârzia să vină la discuții, oferindu-ne garanții destul de serioase”⁴⁸. Omologul său francez, Waddington, se făcea ecoul acestor demersuri. În consecință, în depeșa din 12 aprilie 1879, adresată noului agent consular francez de la București, de Bâcourt, șeful de la Quai d’Orsay sugera politicienilor români că „emanciparea israeliților” ar avea menirea „să liniștească Puterile”⁴⁹ și că modificarea Art. 7 ar reprezenta „garanția unei atitudini conciliante a guvernului princiar cu privire la aplicarea Articolului 44 al Tratatului din 13 iulie”⁵⁰. Apoi, în decor și-a făcut apariția și ministrul englez de externe, lordul Salisbury. Din telegrama ambasadorului francez la Londra, contele de Montebello, expedită lui Waddington pe 28 iunie, aflăm că și „lordul Salisbury propune să se ceară României, ca o condiție a recunoașterii, includerea în Constituție a Articolului 44 al Tratatului de la Paris”⁵¹. În plus, vedem că șeful de la Foreign Office se dorea intransigent: el „crede util”, spune de Montebello, ca demersurile occidentale să capete caracterul „unui ultimatum”⁵². Ei bine, acest ultimatum urma să fie transmis prin intermediul Austro-Ungariei (așa numita notă austriacă). Depeșa contelui de Saint-Vallier, din 7 iulie 1879, ne lămurește că nota austriacă „a provocat multă emoție la București”⁵³. Consecința a fost că, imediat, agentul român în capitala Germaniei, Gheorghe Vârnăv-Liteanu, i-a prezentat ambasadorului francez o serie de propuneri vizând „suprimarea Articolului 7 al Constituției române”⁵⁴. Propunerile, numite și „proiectul Liteanu”, se regăsesc în Anexa ce însoțește depeșa diplomatului francez. Conform Anexei, guvernul român avea în vedere „emanciparea imediată a evreilor ce aparțin următoarelor categorii”⁵⁵:

- „1. Cei care au servit sub drapel;
2. Cei care, educați în școlile românești, au obținut diplome;
3. Cei care au pus bazele unui stabiliment industrial;
4. Cei care au făcut donații instituțiilor de binefacere;
5. Cei care au scris, sau tradus, o operă în limba română”⁵⁶.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 402.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, doc.no. 403, p. 468.

⁴⁹ Vezi *Documents Diplomatiques. Question de la reconnaissance de la Roumanie*, Paris, Imprimerie Nationale, 1879, p. 6 (în continuare vom prescurta ...*Question de la...*).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁵¹ *Ibidem*, p. 7.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

Problematica este pe larg abordată și în depeșa lui Saint-Vallier din 19 iulie. El îl informează pe Waddington despre cele două discuții purtate cu ministrul român de finanțe, D.A. Sturdza, sosit cu patru zile înainte la Berlin „pentru a trata problema căilor ferate”⁵⁷. Francezul evidenția că, referitor la „chestiunea evreiască”, interlocutorul român a venit cu adăugiri la „proiectul Liteanu”. Completările se regăsesc în Anexa 2 a documentului și precizau:

„În virtutea Art. 7, alineatul 2 al Constituției, sunt admiși să se bucure imediat de drepturi civile și politice toți cei care, născuți și crescuți în România, și-au îndeplinit obligațiunile prevăzute de legile militare ori au servit sub drapel, au obținut în România diplome de bacalaureat sau universitare, dar și cei care au urmat cele cinci clase de gimnaziu și liceu, care au făcut donații statului și așezămintelor de binefacere, au publicat lucrări în limba română, sau au creat fabrici, cu excepția celor de țuică”⁵⁸. A rezultat astfel „proiectul Liteanu-Sturdza” ce dădea satisfacție cancelariilor occidentale, dornice ca naturalizarea să se realizeze colectiv. În interior, situația era mai complicată. Dezbaterele parlamentare, inițiate în februarie 1879, s-au transformat în „discuții furtunoase”, opoziția conservatoare excelând prin „violența opiniilor exprimate”⁵⁹. În plus, cele două Camere au fost asaltate de „un mare număr de petiții, emane de la oameni ce aparțineau tuturor claselor societății”⁶⁰, petiții ostile ingerințelor externe. Iată de ce, în aceeași depeșă, ambasadorul de Saint-Vallier se arăta indignat de sensul discuțiilor din Adunarea Deputaților și Senat, care preconizau că „naturalizarea nu poate fi obținută decât în termen de zece ani de la solicitare”⁶¹ (o revenire, practic, la prevederile Art. 16 al Codului Civil din 1865), că „ea nu poate fi acordată colectiv, ci doar individual”⁶² și numai după ce a fost votată cu „o majoritate de două treimi în legislativ”⁶³. Procedând la ceea ce astăzi am numi o imixtiune în treburile interne ale unui stat, contele de Saint-Vallier propunea că „dreptul de naturalizare trebuie lăsat puterii executive, la fel ca în majoritatea țărilor europene, pentru a evita lentoarea inevitabilă a formalităților legislative”⁶⁴.

Presiunile externe, dar și ale celor două Camere au dus la o remaniere de guvern. Astfel, pe 11 iulie 1879, I.C. Brătianu a format o echipă liberală extinsă, compusă „din nuanțe diverse”⁶⁵, adică un cabinet „de fuziune”⁶⁶ din care „să nu lipsească M. Kogălniceanu [numit la interne, n.n.], V. Boerescu [desemnat ministru de externe, n.n.] și N. Kretzulescu [titular la culte și instrucțiune publică, n.n.]”⁶⁷. A rezultat un guvern consolidat ce va duce la bun sfârșit spinoasele probleme

⁵⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 33.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 16.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți (1866 – 1916)*, București, Edit. Silex, 1994, p. 48.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁶⁷ *Ibidem*.

diplomatice ale țării. La numai patru zile de la instalare, noul șef al diplomației, Vasile Boerescu, a adresat o circulară agenților României acreditați în principalele capitale europene. Textul său se regăsește, integral, în Anexa ce însoțește depeșa din 27 iulie 1879, expediată de consulul de Bâcourt, ministrului Waddington. Am selectat, pentru cele ce urmează, o serie de fragmente extrem de sugestive. De la început, ministrul spune că „scopul principal și aproape exclusiv” al noului guvern român îl reprezintă „modificarea Art. 7, conform Art. 44 al Tratatului de la Berlin”⁶⁸. El reiterează dorința cabinetului „de a răspunde exigențelor diplomației europene”, dar fără a ignora „preocupările legitime ale țării”⁶⁹. Prin urmare, se precizează în circulară, guvernul român admite „principiul egalității religioase și al libertății cultelor”⁷⁰, însă cu două condiții, dictate de „interesele noastre interne”⁷¹: acceptarea „naturalizării individuale și nicidecum colective”⁷² (Boerescu justifica cerința printr-un argument de bun simț: „naturalizarea nu este niciodată colectivă, exceptând cazul unei anexiuni”⁷³), respectiv impunerea de „restricții speciale în cazul achiziționării de proprietăți rurale”⁷⁴. Ministrul român considera că respectarea acestor criterii oferea României șansa să accepte cerințe de „**ordin internațional**”, conforme „principiilor generale ale civilizației moderne”⁷⁵, corelate însă cu necesitățile de „**ordin interior**”, fundamentate pe „**interesele politice și economice ale națiunii române** [s.n.]”⁷⁶.

La începutul lunii august 1879, Boerescu a plecat într-un lung voiaj diplomatic, pentru a-și pleda „proiectul” (cu opriri la Viena, Berlin, Paris, Londra și Sankt Petersburg). Lucruri importante s-au petrecut în capitala Germaniei, așa cum aflăm din depeșa, datată 9 august, a însărcinatului cu afaceri al Franței la Berlin, contele Canclaux. Acesta ne spune că Vasile Boerescu i-a prezentat lui von Radowitz, cel ce jucase rolul de secretar general al Congresului de la Berlin, o notă ce preciza că „orice străin va putea obține calitatea de cetățean român printr-o lege specială și individuală” și numai „după un stagiul de zece ani”⁷⁷. În egală măsură, nota invoca și o „dispensă de stagiul”, pentru „cei născuți și crescuți în România până la majoratul lor și care n-au beneficiat niciodată de o protecție externă”⁷⁸. Este lesne de înțeles că nota lui Boerescu a făcut o impresie nefavorabilă la Berlin, prevederile sale fiind considerate „mai restrictive”⁷⁹ decât înțelegerile anterioare cu Litanu și D.A. Sturdza. Scenariul s-a repetat la Londra și Paris. Tot din surse franceze suntem informați că, în capitala britanică, „lordul Salisbury a refuzat să admită discuția în acești termeni”⁸⁰.

⁶⁸ ...*Question de la...*, p. 18.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 18.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 26.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 28.

La rândul său, referindu-se la cele două întrevederi avute cu Boerescu, la jumătatea lui septembrie, Waddington vorbea de „atitudinea prea puțin încurajatoare a D-lui Boerescu”⁸¹ și de „impresia nefavorabilă produsă asupra noastră de propunerile sale”⁸². Însă, așa cum explica ministrul român înaltelor oficialități întâlnite, decizia finală revenea Parlamentului de la București. Într-adevăr, cele două Camere au avizat favorabil modificarea Art. 7: Adunarea Deputaților, la 6/18 octombrie 1879, cu 133 de voturi pentru și doar 9 împotrivă, iar Senatul la 11/23 octombrie 1879, cu 56 de voturi favorabile și două contra (act promulgat de prințul Carol la 13/25 octombrie). Din telegrama adresată de consulul Bâcourt lui Waddington, constatăm că toate cele cinci paragrafe votate de parlamentarii români reprezentau o validare a „proiectului Boerescu”:

„§1. Străinul poate dobândi naturalizarea prin formularea unei cereri urmată de un stagiul de zece ani; el trebuie [în această cerere, n.n.] să-și dovedească și utilitatea față de țară.

§2. Pot beneficia de o dispensă în ce privește stagiul cei care au adus mari servicii țării și cei care, născuți și crescuți în România până la majoratul lor, din părinți stabiliți în România, nu s-au bucurat, nici ei, nici părinții lor, de o protecție externă. De asemenea, cei care au servit în ultimul război [războiul de independență, n.n.], vor putea fi acceptați printr-o lege specială, prezentată pe o listă a guvernului.

§3. Naturalizarea este acordată prin lege și doar individual.

§4. Condițiile stabilirii domiciliului străinilor în România vor fi determinate printr-o lege specială.

§5. Numai cetățenii români au dreptul să dobândească imobile rurale. Drepturile dobândite sunt respectate. Tratatul existente rămân în vigoare; clauza națiunii celei mai favorizate este interzisă în viitor”⁸³.

Imediat după promulgarea *Legii constituționale de modificare a Art. 7*, Boerescu a adresat un mesaj aceluiși Waddington, prin intermediul agentului consular al României la Paris, Callimachi-Catargi. Depeșa ministrului român este însoțită de două anexe. În Anexa 1, ce ne interesează, votul celor două Camere este prezentat drept „un rezultat fericit [ce] a calmat spiritele” și care „a fost salutat cu o satisfacție generală”⁸⁴. Împăciuitor, Boerescu aprecia acest vot și ca „un compromis între guvern și Adunare”⁸⁵, aflat „în perfectă armonie cu intențiile și așteptările Puterilor semnatare [ale Tratatului de la Berlin]”⁸⁶. În final, demnitarul român invoca „sentimentele atât de binevoitoare manifestate mereu de Franța față de români”⁸⁷, opinând că „guvernul francez va înțelege situația delicată a României care,

⁸¹ *Ibidem*, p. 29.

⁸² *Ibidem*, p. 28.

⁸³ *Ibidem*, p. 30; vezi amănunte și la p. 38.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 13.

supunându-se pe deplin intențiilor diplomației europene, trebuie, totuși, să-și urmărească și propriile interese economice și naționale, atât de scumpe și de legitime”⁸⁸. Trei săptămâni mai târziu (10/22 noiembrie 1879), Boerescu îi reafirma lui Waddington că modificarea Art. 7 a fost posibilă „datorită spiritului de prudență și reconciliere al guvernului”⁸⁹, dar și datorită „tactului și patriotismului Adunării”⁹⁰. Asigurând că modificările vor fi aplicate „sincer și loial”, ministrul român estima că „nu mai vede niciun obstacol în calea stabilirii de relații normale”⁹¹ cu fostele Puteri garante, evidențiind că, de acum înainte, „**statul român este demn, în toate privințele, să fie primit în marea familie europeană** [s.n.]”⁹². Numai că, entuziasmul său era veștejit de ostilitatea lui Otto von Bismarck. Ambasadorul francez la Berlin, contele de Saint-Vallier ne dezvăluie că, după votul parlamentar de la București, Bismarck se dovedea „și mai întărit împotriva românilor”⁹³. Cancelarul încă mai aștepta concesiile de la români, declarând lui Saint-Vallier: „Sunt destul de șireți pentru a înțelege că ne-au păcălit și nu ne-au dat decât apă chioară. Acum trebuie să ne-o facă potabilă și să ne-o servească și într-o cupă apetisantă”⁹⁴. După care a conchis cu fermitate: „demnitatea ne impune să cerem un minimum de satisfacții”⁹⁵.

Indignarea lui Bismarck era cu atât mai mare cu cât, în concertul națiunilor occidentale, se auzea o voce disonantă: cea a Italiei. Același de Saint-Vallier ne anunță că omologul său italian, contele de Launay, i-a prezentat o notă ministrului german de externe, von Bülow, ce conținea intenția cabinetului de la Roma de a recunoaște independența României. Spre stupoarea germanilor, nota reitiera poziția premierului italian, Agostino Depretis, conform căreia Marile Puteri au adoptat, la Berlin, o „conduită nedreaptă”⁹⁶ față de România. La rândul său, consulul de Băcourt prevenea pe Waddington că, pe 8 noiembrie 1878, baronul Fava a primit „scrisorile de acreditare în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar”⁹⁷ al Italiei la București. În aceeași zi, „guvernul italian și-a dat acordul pentru trimiterea la Roma a D-lui Rosetti, ca ministru plenipotențiar”⁹⁸. Numai că, datorită presiunilor exercitate de Germania, cabinetul de la Roma a expediat o telegramă baronului Fava, pe 18 noiembrie, cerându-i „să suspende remiterea scrisorilor de acreditare”⁹⁹. Suspendarea a durat exact un an, Italia recunoscând, în mod oficial, independența României la 24 noiembrie/ 6 decembrie 1879. În toată această perioadă, ambasadorul de Saint-Vallier a semnalat numeroase manifestări ale nemulțumirii Germaniei. Astfel, într-o

⁸⁸ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 39.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, p. 40.

⁹³ *DDF I*, tome II, doc. no. 477, p. 590.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 591.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*, doc.no. 403, p. 468.

⁹⁷ *Ibidem*, doc.no. 361, p. 402 (subsol).

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

telegramă din 10 noiembrie 1878, el îi făcea cunoscut lui Waddington că Bismarck este „destul de afectat de «dezertarea italiană»”¹⁰⁰. Subiectul a fost reluat într-o discuție cu von Bülow, pe 4 aprilie 1879, care declara cu evidente accente de severitate: „În ce privește Italia, conduita sa ne este indiferentă (...). Ea ne-a mai abandonat o dată [aluzie la graba numirii baronului Fava, n.n.]. Noi acordăm o atenție specială menținerii comuniunii de vederi cu Franța și Anglia. Nu ne îngrijorăm de ce va face guvernul actual al Italiei. Nu mai putem avea încredere într-o politică șovăitoare, agitată, gata să asculte de toate curente în care o antrenează ambiții nemăsurate, visuri de influență exagerate, suspiciuni și gelozii pasionale împotriva Austriei (sic!), pe scurt, o dorință [prea] vie de a juca un rol răsunător, fără a avea energia și mijloacele de a-și atinge scopurile”¹⁰¹. Deși von Bülow conchidea că „trebuie să lăsăm Italia să ia decizia care-i convine, fără să-i adresăm vreun sfat sau vreo observație”¹⁰², totuși lui Saint-Vallier nu i-a scăpat iritarea cancelariei de la Berlin. În acest sens, într-o telegramă din 23 iunie 1879, el redă ieșirea lui Radowitz care-i reproșa contelui de Launay că țara sa „a ținut prea puțin cont de dorințele Germaniei în ce privește problema recunoașterii României”¹⁰³. Apoi, în telegrama din 10 decembrie 1879, contele de Saint-Vallier îi transmitea lui Waddington că von Radowitz (ce asigura interimatul la afacerile externe, după moartea lui von Bülow) i s-a plâns că „recunoașterea independenței [României] de către Italia le-a dat românilor ideea să nu mai păstreze nicio cruțare față de Germania, în problema căilor ferate”¹⁰⁴, opinând că „singurul lucru care poate obliga guvernul român să-și respecte angajamentele este certitudinea că celelalte Puteri nu vor imita Italia și nu se vor separa de Germania”¹⁰⁵.

Într-adevăr, atât Franța, cât și Anglia au fost alături de Germania până când Parlamentul român a votat legea privind „cesiunea căilor ferate ale Societății acționarilor [germani, n.n.] către statul român” (29 ianuarie/10 februarie 1880). Așa se face că România a plătit pentru răscumpărare suma de 713 milioane lei, de trei ori mai mare decât investiția inițială de 237 milioane lei¹⁰⁶. Însă, din acel moment, ca prin farmec, poziția celor trei puteri s-a modificat, ele considerând acum că formularea Art. 7 „oferă Puterilor semnatare ale Tratatului de la Berlin un început de satisfacție”¹⁰⁷. Prin urmare, noul ministru de externe al Franței, de Freycinet, a devenit promotorul dezghețului diplomatic: „dorim să ne punem de acord, cât mai repede posibil, cu guvernul de la București, în privința recunoașterii oficiale a independenței

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 402.

¹⁰¹ *Ibidem*, doc.no. 403, p. 467.

¹⁰² *Ibidem*, p. 468

¹⁰³ *Ibidem*, doc.no. 437, p. 516.

¹⁰⁴ *Ibidem*, doc.no. 483, p. 597.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Vezi amănunte la M.L. Dragomir, *Diplomația și problema recunoașterii internaționale a independenței depline a României*, în „Revista de științe politice. Revue des sciences politiques”, nr. 3, 2004, p. 11, pe <https://ro.scribd.com/doc/23707889/Diplomatia-si-problema-recunoasterii-internationale-a-independentei-depline-a-Romaniei>

¹⁰⁷ *DDF I*, tome III (2 janvier 1880-13 mai 1881) Paris, Imprimerie Nationale, 1931, doc. no. 25, p. 25 (subsol).

României”¹⁰⁸. Demersul său a purtat numele de nota franceză și viza o acțiune comună cu Anglia și Germania. De altfel, în telegrama din 12 februarie 1880, adresată amiralului Pothuau, ambasadorul Franței la Londra, ministrul de Freycinet afirma că „Lordul Lyons [ambasadorul britanic la Paris, n.n.] ne-a anunțat ieri că guvernul englez a aprobat termenii proiectului nostru de notă privind recunoașterea României”¹⁰⁹ și că lordul Salisbury „consideră că nu mai este avantajos să amânăm recunoașterea, pentru multă vreme”¹¹⁰. În același document, de Freycinet mai menționa că, la inițiativa lui Lyons, omologul său german de la Paris, prințul de Hohenlohe, și-a dat acordul ca agenții Franței, Angliei și Germaniei la București să remită, pe 20 februarie (8/20 februarie 1880), nota de recunoaștere a independenței României. Lua sfârșit, astfel, o saga diplomatică, de un an și jumătate, ce avea să re poziționeze România în raporturile cu Marile Puteri, pentru mai bine de două decenii și jumătate.

Raptul teritorial impus de Rusia la San Stefano a alterat pe termen lung raporturile dintre cele două țări. Simțindu-se umilită și amenințată, România s-a orientat spre Germania, de care o lega prezența prințului prusac pe tronul de la București. Dacă artizanul acestei politici, I.C. Brătianu, a mizat pe latura sentimentală („Dunărea ca fluviu german” sau „înrudirea dinastică”), în schimb, marele său contemporan, Otto von Bismarck, a insistat pe latura utilitară: astfel, România a devenit o „sursă utilă” pentru despăgubirea cu vârf și îndesat a falimentului produs de Henri Strousberg, dar și o „barieră utilă” în „calea extinderii panslavismului, [atât] de amenințător pentru Austria(sic!), cât și pentru întreg elementul germanic”¹¹¹. A fost prețul plătit, cu asupra de măsură (dacă ne raportăm și la cei 10.000 de ostași căzuți pe frontul din Balcani), pentru ca România să fie primită în ceea ce Vasile Boerescu numea „marea familie europeană”!

¹⁰⁸ *Ibidem*, doc .no. 9, p. 10.

¹⁰⁹ *Ibidem*, doc. no. 25, p. 25.

¹¹⁰ *Ibidem*, doc. no. 15, p. 15.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. no. 65, p. 58.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**ȘTEFAN MIHĂILEANU – TIMOLEON PISANI – SIMION PAUKER.
TREI GAZETARI DE DIVERSE NUANȚE ȘI ORIGINI.
RELAȚIILE DINTRE EI**

**ȘTEFAN MIHĂILEANU – TIMOLEON PISANI – SIMION PAUKER.
TROIS JOURNALISTES DE DIVERS NUANCES ET ORIGINES.
LES RELATIONS ENTRE EUX**

George Trohani*

Résumé

Il s'agit de trois journalistes de la fin du XIXème siècle – première moitié du XXème siècle. Le premier, Ștefan Mihăileanu, d'origine macédo-roumaine, apparenté avec le professeur Pompiliu Eliade et avec le second, Timoleon Pisani, qui était d'origine grecque et conservateur comme politicien. A son tour, T. Pisani était amie et collaborateur du journaliste d'origine juive Simion Pauker, père du communiste Marcel Pauker.

On présente des documents d'époque et la correspondance entre eux

Mots-clef: Ștefan Mihăileanu, Timoleon Pisani, Simion Pauker, Pompiliu Eliade, journaliste.

Breasla gazetarilor, a purtătorilor și semănătorilor de idei în presa scrisă, a fost dintotdeauna plină de întrepătrunderi, de simpatii, dar și de antipatii între membrii ei, indiferent de apartenența politică sau originea etnică.

Vom începe cele de față pornind de la Pompiliu Eliade (13 aprilie 1870 – 24 mai 1914) (Fig. 1), absolvent al vestitei Școli Normale Superioare din Paris, întemeietorul catedrei de Franceză la Universitatea din București – profesor suplinitor în 1900, iar din 21 aprilie 1904 profesor definitiv. Între primăvara lui 1908 și primăvara lui 1911 a fost directorul general al teatrelor naționale, iar încă din perioada studiilor universitare a publicat diferite articole în presa vremii¹.

S-a căsătorit la 4 iulie 1902 cu Eliza Popescu, ce era soră cu Ana (1866 – 1941), soția lui Spiru C. Haret (15 februarie 1851 – 17 februarie 1912).

Dintr-o primă căsătorie a Elizei, cu un anume D. Carp, rezultase o fiică numită Mariorel (Fig. 2), care a fost crescută de soții Eliade, s-a căsătorit, mai apoi, cu prof. Constantin Daniel și a murit în preajma celui de al Doilea Război Mondial. Din căsătoria lui Pompiliu Eliade cu Eliza au rezultat doi copii – o fiică, Cristina, care a murit în timpul celui de al Doilea Război Mondial, și un fiu, Andrei, inginer de

* Istoric asociat Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie.

¹ A se vedea N. Trohani, *Pompiliu Eliade, un român "normalian". Schiță biografică*, în Muzeul Național, București, XV, 2003, p. 265-279

transporturi, decedat în jurul anului 1970. Copiii, împreună cu mama lor, s-au stabilit, după Primul Război Mondial, în Anglia, iar apoi în Franța.

Una din surorile lui Pompiliu Eliade, Paulina (decedată în martie 1935) (Fig. 3, 4), a fost soția profesorului de limba greacă de la Liceul Sf. Sava și gazetarului macedo-român Ștefan Mihăileanu (Fig. 5, 6 a-b), născut în 1859 în Ohrida (Macedonia).

Ștefan Mihăileanu era absolvent al Facultății de Drept din București, teza pentru licență *Despre scuze* fiind susținută în 1885. În 1889 îi apare un *Studiu asupra dialectului românilor din Macedonia*. Aceste prime două lucrări sunt iscălite Șt. Michăileanu. Celelalte două lucrări publicate au fost *Mitologia greacă și romană după E. Economopol*, vol. I, în 1897, și *Dicționar macedo-român* în 1901.

Pentru susținerea drepturilor aromânilor din Peninsula Balcanică, ce se aflau încă sub stăpânirea Imperiului Otoman, Ștefan Mihăileanu fondează săptămânalul politic „Peninsula Balcanică”² (Fig. 7), „organ național al românilor din Macedonia”. Seria întâi a periodicului a apărut la București, în perioada 1 ianuarie 1893 – 27 noiembrie 1894, 23 ianuarie 1900 – 4 martie 1901. Ca fondator, proprietar și director, Ștefan Mihăileanu și-l asociază, tot ca director, pe dr. Marcel Brândză (1 martie 1868, Iași – 30 martie 1934, București).

Articolele proromânești intră în conflict cu o parte a cercurilor politice grecești și bulgare, mai ales că și relațiile diplomatice erau în impas.

Urmarea – în București, pe la orele 23,30 în ziua de 22 iulie 1900, pe strada Liniștii (de atunci strada Ștefan Mihăileanu), mahalaua Popa Soare, în apropierea locuinței sale (Bd. Pake Protopopescu, fost strada Iancului, Nr. 34) Ștefan Mihăileanu este omorât. Asasinul, pe nume Stoian Dimitrof, era un iredentist bulgar, prins și arestat nu mult timp după aceea³.

Știrea este comentată în mai toate ziarele vremii, printre care și „Epoca”, organul Partidului Conservator, care tocmai trecea din proprietatea lui Nicolae Filipescu, care devenind ministru în Guvernul Petre P. Carp (7 iulie 1900 – 13 februarie 1901) era în incompatibilitate, în aceea a lui Timpoleon Pisani, fost secretar de redacție⁴, dar și ginerele asasinatului.

Se imprimă cărți poștale cu portretul lui Ștefan Mihăileanu, gânditor, la masa de lucru, expediate de membrii familiei. Pe una din ele (Fig. 11a-b), cu ștampila poștei din Giurgiu (7 decembrie 1900), destinat fiind „Domnișoara Sabina Elliade”, o altă soră a lui Pompiliu Eliade, este tipărit, cu text și note, „Cântul Martirului Mihăileanu”, compus de D(umitru) S. Vasulescu (1874 – 1948), maestru-diriginte⁵.

A doua carte poștală, trimisă de Mariorel, din Sinaia, luni 3/(15) septembrie 1901, către Pompiliu Eliade, la București, are doar bustul gânditor al lui Ștefan

² G și N Răduică, *Dicționarul presei românești*, București, Editura Științifică, 1995, p. 315

³ A se vedea, printre altele, D. Cain, *Diplomație, zarzavaturi și lăutari*, în „Ziarul Financiar”, 21 decembrie 2007

⁴ N. Trohani, *Ziaristul Timoleon Pisani (1868-1943) – schiță biografică* –, în Muzeul Național, București, XIV, 2002, p. 214-238

⁵ A se vedea și V. Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. IX (Ș-Z), București, Editura Muzicală, 2006, p. 170-172.

Mi(c)hăileanu, cu textul explicativ, în tuș roșu: „Neobositul luptător al Românilor din Peninsula Balcanică, căzut victima barbariei bulgare la 22 iulie 1900” (Fig. 12 a-b).

O poezie (elegie) scrie și poetul ofițer Alexandru G. Drăghicescu (27 octombrie 1859 –?)⁶. Fiind inedită, în manuscris, pe jumătate de coală A4, cu filigran „De La Rue & Co / London”, o redăm în continuare:

Lui Șt. M.

Ai dispărut, martire, în lumea de vecie
Cununa nemuririi s-o porți ți-e dată ție;
Ai părăsit pământul, ucis de un asasin
Lăsând în a ta urmă copii, soție-n chin.

II

Așa ți-a fost menirea p-acest fatal pământ,
Să te cobori prematur în veșnicul mormânt,
Să mori pentru iubirea de neam, de românism
Și pentru simțământul de-nalt patriotism!

III

O mână ucigașe, un conjurat bulgar
Răpuse a ta viață, sublim legionar!
Prin moartea-ți vitejească eroi(i)-i întreci,
Barbari(i) vor dispărea, tu vei trăi în veci!

IV

O, bun și nobil suflet, ne-ai părăsit pe toți
Cu zîmbetul pe buze, ca mari(i) patrioți!
Etern va fi regretul ce lași pe acest pământ
Și veșnic noi vom plânge pe sfântul tău mormânt.

Adunarea Deputaților, în ședința din 20 decembrie 1900, iar Senatul, în ședința din 15 ianuarie 1901, adoptă o lege prin care „acordă d-nei Paulina Șt. Mihăileanu, văduva profesorului Ștefan Mihăileanu, o recompensă viageră de lei 400 pe lună, reversibilă asupra copiilor săi până la majorare, cu începere din ziua morții repausatului Ștefan Mihăileanu”. Legea, aprobată de regele Carol I, este publicată în „Monitorul Oficial” Nr. 236 din 23 ianuarie 1901, la paginile 9511-9512 (Fig. 14 a-b).

Paulina Șt. Mihăileanu (Fig. 15) va deceda în martie 1935, la Câmpulung-Muscel, în urma unui accident de circulație.

⁶ L. Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1941, p. 287; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 303, (autor voce Leon Volovici).

Din căsătoria soților Ștefan și Paulina Mihăileanu au rezultat doi copii: Victor, avocat, mort pe front în Primul Război Mondial, și o fată, Zoe (26 octombrie 1885 – 18 aprilie 1961), ce va deveni, în aprilie 1920, soția gazetarului de origine greacă Timoleon Pisani (14 noiembrie 1868 – 8 iulie 1943) (Fig. 16). Conservator, ca opțiune politică, T. Pisani a fost unul din publiciștii activi la ziarele „Epoca”, „Argus” și „Universul”, în special în probleme de limbă română și cultură generală. Din bogata sa corespondență cu diferite personalități ale lumii politice și culturale s-au publicat, de-a lungul timpului, diverse articole – atât în paginile prezentului anuar, cât și în altele.

Este de menționat că și Zoe Pisani, absolventă a Institutului Pompilian „Constanța Zossima” din București, va publica articole de cultură generală în ziarele unde colaborează și soțul ei. Astfel în „Universul”, în perioada 18 aprilie 1938 – 20 noiembrie 1939, a avut rubrica *Citind cărți bune*. Articolele Zoei Pisani aveau un caracter mai mult ocazional, stimulate de un fapt divers, din ordinea celor obișnuite, dar a cărui semnificație adânc umană și, prin aceasta, permanentă era relevată de scriitoare într-un stil clasic prin simplitate, reținere și claritate⁷.

În cele ce urmează dorim a prezenta raporturile familiei T. Pisani cu gazetarul evreu Simion Pauker, secretar general de redacție și ulterior unul din proprietarii, împreună cu fratele său, Emil, ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”, iar în anii 1910 – 1923 proprietarul fondator și directorul cotidianului comercial-economic „Argus”.

Soții Simion și Sophia Pauker au fost părinții ziaristului comunist Marcel Pauker, născut la 6 decembrie 1896 în București și decedat la 16 august 1938 în localitatea Butovo din apropierea Moscovei, executat în cadrul epurărilor staliniste. Acest Marcel Pauker a fost soțul, din iulie 1921, faimoasei comuniste, de tristă amintire, Hannah (Ana) Rabinsohn-Pauker (28 decembrie 1893 – 3 iunie 1960).

Membru activ al Partidului Socialist din România încă din decembrie 1918, Marcel Pauker este desemnat, în decembrie 1921, membru al Comitetului Provizoriu al PCdR (Partidului Comunist din România). În 1922 devine membru în Comitetul Central și în Biroul Politic, fiind și delegat la Conferința partidelor comuniste din Balcani de la Sofia (1922) și Berlin (1923). Urmărit de autoritățile române, este arestat și condamnat la 10 ani de închisoare, apoi la muncă forțată pe viață. Reușind să evadeze, fuge, în 1925, în U.R.S.S., revenind în țară după patru ani.

În 1928 participă la Harkov la Congresul al IV-lea al P.C.d.R. Susținându-și ideile proprii în contradicție cu secretarul general, ucraineanul Vitali Holoștenko. Ca urmare, este sancționat de Comintern pentru păreri personale și i se interzice activitatea politică, fiind trimis forțat la Magnitogorsk, în Siberia (1930 – 1932).

În 1936 și la începutul lui 1937 revine în țară, pentru ca mai apoi să plece iarăși în U.R.S.S. Se spune că Ana Pauker a intervenit pe lângă NKVD pentru a-i aduce pe câțiva dintre supraviețuitorii români ai epurărilor înapoi la Moscova, printre care și pe Vanda Nicolschi. Aceasta făcuse parte o singură dată din Biroul Politic al PCR, fiind o aliată a fostului secretar general, polonezul Alexander Ștefanski-Gorn (executat în timpul epurărilor). Ulterior, a devenit una dintre colaboratoarele cele mai

⁷ N. Trohani, *Zoe Pisani – Schiță biografică*, manuscris inedit, 1964

apropiate ale lui Pauker din Biroul pentru Emigranții Români, înființat în toamna anului 1940 de Ana Pauker la Moscova.

Intrând în dizgrația lui Stalin, Marcel Pauker este arestat pe 21 martie 1937 sub acuzația de spionaj în favoarea României. Anchetat și torturat, își recunoaște „greșelile” și, drept urmare, este condamnat la moarte prin împușcare, sentința fiind executată. În U.R.S.S. va fi reabilitat în 1957, iar în România comunistă cazul său va fi considerat drept „o greșeală a trecutului”.

Din căsătoria sa cu Ana Pauker⁸ au rezultat trei copii: Tanio (1921 – 1922), Vlad (n. 1926 – ?) și Tatiana (1928 – martie 2011), măritată cu dr. Gheorghe Brătescu, istoric al medicinei în România.

Marcel Pauker a avut și câteva amante – mai cunoscute fiind Elena Filipovici și Vanda Nikolski (născută Șeila Averbuch, pe 27 februarie 1902 în comuna Telenești, județul Orhei, care aparținea atunci Rusiei țariste. A activat în cadrul PCR începând din 1920, fiind arestată și condamnată de mai multe ori. A fost căsătorită cu comuniștii Dori Goldstein și Alexandru Nicolschi).

Gazetarul Simion Pauker, cu idei de centru-stânga, dar departe de a fi comunist, era fondatorul proprietar al cotidianului „Argus”, la care colabora și Timoleon Pisani. Între cei doi, în afara relațiilor strict profesionale, s-au stabilit și relații de prietenie. Dovada o constituie și două scrisori, inedite, păstrate printre hârtiile rămase din arhiva T. Pisani.

Prima din ele este scrisă pe o foaie de hârtie groasă (gen cartonată), 24,8 x 20,3 cm, îndoită și împăturită, cu filigran „Heraldic Paper” și pătrat cu patru pătrate cu scene animaliere. Conținutul ei:

Stânga sus, imprimat, cu tuș albastru: S. PAUKER / DIRECTORUL ZIARULUI „ARGUS”

Dreapta sus: Paris 15 Mai 924 / Hôtel Celtic / 6, rue Balzac

Dragă Pisani,

Iată mai bine de o lună de când / am plecat și nu ți-am scris nimic.

Dar nici n'am scris cuiva.

Și cum să scrii?

Frământarea sufletului meu, starea / șubredă a sănătății soției mele, desfacerea / homo-lui meu tocmai când la bătrânețe / împrejurările îmi îngăduiseră să mi-l / făuresc, altele și altele sunt atâtea pricini / care m'aș reținut de la scris.

Un cuvânt încă și mă vei înțelege mai / bine: Nu știu nici până în acest moment / unde se găsește fiul meu ...

Dar mă întreb, ce vină au prietenii și / cunoscuții mei ca să-i întrețin mereu cu / mâhnirile mele? De ce-i împotunesc într'una / cu ceea ce mă doare pe mine? – Poate că / tu, cu care am avut în ultimele câteva / luni un contact zilnic și ai fost

⁸ Robert Levy, *Ana Pauker; The rise and the fall of a Jewish communist*, University of California Press, USA, 2001.

martor / al frământărilor mele, îmi vei ierta această / impetunare. Sunt chiar sigur despre / aceasta.

La Paris sunt abia de vr'o 10 zile și / sunt binișor instalat. Dar nu cred să pot / sta mult. Sunt prea departe de țară și de / ai mei. Și apoi e aci o scumpete enormă. / Incomparabil mai scump ca în țară; / totul, mâncare, îmbrăcăminte, micile / nevoi (baia, rasul, ziarele, cafeaua, etc.)

L'am văzut aci de două ori pe / Gafencu. Mi-a spus că vine să mă / caute la hotel, dar încă n'a venit.

Cum o duci tu? Un cuvânt de la tine / mi-ar face plăcere.

Transmite respectoasele mele salutări / soției tale, spune multe salutări // prietenilor Casasovici, Dașcovici⁹, Corteanu¹⁰ și celorlalți.

Primește o strângere de mână prietenească / de la al teu / S. Pauker

Salutări din partea mea / dtale și soției dtale. Sophie Pauker

(PS) Nu uita, în deosebi, să-i spui lui Papa că mă gîndesc / adesea la inimoșia și prietenia lui și să-l saluți / din partea mea. I-aș fi scris direct, dar n'am / adresa domiciliului lui. Calea Călărașilor Nr.? / S.P.

Din text reiese că încă din primăvara lui 1924 soții Simion și Sophie Pauker nu aveau nici o veste despre soarta fiului lor, de locul unde fugise ...

A doua scrisoare de la soții S. Pauker este adresată lui Zoe T. Pisani, exprimând condoleanțe pentru moartea Paulinei Șt. Mihăileanu, mama Zoei Pisani. Scrisă pe o foaie de hârtie groasă, 30,6 x 20,4 cm, îndoită și împăturită. Filigran paralel cu latura lungă: Ltd. Vienna Superior-Neusiedler Ltd. Vienna sup. Conținutul ei:

Stimată Doamnă,

Dragă Prietene,

Soția mea și cu mine ținem să vă / arătăm că împărtășim durerea ce v'a copleșit /

și vă rugăm să primiți mângăerile ce vă / trimitem din toată inima și din tot sufletul.

Ai dvoastră prieteni / Sophie și S. Pauker

București 26 Martie 1935

Iată cum macedo-români, greci, evrei ca origine, trăiau, colaborau și se respectau, ba chiar se înrudeau, simțindu-se români ... Politica era altceva ...

⁹ Neculai Dașcovici, 1888-1969, profesor de drept internațional public la Iași. Director la Dacia și Argus.

¹⁰ Andrei G. Corteanu, avocat și publicist, 1879 – 1959, fost secretar general la Ministerul de Interne, în 1918, iar în 1931 deputat de Roman din partea Uniunii Naționale. Colaborator la Argus.

Fig. 1 Pompiliu Eliade
Fig. 1 Pompiliu Eliade

Fig. 2 Pompiliu Eliade cu soția Eliza și fiica
Mariorel
Fig. 2 Pompiliu Eliade avec sa femme Eliza et la
fille Mariorel

Fig. 3 Paulina Șt. Mihăileanu, născută Eliade
Fig. 3 Paulina Șt. Mihăileanu, née Eliade

Fig. 4 Paulina Șt. Mihăileanu,
născută Eliade

Fig. 4 Paulina Șt. Mihăileanu,
née Eliade

Fig. 5 Ștefan Mihăileanu (?), fotografie făcută la
Botoșani

Fig. 5 Ștefan Mihăileanu (?), photo faite a Botoșani

Fig. 6a Ștefan Mihăileanu,
fotografie S. Tănăsescu

Fig. 6a Ștefan Mihăileanu,
photo S. Tănăsescu

Fig. 6b – reversul fotografiei anterioare

Fig. 6b – le revers de la photo antérieure

Fig. 7 Frontispiciul ziarului *Peninsula Balcanică*, numărul din 23 iulie 1900 tipărit anterior asasinării lui Ștefan Mihăileanu

Fig. 7 Le Frontispice du journal „*Peninsula Balcanică*”, le numéro du 23 juillet 1900 imprimé avant l'assassinat de Ștefan Mihăileanu

ULTIMA ORĂ

Un om asasinat politic din Capitală

Astăzi-noapte pe la orele un-
sprezece și jumătate a fost a-
sasinat cunoscutul profesor
de limba greacă de la liceul
Sfintu Sava, Ștefan Mihăi-
leanu, care scotea de mai
multă vreme Peninsula Balca-
nică.

Întă cum s'au petrecut lu-
crurile:

Ștefan Mihăileanu se în-
torcea acasă, la ora pomenită
împreună cu soția și copilul
său; stă în Bulevardul Pake
No. 34. În momentul când voia
să treacă coșul străzii Traian
cu Bulevardul, o detunătură
puternică se auzi.

Sergentul din apropiere, o
ordonanță și doi tineri vâ-
zură atunci un om cu sapul
gol fugind pe stradă. Aler-
gând la locul unde se auzi de-
tunătura sergentul găsi un
om trântit la pământ, plin de
singe care nu mai da sem-
ne de viață, iar lângă el, fe-
mea și copilul leșinați.

Se dă alarma, se înștiință
poliția imediat, iar rănitul fu
dus imediat la spitalul Colței
unde fu recunoscut; era Ște-
fan Mihăileanu. În spate a-
vea o rană care singera încă.

Peste cîte va minute expiră.

Un glonț de revolver 'i pă-
trunsese prin spate perforin-
dă plămînu.

Nevasta și copilul fuseseră
transportați acasă leșinați.

Approape de locul crimei
s'a găsit o pălărie moale,
neagră cu fundul rupt, care
după formă părea a apar-
ține unui licean. S'a crezut
în primul moment că ar fi o
răsbunare din partea unui
elev.

Sosind însă știrea la po-
liție, abilitul inspector d. Sava
Grigorescu, porni imediat la
fața locului, formîndu-și i-
mediat presupunerea că se
află în fața unui atentat po-
litic, întru cît cunoștea cam-
pania pe care Ștefan Mihăi-
leanu, ca macedonean, o du-

u- sprezece și jumătate a fost a-
sasinat cunoscutul profesor
de limba greacă de la liceul
Sfintu Sava, Ștefan Mihăi-
leanu, care scotea de mai
multă vreme Peninsula Balca-
nică.

Întă cum s'au petrecut lu-
crurile:

Ștefan Mihăileanu se în-
torcea acasă, la ora pomenită
împreună cu soția și copilul
său; stă în Bulevardul Pake
No. 34. În momentul când voia
să treacă coșul străzii Traian
cu Bulevardul, o detunătură
puternică se auzi.

Sergentul din apropiere, o
ordonanță și doi tineri vâ-
zură atunci un om cu sapul
gol fugind pe stradă. Aler-
gând la locul unde se auzi de-
tunătura sergentul găsi un
om trântit la pământ, plin de
singe care nu mai da sem-
ne de viață, iar lângă el, fe-
mea și copilul leșinați.

Se dă alarma, se înștiință
poliția imediat, iar rănitul fu
dus imediat la spitalul Colței
unde fu recunoscut; era Ște-
fan Mihăileanu. În spate a-
vea o rană care singera încă.
Peste cîte va minute expiră.

Un glonț de revolver 'i pă-
trunsese prin spate perforin-
dă plămînu.

Nevasta și copilul fuseseră
transportați acasă leșinați.

Approape de locul crimei
s'a găsit o pălărie moale,
neagră cu fundul rupt, care
după formă părea a apar-
ține unui licean. S'a crezut
în primul moment că ar fi o
răsbunare din partea unui
elev.

Sosind însă știrea la po-
liție, abilitul inspector d. Sava
Grigorescu, porni imediat la
fața locului, formîndu-și i-
mediat presupunerea că se
află în fața unui atentat po-
litic, întru cît cunoștea cam-
pania pe care Ștefan Mihăi-
leanu, ca macedonean, o du-
cea împotriva bulgarilor.

Sosii la fața locului după

primele cercetări isbuti prin
perspicacitatea care 'i carac-
terizează să dea de urma ne-
cunoscutului asasin.

În gangul caselor d-lui N.
Petrescu zis Ploesteanu fu gă-
sit pilulat un individ cu ca-
pul gol. Infășcat repede de
agenți la întrebările inspectoru-
lui, individul mărturisi că
el e asasinul.

Dus la poliție, mărturisi cu
cea mai mare seninătate de
cuget că se numește Stoian
Dimitrof și că a venit de cite-
va zile din Ueskub (Macedo-
nia) înalins spre a ucide pe
directorul Peninsulei Balcanice,
care ducea o campanie anti-
bulgară.

Asupra asasinului s'a gă-
sit un pumnal lung și un re-
volver. El a lucrat zilele din
urmă la troitorul Lazăr Dru-
ker. Tot meritul acestei repezi
descoperiri a criminalului se
datorește inspectorului d. Gri-
gorescu.

La ediția de mîine vom da
nouă amănunte.

Fig. 8 a-c Articolul „Ultima oră” descriind asasinatul. *Epoca*.

Fig. 8 a-c L'article „Ultima oră” décrivant l'assassinat. *Epoca*.

Fig. 9 a-c Articolul „Anarhiștii noștri”.

Fig. 9 a-c L'article „Anarhiștii noștri”.

Fig. 10 Articolul „Înmormântarea lui Ștefan Mihăileanu”. *Epoca*.Fig. 10 L'article „Înmormântarea lui Ștefan Mihăileanu”. *Epoca*.

Fig. 11 a-b Carte poștală ilustrată cu bustul lui Ștefan Mihăileanu și „Cântul Martirului Mihăileanu”.

Fig. 11 a-b Carte postale avec le buste de Ștefan Mihăileanu et „Cântul Martirului Mihăileanu”.

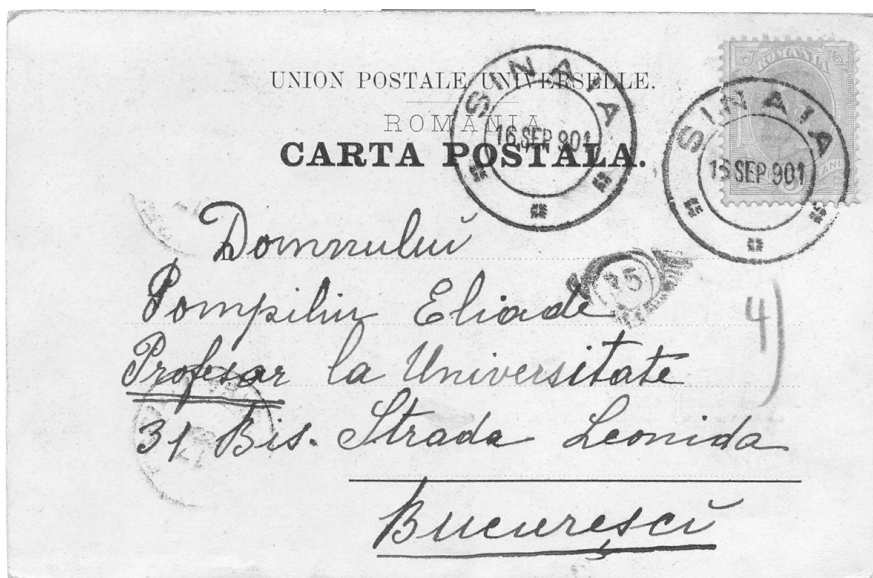

Fig. 12 a-b Carte poștală ilustrată cu bustul lui Ștefan Mihăileanu.

Fig. 12 a-b Carte postale avec le buste de Ștefan Mihăileanu.

Lui Șt. M. —

Și dispărut, martire, în lumea de veșie
 Căminul nemuririi s'o porți și-e dăbă-tie;
 Și părăsit pământul, veis d'îm asasin
 Lăsând m'a ta unuă copii, locie 'n chin.

II

Năsa și-a fost murice p'acest fetel pământ,
 Sa te cobori prematur în vesniul mormânt
 Să mori pentru iubirea de neam, de conștiință
 Și pentru simțămîntul de nalt patriotism!

III

O mîină uergasă, m'acuzat bulgar
 Răpuse a ta vrata Sublimei Legișar!
 Prin moarte și mîieșească eroi? întreci,
 Barbari vor dispărea tu vei trăi în veșie!

IV

O bun și nobil suflet, m'acuză pe toți
 Cu gîmbelul pe buze ca mari patrioți!
 Etern va fi regretul ce lăși pe acest pământ
 Și vesnic noi vom plînge pe fîntîna tui mormînt

A. Drăghicescu

Fig. 13 a-b Poezie autografă a lui Alexandru Drăghicescu dedicată lui Ștefan Mihăileanu.

Fig. 13 a-b Poésie autographe d'Alexandre Drăghicescu dédiée a Ștefan Mihăileanu.

Fig. 15 Ferpar publicat în ziar anunțând decesul Paulinei Șt. Mihăileanu.

Fig. 15 Faire-part annonçant le décès de Paulinei Șt. Mihăileanu.

Fig. 16 Ziaristul Timoleon Pisani și soția sa Zoe.

Fig. 16 Le journaliste Timoleon Pisani et sa femme Zoe.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL: RAPOARTE AMERICANE DESPRE CONDIȚIILE DIN LAGĂRELE DE PRIZONIERI GERMANE

THE FIRST WORLD WAR. AMERICAN REPORTS ABOUT THE CONDITIONS IN GERMAN PRISONER-OF-WAR CAMPS

Cornel Constantin Ilie*

Abstract

At the end of 1916 and the beginning of 1917, four employees of the American embassy to Germany were sent to inspect some German prisoner-of-war camps, where there were also Romanian soldiers. The documents, which are transcribed in this article and which also contain information about the condition of Romanian prisoners, were sent by the American ambassador to Berlin to the American envoy to Romania and were then translated into Romanian and handed in to Emanoil Porumbaru, the Romanian Foreign Affairs Minister.

Keywords: German prisoner-of-war camps, Romanian soldiers, the First World War

Rapoartele pe care le prezentăm sunt făcute în urma unor inspecții ale reprezentanților ambasadei Statelor Unite de la Berlin în lagărele de la Lamsdorf, Ingolstadt, Langensalza (lazaretul Ordru) și trimise ambasadorului James W. Gerard. Acesta le-a remis ministrului american la București, Charles Vopicka, care, la rândul lui, a înaintat rapoartele, traduse în limba română, ministrului de Externe, Emanoil Porumbaru. Iată conținutul acestora:

LAMSDORF

Berlin, 5 decembrie 1916

Domnule,

Avem onoarea a vă supune, odată cu aceasta, un raport despre o vizită de inspecție făcută de noi în 1 decembrie 1916, la lagărul pentru prizonieri de războiu din Lamsdorf unde se află prizonieri români de războiu.

INSPECȚIUNEA PRECEDENTĂ

Acest lagăr n-a fost inspectat mai înainte.

DESCRIEREA

Acesta este un enorm lagăr, ocupând o mare suprafață plată, în mijlocul pădurilor, lângă oraș. El are forma neregulată cu lungimea maximă de circa 5 mile și o lărgime de 2 mile și jumătate. În cuprinsul său se află șapte lagăre separate, cuprinzând un lagăr central cu cartiere pentru ofițeri și biouri de comandă. În acel lagăr se află

* Director Adjunct al Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie.

vaste bucătării cu aburi, și aparate pentru desinfecție, pentru baie și spălătorie. Întreaga întindere este luminată de 8.000 lămpi electrice și curentul este produs de o uzină centrală.

NUMĂRUL PRIZONIERILOR

Acesta a fost, la început, un lagăr de carantină și cuprindea, la caz de nevoie, 43.000 oameni. În momentul de față se poate organiza locuri de dormit pentru 20.000 oameni. Numărul mediu de prizonieri în acest lagăr este de 5.000. În epoca vizitei noastre se aflau acolo 8.000 români, 325 sârbi, 74 francezi și 8 englezi.

BARĂCILE

Prizonierii cari sosesc sunt înkuartierați în barăci temporare sau de quarantină după trecerea prin aparatele de curățire și desinfecție. Aceste barăci sunt din lemn, circa 185 picioare în lungime, 12 în lărgime și de la 8 la 10 picioare în înălțime. Aproape o treime din această înălțime este sub pământ. Sunt două intrări. Ferestre mici, de aproape 3 picioare pătrate, așezate din 10 în 10 picioare, de-a lungul pereților. Acoperișul este de hârtie cu smoală.

Aceste barăci de carantină sunt vopsite complet în alb, în interior, precum și paturile, și sunt desinfectate după fiecare serie de prizonieri cari au stat trei săptămâni.

Barăcile permanente sunt clădiri de cărămidă cu podeală și au fost mai înainte locuințele și quartierele trupelor germane. Sunt două grupuri de aceste clădiri, fiecare cam de 75 picioare în lungime, 20 în lărgime și circa 15 în înălțime. În interiorul fiecărei barăci sunt trei rânduri de paturi, în grupuri de două câte două. Fiecare sală are fereastre de-a lungul pereților. Matrațele sunt în bună stare și sunt umplute cu „excelsior”. Căldura este dată de sobe.

LATRINELE

Latrinele barăcilor permanente sunt de tipul de tranșee, spălate cu apă. Latrinele de la barăcile de carantină sunt situate în interiorul unei despărțituri speciale și sunt de tipul cisternelor. Ele erau acoperite pe sus cu scânduri. Din timp în timp aceste cisterne sunt umplute și atunci se sapă unele noi. Conținutul lor este inundat cu apă, pompat apoi distrus.

BĂILE ȘI DESINFECTAREA

Băile sunt obligatorii odată pe săptămână. Aparatele pentru baie și desinfecție sunt cele mai complete și conduse admirabil. Există foarte mare ușurință de a desinfecția câteva mii de prizonieri. Aparatele erau în plină funcționare în timpul vizitei noastre. Operația de desinfecție era repetată odată pe săptămână.

Pe când oamenii se află în barăcile de carantină, ei sunt ținuți sub observație pentru ridicarea temperaturii și pentru cazurile de desenterie. Analize de sânge se fac tuturor oamenilor încartiruiți în aceste barăci.

MIJLOACELE DE SPĂLAT

În barăcile permanente, fiecare om este prevăzut cu un lighean de spălat, smălțuit. Clădirea pentru spălat este un adăug de lemn la barăcile permanente. Ambele sunt prevăzute cu două aparate de fierbere, furnisând apă caldă și rece.

SCOATEREA LĂTURILOR

Întregul lagăr este curățit de lături printr-un sistem complex de drenaj și „tout-à-l'égout”. Sistemul acesta conduce lăturile în rezervoare. Aceste rezervoare sunt curățite complet din timp în timp și materiile scoase sunt îngropate.

BUCĂTĂRIILE

Există două tipuri de bucătării, fiecare lagăr având dispozitivele sale speciale pentru gătit. Hrana este preparată cu aburi, în bucătăria principală care este compusă dintr-un număr mare de clădiri de cărămizi. În bucătăria auxiliară căldările sunt încălzite prin foc de cărbuni. Hrana este plasată în recipiente de lemn, fiecare conținând circa 30 galoane, și transportate printr-un sistem de cale ferată ușoară care leagă depozitele, bucătăriile și barăcile.

Am gustat din supă care tocmai se prepara în timpul vizitei noastre și am găsit că este gustoasă și bună. Ea conținea pește, varză, cartofi, sare și mirodenii.

DEPOZITE DE ALIMENTE

În legătură cu depozitele de alimente se află ateliere complete pentru facerea verzei acre (sauerkraut) conținând mașinării pentru curățirea de pe a cartofilor și diferite mașini pentru tăierea alimentelor.

CANTINE

Cantine sunt situate în diferite părți ale lagărului. Articolele uzuale sunt de vânzare și sunt vândute pe prețuri potrivite.

LAZARET

Spitalul ocupă câteva barăci lungi cari sunt bine luminate, uscate, și de o curățenie scrupuloasă. Paturi de fer sunt în uzaj precum și toate furniturile necesare unui spital militar. Există un laboratoriu complet de bacteriologie, patologie și chimie, cu un corp de asistenți exersați. Spitalul cuprinde 1.400 pacienți. Niciun român nu se afla în lazaret. Ca adaus la acest spital mai este un număr de infirmerii situate în lagăr.

BARĂCILE DE AREST

Baraca de arest este de tipul obișnuit.

OBSERVAȚII

Românii, prizonieri, au sosit în ziua vizitei noastre și au fost supuși operației preliminare de înbăere și curățire. I-am informat, printr-un interpret, despre misiunea noastră, și le-am comunicat că, cu altă ocazie, li se va da o oportunitate mai bună de a vorbi cu noi.

Avem onoarea de a fi, Domnule,

Ai D-v. Supuși servitori

ss. A. St. Stars

Albert H. Roler

**LAZARETUL INGOLSTADT
ROMÂNII.**

Ianuarie 25, 1917

Domnule,

Avem onoarea de a vă supune o copie a unui raport despre o vizită făcută de noi în ianuarie 6, 1917, la lazaretul pentru prizonieri de războiu din Ingolstadt unde se află români.

Acești oameni au fost capturați în 12 noiembrie și se află aici de la mijlocul lunii Decembrie (1916, n.n.).

Ofițerii români sunt încartiruiți într-o sală cu ofițerii francezi și ruși. Ei dorm pe paturi volante care au o matrață de pae și una de păr, o pernă și trei acoperișuri. Se permite a se îmbăia odată pe săptămână și aceasta nu se permite mai des decât dacă este ordonat de medic.

Tratamentul chirurgical este foarte bun, după cum se spunea. Se poate avea apă caldă, în cantitate suficientă pentru spălat, oricând prizonierii doresc a face dușe.

Românii nu au primit niciun pachet însă ar dori să poată trimite bani în Danemarca spre a cumpăra hrană. S-a raportat de către ofițerul senior că scrisese la el acasă, în teritoriul ocupat, cu două luni înainte de vizita noastră, însă că până atunci nu primise răspuns.

Comentarii

Nu se făcuse (în lagăr) nici o plângere și prizonierii erau mulțumiți în toate privințele de tratamentul lor.

Vizita noastră fusese anunțată mai înainte.

Am avut nevoie de un interpret pentru a vorbi cu prizonierii.

Avem onoarea a fi, Domnule,

Ai D-v. supuși servitori.

ss. Jerome Pierre Webster

C. Lincoln Furbush

Către James W. Gerard

Ambasador american, Berlin

**LAZARETUL INGOLSTADT.
ROMÂNII**

Diagnozele date mai jos sunt declarațiile verbale făcute de prizonierii din lazaret.

Al 2-lea locotenent Strâmbeanu Petre, Regimentul 91 Infanterie Calafat.

Rană produsă de glonț în brațul drept.

Starea favorabilă.

Nici un pachet sau scrisori.

Al 2-lea locotenent Marcu Oprea, Regimentul de Infanterie Craiova.

Rană de glonț în picior.

Starea favorabilă.

Nici un pachet sau scrisori.
Al 2-lea locotenent Liciu Elie, Regimentul 81 Calafat.
Rană de glonț în picior.
Starea favorabilă.
Nici un pachet sau scrisori.
Soldatul Pintilie Gheorghe, Regimentul 24, B 4, C 2.
Malaria.
Starea favorabilă.
Nici un pachet sau scrisori.

INGOLSTADT FORT ORFF

Berlin, 27 Ianuarie 1917

Domnule,
Avem onoarea de a vă supune un raport a unei vizite de inspecție făcută de noi în 3 ianuarie 1917, în lagărul pentru ofițeri prizonieri de războiu din fortul Orff, Ingolstadt, unde se află prizonieri români.
Am găsit acolo pe următorii cinci ofițeri români, în momentul când am făcut vizita noastră:

- 1.-Demetru Istratzoiu (Locotenent al 2-lea) I-ul Reg.Infanterie din Craiova.*
- 2.- Netta N. Virgil (Locotenent) 17-lea Reg. Inf. T. Severin.*
- 3.- Dragu Marcu (Locotenent) D & C. Inf. Craiova.*
- 4.-Marinescu Gr. (Locotenent) D&C. Inf. Craiova.*
- 5.- Nicolaescu Nicolae (Locotenent) 31 Reg. Inf. Calafat.*

Dânșii au sosit în 14 Decembrie, după ce fusese mai înainte închiși în Austria, de la data capturării lor.

DESCRIEREA GENERALĂ.

Fortul se află la circa 7 km la Nord de orașul Ingolstadt, formând una dintre laturile vechiului cerc de fortificații împrejurul orașului. El este, în aparență, de o construcție mai modernă decât câteva din celelalte forturi și nu este înconjurat de șanț ca celelalte.

ADĂPOSTIREA.

Ofițerii români sunt încartiruiți la un loc într-o sală (Casemata I6), cu pereți și tavan de cărămizi și podeală de ciment. Fiecare ofițer are un pat de fiecare afară de doi, cari au duble paturi. Fiecare pat este prevăzut cu doi saci de paie, o pernă, două cearșafuri și un acoperiș pestrif. Sunt două ferestre și o lampă de petrol și o sobă de fier pentru care se dau zilnic circa două recipiente de cărbuni (în timpul inspecțiunii nu era foc în sobă). Această sală, din cauza nivelului său de sub pământ, și la un nivel cu șanțul de afară, era foarte umedă și rece în timpul vizitei noastre. Am vorbit cu Comandantul lagărului și cu General-maiorul Peter despre aprovizionarea cu cărbuni și ni s-a spus că se va furniza o cantitate de cărbuni suficientă.

LATRINELE.

Latrinele sunt situate la o distanță suficientă de locuințele prizonierilor, cu toate că ofițerii de alte naționalități au odăi lângă latrine. Latrinele erau fără nici o obiecțiune.

BĂILE.

Băile sunt primitive însă satisfăcătoare. Se poate avea apă rece oricând și apă caldă de trei ori pe săptămână.

HRANA.

Ofițerii au raportat că hrana era suficientă în cantitate însă nu era gătită după gustul lor și că primeau hrană de la camarazii lor ofițeri. Lista de bucate (Menu) pentru acea zi era:

Gustarea de dimineață: Cafea cu lapte.

Prânz: Supă cu orz; gulii; varză acră.

Cina: Cartofi; făină de grâu; gulii.

EXERCITII ȘI RECREAȚII.

Există în fort locuri de tenis cari se pot utiliza în timpuri favorabile și există spațiu suficient pentru a umbla. O orchestră, compusă din ofițeri francezi, ruși și români, dă deseori concerte de teatru.

SERVICII RELIGIOASE.

Un preot rus vizitează lagărul odată pe lună și servește la slujba la cari românii asistă.

POȘTA.

Ofițerii n-au primit pachete nici scrisori însă așteaptă să le sosească în curând.

ÎNGRIJIREA MEDICALĂ.

Un doctor din Ingolstadt vizitează lagărul de trei ori pe săptămână. Când prizonierii sunt grav bolnavi, ei sunt duși în lazaretul din Ingolstadt.

PLÂNGERI.

Ofițerii români au raportat că mantalele și bagajele lor au fost lăsate în Austria și n-au fost aduse în acest lagăr. Ei erau foarte doritori a le primi. Am vorbit despre aceasta cu General-maiorul Peter care a raportat că se va ocupa de această chestiune.

Ofițerii au mai dorit să li se dea de Germani, ghete. S-a răspuns că vor putea să le cumpere. Unul din cele mai mari lipsuri ale prizonierilor era de a nu primi pachete; ei au exprimat dorința de a le putea primi fie din Franța, fie din Elveția.

Vizita noastră fusese anunțată mai înainte.

Ni s-a permis să vorbim cu toți prizonierii fără martori auriculari sau oculari.

Avem onoarea a fi, Domnule,

Servitorii D-v. supuși,

ss. Jerome Pierce Webster

C. Lincoln Furbush

LAZARETUL ORDRUF
LAGĂR PRINCIPAL: LANGENSALZA.
ROMÂNII.

Berlin, Feb. 3, 1917

Domnule,

Avem onoarea a vă supune un raport despre o vizită de inspecție făcută de noi în 30 ianuarie 1917, în lazaretul pentru prizonieri de războiu din Ordruf, în care se află români.

Am găsit 140 de supuși români, inclusiv un ofițer, maiorul Gheorghiu Constantin, din al 2-lea Regiment de Roșiori.

Ordruf este un mare lazaret situat pe un deal circa la 2 mile de orașul cu același nume și aproape de un mare lagăr militar german. Prizonierii sunt adăpostiți în barăci de o lungime de circa 150 picioare și 50 în lărgime, cu o înălțime de 15 picioare între pereți și 20 picioare la vârful acoperișului. Fiecare baracă are 46 ferestre și trei mari sobe. Ofițerii au paturi de fier cu resorturi de sârmă. Pentru ceilalți prizonieri resorturile sunt înlocuite prin scânduri. Fiecare baracă are o baie de porțelan și o latrină. În fiecare latrină se află patru bazine și trei oale de noapte de porțelan.

Există acolo o mare sală de operații, construită solid, în ciment, prevăzută bine cu instrumente chirurgicale, aparat de sterilizare etc. Lucrările sunt date în sarcina unor chirurghi germani, francezi și ruși.

Am vorbit personal cu maiorul Constantin și cu acei simpli soldați cari vorbeau limba franceză sau germană. Dâșii erau într-o stare bună de sănătate și s-au declarat mulțumiți cu tratamentul lor. Nu existau plângeri decât din cauza frigului. Am găsit că în câteva din barăci termometrul înregistra numai 10 grade C și am atras atenția comandantului asupra acestui lucru. Dânsul a exprimat regrete și a explicat că, din cauza lipsei mijloacelor de transport, era obligat să facă economii în consumul cărbunelui, însă spera că situațiunea se va ameliora în curând, în această privință.

Vizita noastră nu a fost anunțată și am vorbit cu prizonierii, nestânjeniți și fără martori.

Avem onoarea a fi, Domnule

Ai D-v. supuși servitori,

ss. Albert T. Roler¹

Câteva considerații

Analizând rapoartele s-ar putea trage concluzia că în lagărele de prizonieri germane condițiile de viață erau dintre cele mai bune. Câteva observații însă, se impun.

¹ Documentele provin din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, *Rapoarte adresate ambasadei Statelor Unite ale Americii din Berlin de către delegați însărcinați cu vizitarea lazaretelor și taberelor din Germania unde se află prizonieri români*, fond 71/1914, E 2, partea a I-a, vol. 210.

După cum se poate observa, rapoartele sunt făcute la scurt timp după înfrângerile suferite de armata română în fața Puterilor Centrale, astfel încât putem considera că este vorba de unii dintre primii prizonieri români ajunși în Germania. Însă situația prizonierilor români a fost una care nu are prea multe în comun cu cele prezentate în aceste rapoarte. Credem că este relevant dacă amintim faptul că în rândul românilor s-a înregistrat cea mai mare rată a mortalității (29%) dintre toți prizonierii aflați în lagărele germane în timpul Primului Război Mondial².

Din rapoarte reiese că inspectorii americani au vizitat în special zonele pentru prizonierii ofițeri, unde condițiile de viață erau mult mai bune decât cele din zonele destinate soldaților. Ne face să ne punem întrebări în special raportul realizat în urma vizitei de la Lamsdorf, unde condițiile par mai degrabă de pension decât de lagăr pentru prizonieri. Inspectorii remarcă faptul că *„aparatele (pentru dezinfectare) erau în plină funcționare în timpul vizitei noastre”* și că *„am gustat din supă care tocmai se prepara în timpul vizitei noastre”*. Însă tot din acest raport aflăm că vizita a fost anunțată și că nu s-a putut comunica aproape deloc cu prizonierii români. Celelalte rapoarte, deși păstrează în linii generale caracterizarea favorabilă, lasă să se întrevadă și o serie de probleme cu care se confruntau prizonierii: frigul, imposibilitatea de a primi pachete sau chiar de a corespunda, hrana proastă (meniul din lagărul Inglostadt – Fort Orf este relevant!). La lazaretul Ingolstadt americanii au putut comunica cu prizonierii prin intermediul unui interpret, deși atât ofițerii români, cât și inspectorii cunoșteau limba franceză. Interesant este faptul că, atunci când s-a putut comunica fără restricții cu prizonierii (la Inglostadt – Fort Orf), în raport apare și rubrica „Plângeri”, dovadă că aceștia s-au putut exprima fără să se teamă de represalii. Lazaretul de la Ordurf este singurul în care vizita inspectorilor americani a fost neanunțată, acest raport fiind și cel mai scurt dintre toate.

În final, se poate pune întrebarea: ce au vizitat de fapt inspectorii (ce le-a fost arătat)? Pentru că, se știe, existau în lagărele de prizonieri (nu numai germane, dar și austro-ungare sau bulgare) zone special amenajate pentru „a da bine” în cazul unor eventuale inspecții și implicit în ochii opiniei publice. Probabil că sub aceste auspicii s-au desfășurat și inspecțiile americane în lagărele prezentate în aceste documente.

² Pentru situația prizonierilor în timpul Primului Război Mondial există studii recente publicate în *International Encyclopedia of the First World War*, editată de Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, Bill Nasson, Freie Universität Berlin, 2014 (Trifunović, Bogdan, *Prisoners of War and Internees (South East Europe)*; Jones, Heather, Hinz, Uta, *Prisoners of War (Germany)*; Jones, Heather, *Prisoners of War*; Prost, Antoine, *War Losses*). Articolele sunt disponibile și on-line pe encyclopedia.1914-1918-online.net; de interes este și: Nouzille, Jean, *Calvarul prizonierilor de război români în Alsacia – Lorena, 1917 – 1918*, București, Editura Semne'94, 1997.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**ZOE PISANI (1885 – 1961). O PUBLICISTĂ
DIN PERIOADA INTERBELICĂ
– SCHIȚĂ BIOGRAFICĂ –**

**ZOE PISANI (1885 – 1961). PUBLICISTE D'ENTRE
LES DEUX GUERRES
– ESQUISSE BIOGRAPHIQUE –**

Nicolae Trohani*

Résumé

Zoe Pisani, l'épouse du bien-knownu journaliste de la première moitié du XXème siècle Timoleon Pisani, est née le 26 octobre 1885 et elle est morte le 18 avril 1961. Elle était la fille de Ștefan Mihăileanu et de Pauline, née Eliade.

On présente brièvement sa vie et surtout son activité – ses liaisons professionnelles avec sa professeur Constanța Zossima, sa mère et son mari.

Mots clef: Zoe Pisani, publiciste, biographie

Zoe Pisani (Fig. 1), soția cunoscutului gazetar din prima jumătate a secolului al XX-lea, Timoleon Pisani¹, s-a născut în București, în ziua de 26 octombrie 1885 (Fig. 2). Era fiica lui Ștefan Mihăileanu și a Paulinei, născută Eliade. Prin origine, educație, formație spirituală și mai ales atitudine în și față de viață, ea aparținea unei familii de autentici intelectuali.

Tatăl ei, născut în 1859 în Ohrida (Macedonia), licențiat în drept, luptător macedo-român, profesor în învățământul secundar, gazetar și publicist, a fost asasinat în seara zilei de 22 iulie 1900 de iredentistul bulgar Stoian Dimitrof, în apropierea locuinței sale, Str. Iancului (Pache Protopopescu) Nr.34, pe strada Liniștii, ce de atunci se numește str. Ștefan Mihăileanu.

Mama ei era una din surorile lui Pompiliu Eliade, care a fost elev al celebrei Ecole Normale des Hautes Etudes din Paris și a ilustrat timp de aproape 15 ani catedra de Literatura franceză a Universității din București².

Din căsătoria lui Ștefan Mihăileanu cu Paulina Eliade, în afară de Zoe, a mai rezultat un băiat, Victor, avocat, mort pe frontul din Moldova în timpul Primului Război Mondial.

Rămasă văduvă, Paulina Eliade-Mihăileanu nu s-a mai recăsătorit, pentru a putea beneficia de pensia viageră, de 400 lei lunar, ce-i fusese fixată de Parlamentul

* Nicolae Trohani, 1912 – 2003. Manuscris din 1964 și revizuit de fiul G. Trohani

¹ N. Trohani, *Ziaristul Timoleon Pisani (1868-1943) – schiță biografică* –, în „Muzeul Național”, București, XIV, 2002, p. 214-238.

² Idem, *Pompiliu Eliade, un român "normalian". Schiță biografică*, în „Muzeul Național”, București, XV, 2003, p. 265-279.

țării printr-o lege specială, aprobată de regele Carol I, și publicată în Monitorul Oficial Nr. 236 din 23 ianuarie 1901, la paginile 9511-9512. Ea a locuit câțva timp la Brăila, unde conviețuia maritalmente cu un belgian Hanard, pe strada Mărășești (fostă Prusiană).

Redăm (cu ortografia epocii, în afară de apostrof) două scrisori (Fig. 3–5a-b) trimise de ea, din Brăila, către fiica ei, aflată în București. După ștampila poștei, aflată pe plicul celei de-a doua scrisori (Fig. 4), datarea se face în anul 1927. Prima din ele (Fig. 3) are un ton pesimist, datorat multelor necazuri:

„8 August. Dragă Zoico, Nu ți-am scris de mult pentru că, vorba regelui, mă simt foarte, foarte obosită și numai am gust de nimic pe lume. Am crize de nervi, cari îmi dau bănuiala că sunt neurostenică; am slăbit mai rău ca în timpul operației și m-am îngălbenit de multele suferințe.

Hanard a eșit din spital, dar e rău și moșic, după toate dobitociile care le-a făcut de a ajuns aci.

Tu nu știi lăcrămile ce am vărsat după urma lui, acum ânsă cred că nu o să mai pot răbda multă vreme, căci nu nădăjduiesc de cât la liniște, singurul lucru de care am mare nevoie.

Am trecut, de câțva timp, prin atâtea emoții zdrobitoare, cari, mă mir că am fost în stare să le suport; mă țin ânsă că dacă voi mai duce această viață tristă, nu o să mai am răbdare și curagiu.

Datornici cu duimul, și de încasat de nicăeri; abia a găsit 5000 de lei cu care a plătit spitalul, rămânând dator doctorului operația ce i-a făcut.

Eu am să sufăr cât vom putea, ânsă numai voesc să-mi trimiți nimic, căci nu știu ce se poate întâmpla și să am bani cu ce să es din iarnă să nu îngheț, dacă voi mai trăi până atunci.

Îți scriu în culmea desperărei și după o criză de nervi, provocată de contrarietățile ce le îndur.

S-a dus timpul sacrificiilor și numai sunt dispusă să-mi stingheresc pensia ca el să cheltuiască în neștire, căci pe când eu pot trăi cu 4-5 mii pe lună, la el mia se topește în două zile așa că eu i-am spus că nu-ți mai cer bani că și voi ați avut multe cheltuieli, aveți încă multe, și nu aveți bani.

Îmi pare rău că nu pot să-ți scriu mai îmbucurător, dar sufletul îmi este cât se poate de bolnav și de aceea îți spun că doresc numai liniște, căci sunt foarte obosită și fizicește și moralicește.

Am făcut 8 băi deși am fost singură și a trebuit să muncesc și în casă cu toate greutățile; acum am o femeie de vreo 78-80 ani, ce să fac?

La Clony³ nu m-am dus încă și cine m-a sechestrat lucrurile, văzând pe Hanard bolnav a mai întârziat cu vânzarea, dar mă gândesc cu groază că nu are unde să găsească, că-l cunoaște toți că e dator vândut.

De șlepuț ăsta praful nu s-a ales și toți banii i-a luat datornicul cel mare și SBD, proprietatea șlepuțului.

³ Basil Clony, directorul ziarului brăilean „Curieru”, om simpatic, dar puțin serios în afaceri.

Ah cât doresc de voi și cât sufăr singură și n-am cui spune durerea mea. Nu e zi să nu fiu cu lacrimile pe ochi”.

A doua scrisoare (Fig. 5 a-b):

„2 Noembrie. Dragă Zoicule, Imediat ce ți-am scris, să crezi, că am regretat și m-am gândit că o să mă judecați rău, de cele spuse. Să mă erte Timi, căci nu am vrut să-l judec rău, căci îl cunosc îndeajuns, dar eu în prostia mea, m-am gândit numai să câștigați și voi ceva. Să nu fie supărat, căci ar fi să adaug o nouă măhnire la celelalte multe ce am. Când o fi ânsă nevoie, dacă o mai veni să-mi vorbească o să rog pe Timi să spue lui Vasalopol ce o fi de spus, până atunci.

Mai îmi pare rău, încă, că te-am însărcinat să-i dai lui Jeni 500 lei, pe lângă cei mulți ce mai am să vă dau; dar abia aștept să vin la București să vă înlesnesc cu ceiu ce am luat de la voi; aș putea să vă dau chiar acum, căci banii îi am, dar nu știu cum să-i trimit mai lesnicios; scrie-mi tu dacă știți vreun mijloc, fără să am multe alergături și imediat mă execut căci în București nu pot veni decât după sosirea lui Edmond cu șlepul. Îmi scrie că a început încărcatul de joia trecută și că-n 10 zile o să fie acasă.

Eri am dat pianul cu chirie și am încasat 3000 lei plata pe două luni; am deci bani destui.

Tot eri am angajat și servitoare: o babă (tot de astea am parte) de 70 ani, pe care am pus-o la probă și cred că o să fie bună, dacă nu o fi bețivă, că mirosea a rachiu. Am luat-o căci e numai 500 lei; și m-am hotărât să fiu mai puțin pretențioasă și răbdătoare.

Mă bucură mult vestea despre Felicica; să dea Dzeu să le văd cât de curând scăpate de griji și pe Jeni mai liniștită în privința lor. Dacă le vezi spunele sărutări și felicitări.

Cu sănătatea pare că o duc mai bine și asta, de când am primit știre de la Edmond că vine în curând cu șlepul, trebuie să stau, ca primii bani să achite sechestrul, și apoi, vorba aceea, pot să și mor, că nu mai am grijiile cari m-au consumat în ultim timp, căci acum voi putea mai lesne să scot la iveală dreptul meu de proprietate lucrurilor – și restul îl privește, când eu voi fi pusă la adăpost de orice urmărire. Am făcut un mare sacrificiu la ceia ce am consimțit, dar Dzeu mă va recompensa.

Dragă Zoico, ți-am propus să-ți dau sobița mea; dacă vrei o să o iau cu mine; când oi veni, căci o să o pui la bagaje și tot o să coste mai puțin decât una nouă. Te rog deci, precizează încă să vin cu soba; de ce să o țin degeaba aci. O să o curățăm bine și soba este perfectă. Răspunde deci să o pregătesc; căci nu e lucru mare să fac o cinste, și când oi sosi o să fie cineva la gară să mă aștepte, sau și fără asta, eu tot ajung la voi.

Vă doresc din suflet și vă sărut, a voastră, Paulina”

În 1935, în luna martie, aflându-se la Câmpulung Muscel, Paulina Mihăileanu cade victima unui accident de circulație, fiind omorâtă de un camion.

*

Zoe Mihăileanu (-Pisani) a urmat școala la Institutul Pompilian, cunoscut pension particular pentru tinerele fete, care s-a bucurat de o anumită trecere datorită

calităților de bună pedagogă a conducătoarei, timp de câteva decenii a institutului, directoarea Constanța Pompilian (8 august 1870 – 11 martie 1936), devenită prin căsătorie Zossima⁴.

La același institut au fost profesori atât tatăl Zoei, cât și unchiul ei, Pompiliu Eliade. Ambii au lăsat amintiri din cele mai bune atât în rândul elevelor, cât și în cele ale corpului profesoral. Amintirea lor va fi evocată, cu multă duioșie de directoarea școlii, Constanța Zossima, într-o scrisoare adresată Zoei cu prilejul tragicei morți a mamei sale:

„Zimțico dragă, Zimțiș cum ți zicea cu atâta drag tata – neuitatul nostru dl. Mihăileanu, a cărui amintire a rămas adânc păstrată în inima noastră a tuturilor.

Azi cu tine plângem marea durere ce încerci prin sfârșitul atât de tragic al mamei ... de care și de a cărei întreagă familie ne leagă atâtea scumpe amintiri ... Sora lui Pompiliu Eliade, soția marelui patriot și martir Ștefan Mihăileanu ... Sunt fericită de a-i fi cunoscut, apreciat și iubit.

Cu toată dragostea te îmbrățișez, Zimțico dragă, e mică mângâierea ce-ți pot aduce în aceste clipe grele ...

27 martie 1935 Constanța D. Zossima”

Acestei scrisori de condoleanțe ale fostei profesoare îi răspunde fosta elevă în stilul ei simplu în exprimare, dar nuanțat în gândire:

„Iubită Doamnă Zossima,

Întorcându-mă aseară de la Câmpulung am găsit acasă scrisoarea Dvs.

Cum să vă mulțumesc pentru atâta bunătate. Cum să vă pot spune tot ce am simțit? Citeam și plângeam, dar pentru întâia oară, după lovitura pe care am primit-o, nu cu lacrimi amare. O mână caldă și duioasă îmi mângâia durerea. Dacă nu m-am culcat cu scrisoarea pe inimă, cum se culcă copiii cu jucăriile lor în brațe, am adormit șoptind: iubită doamnă Zossima.

Să mă reculeg, să-mi revin în fire și voi veni să vă văd. E o dorință ce mă stăpânește de ani și de ani dar pe care o timiditate de neînfrânt m-a oprit de a mi-o îndeplini. Și asta o spun nu ca să-mi ușurez vina fiindcă cel mai neînduplecat judecător al meu sunt eu.

Primiți simțămintele de recunoștință și de înaltă prețuire ale bărbatului meu, iar eu vă trimit toată inima mea. Ea a păstrat totdeauna, pentru dvoastră, numai respect, dragoste și negrăită recunoștință.

A dumneavoastră Zimțica.”

La un an după această scrisoare, pe 11 martie 1936, Constanța Zossima închidea pentru totdeauna ochii. Au dus-o până la locul de veci numeroasele ei foste eleve și printre ele, încă de pe atunci, și-a făcut loc gândul de a-i perpetua memoria printr-un așezământ care să vină în ajutorul tinerele eleve meritorii. Astfel luă ființă „Asociația fostelor eleve ale Institutului Pompilian – Constanța Zossima”, recunoscută ca persoană juridică prin sentința nr. 13 din 11 februarie 1938 a Tribunalului Ilfov, secția Notariat. Printre primele care și-au dat adeziunea la

⁴ N. Trohany, G. Trohani – *Câteva date despre familia Zossima*, în „Muzeul Național”, București, XII, 2000, p. 97-110.

constituirea asociației o întâlnim și pe Zoe Pisani, pe locul al doilea din lista membrilor fondatoare, fiind totodată desemnată ca primă-vicepreședinte în primul birou al comitetului central al asociației.

La înmormântarea fostei profesoare, câteva cuvinte rostește, printre alții, și Zoe Pisani (Fig. 6): „*Ne-am strâns, și astăzi, chemate de recunoștință și de atâtea dragi aduceri aminte, în jurul acestui scump mormânt.*

Fiecare din noi purtăm în gând și în adâncul sufletului nostru imaginea vie a doamnei Zossima.

Ea ne unește, ea ne face să nu fim străine unele de altele, ea ne face să uităm clipa turburătoare de față și să ne întoarcem cu mult în urmă la anii copilăriei fără griji. La anii când noi toate primeam, sub ochii ei, aceeași creștere, aceeași învățătură. Când pilda, poveștile și îndemnurile ei ne deschideau drumul spre tot ce e bine, spre tot ce e frumos.

Vorbesc de iubita și neuitata noastră doamnă Zossima și fiecare din noi o avem în minte, o vedem așa cum era. Totdeauna întâia la datorie, ne lumina calea, îndrumându-ne cu pilda, cu vorba, cu privirea – acea privire când mângâioasă, când muștrătoare, ce-ți pătrundea adâncul gândului, acea privire în care se răsfrângea atâtea frumusețe și forță morală.

Din școala doamnei Zossima, focar de cultură, au eșit serii, serii de absolvenți, azi femei de seamă, profesoare, inspectoare, doctori, avocați, funcționare, soții de magistrați, de militari, de înalți demnitari ai statului, tot atâtea și atâtea fiice sufletești, plămădite din comoara sufletului ei.

«Prin muncă domnești» era deviza doamnei Zossima, deviză săpată pe medaliile noastre de premii. În muncă, fără răgaz și fără odihnă, în nobilă râvnă, și-a dăruit viața toată.

Și noi, care păstrăm cu pietate și în colțul cel mai ales al inimei, imaginea scumpei noastre directoare, suntem mândre că am avut cinstea și norocul să-i fim eleve, să creștem și să ne formăm la căldura sufletului ei.

Să fim vredice de dânsa”.

Una din surorile Pompilian, Octavia, îi va mulțumi apoi în scris, printr-o carte de vizită: „*mulțumesc mult Zimca dragă pentru partea luată la durerea noastră*” (Fig. 7).

Am anticipat, depășind desfășurarea cronologică a împrejurărilor vieții Zoei Pisani pentru a evidenția pe baza unor mărturii scrise raporturile dintre fosta elevă și fosta ei directoare. Să revenim la anii de școală.

Rămasă orfană de tată, Zoe s-a bucurat de atenția unchiului ei matern, profesorul Pompiliu Eliade, care, până a se căsători cu Eliza Popescu (fostă D. Carp), se pare că a conlocuit câțva timp cu sora rămasă văduvă.

Pompiliu Eliade, meticolos redactor de fișe și note, redactate în general în franceză, consemna despre surorile Pompilian: „*Joi 23 mică plimbare pe calea Victoriei cu Paulina (Mihăileanu), apoi ne-am dus împreună la domnișoarele Pompilian ... Sunt fete cumsecade Constanța și Marieta, dar îmi dau seama că-mi plac din ce în ce mai puțin. Sunt puțin pedante, puțin afectate de ex. și deșteptăciunea lor nu depășește o anumită limită. De ce vorbesc franțuzește, și o franțuzească*

proastă cu un accent pretențios? ... De ce nu s-o fi măritând? Cred că au pretențiuni excesive ... O să isprăvească rămânând fete bătrâne și maniace ... Marieta crede deja că o să dăărăme vechea fiziologie”⁵.

Aceeași întrebare se poate pune și în cazul Zoei Mihăileanu. De ce după terminarea școlii a întârziat atât de mult până ce să se căsătorească. Poate lipsa zestrei, într-o epocă în care concepția dominantă era exprimată, în cunoscuta epigramă a lui Radu Rosetti, prin butada că „dota este antidotul căsniciei”, poate anumite pretenții „excesive”, mai puțin ale timidei Zoe, dar de sigur mai mult ale mamei, în plus, cu siguranță, războaiele. Căsătoria are însă loc în ziua de 26 aprilie 1920, fiind înregistrată la Oficiul Stării Civile din București cu nr. 1561 (Fig. 8). Zoe avea 35 de ani fără câteva luni, iar soțul, gazetarul Timoleon Pisani, 52 de ani, aflat și el la prima căsătorie. Dacă la prima vedere, dată vârsta soților, pare a fi „un mariage de raison”, lucrurile se pare că au stat altfel. O simpatie puternică a atras pe unul către celălalt și a determinat înjgheburile căsătoriei, care – ca în multe alte cazuri similare –, a fost la început dezaprobată de mama Zoei.

Dacă viața unei mari părți a omenirii se desfășoară sub semnul grijei de mâine, truditorii condeiului din presă erau frământați de încă o preocupare citadină, aceea de a asigura ziarului lor articolele de care aveau nevoie pentru a informa cititorii și de a atrage alții noi, printr-un conținut în măsură să atragă interesul. Jurnalismul este o uzură a nervilor, prin tensiunea în care sunt nevoiți să trăiască cei ce i s-au consacrat. T. Pisani a trăit din plin această viață de uzură și, dacă a putut să reziste și să o înfrunte cu succes, aceasta se datorește, în bună parte, liniștei și tihnei pe care o găsea întotdeauna acasă, în atmosfera caldă și afectuoasă ce a reușit să o creeze în căminul lui Zoe Pisani.

După câțiva ani, între 1930 și 1945, Zoe Pisani va începe să scrie și ea în ziarele la care colabora soțul ei, mai puțin la „Argus” și mai mult la „Timpul” și „Universul”.

Marile cotidiene aveau obiceiul de a consacra o pagină săptămânal unei anumite ramuri de preocupări. Astfel, pe lângă pagina literară, începuseră să alterneze pagina Bisericii, cea agricolă, a școlii etc. La unele ziare pagina purta chiar numele jurnalului respectiv și astfel se născu „Timpul Femeii”, o pagină din corpul ziarului cu același nume, care se ocupa exclusiv de probleme și preocupări feminine și feministe.

„Timpul” din deceniul al patrulea al secolului al XX-lea aparținea omului politic și gazetarului Grigore Gafencu, coproprietar simultan și al ziarului „Argus”.

„Timpul Femeii” era condus de soția lui Grigore Gafencu (30 ianuarie 1892, Bârlad – 30 ianuarie 1957, Paris), Esmée Gafencu, de origine franceză și cu care Zoe Pisani a stabilit, prin intermediul soțului, și relații de amiciție quasi protocolară, determinate mai mult de cordialitatea raporturilor existente între cei doi soți⁶.

⁵ Marietta Pompilian (1875-1966) era doctor în fiziologie, autoare de lucrări științifice. A lucrat la Paris în laboratorul de fiziologie condus de Charles-Rbert Richet – a se vedea „Manuscriptum”, 3/1987, p. 175.

⁶ N. Petrescu, G. Trohani – *Confesiuni între doi mari gazetari. Corespondența între Grigore Gafencu și Timoleon Pisani*, în *In Honorem Ioan Opriș*, Brașov, 2007, p. 153-191.

Articolele Zoei Pisani aveau un caracter mai mult ocazional, stimulate de un fapt divers, din ordinea celor obișnuite, dar a cărui semnificație adânc umană și, prin aceasta permanentă, era relevat de scriitoare într-un stil clasic prin simplitate, reținere și claritate.

Ele au reținut atenția cititorilor. Făcând bilanțul anului 1938 al suplimentului „Timpul Femei”, Esmée Gafencu scria, în nr. 1 din 1 ianuarie 1939 al „Timpului”: „*Intelectuale distinse ca: Alice Voinescu, Ortansa Satmary, Margareta Ghelmegeanu, Elena Kogălniceanu, **Zoe Pisani** (subl. noastră), Constance Piteșteanu, Maria Barbacioru, Mariela Săulescu și Eugenia F. Ionescu au dăruit Timpului Femeii luminile inteligenței lor*”.

Preocupările diferite și multiple ale sufletului feminin au format subiectul articolelor, titlul lor de multe ori delimitând tematica tratată.

Ca și soțul său, Zoe Pisani a fost fascinată de verva, de fraza cu căderi de cataractă și de omniștiința profesorului Nicolae Iorga. Îi urmărește viața (*O viață de om așa cum a fost*⁷, *Profesorul N. Iorga*⁸), conferințele (*Olanda*⁹). Dar, cu intuiția ei de femeie descoperă aportul soției în asigurarea acelei regalități pe care a exercitat-o în știința istorică, timp de câteva decenii, N. Iorga. În articolul din 29 noiembrie 1941 închinat Ecaterinei Iorga, la un an de la asasinarea profesorului, Zoe Pisani scrie: „*Îi văd unul lângă altul. Ea, mică de stat, cu părul alb. El, înalt, puternic, ocrotitor. Aud și acum, vorbă cu vorbă, cuvintele spuse de Neculai Iorga:*

«– Păi, Domnule Pisani, eu sunt un om bătrân. Am 65 de ani. Am ajuns la capătul drumului. Încă doi, trei ani, cine știe? poate chiar mâine, și gata. Ce mă rog lui Dumnezeu e să plec eu întâi, înaintea ei. Altfel ar fi groaznic ...»”.

Acest «groaznic» contrast anticipat închipuit, exprimă toată recunoștința egoistă a omului care a văzut și trăit rânduiala casei sale împlinită și liniștea căminului asigurată. Iar soarta crudă în privința împrejurărilor tragice ale sfârșitului s-a înduplecat totuși să-i acorde întâietatea pe drumul fără întoarcere.

Influențată de metodele stilistice ale lui T. Pisani și împărtășind cu totul cultul clasicismului, Zoe Pisani nu s-a putut opri, mai ales când era vorba de soția unui istoric, de a cita în paralelă, din „Plutarh”, viața unei femei antice, recurgând la portretul Calpurniei, trasat de Pliniu cel Tânăr: „... *Află cu bucurie că ea (Calpurnia) e demnă de tatăl său, e demnă de bunicul său, demnă de tine. Are multă judecată, multă modestie: mă iubește, și asta e o cheazășie a virtuții sale. O atrag literale și gustul acesta l-a căpătat numai din dorința de a-mi fi pe plac. Mereu cu scrierile mele în mână, le citește neîncetat, le învață pe dinafară. Nu poți să-ți închipui neliniștea ei înaintea proceselor și bucuria după ce le-am câștigat. Roagă totdeauna pe cineva să vie să-i spună ce aplauze mi s-au făcut, ce izbândă a avut pricina. Dacă mi se întâmplă să citesc o lucrare în public, știe să-și găsească un loc nevăzut, după o perdea, ascultă cu nesaț laudele ce mi se aduc. Dragostea, singurul și cel mai destoinic din toți dascălii, a învățat-o să cânte versurile mele, însoțindu-se cu lira. Am toată dreptatea să cred că timpul nu va face decât să întărească din ce în ce*

⁷ „Timpul”, Miercuri 27 iunie 1934.

⁸ „Timpul”, Luni 1 martie 1937.

⁹ „Timpul”, 1 aprilie 1936.

unirea noastră. Fiindcă ea nu iubește în mine tinerețea și chipul, pe care în fiecare zi le vede pâlindu-le strălucirea, ci gloria, care nu pierie niciodată”.

Ca și tinerețea, frumusețea fiind trecătoare, nu pe aceasta se pune accentul ci, pe virtute fiindcă, asemenea gloriei, asigură o amintire nepieritoare. Iar virtutea nu este numai apanajul ilustrațiilor istorice, ci o găsim în rândurile celor fără nume, în mijlocul existențelor modeste, care sunt cu atât mai virtuozitate cu cât nici nu-și dau seama că sunt. Și exemple alege, pentru articolul ei „*Minți și suflete alese*”¹⁰ în rapoartele academicienilor francezi, care însoțesc propunerile pentru decernarea premiilor de virtute. Dar viața este un șir de reveniri și Zoe Pisani, învinsă de surâsul etern al farmecului feminin, a făcut parte dreaptă și frumuseții, dar, este adevărat, o frumusețe îndepărtată de obișnuita imagine carnală și mai apropiată de prototipul zămislit de divinitate. Și astfel în „*Fă-mă, mamă, slută!*”¹¹, combătând pe scriitorul N. Batzaria, care susținuse că frumusețea e marea nenorocire a femeii, recurge iar, pentru a susține teza contrarie, la citate clasice – „*Jupiter a dat coarne taurilor, copite cailor, picioare ușoare iepurilor, fălci puternice leilor, înotătoare peștilor, aripi iuți păsărilor, bărbaților judecată. Nu-i mai rămăsese nimic pentru femeie. Ce îi dădu? Frumusețea, drept pavăză, drept orice lance și de aceea, peste fier și peste foc, biruiesc frumoasele*”.

Dar ființa umană, care tinde spre desăvârșire, nu poate și nu trebuie să rămână unilaterală. De aceea alături de frumusețe, pe lângă virtute, trebuiesc dezvoltate și însușite calitățile practice, acelea care au asigurat domnia femeii în interior. Căminul și gospodăria au format obiectul altor articole ale Zoei Pisani – *Ouă de Paști, Un cuib de gospodine*¹², *Cum se fac jumările*¹³, *Cum se face berbecelul*¹⁴ etc.

Uneori, articolele cuprind însemnări din călătorii. Zoe Pisani și-a însoțit soțul în Franța, Italia, Grecia, Egipt. A vizitat expoziția universală din 1937 de la Paris și cronica impresiilor, mai ales ale altora, a făcut-o în „Universul” – *La expoziția din Paris: România strălucește în mijlocul celorlalte pavilioane*¹⁵, *O masă la pavilionul Bourgoigne*¹⁶.

Alături de soțul ei, Zoe Pisani se consacră tot mai des ziaristicii, urmându-l în lupta întreprinsă împotriva stricătorilor de limbă și suflete. În *lături* fusese intitulat un articol-chemare al lui Nicolae Iorga îndreptat contra pornografiei cu pretenții de gen literar. T. Pisani inaugurase campania împotriva neologismelor și seria de articole *Limba noastră*. Iar Zoe Pisani s-a dat unei critici constructive, nu a denunțat opiniei publice cărțile rele, ce năvăleau în vitrinele librăriilor, ci a fondat o rubrică nouă în „Universul”, pe care a intitulat-o „Citind cărți bune”. În această serie de articole, între anii 1938-1939, poate fi urmărită „arta de a citi” a Zoei Pisani și arta de a reda și altora impresiile unei lecturi bogate și alese. Și, fiindcă nimeni nu se naște învățat pe

¹⁰ „Argus”, XXIII, nr. 5960.

¹¹ „Argus”, XXIII, nr. 6011.

¹² *Ibidem*, XXIV, nr. 6496.

¹³ „Timpul”, 10 octombrie 1938.

¹⁴ *Ibidem*, aprilie 1940.

¹⁵ „Universul”, 28 octombrie 1937.

¹⁶ *Ibidem*, 14 noiembrie 1937.

lume, Zoe Pisani plătește tributul ei de recunoștință evocând în aceeași serie de articole pe cei care au învățat-o cum să citească.

Și scrie: „Când zic școală, în minte îmi răsare una singură: școala unde am învățat. Sfânta și neuitata noastră directoare, doamna Constanța Zossima, pe care și dincolo de viață o însoțesc dragostea, recunoștința și nețărmuita admirație a elevilor ei. Făcuse din institutul pe care l-a înființat și l-a condus timp de 40 de ani un altar al cărții. Nu cruța osteneală și nici o jertfă să-i dea strălucire, să aibă profesorii cei mai buni.

Într-o zi am fost înștiințate că ni s-a pus o oră de citire și de dicțiune. Eram destul de mari, în clasa a IV-a de liceu. Fetele au râs: – Nu știm să citim?

Așteptam cu nerăbdare pe noua profesoară. S-a deschis ușa și a intrat o doamnă mărunță, mai în vârstă, cu părul alb ca zăpada, fața îmbujorată, ochii vii. Mersul, surâsul, privirea, întreaga ei înfățișare erau pline de farmec. Una din fete a șoptit: Aristizza Romanescu¹⁷.

Ne-a întrebat ce citim, care autori ne plac și de ce. Ne-a dat câteva îndrumări. A deschis apoi un volum, frumos legat, cu care venise, și a început să ne citească. Nu-mi aduc aminte ce bucată era, dar și acuma, după atâția ani, văd clasa nemișcată și aud vocea aceea limpede, cristalină, când mai ușoară, când mai apăsată, ce părea că mângâie cuvintele, le așează pe fiecare la locul lor, pe unele colorate, în față, pe altele mai în umbră, altele de abea murmurate, aproape șterse.

În aer, în suflete era sărbătoare.

Se isprăvise ora. Rămăsesem singure, în picioare, cu privirea la ușa care se închisese în urma ei. Nimeni n-a scos o vorbă. Ne stăpânea teama să nu se spulbere vraja unor clipe minunate”.¹⁸

A urmat războiul. Zoe Pisani participă și ea, prin scris, la efortul țării: *Reportagiu de război*¹⁹, *Odesa sub <burjui>*²⁰, *În adăpost*²¹.

Iar soțul, ”Nestorul” presei românești, cum era supranumit Timoleon Pisani, a început să pregătească, pentru tipărirea în volum, o culegere a articolelor sale din presă privitoare la chestiunile de limbă. Iar soția îl ajută la alegerea și revizuirea articolelor. Intenția însă nu poate fi tradusă în fapt, căci pe 8 iulie 1943 T. Pisani închide ochii pentru totdeauna. Avea aproape 75 de ani, iar ea nu împlinise 58 de ani.

În calitate de urmașă Zoe Pisani primește, din partea Casei Centrale a Asigurărilor Sociale, o pensie lunară de 8.000 lei, plus 2.400 lei spor de scumpete (Fig. 9).

Zoe Pisani caută a păstra neștearsă amintirea fostului ei soț în rândurile numeroșilor săi cititori. Pentru aceasta a scris, în „Universul”, articole ocazionale prilejuite de împlinirea a 40 de zile, apoi de doi ani de la moartea ziaristului.

Ținta vieții devine alta: să editeze, în volum, articolele lui T. Pisani. Într-o scrisoare din 16 februarie 1944 – în plin război – adresată cumnatei sale, doctořița

¹⁷ Aristizza Romanescu (1854 – 1918) mare artistă dramatică.

¹⁸ „Universul”, 6 martie 1939.

¹⁹ „Argus,” XXXI, nr. 8540.

²⁰ *Ibidem*, 27 octombrie 1941.

²¹ „Timpul”, 1941.

Natalia Papaianopol, sora lui T. Pisani, aflată la Atena, îi scria (este posibil ca scrisoarea să nu fi putut a fi expediată):

"Dragă Natalița,

Peste marea mea durere apasă și tăcerea voastră.

V-am scris prin Crucea Roșie – sînt șapte luni de atunci; v-am înștiințat prin <Monitorul Oficial> și prin Ministerul de Externe. Să nu fi primit voi nimic?

Cu desnădejde vă spuneam că iubitul nostru Timi nu mai e printre cei vii dela 8 iulie, ora 9 seara. Ce a avut? De vreo două luni de zile slăbea, se stingea pe picioare, fără să vrea să se arate la vreun doctor. Când a căzut la pat, doctorii i-au găsit ficatul într-o stare fără hal – (el nu simțise niciodată, nici o durere) – din care nu era scăpare. Sfârșitul i l-a grăbit pneumonia. Am rămas singură, fără ajutorul lui, fără sfatul, îndrumarea și devotamentul lui, în cele mai groaznice vremi pe care le-a trăit vreodată omenirea.

Avere n-a lăsat, deși a muncit, a scris până în ultima săptămână a vieții: Lucrurile noastre, pe care le știi, și câteva acțiuni, scăzute mult și ele. Când am plecat acum șapte ani în călătorie, de am făcut înconjurul Mediteranei, el a lăsat o scrisoare – testament²², în care spune: «Plecând într-o călătorie mai lungă, împreună cu soția mea Zoica, hotăresc cele ce urmează:

Dacă nu mă întorc eu, avutul meu, foarte modest de altfel, rămâne soției mele, Zoica. Dacă nu ne vom întoarce nici eu, nici ea, avutul îl las nepoatei mele Marica Pisani», care are îndatorirea să dea «lui Dodo, fiul sorei mele Natalița, obielele bărbătești mai de preț.»²³(Fig. 11).

Eu m-am «întors». «Scrisoarea» i se părea lui bună și mereu zicea: «Dacă mor, tu ai scrisoarea». Și n-a consultat nici un avocat. E, de sigur, bună. Dar fiindcă în ea e numele tău, al Marichii²⁴ și al lui Dodo²⁵, e nevoie să-mi dați mărturia voastră că nu aveți nici o pretenție. Această mărturie o aștept de la voi, și cât de curând, scrisă în limba franceză.

Și mai aștept cu înfrigurare să aud că sunteți toți sănătoși. Dragostea nemărginită care am avut-o pentru Timi a făcut să-mi fiți toți aproape de sufletul meu, - sora lui mai mult încă”.

Și scrisoarea continuă: „Eu mă zbat. M-am apucat de muncă. Voi să scot în volum articolele lui Timi. Dacă ne-o apăra Dumnezeu, nădăduiesc (cât poți să mai nădăjduiești pe timpurile astea amenințătoare) să văd în curând, un volum, sau două, apărute. Va fi o zi mare pentru mine.

Nu știu dacă și scrisoarea asta va ajunge până la voi. O încredințez bunăvoinței unei domnișoare, «Domnișoara Dora, Artistă», care mi-a spus că pleacă la Constantinopol, și s-a oferit, cu toată bunătatea să ia scrisoarea și să o puie la cutie la Constantinopol.

Vă îmbrățișez pe toți și aștept răspunsul vostru. Zoica” (Fig. 12 a-b).

²² Miercuri, 18 August 1937, București.

²³ Testamentul a fost confirmat print-un proces verbal al Tribunalului Ilfov în ziua de 28 februarie 1944 (Fig. 10).

²⁴ Este vorba de fiica lui Socrate Pisani, frate cu Timoleon, Maria, măritată Hatouppi, decedată în 1988.

²⁵ Este vorba de inginerul Theodor Papaianopol, fiul Nathaliei Pisani-Papaianopol, sora lui T. Pisani.

Acea „zi mare” nu s-a împlinit, în schimb a simțit mica bucurie zilnică de a face, timp de câțiva ani, corectura șpalturilor culegerii, care trebuia să fie editată de Universul. Pregătise și *Cuvântul înainte* și *Notele biografice*²⁶.

Ba mai mult, se consultă și are discuții pertinente cu diferite persoane ale lumii culturale. În acest sens, redăm o scrisoare a geografului Simion Mehedinți (1868-1962):

„Mult stimată Doamnă,

Sunt și acuma sub impresia ceasului rar petrecut sub coperișul Dvoastră. Atâtea amintiri, despre atâta lume care mi-a fost aproape de suflet ..., iar la urmă cea mai frumoasă perspectivă asupra capitalei! – Asta nu se întâmplă cuiva în toate zilele vieții.

Vă mulțumesc încă odată pentru amintirile reînviată. Figura lui Maiorescu și Odobescu merită să fie conturate cât mai exact. (În «Premise și Concluzii la Terra», am spus ceva, dar nu-i deajuns). De aceea, aș fi tare bucuros să văd materialul din manuscrisele Dvoastră cât mai curând tipărit. Iar dacă întârzie (și n-aș fi indiscret) v-aș cere permisiunea – când va fi posibil – să-mi arunc ochii deasupra lui. Datoria istoriei e să spună întâmplările «cum au fost». Dar cine le știe cum au fost, dacă nu are documentul sub ochi?

Vă rog să primiți, împreună cu Doamna Olinescu, expresiunea omagiului meu deplin. S. Mehedinți, 12 IX 1948

P.S. Primind o scrisoare în ultimul moment, va trebui să plec la țară, de unde mă voi întoarce spre sfârșitul lui Octomvrie” – (Fig. 13 a-b).

Lucrarea nu a putut fi dusă însă până la capăt din cauza împrejurărilor din perioada imediat post-belică. Și atunci Zoe Pisani s-a întors la „cărțile bune” și a descoperit o nouă lume și a resimțit bucurii nebănuite.

Revenind la articolul dedicat Ecaterinei Iorga, în care vorbește pe larg de Calpurnia, soția lui Pliniu cel Tânăr, Zoe Pisani încheia acel articol:

„Nu știu de ce făcui o legătură între acest portret și Ecaterina Iorga. Găsisem oare două suflete surori, la depărtare de douăzeci de veacuri?”

La această întrebare din noiembrie 1941 îi va găsi răspunsul în ultimii ani de viață, consacându-și gândirea și meditația cercetării spiritualiste ... Întoarsă dintr-o scurtă călătorie făcută la Constanța, pe malul mării, pe 18 aprilie 1961 rostește ultimele ei cuvinte: „sunt dincolo”. A fost înhumată lângă soțul ei, în Cimitirul Bellu.

²⁶ Toate șpalturile se află la Biblioteca Națională.

1. Zoe Pisani cu familia soțului.
Zoe Pisani avec la famille de son mari.

R.P.R.
ROMANIA
Consiliul Popular
PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BUCUREȘTI
SECTORUL I - CALBEN
OFICIUL CENTRAL DE STARE CIVILĂ

EXTRACT
din registrul actelor de NASTERE pe anul 1905

Nr. 5395
Anul una mie - Pat sute șaptezeci și cinci

Luna Septembrie, ziua doisprezece, la orele impozabile meridiene:

Act de naștere al copilului Liza
de sex femeie, în ziua doisprezece, la ora impozabilă, în casa părintească, în orașul București, la strada Șosea, în anul 1905, de profesie profesor și a Dr. Ștefan, de profesie profesor și a Dr. Ștefania, de profesie profesor după declararea făcută de către ambii care nu a prezentat copii a

Martori au fost:
D. Ștefan Ștefan, de ani 25, de profesie profesor, din strada Șosea, Nr. 12, și
D. Ștefania Ștefania, de ani 25, de profesie profesor, din strada Șosea, Nr. 12, care au subscris acest act după ce le-a citit împreună cu șeful și au declarat
Constatat după lege cu Noi, Ștefan Ștefan și Ștefania Ștefania ai Comunei București și Ofițer al Stării Civile.

DECLARANT: (sa) _____
Martori: (sa) Ștefania
Ofițer al Stării Civile, (sa) Ștefan

Pentru confirmarea actului:
Dat la București pe data doisprezece ale lunii Septembrie, anul una mie nouă sute șaptezeci și cinci.

Nr. 5395
14

Director,
Ștefan

2. Certificat de naștere Zoe Pisani.
Acte de naissance de Zoe Pisani.

R.P.R.
ROMÂNIA

Consiliul Român
PRIMĂRIA MUNICIPIULUI BUCUREȘTI
SECTORUL I GALBEN
OFICIUL CENTRAL DE STARE CIVILĂ

EXTRACT
din registrul actelor de NAȘTERE pe anul 1885

Zoa Stefan Mihailian Profesor Sig.	Nr. 5395
	Anul a mie. <i>opt sute optzeci și cinci</i>
Luna <i>Octombrie</i> , ziua <i>doisprezece</i> , la orele <i>imposibil</i> sunt meridiane:	
Act de naștere al copilului <i>Zoa</i> de sex <i>femeie</i> , născută la domiciliu în casa nr. <i>2</i> din lunii, la orele <i>doisprezece</i> și jumătate meridiane, în orașul București, la casa părinților <i>doisprezece</i> , din strada <i>Avram</i> Nr. <i>2</i> fiica <i>Stefan Mihailian</i> de ani <i>29</i> , de profesie <i>Profesor</i> și a <i>Dr. Paulina</i> de ani <i>29</i> , de profesie <i>Profesor</i> după declarațiunea făcută de către <i>tați</i> care ne-a prezentat copilul	
Martori au fost: <i>D. Hădeseu Octavian</i> , de ani <i>27</i> , de profesie <i>Student</i> din strada <i>Avram</i> Nr. <i>2</i> <i>D. Sarones Constantin</i> , de ani <i>27</i> , de profesie <i>Student</i> din strada <i>Avram</i> Nr. <i>2</i> care au subscris acest act după ce li s'a citit împreună cu Noi și cu declarant Constatat după lege cu Noi, <i>Sarones Constantin</i> și <i>Hădeseu Octavian</i> al Comunei București și Ofițer al Stării Civile.	
DECLARANT... (ss) _____ Martori: (ss) <i>Sarones Constantin</i> Ofițer al Stării Civile, (ss) <i>C. Sarones</i>	
Pentru conformitatea extractului: <i>S. Sarones</i> Dat la <i>doisprezece</i> zile ale lunii <i>Mai</i> , anul una mie nouă sute <i>optzeci și cinci</i>	
Nr. <i>5395</i> 14 Ofițer al Stării Civile, Director, <i>Sarones Constantin</i>	

3. Scrisoare din 8 august 1927.
Lettre du 8 août 1927.

4. Plicul scrisorii din 2 noiembrie 1927.
L'enveloppe de la lettre du 2 novembre 1927.

2 Noiembrie

Droaga - Vasile

Mulțumesc ce ți-am scris, și crezi, și am
 regretat și mi-am gândit că o să mă
 judecați rău, de cele spuse. Și mi-erți
 trimis, căci am avut să-l judecăm
 căci îl cunosc bine, dar eu în
 propria mea, mi-am gândit numai să
 castigat și voi ceva. Să nu fiu
 supărat, căci ar fi să adaug
 o mare mustrare la cele luate
 de ce am. Până o fi auzit mare, dar
 o mare mustrare să-mi vorbească, o să
 rog pe tanti să apue lui Vasile
 și o fi spus, până atunci.
 Mai mi pare rău, auzi, că ți-am
 înscrisat să-ți dai lei 800 lei,
 pe lângă cei mulți ce mi-ai au se-
 re. Săi, dar alina astăzi să mi-ai
 București, și să-ți înlesnesc eu
 ce am lăsat de la voi, și putea să
 va dau chiar acum, căci banii în

5 a. Scrisoare din 2 noiembrie 1927.

Lettre du 2 novembre 1927.

Draga Ivco, Te-am propus să-ți
 dai sobotoarea; dacă vrei să o faci
 cu mine; când ai venit, căci o să o
 pui la bayala și tot a se costi un
 puțin de cat una nouă. Te rog
 deci, păcătuiește aici și nu cu
 sobă; de ce să o faci degeată aici. O să
 a curatăm bine și soba este perfec-
 tă. Răspunde dacă se o grădărie;
 căci nu e lucru mare să fac
 aceasta, și când ai venit, a se fi
 cum se la fieră să am asfalt
 și să facă asta, cu tot ajung
 la voi.
 Ve doresc din suflet și
 să vărut a vovătră
 Paulina

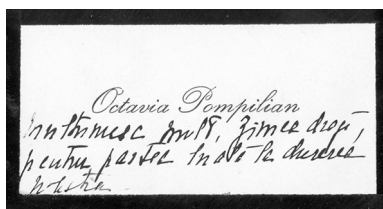
5 b. Scrisoare din 2 noiembrie 1927.
 Lettre du 2 novembre 1927.

Ne-am știut și astăzi, chemate de recunoștință și de atâtea dragi aduceri aminte, în jurul acestui scump mormânt

Fiecare din noi purtăm în gând și în adâncul sufletului nostru imaginea vie a doamnei Zossima.

Ea ne uneste, ea ne face să nu fim străine unele de altele, ea ne face să uităm clipa ^{turbatoare} de față și să ne întoarcem cu mult în urmă la anii copilăriei fără griji. La anii când noi toate primeam, sub ochii ei, aceeași creștere, aceeași învățătură. Când pilda, povețele și îndemnul ei ne deschideau drumul spre tot ce e bine, spre tot ce e frumos.

6. Cuvântarea Zoei Pisani la înmormântarea Constanței Zossima.
Le discours de Zoe Pisani aux funérailles de Constanța Zossima.

7. Octavia Pompilian.
Octavia Pompilian.

REGATUL ROMÂNIEI

Primăria comunei București
Plasa Băneasa, județul Ilfov

OFICIUL STĂRII CIVILE.

BULETIN DE CĂSĂTORIE
No. 1561

Domnul *Timoleon Pisani*
și Domnișoara *Zoe Mihăileanu*
născută _____, s'au căsătorit
astăzi la această Primărie, înscriindu-se în re-
gistru sub No. 1561

Spre credință li s'au liberat acest buletin
pentru a le servi la ceremonia religioasă.

OFITER AL STĂRII CIVILE,

 Director
D. DIRECTOR,
[Signature]

Anul una mie nouă sute douăzeci, luna *Aprilie*,
ziua *16*

8. Certificat de căsătorie Timoleon Pisani și Zoe
Mihăileanu.
Acte de mariage de Timoleon Pisani et Zoe
Mihăileanu.

ROMANIA

MINISTERUL MUNCII
CASA CENTRALA A ASIGURARILOR SOCIALE
BULEV. REGELE CAROL I. Nr. 38

DIRECTIA CASA DE RETRAGERI SI PENSII
SERVIUL A ZIARISTILOR

194....., luna....., ziua.....
Nr.....

REGISTR. CASEI CENTR. ASIG. SOC.
Nr. 99137 DIN 27. SEP. 1943

DOAMNEI ZOE T. PISANI
Str. Progresului Nr. 9
BUCURESTI

Ca raspuns la petitiunea Jn. Nr. 460/943, va facem cunoscut ca, in sedinta dela 17 Septembrie 1943, Consiliul de Administratie al Casei de retrageri si pensii a ziaristilor, pe baza actelor si lucrarilor dela dosar, precum si dispozitiunilor art. 35 din legea CRPZ din 20. IV. 1935, va aprobat o pensie in calitate de urmas al defunctului Dv. sot TIMOLEON PISANI, fost membru al Casei, in suma de lei 8.000.- (opt mii) lunar, cu incepere dela 8 Iulie 1943 data decesului asiguratului, plus lei 2.400.- (doua mii patru sute) lunar, pana la 31 Martie 1944, reprezentand sporul de scumpete de 30%, conform decretului - lege Nr. 235, din 8 Aprilie 1943.-

Pe timpul dela 8 Iulie 1943 - 30 Septembrie 1943, veti primi drept pensie lei 22.141.- (douazeci si doua mii una sută patruzeci si unu), precum si lei 6.640.- (ase mii ase sute patruzeci) reprezentand sporul de 30% la pensia de baza, iar dela 1 Octombrie 1943, veti primi, la inceputul fiecărei luni, pensia de lei 8.000.- plus sporul la pensie de lei 2.400.-

Plata acestei pensii se face prin Oficiul de Asigurări Sociale București Nr. 3, din Bdul Regina Maria Nr. 4, caruia i s'au trimis instructiunile necesare in aceasta privinta.-

La incasarea pensiei, va rugam sa prezentati aceasta adresa care va serveste ca act justificativ pana la primirea hotărârii prin care vi s'a aprobat pensia si din care veti primi la timp copie certificată. Deasemeni veti prezenta actul Dv. de intitate.-

Cu aceasta ocaziune va facem cunoscut urmatoarele dispozitiuni legale:
a/ Conform art. 36 din legea Casei, pensiunile se sting prin remăritiş sau deces;

./.

Mod. 72/919

9. Adresă prin care Zoe Pisani e informată că va primi pensie de urmaş de pe urma soţului.
Adresse par laquelle Zoe Pisani est informée qu'elle recevra une pension de survie pour son mari défunt.

Plecând într-o călătorie mai lungă,
împreună cu sotiia mea Zoria, hătărăsc
cele ce urmează:

Dacă nu mă întorc eu, averiul meu
foarte modest de altfel, rămâne sotiiei mele
Zoria.

Dacă nu ne vom întorce nici eu nici ea,
fără deosebire cine s'a sfârșit mai 'naștere ori
mai în urmă, averiul îl las nepoatei mele Ma-
rica Pisani, care locuiește la Atena, str.

Văltetsiou, 33.

Nepoate mea Marica va de lui Dodo, fiul
sotii mele Natalita, obiectele hărăzite mai de
priet, ceasul de aur (Patek Philippe), hățonii de aur
și cei de perle, teacășura de aur și ce se va mai
găsi.

T. Pisani

Mineauri, 18 August 1937, Mineauri

10. Testamentul olograf al lui Timoleon Pisani.

Le testament olographe de Timoleon Pisani.

Dosar Nr. 3931/943

Tribunalul Ilfov Secția V-a C.C.
Proces-Verbal 3405
1944 Februarie 28.

Astăzi fiind pe rol fixat termen pentru constatarea stării materiale a testamentului olograf lăsat de defunctul Timoleon Pisanii, decedat la data de 8 Iulie 1943,

La apelul nominal făcut în Cabinet Prezidențial, s'a prezentat petiționera Zoe Pisanii, lipsind intimații Dr. Natalia Papaiopol, ing. Teodor Papaiopol și Maria Hatuppi.

Procedura fiind completă, petiționera a cerut a se procedea la constatarea stării materiale a testamentului olograf lăsat de defunctul Timoleon Pisanii, decedat în ziua de 8 Iulie 1943.

Noi, Mirocea Tretinescu, Președintele Trib. Ilfov Secția V-a C.C. în conformitate cu art. 892 cod. civ. și la cererea petiționerei am procedat la constatarea stării materiale a testamentului olograf, lăsat de numitul defunct, după care părțile au declarat că nu are nici o obiecțiune de făcut și nici o rezervă în ce privește cuprinsul testamentului semnătură cum și starea lui materială.

În ce privește starea materială a testamentului am constatat că el este scris cu cerneala neagră pe una coală de hârtie format mic pentru scrisori, pe o singură pagină stersături sau adăugiri, întreg testamentul fiind în stare bună, făcut de către testator și semnat propriu de către acesta și având următorul cuprins:

Colecționat și verificat 8/12/943 5 Oct. 1943.
Grefier Văzută

ss. indescifrabil ss. C. Capățană ss. indescifrabil
Plecând într-o călătorie mai lungă, împreună cu soția mea
Zoea, hotărâsc cele ce urmează:
Dacă nu mă mai întorc eu, avuții mele, foarte modest de altfel,
ramane soției mele Zoei.
Dacă nu ne vom întoarce nici eu nici ea, fără deosebire cine
s'a sfârșit mai înainte, ori mai în urmă, avuții îl las nepoștei
mele Maria Pizani, care locuiește la Atena str. Văltetsion 33.
Nepoșta mea Maria va da lui Dodo, fiul soției mele Natălița
obiectele bărbătești mai de preț, ceșutul de aur "Petek Philippe",
butonii de aur și cei cu perle, tabacherea de aur și ce se va mai
găsi.

Miercuri 18 August 1937
București.

După ce s'a făcut constatarea stării materiale a testamentului olograf, luându-se act și de declarația petiționerei, am dispus să fie predat Dlui Prim Grefier al acestei secțiuni spre reincastrare.

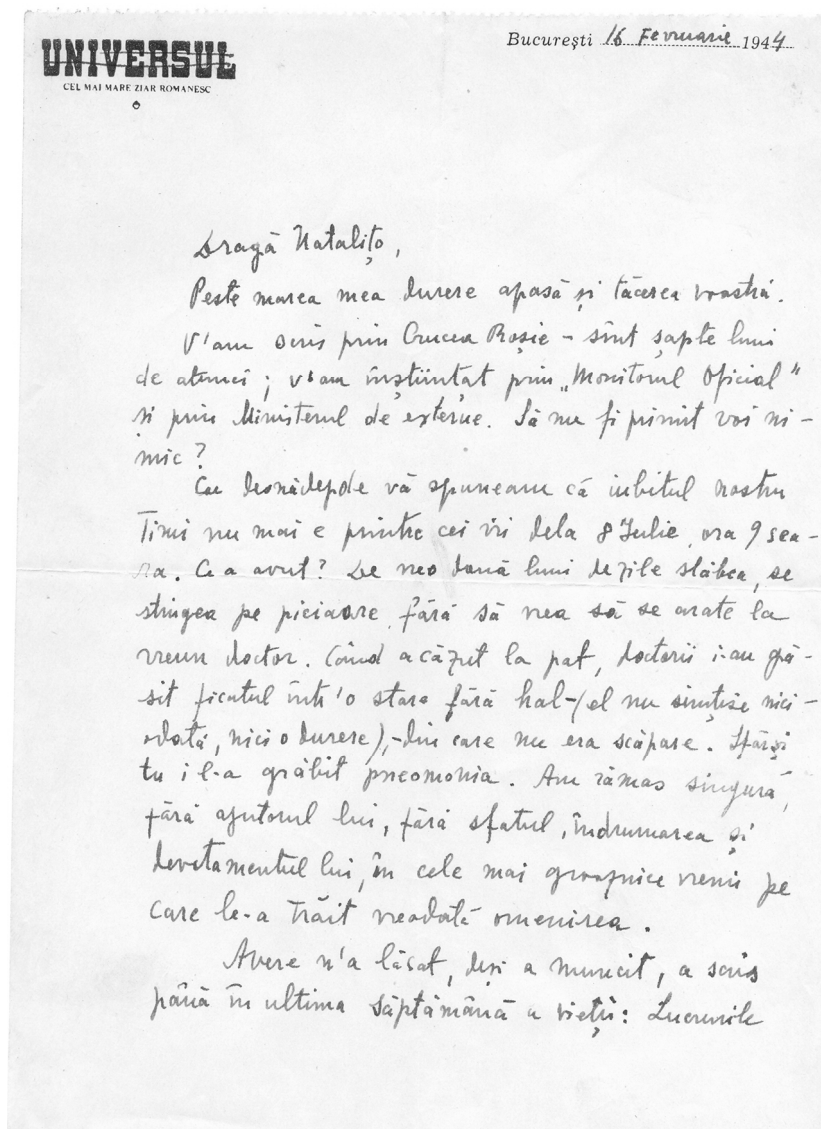
Drept care am dressat prezentul proces verbal azi 28 Februarie 1944 semnându-se de noi și Grefier.

Președinte ss. M. Tretinescu
Grefier ss. G. Popescu

ss. G. Popescu
Grupe Tribunalului Ilfov sec. V. C.C.
Președintele Copio-finiat Confir-
mat în original acestuia
Dor 3931/943 - Le Cap. Tretinescu
Grefier G. Popescu

ROMANIA
40
ROMANIA
5

11. Testamentul autentificat al lui Timoleon Pisanii.
Le testament authentifié de Timoleon Pisanii.

12 a. Scrisoare din 16 februarie 1944.
Lettre du 16 février 1944.

UNIVERSUL
CEL MAI MARE ZIAR ROMÂNESC

3

tati sănători. Dragostea nemărginită care am
avut-o pentru Timi a făcut să-mi fiți totuși aproape
de sufletul meu, - sora lui mai mult încă.

Eu mă grab. M-am apucat de muncă. Văin
să scot în volum articolele lui Timi. Dacă ne-o apă-
ra Dumnezeu, mădăduesc (cât pot) să mai mădă-
duesc pe timpurile astea amănunțite / să văd
în curând, un volum, sau două, apărute. Va fi
o fi mare pentru mine.

Nu știu dacă și scrisoarea asta va ajunge până
la voi. O încredințez bunăvoinței unei domnișoare,
„Domnișoara Sora, Artistă”, care mi-a spus că
pleacă la Constantinopol, și s'a oferit, cu
toată bunăvoința să ia scrisoarea și să o
pusă la cutie la Constantinopol.

Vă îmbrățișez pe toți și aștept
răspunsul vostru.

Zeica

12 b. Scrisoare din 16 februarie 1944.

Lettre du 16 février 1944.

Mult stimată Doamnă,

Sunt și acum sub impresia ceasului rar, petrecut sub coperișul D^{voastră}. Alătea amintiri, despre atâta lume care mi-a fost aproape de suflet... iar la urmă cea mai frumoasă perspectivă asupra capitalei! - Asta nu se întâmpla cuiva în toate zilele vieții.

Vă mulțumesc încă odată pentru amintirile reînviate. Figura lui Maiorescu, Odorescu merită să fie conturate cât mai exact. (În „Premise și Concluzii la Terra”, am spus ceva, dar nu-i de ajuns). De aceea, aș fi tare bucuros să văd materialul în manuscrisele D^{voastră} cât mai curând tipărit. Iar dacă întârzie (și n'as fi indiscret) vă rog cere permisiunea - când va fi posibil - să-mi arunce ochii deasupra lui. Datoria istoriei e să spună întâmplările „cu

13 a. Scrisoare semnată Simion Mehedinți.
Lettre signée Simion Mehedinți.

au fost. Dar cine le știe cum au fost,
dacă nu are documentul sub ochi?

Vă rog să primiți, împreună cu
Doamna Olinescu, expresiunea omă-
giului meu deplin.

S. Mehedinți

12 IX 1948.

P. S. - Primind o scrisoare în ultimul mo-
ment, va trebui să plec la țară, de unde mă
voi întoarce spre sfârșitul lui Octombrie.

13 b. Scrisoare semnată Simion Mehedinți.
Lettre signé Simion Mehedinți.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

BUYING THE AMERICAN DREAM? ON AMERICAN – STYLE CONSUMPTION IN ROMANIA (1919 – 1940)*

Lavinia Popică*

“America is a fashion. Since the war, all Europe has been concerned about America. There is a general Americomania¹ that invaded the European life in all its manifestations”².

Abstract

The article presents aspects regarding the economical and commercial relations between Romania and the United States during the interwar period, by analysing the consumption of American products on the Romanian market and its impact on the Romanian society.

Keywords: consumption, American products, Romania, the interwar period

In the years following the First World War, the Romanian public began to see American civilization and manufactured goods with new eyes. According to Charles Vopicka, the American consul in Romania, it became common to hear on the streets “Hurrah for Wilson!”³. “Wilson” became a widely used name for restaurants, hotels, and other public buildings, “which shows that the Romanians feel they owe a debt to our country because their national aspirations regarding Greater Romania are near realization”⁴. Romanians perceived Woodrow Wilson’s fourteen points, especially the right to self-determination, as the basis for Greater Romania. Furthermore, he assumed a mythical position in Romanian rhetoric during the interwar period. Wilson and his fourteen points were also one of the main reasons for sparking the debates about American civilization in Romania. Romanian newspapers were full of heated debates, which disseminated what the United States might have represented. Sharp distinctions between United States’ economic accomplishments and American culture were at the core of many articles. Nonetheless, the United States and American civilization stood for efficiency, standardization, unmatched technological progress, business spirit, modernity, energy, improvement, liberalism, individualism, and

* I would like to thank my advisors Dr. Shaelley Baranowski and Dr. Michael Jabara Carley at University of Akron and University of Montreal for their thoughtful comments and advices. A part of the paragraphs discussing the situation of American cars in interwar Romania were already published as a part of my article *Ford Motor Company in Romania* in “Muzeul Național”, vol. XXII, 2010, p. 119 - 140.

* Doctorandă a Universității din Montreal.

¹ In the original text.

² “Viața Românească”, nr. 7-8, 1930, p. 124.

³ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 7, 871.4016/72, January 28, 1919.

⁴ *Ibidem*.

democracy. Yet, there were voices within Romanian society, which saw the United States, American goods and way of life as incompatible with “Romanian values”, the “Romanian soul and spirit”, and the “national tradition”. For example, Ovid Densușianu (the son), a Romanian writer, compared American civilization to a giant who lived without balance⁵. Americans were inventive and genial, yet they grew too fast, thus lacked tradition and evolution⁶. He rejected “America” because it lacked high culture and it was “primitive”⁷. Furthermore, an article from “L’Indépendance Roumaine” placed Romania and Europe under the American menace, comparable to other threats:

“Relieved of the nightmare of the Kaiser’s militaristic Germany, Europe suffers from debt insomnia. On one hand the civilized European states are subjected to the domination of American trusts, the empire of sovereign capital; on the other hand a country of one hundred million souls plunged into communism which is gradually destroying all traces of European civilization”⁸.

These debates prove the importance of American consumption in Romania. Studying American consumption, this article provides an overview of the economic relations between the United States and Romania, focusing on imports and Romanian branches of different American companies between 1919 and 1940. Then it seeks to identify broader patterns of consumption and the meanings of American consumer goods in Romania. This timeframe is artificial and reflects the researcher’s own interests, but it also takes into account Romanian realities. The interwar period remains significant for the direct contact that took place between Romania and the United States. In 1940, Romania ceased to exist under the same geographical borders as two decades before, losing important territories to Bulgaria, Hungary, and Soviet Union. More important, Romania became Nazi Germany’s ally and soon entered in the war. At the same time, as early as April 1941 Romania introduced rationing. The difficulties in consuming American products became apparent as Romania declared war on the United States in December 1941. Furthermore, this timeframe also takes into consideration that as soon as 1946 – 1947, and especially in 1948, the communist regime further restricted American consumption in Romania.

This study tries to explain how American consumption became significant in interwar Romania and came to be important in the creation of new cultural practices linked to modernization. In striving for modernity and trying to shape new identities, Romanian consumers saw in American products an alternative. Taking into account the prices of the American products, the income of different social categories in Romania, classes and the standard of living, and the advertising of the American goods, this study demonstrates that American consumption reached the urban, upper and middle classes. The economic situation of the peasantry and working class prevented them from purchasing American products. The consumption of American products meant a certain standard of living influenced by social status and modernity.

⁵ O. Densușianu - the son, *Americanisme*, in “Universul”, August 1932, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ “L’Indépendance Roumaine”, October 10, 1925.

Consumption is a cultural practice, yet it is inseparable from social standing and material wealth. Thus, I bring together social and cultural history or, in Geoff Eley and Keith Nield's words, combine poststructuralist and structuralist arguments⁹, which is essential for understanding the appeal of American consumption in interwar Romania.

Focusing on Romania as a case study can be useful for understanding American - style consumption's impact in a different cultural context. Although the historiography of consumption studies is especially rich, consumption in Eastern Europe, especially prior to 1946, remains among the most under-studied issues within the historiography of consumption. Thus, one might ask whether "the irresistible empire"¹⁰ was widely accepted? It seems more appropriate to understand consumers' reactions within a particular context, either cultural or historical. Uneven incomes further limited the diffusions of American products or the transformation by "the irresistible empire." Eastern European historians also ignore the importance of American consumption in interwar Romania. Yet, there were several American goods as well as American popular culture, which undeniably influenced the Romanian imagination. Although the economic situation determined American-style consumption, representations about American culture marked Romania. In this vein, Romania's example conforms to the European experience. However, cultural diffusion might have played a significant role in the way Romanians perceived the United States.

This article also investigates the social meanings assigned to American goods, ideas carried in Romania, and societal myths conveyed through American manufacturing products. This study seeks to shed light on this neglected aspect of consumer culture by focusing on the Romanian case. Several basic assumptions inform this study. First, consumer goods have cultural meanings - these meanings are not static. Second, consumption is a key element in defining identities, especially in relation to class. Third, the urban working class and peasants were at the margins of consumption. Fourth, beside class, ethnicity, race, and gender imposed further restrictions upon consumption¹¹.

⁹Geoff Eley and Keith Nield's book, *The Future of Class in History. What's Left of the Social?* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007), seeks to bring together social and cultural history, envisaging a 'sociocultural' history. Under the line – "We do not have to choose", Eley and Nield argue for combining poststructuralist critique of knowledge and registers of structuralist argument. They stress that class is still present, even though not as a common experience of class inequalities, but as constructed in different ways in different cultures and times.

¹⁰ Victoria De Grazia. *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*, Cambridge MA & London, Belknap Press, 2006, passim.

¹¹ See Bourdieu, Pierre, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Harvard University Press, 1984; McCracken, Grant, *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1988; Strasser, Susan, McGovern, Charles, Judd Matthias (editors), *Getting and Spending. European and American Consumer Societies in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998; Porter Benson, Susan, *Household Accounts. Working Class Family Economies in the Interwar United States*, Ithaca & London, Cornell University Press, 2007; De Grazia, Victoria, Furlough, Ellen (editors), *The Sex of Things: Gender and Consumption in Historical Perspective*, Berkeley, University of California Press, 1996.

The Nature of American Consumption in Romania

This paper contends that there were two levels of reactions to American goods: the state and the consumer levels. Both shared ambivalent and complex reactions. The state promoted economic nationalism, restrictive tariffs, and heavy taxation on products classified as luxury items while accepting the establishment of multinational companies. American goods captivated consumers, fascinated by their modernity and technological advancement. Yet, the manufactured goods, despite their appeal, most likely reached only the urban upper and middle classes. American entertainment (movies, music and dance, literature) transformed their leisure time. Favorable as well as critical voices also accompanied consumers' choices, influencing the reception.

Under the devastating impact of the First World War, Romania reassessed its economic relations with the United States. Romania was the main importer of American goods in the Balkan Peninsula before the First World War¹². According to American sources, Romania had about the same importance to American commerce as Portugal¹³. Romania and the United States negotiated an economic treaty, validated by the Romanian government in 1906, yet the Romanian state did not submit it for parliamentary approval. However, on April 30, 1912 Romania granted most-favored nation treatment to imports from the United States, with the exception of petroleum and its products. Romania abrogated this clause on April 10, 1922. Prior to 1922, the state already increased import tariffs on some products in 1921 over 20 times compared to 1906¹⁴. Among the goods deemed as luxury products were tanned sheep, silk ribbons, men's silk hats, cloves, cinnamon, dried vegetables, raw and roasted coffee, precious stones, artificial chemical perfumes and perfumery containing alcohol. The reasons behind these decisions were the continuous decline of the Romanian exchange rate as well as the lack of protection for domestic industries. On December 20, 1922 the import duties on a considerable number of commodities increased again, including cotton and silk textiles. Further revisions followed in 1924, 1926, 1935, and 1940. The legislation also defined the state's capacity to restrict consumer choices through imposing higher tariffs and higher prices, which resulted in some consumers' marginalization.

In 1932, new restrictions on imports based on a quota system affected American imports. *What is impeding Romanian-American commercial economic relations?* was a revealing title of an article published in the daily newspaper *Semnalul* on July 17, 1938. The article argued that the United States had superior industrial products from both a quality and price point of view, yet Romania was importing more from Germany than from the United States. Furthermore, this article singled out the United States as the only industrial country that produced quality products at cheap prices. According to the article, there were two main reasons to

¹² *Rumania. An Economic Handbook*, Washington D.C., Government Printing Office, 1924, p. 146.

¹³ *Ibidem*, p. 146.

¹⁴ In 1906, Romania (Old Kingdom) adopted restrictive tariffs for imports.

explain the situation: the lack of foreign currency and a clearing system¹⁵. At the same time, there was an intense debate in Romania about modernization and the ways to accomplish it. On one hand, I.I.C. Brătianu (1864 – 1927), leader of the National Liberal Party, Vintilă Brătianu (1867 – 1930), the governor of the Romanian National Bank, and the Liberal Party promoted a national industry, rejecting foreign companies under the line “the wealth of Romania for Romanians.” On the other hand, Iuliu Maniu (1873 – 1953), leader of the National Peasants’ Party, promoted an “open door” policy allowing foreign capital and multinational corporations to invest in Romania without restrictions. The American companies found new ways to cope with these changes, mainly by opening local branches. Despite these regulations and restrictions, companies such as General Motors, General Electric, the Ford Motor Company, I.T.T., Standard Oil, Frigidaire, Standard, and Westinghouse became significant on the Romanian market.

Year	Rank in the world based on U.S. investments abroad	Value (U.S. \$)
1920	52	11,033,037
1921	54	5,038,000
1922	66	2,436,000
1924	75	1,192,000
1925	66	2,200,000
1926	60	3,111,000
1927	57	4,925,000
1928	46	9,431,000
1929	48	9,795,000
1930	53	4,920,000
1931	59	2,236,000
1932	64	1,262,000
1933	61	1,696,000
1934	52	3,578,000
1935	57	2,985,000
1936	56	3,358,000
1937	47	6,938,000
1938	48	6,283,000
1939	50	6,233,000
1940	56	4,883,000

Figure 1 American Investment in Romania (1920-1940)

Source: Our World Trade; *Value and Volume of Principal Exports and Imports between United States and Chief Foreign Markets*. (Washington, D.C.: Foreign Commerce Department, Chamber of Commerce of the United States) (1920-1940).

¹⁵ “Semnalul”, July 17, 1938. Clearing system - banking system that required all transactions to be completed, including financial proof for covering the transaction. Romania traded with Great Britain or Germany without final payment, in the account/credit of its cereal exports in these countries.

Figure 1 shows American investments in Romania during the period under study as well as the value of imports from the United States and their percentage. Although, the American imports in Romania seemed to be insignificant, it is important to keep in mind that most of the companies opened local branches under the umbrella of anonymous national societies and the statistics do not record indirect investments. Claiming to be a Romanian company was also an economic decision to avoid import taxes or other type of taxation. To put this into perspective in 1921 “Rumanian imports from the United States were less than those of Guatemala or Switzerland but greater than those of Costa Rica or Salvador. They were about one-sixth of the Greek imports from the United States”¹⁶.

The Census of American American-Owned Assets in Foreign Countries seems to portray a more accurate picture of American involvement in Romania also because was drawn based on companies’ and individuals’ claims. The census also took into account the fact that Romania and the United States were enemies during the war.

Country	Corporations			Other United States Persons			Total	
	Number reporting	Primary allied organizations ¹⁷	Secondary allied organizations ¹⁸	Number reporting	Primary allied organizations	Secondary allied organizations	Number reporting	Foreign enterprises
Romania	22	22	13	68	86	16	90	137

Figure 2 Number of United States corporations and other persons reporting interests in controlled enterprises abroad as May 31, 1943

Source: *Census of American American-Owned Assets in Foreign Countries*. Washington: United States Government Printing Office, 1947, 75.

Several key American products dominated the Romanian market: agricultural machines and iron pipes, cars and trucks, movies, telephones and radios, pharmaceutical products, hygienic products (powders, dental products, razors, toilet paper), movies, tires and automobile related products, household appliances (refrigerators, stoves, irons), typewriters and office furniture, meat packing, electrical power, and petroleum products. American consumerism increased because of increasing access to goods. Alexandre Adams, a British representative in Romania, noted:

“During the year [i.e. 1919], American commercial travelers invaded Roumania in fairly considerable numbers, and their efforts were directed to the sale of what may be called distinctively American goods, such as thread and half-silk stockings and socks, American shaped boots and shoes, typewriters, shaving soaps, and

¹⁶ *Rumania. An Economic Handbook*, Washington D.C., Government Printing Office, 1924, p. 146.

¹⁷ Primary Allied Organizations were organizations of whose voting stock of 25 or more was reported as owned by one person or by an affiliated group of persons in the United States, directly controlled in this country.

¹⁸ Secondary Allied Organizations were organizations allied through primary allied organizations.

American toilet articles. [...] Some hundreds of tons of ironware, screws, tin and galvanized sheeting, nails, and wire, came from America, but this appeared to come all in one shipment, and although possibly the precursor of others, it may prove, with the revival of interest in this market taken by British houses to be an isolated instance. Caustic soda, oxide of zinc, and other chemicals, as well as a small quantity of ordinary soap also arrived from the U.S.

Where American competition is likely to be keenest in the future, as the past, is in those 'standardised' manufactures which form the basis of her export trade-to-day, such as harvesting, machinery, mowers, and reapers, &c., sewing machines, type-writers, adding machines, cash registers, motor cars and motor tractors"¹⁹.

For American consumption in Romania as well as Eastern Europe in general, the local branch of Standard Oil – Româno-Americana, the first local branch of an American company opened in Romania, in 1904 – contributed significantly in promoting American business and consumption in Romania. Standard Oil - Româno-Americana was the most important oil company and held important investments in other Romanian industries. Moreover, they blocked Romanian competition. The company also operated only through American companies. For example, J. W. Thompson created their advertising in Romania or Româno-Americana produced gas, oil necessary for American cars:

"The Romano-Americana has been a large factor in the support of American industry throughout southeastern Europe. (It operates only through American firms). With its own production, it forms a most valuable support to assist in the sale of American products in countries bordering the Danube. In order to sustain a profitable business in the sale of American products, we are delivering Roumanian products to these countries to meet competition from other Roumanian companies enabling the United States firms to hold the trade to which they are also suppliers of U.S. products"²⁰.

Buying the American Dream?

Cultural consumerism informed economic consumerism. Reading American literature, dime novels and trivial literature, watching American movies, being

¹⁹ Alexandre Adams, *Report on Economic Conditions and Prospects of Roumania at the close of the year 1919*, London, His Majesty's Stationary Office, 1920, p. 30 - 31.

²⁰ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 18, 871.631/6, September 13, 1928.

exposed to American advertising through newspapers and journals²¹ fostered new mentalities and new interest in adopting the American way of life. They contributed to the diffusion of American goods as well as the American lifestyle. From the beginning, it was apparent that American goods might have reached and become a part of the standard of living of specific social groups.

During the interwar period, inequalities in wealth and education as well as rural-urban distinctions characterized Romanian society. In 1930, Romania had a population of 18,052,900 people, of which 14,420,700 (79.9%) lived in rural areas, and only 3,632,200 (20.1%) lived in urban areas. Illiteracy was also high, reaching 57 % of the population²². In 1930, 75 % of the urban population was literate, while only 50 % of the rural population was. According to the census of 1930 in Bucharest, there was only 10% illiteracy, yet the farther one went from downtown Bucharest the rate of illiteracy climbed. Nonetheless, Romania was overwhelmingly an agricultural country: 78.2% were farmers, 7.2% worked in industry, and 3.2% worked in commerce and credits, 1.7% in transports and 9.7% other categories²³. In this respect, this study argues that although advertising reached a significant percentage of the population, the income and social status imposed limitations on consumers' choices.

In 1924, the Department of Commerce evaluated Romanian buyers, concluding that there was a developed consumer culture mainly among the upper classes. Peasants and rural consumers remained marginal because of poverty and their limited access to goods. Of course, this does not imply that peasants did not consume, rather that the American goods would not have been accessible to all peasants. Beside agricultural machinery, which was of main importance, both apparel and food consumption increased²⁴. Yet, out of the rural credit extended to peasants²⁵ by popular banks, the main credits received were for buying agricultural machinery and land, for improving productivity, and rarely for consumption²⁶. Alexander Adams noted:

“While the upper classes of Rumania – the city population and the landed proprietors (survivors of the more aristocratic regime) – are as a rule, highly educated, speaking several languages (nearly always French) and priding themselves on their assimilation of Western culture, the average subject of the Old Kingdom is

²¹ Newspapers such as “Universul” sold 130,000 copies daily, “Timpul” 80,000, “Semnalul” 40 – 50,000 copies, “Curierul” 10 – 15,000, “Dreptatea” 4 – 8,000 daily. Most of the newspapers had at least 3-4 pages with advertising.

²² Statistics from *Enciclopedia României* (Encyclopedia of Romania), vol. I and IV.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Alexander Adams. *Report on Economic Conditions in Roumania*, London, His Majesty's Stationary Office, 1922, p. 40.

²⁵ According to D. Șandru, *Creditul Agricol în România (1918 – 1944)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1985, p. 51. In 1930 there was one rural credit institution to 3,441 inhabitants. Moreover, in the same year, they loaned to peasants an amount mounting to 6,562,074,000 lei. Peasants could have received short term credits up to a year, and only rarely a medium term credit for 4 to 5 years. At the same time, the maximum amount that a peasant could have borrowed was set at 20,000 lei.

²⁶ *Ibidem*, p. 171.

uneducated and poor. Today the Rumanian peasant, particularly in the Old Kingdom, lives under very primitive conditions. His wants are comparatively few and simple. The upper classes, on the other hand, are fond of good living, of Western luxuries (particularly French), and it may be said, are “good spenders.” They are a pleasure-loving people and fond of social life. The upper classes in Rumania are only now losing the idea that trading is not honorable”²⁷.

Testifying to the importance of status – consumption within Romanian society, this quotation touches upon the patterns of consumption. Issues such as taste and appearance were crucial for Romanian consumers. The meanings that goods carried and the preoccupation with creating and maintaining status seem to be more important for them. The other side of the story might imply that Romanian consumers were uneducated and easily manipulated by appearance.

“The Rumanian buying public likes merchandise that looks well, and is usually prepared to forego at least some quality for the sake of appearance. It is the appeal to the eye that succeeds. Of course, cheap, flashy goods will not hold the market in Rumania any more than they will in any other country of intelligent people. It may be truthfully said, however that the Rumanians generally prefer to purchase a good looking article even if, for a comparatively small addition in price, they can secure one of more durable quality but of less striking appearance”²⁸.

In a different context – J. N. Dimitrescu, director general of commerce, who tried to justify Romanian commercial policy, especially luxury taxes, also focused on consumers and consumption patterns. Unlike his American counterparts, Dimitrescu pointed out the negative effects of irrational consumption on the state:

“[...] Inflation creates a new power of purchase by the abuse of private credit, or as is chiefly the case, of the state’s credit. [...] The incomes of the profiteers being spent in buying fancy goods from abroad, a fact which leads to increase of the passive side of the payments balance, makes it easy to explain at the same time, the struggle against fancy goods, whose use seemed to defy both the thriftiness of the middle class of employees, of those with small means and pensioners, as well as the working class, and more especially the unemployed. The object of the luxury taxes was, on the one part to check the continual fall of the rate of exchange, and on the other part to put a stop to the thirst after luxury of the social classes

²⁷ *Rumania. An Economic Handbook*, Washington D.C., Government Printing Office, 1924, p. 157.

²⁸ *Ibidem*, pp. 160-161.

who despite of the trials through which the country was suffering displayed the most extravagant luxury”²⁹.

Dimitrescu’s evaluation describes consumption, consumers, divisions along class lines, and values associated with consumer culture in interwar Romania. This text might also suggest new patterns of consumption and a new understanding of standard of living in Romania, which faced opposition. At the same time, he implied that “buying foreign goods” was against the “national interest”. It was unpatriotic and immoral. The consumption of foreign goods was associated with luxury. Conspicuous consumption carried negative connotations, a challenge to morality as well as lack of commitment to the country and domestic economy. Consumption meant a search for status and definitely a search for identity in the case of “nouveau riches”. Indulging in “extravagant luxury” was a threat both to national and social well being. Dimitrescu castigated elites, the landed aristocracy and nouveau riches, while praising middle class thriftiness. There were also obvious distinctions within the middle class that Dimitrescu accentuated. In Romania, middle class development followed a distinctive road. This raised discussions about “the absence of a middle class in Romania” from a Western perspective³⁰. Nonetheless, a middle class existed in Romania formed by industrialists, state employees, merchants, clerical functionaries, intellectuals, white-collar and skilled workers, and a small well-to-do peasantry. According to Irina Livezeanu, “the nonagricultural population was much more oriented toward the white-collar than toward the blue-collar industrial sector, a fact that, along with others, suggests an important lower middle class”³¹. Differences between the lower middle class and workers blurred because income issues and consumption was available to emphasize social status.

As elsewhere in Europe, American movies had a great impact in Romania. Going to the movies was one of the most important forms of entertainment because it was relatively cheap and accessible. In 1926, there were 564 theatres in Romania and 26 were in Bucharest. Their capacity varied from 350 to 1700 seats³². The number of showings given daily was in general limited to four, from 3 to 12 in the evening. The average length of a show was 2 – 2.5 hours and the program was usually 6 – 8 drama act, followed by a two-act comedy. Prices in the better theaters of the capital ranged from 20 cents to 25 cents for orchestra seats, 25 to 50 cents for the balcony; soldiers, students, and children received a reduction of about 25%. In the cities, theaters were open daily, while in the small towns only 2-3 times per week. The program was also shorter from 3 or 4 to 7 o’clock. The prices were lower in small cities, varying from

²⁹ J. N. Dimitrescu, *The Commercial Policy of Roumania during the Period after the War, (1919 – 1926)*, in *The Economical Situation and Organization of Roumania in 1926, 1927*, p. 122.

³⁰ Irina Livezeanu, *Between State and Nation: Romania Lower-Middle-Class Intellectuals in the Interwar Period*, in Rudy Koshar, *Splintered Classes. Politics and the Lower Middle Classes in Interwar Europe*, New York & London, Holmes & Meier, 1990, p. 165.

³¹ *Ibidem*, p. 169.

³² *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 28, 871.4061/3, May 31, 1930.

15 to 20 cents for the balcony seats, 7 to 10 cents for the cheaper seats³³. Comparing these prices to working class wages, which ranged from 800 lei per month for a cook to 12,000 to 58,400 lei for drillers, or some middle class members' wages, which ranged from a high of 17,000 lei for a professor to low of 8,500 lei for a teacher, the popularity of the movies was explainable. Nonetheless, the urban population might have had an easier access due to proximity, the ratio of income to price, and the level of education. To take an example, Anastase Nasta saw one of his first movies in 1927, when he came for the first time in Bucharest from a remote village from Dobrogea:

“In the afternoon, I wandered on Calea Griviței up to the crossroad with Buzești Street: hotels, small buildings, with noisy commercials, and the movie theaters Marna [one of the largest theaters in Bucharest with 1500 seats] and Buzești. There I watched one of the first movies in my entire life, with Ramon Navarro, a well-known star of that period; I clearly remember his smooth swimming style in a sea bluer than Mediterranean Sea. Eh, he resembled a water nymph, and he made a terrible impression”³⁴.

In 1926 up to 50% of the movies played in Bucharest were American, followed by French films with 20 to 30%, and German movies up to 20%. In 1928, Romania occupied the eighth position globally in consuming American movies and 75 % of the movies shown were American³⁵. Major Hollywood studios like Metro-Goldwin Mayer, Paramount, Warner Brothers, and Twentieth Century Fox had branches and representatives in the country. Numerous newspapers (“Cinema”, “Filmul”, “Rampa”, “Universul”, “Revista Metro-Goldwyn” etc.) promoted movies through advertising, presented daily schedules of movie theaters, and dedicated a significant number of articles to movies and Hollywood stars.

The attendance at *Gold Rush* shown at the “Boulevard Palace” with a capacity of 495 seats seems an example of the success of American movies. The receipts from April 23 were 72,800 lei, the 24th 61,000 lei, 25th, 63,000 lei, on the 26th 35,400 lei, and on the 27th 35,600 lei, making a total of 267,800 lei, out of which 15,000 lei were for advertising expenses³⁶. In another example, the movie theater “Corso”, specializing in sensationals, used to make with such a film a total gross per week of lei 80,000³⁷. Furthermore, in less than three years between 1934 and 1937, four new cinemas opened on Bd. Brătianu in Bucharest and they imported more than

³³ *Records ...*, Reel 7, 871.4061/3A, 1926.

³⁴ Cafeaua trebuie să fie fierbinte și cu caimac (Anastase Nasta, 1912-1996), interview by Zoltan Rostas,; available from http://www.memoria.ro/?id=808&location=view_article&page=3; internet; accessed March 18, 2008.

³⁵ Ion Stanciu, *Relații comerciale româno-americane în perioada interbelică*, in “Revista de Istorie”, tome 34 (nr. 1, January 1981), p. 120.

³⁶ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 7, 871.4061/3A, 1926.

³⁷ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 28, 871.4016/19, May 18, 1938.

400 American movies. In 1938, an American official remarked “the Rumanian public has shown a decided preference for American films”³⁸. However, the introduction of sound movies was slow, having begun only in 1929/1930. It created a momentum for American business because most sound film equipment was American. J. Rives Childs, American representative in Bucharest, broke down sound film equipment based on the provenance: American 22 (13 Western Electric, 5 Moviephone, 3 Biophone, 1 Pacent), German 6, French 2, Austrian 2, Hungarian 1³⁹.

American movies were part of everyday life of Romanians during the interwar period, appealing to Romanians and presenting dreams and new lifestyles. According to Octav Șuluțiu, a Romanian writer, “starting a while ago I go regularly to the cinema. I spent money in order to live 2-3 hours in a dream world, an ideal world, where I would like to be”⁴⁰. The latest cars, household appliances, but also the latest model of beauty, fashion, and hairstyle reached the Romanian public. American comedies, musicals, and sensationals enjoyed great popularity. According to American sources, not all movies were well received or understood by Romanians:

“Romanian taste in movies is much the same as the French, pictures with an historical background or modern dramas with a European setting, while of an entirely different character, apparently sharing first place in popularity with such major productions in the field of comedy-drama as those featuring Douglas Fairbanks and Charles Chaplin. Modern American dramas giving an exaggerated idea of life in the large cities of the United States today, though appearing in large numbers, are neither well understood nor appreciated by the Romanian public. American comedies are preferred above all, though during the past year, two Swedish actors known on the screen as “Pat” and “Patachon” seem to have attained a fair degree of popularity among the Romanian theatre goers”⁴¹.

The journal of the art critic Petre Comarnescu offers telling insights about American movies and their impact: “Ah! The American movies have too much influence and give ideas and ridiculous if not tragic roles to crazy people such as Gina [i.e. his wife]. The feuilletons/serial novels did not exercise such a harmful influence as the movies, especially Hollywood movies. They always uncover fatal women, vamps, ham actors, which befuddle the people who want to be interesting and eager for compliments”⁴². Furthermore, he considered going to movie a bourgeois activity, taking too much from intellectual activities: “I see too many movies, because I have to accompany Gina who hardly reads, and does not think thoroughly. She doesn’t

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Records...*, Reel 28, 871.4061/3, May 31, 1930.

⁴⁰ Octav Șuluțiu, *Jurnal*. Cluj, Editura Dacia, 1975, p. 83.

⁴¹ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 7, 871.4061/3A, 1926.

⁴² Petre Comarnescu, *Jurnal (1931 – 1937)*, Iași, Institutul European, 1994, p. 120.

pretend anymore to be an intellectual and she would rather watch movies like any bourgeois woman”⁴³. However, Comarnescu exaggerates his marital frustrations. Movies, more than any form of entertainment cut across class, gender, regional, and generational divisions. Numerous other journals of the elites as well as King Charles II’s journal detailed the fascination with American movies. The king wrote about the American movies that he saw every night with his consort, Magda Lupescu and his son, Mihai. Comarnescu himself also had numerous other entries about movies he saw and his opinion about them. For example, he disliked *The Connecticut Yankee* with Will Rogers but he was impressed with *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* ⁴⁴.

Petre Comarnescu was also sensitive to changes in the ideal of beauty, fashion, hairstyle brought by American movies: “Gina⁴⁵ colored her hair blonde. She looks like an American movie star, people turned their heads to look at her”⁴⁶ or “Gina in a black taffeta dress, her blonde hair colored violet, with orchids at corsage - she created a stir like a cinema star”⁴⁷. Numerous commercials using imagery dominated by Hollywood stars or scenes covered newspapers pages. Moreover, “Realitatea Ilustrată” launched a contest to find a Romanian beauty that fit the profile of Mae West.

In her journal, the director Jeni Acterian documents American movies’ reception in interwar Romania. Almost each page of her journal has at least one entry about the movies she saw. On 5 November 1937 she “entered at Aro, where was playing an American comedy. Dance, luxury, and music, as the ad said”⁴⁸. On October 1st, 1938 “we went to Carlton, a very good American movie (humor). Big crowd in the movie theater. I saw Mariana Klein, Nistor who desperately mimicked yawning. Actually, I do not understand why it was boring because the movie was very good. Americans have a technique that never fails”⁴⁹. She also carefully recorded the political changes limiting American movies. Before 1940, all movies she saw were American and very few French ones, but starting then, she saw more German movies as a result of new restrictions. In 1940 Romania became Nazi Germany’s ally. Therefore, Nazi Germany started to play a central political, economic, and cultural role in Romania. On 21 December 1940, Jeni Acterian noted “We went to an American movie that I saw 4-5 years ago. Good movies are very rare now that you rather see an old one”⁵⁰. In 1941, the number of American movies was reduced even more. Moreover, in 1942, Ministry of Propaganda - Section Cinema banned an important number of American actors such as Norma Shearer, The Marx brothers, Robert Taylor, Bette Davis, James Cagney, Paul Muni, and James Stewart because they criticized Nazi Germany. This was an indirect restriction against importing and

⁴³ *Ibidem.*, p. 122.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 30, 50.

⁴⁵ Gina Manolescu Strunga, his wife (also Gina Cocea).

⁴⁶ Petre Comarnescu. *Jurnal ...*, p.125.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 123.

⁴⁸ Jeni Acterian, *Jurnalul unei fințe greu de mulțumit, 1932 – 1949*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 183.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 235.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 332.

showing American movies because the banned actors were among the most popular in Romania⁵¹. American literature faced the same types of attacks during the war. For example, an article in “The Bukarest Tageblatt” “attacked the readers of “fashionable novels”:

“This fashion of reading English and American novels, which are not worth even mentioning, has spread among people who have nothing interesting in their lives and are merely attracted by the fact that it is forbidden. English and American is a mixture of superficiality and shallowness, which gives us a sensation of emptiness. It is really a pity to spend precious time reading such nonsense, when German literature offers good and profound works”⁵².

Acterian also read American literature both in English and in French translation: “Muni and Lucica convinced me to take *Gone with the Wind*, Margaret Mitchell. I also read last night 100 pages. [...] In the morning I continued reading the passionate novel...”⁵³. Besides reading American literature, romance novels, and self-help books, numerous conferences that presented different aspects of American life were a daily activity at least in Bucharest and other big cities such as Cluj, Timișoara Iași, and Constanța. They ranged from conferences about the Romanian community in the United States and American culture, feminist activity in the United States, recollections of study or leisure trips in the United States, to M. N. Constantinescu’s set of conferences. M. N. Constantinescu, a mining engineer from Bucharest, after spending several months in the United States, which “made a deep impression upon him”, wanted to talk about his experiences, illustrated with 4,000 feet of film of American industries and scenery⁵⁴. He was definitely not an exception. N. Iorga (1875-1940), a well-known Romanian historian, N. Lupu, member of National Peasants’ Party, Alexandrina Cantacuzino, founder of the feminist movement in Romania, and Petre Comarnescu wrote numerous articles in daily newspapers or literary publications. Vintilă Brătianu spoke with enthusiasm about Henry Ford’s book *My Life and Work*, adding that he already ordered 50 copies in order to share with his subordinates⁵⁵. Thus, Fordism was well known and admired before the opening of Ford’s local branch. It was also common for the Romanian upper class to subscribe to important newspapers such as the *New York Times*. For students or other persons interested in reading the latest news, the American Institute as well as the main libraries in Bucharest and other big cities, would have provided them.

Romanians also adopted the Charleston and jazz, but not without ambivalence. Almost every Romanian memoir of the period mentioned listening to

⁵¹ Bogdan Barbu, *Vin Americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite în România războiului rece, 1945-1971*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 255.

⁵² “Bukarest Tageblatt”, December 12, 1943, p. 1.

⁵³ Jeni Acterian, *Jurnalul unei ființe...*, p. 305-306.

⁵⁴ *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 7, 871.4016/-, April 5, 1921.

⁵⁵ I.G. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. 1, Munchen, Ion-Dumitru Verlag, 1985, p. 173.

jazz on radio or the gramophone, many of them American appliances. Petru Comarnescu also mentioned jazz's success in Balcic, a fashionable seaside resort for intellectuals, Romanian elites and the royal house: "I listened to jazz - hot, which was very successful last summer in Balcic"⁵⁶. I. G. Duca, the son of liberal minister I. Duca and close friend of Princess Ileana, "learned jazz, the trendy dance..."⁵⁷. On 27 November 1926, he also celebrated his coming of age with "a *Charleston Party* in order to be fashionable. The party was compared with an African village party. I invited 10 girls and 9 boys, I impose on them to wear a suit that we thought to be characteristic of the black people in the United States [...] I think that for a long time people were speaking about the party celebrating my 21 years on the devilish rhythms of the transoceanic jazz"⁵⁸.

Newspapers also published articles about jazz, the Charleston, and fox - trot. Both jazz and the Charleston became widely accepted by young people. There were numerous dance clubs, which specialized in Charleston and fox-trot and magazines such as "Saison - Revistă de modă și artă modern", which was full of ads for that kind of places⁵⁹. In the newspapers, one could have also found articles, which presented jazz and Charleston as the manifestation of an inferior culture, accompanied of racial comments as well as "negrophilia imagery". To take an example, in "Dimineața", on 14 February 1927, an article *Against Charleston*, discussed the Charleston's appeal as well as the reasons to ban it: "The Charleston dance should be banned because it is unaesthetic, eccentric, and against social morals"⁶⁰. Furthermore, the Charleston was compared with a disease that "spread" and "contaminated": "[...] This voluntary epilepsy propagated like an epidemic. The Charleston contaminated all social classes, all ages"⁶¹. In a provincial newspaper, the Charleston was also presented as an "immoral black dance that American law used to ban"⁶². Yet, the Charleston became one of the most popular dances. In 1926, the Club of Nonprofessional Dancers from Bucharest hired the jazz band from Alcazar, a very popular club in interwar Bucharest, thus the Charleston became funnier on a trombone that was similar in size to the well-known clock of San Marco. Most important, one could have danced without an annoying crowding in an elegant room, cheered up with Occidental jazz⁶³. To prove its popularity as well as the ways in which jazz was appropriated, "in the period there were numerous Romanian bands that reproduced transoceanic popular refrains"⁶⁴. Among the plethora of announcements, articles spoke also about the atmosphere: "at

⁵⁶ Petre Comarnescu. *Jurnal* ..., p. 126.

⁵⁷ I.G. Duca. *Cronica unui român în veacul XX*, vol. 1, p. 94.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 198.

⁵⁹ Bogdan Barbu, *Vin Americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite în România războiului rece, 1945 – 1971*, p. 282.

⁶⁰ "Dimineața", February 14, 1927, p. 7.

⁶¹ *Ibidem*, p. 7.

⁶² Bogdan Barbu. *Vin Americanii!*..., p. 282.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

Melody one listened to jazz, drank whiskey and July and Jack, and danced in a Yankee atmosphere”⁶⁵.

Both the use of radio and gramophones increased also because of the success of jazz and the Charleston. Their appeal helped Columbia’s sales in Romania. In 19 December 1931, Columbia Graphophone Company opened its local branch in Bucharest, later followed by others in Cluj, Cernăuți, and Timișoara. It sold the records of Columbia, His Masters Voice, and Marconiphone. Its branch in Timișoara used to play songs on the streets for advertising⁶⁶.

Radio was probably the most popular household appliance in the interwar period. Radios were one of the most important means of communication as well as entertainment and news dissemination. *Commerce Reports* detailed the Romanians’ use of American radios as well as who would have been the main buyers:

“Rumania is believed to offer a fair market for the sale of radio sets and equipment among the 3 to 4 million people who dwell in the more thickly inhabited districts. Potential users of radio are generally limited to the urban population, among whom the market for luxury articles is well developed. The trade in radio sets and equipment has been confined largely to Bucharest, the capital commercial and financial center of the country, but the establishment of a local broadcasting station and the gradual elimination of high import duties on radio apparatus and equipment, and the modification of restriction imposed by law on obtaining permits for the installation of receiving sets should stimulate sales of radio equipment considerably in all cities”⁶⁷.

Advertising lured the buyers with the quality of radios, but at the same time, they revealed Romanians’ habit of listening to foreign radio stations and American shows.

The press published also numerous articles about radios, about the models available on the market and their prices. “Finanțe și Industrie” compared radio sales before the winter holidays in 1934 and 1936, commenting that the prices rose for both foreign and Romanian brands up to 25-30% from one year to the other. The most popular brands were Turning, Standard, R.C.A., Lumphon, and Orion. Moreover, the method of payment through monthly installments dominate⁶⁸. The sales of American radios in Romania mounted to \$ 60,000 until 1937, while only in 1938 reached to \$ 60,000. In 1929, 40% of radios imported in Romania came from the United States because of their better quality⁶⁹. In 1937, for example, 28,218 radios worth

⁶⁵ *Ibidem*, p. 283.

⁶⁶ Arhivele Naționale ale României, fond *Directia Generala a Politiei*, Ds. 65/1938 – 1939, May 31, 1938. f. 1.

⁶⁷ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), vol. 140, February 25, 1929, f. 495.

⁶⁸ “Finanțe și Industrie”, January 5, 1936, p. 21.

⁶⁹ AMAE, vol. 140, February 25, 1929, f. 495.

13,860,000 lei were imported from U.S. In 1938 the number decreased to 6,828 valued 2,609,000 lei⁷⁰. Radios as well as other American products reached mainly the urban population, not only because of their prices, but also because of the high cost of taxes and permits that a radio owner had to pay. Each radio had to be stamped and approved by The Direcția Generală a Poștelor, Telefonului și Telegrafului (roughly translated as Romanian Postal Services). The owner had to obtain a special permit as well as to pay an after-tax of 0,625\$ to 1, 75\$ as well as an annual tax⁷¹. In October 1928, the Romanian Postal Services issued 10,074 permits, but the Romanian Police also suggested that unauthorized radios were also a common practice.

Cars remained one of the most, if not the most, important American goods in interwar Romania. Figure 8 demonstrates this domination. It shows the number of cars on the Romanian market as well the number of American cars and their percentage.

	American cars	Percentage	Total number of cars in Romania
1925	3,974	33.89%	11,725
1926	7,825	49.23%	15,895
1927	12,716	58.25%	21,832
1928	19,730	62.71%	31,365
1929	26,836	70.79%	37,901
1930	27,343	70.47%	38,814
1931	26,623	72.12%	36,953
1932	24,274	71.80%	33,904
1933	24,277	72.20%	33,586
1934	25,211	72.90%	34,590
1935	26,620	73.40%	36,286
1936	26,685	72.70%	36,713
1937	28,193	71.45%	39,453
1938	28,850	70.05%	41,180

Figure 3 Cars in Romania (1925-1938)

Source: *Anuarul Statistic al României 1934*. București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1935; *Anuarul Statistic al României 1939 & 1940*. București, M.O. Imprimeria Națională, 1940.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

Country	One automobile for:	Population
United States	5	126.000.000
France	22	42.000.000
England	23	47.000.000
Sweden	41	6.000.000
Switzerland	46	4.000.000
Belgium	51	8.000.000
Holland	57	8.000.000
Germany	68	67.000.000
Italy	109	41.000.000
Czechoslovakia	126	15.000.000
Romania	796 inhabitants	19.000.000

Figure 4 The ratio car to inhabitants during interwar period

Source: *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 34, 871.631/125, June 25, 1936. Other American sources point out that Romania had in 1926 the most cars in South Eastern Europe (16,300), followed by Turkey with 11,222.

Figure 4 sketches the ratio car to inhabitants in Romania compared with several other countries. This chart also confirms the limitations of American consumption in interwar Romania. Despite the cars' undoubted appeal, the desires, and dreams embodied in car advertising or American goods in general, the buying power or the lack of it intervened. Yet car advertising was particularly rich in Romanian newspapers: most of the ads targeted wealthy families, fashionable elite, industrialists, and farmers. They emphasized speed, modernity, progress, and comfort, but also savings in gas consumption and prices, and their look. Ads flaunted superlatives such as "the best ever made", "the safety it brought", "supremacy on the market" of a model or another, or "the value is bigger than the price."

Romanians considered Ford as the most representative car and sales confirmed that. For example, in the first six months of 1935, 1,286 cars were sold in Romania: 449 were manufactured by Ford; in 1937, 562 Ford vehicles were sold compared to Plymouth's 140, Opel's 175, and Mercedes's 99⁷². There was considerable demand for Ford and Chevrolet trucks⁷³. Other brands such as the Buick and Oldsmobile were too expensive compared to their competition. Their selling price was 310.000 lei while other cars had even lower prices that further competed with Ford: "Nash 260.000 lei, Essex 210.000 lei, Dodge 290.000 lei, Pontiac 260.000 lei, Erskine 260,000 lei. These prices are based on a profit of about 20% [...] If we could reduce our prices by 20,000 lei our sales would be materially increased. The rate of

⁷² Statistics from *Motor*, 1935 – 1937.

⁷³ Arhivele Municipiului București (AMB), *Noel S.A.R.*, Ds. 24/1929, April 8, 1929, f. 135.

interest charged to our customers on installment payments is 18%”⁷⁴. In any case, the Romanian market in automobiles increased from 1926 to 1927 by 1076%, 50% more in 1928 than 1927.⁷⁵ Ninety-three percent of agricultural machinery, 90 % of trucks, 85 % of buses, 80 % of tractors, and ambulances were American made. Car related products such as tires, gas, and spare parts were American.

Owning a car came meant acquiring status. However, an American car was not for everybody. It came with other important costs: numerous taxes as well as high maintenance costs. In Romania, owners had to pay 3,000 lei/year (\$18.75) for automotive vehicles weight up to 1,000 kg or 5000 lei (\$31.25) for those weighing from 1,000 to 1,200 Kg, and 10,000 lei (\$62.50) for vehicles weighing more than 1,500 kg (exception, plying for hire, trucks, and tank cars). License and turnover added to the tax burden. Gas prices and spare parts were rather expensive. To take two examples, Cella Delavrancea noted that the reparations for her Lincoln, flat tire and horn cost 3,900 lei, a full tank and high speed liquid another 1,000 lei”⁷⁶. To take another example, I. Vasiliu bought spare parts for his Chevrolet worth 7,500 lei⁷⁷. Therefore, the main buyers were upper and middle class. It seems plausible that the lower middle class, taxi drivers, and wealthy peasants could have access to American cars through the used car market and through monthly installments. Between 1936 and 1940, an investigation in Ploiești and Moreni of 70 families with 2-3 children concluded that there were 3 different income groups – those earning 4,000-5,500 lei, 7,000 to 11,000 lei (semi-skilled workers and clerks), 12,000-15,000 lei (skilled workers and higher grade personnel, highly paid personnel, which were a small minority) – were better off than rural population⁷⁸. In Romanian realities, the third group belongs to the lower middle class along with state employees, clerks, and rural intellectuals (teachers and priests). According to Romanian sales statistics, 75 % of car sales were on credit – out of those only 15% sales were without registration⁷⁹ and only 25 % with payment delivery⁸⁰.

Other products such as telephones, typewriters, pencils, Singer sewing machines, Kodak cameras, toothpaste (Colgate), cosmetics (Elizabeth Arden, Pond’s) were also successful. Occasional entries in journals discuss the ownership of a Kodak camera for Jeni Acterian, and an Underwood typewriter for Virgil Gheorghiu, Flit for Cella Delavrancea, or Elizabeth Arden cosmetics for Magda Lupescu. In 1930, Romania imported 1,359 American typewriters, but only 922 American typewriters in

⁷⁴ *Ibidem*, f. 140.

⁷⁵ Ion Stanciu, *Relații comerciale româno-americane în perioada interbelică*, in “Revista de Istorie”, tomul 34, nr. 1, ianuarie 1981, p. 123.

⁷⁶ Cella Delavrancea, *Scrisori către Filip Lahovary*, București, Editura Jurnalul literar, 1998, p. 147.

⁷⁷ AMB, *Noel S.A.R.*, Ds. 16/1928, December 30, 1929, f. 5.

⁷⁸ *Romanian News Survey*, May 5, 1944, 1, in *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940*, Reel 39.

⁷⁹ During the interwar period, the Romanian state required the registration of sales on credit in a special registry book opened with a high court. The registration was mandatory if the individuals would not show enough proof of stable or sufficient income.

⁸⁰ From the Collections of Ford Motor Co. Archives - Ford Museum and Greenfield Village, Dearbon (MI), Acc. 1790, Box 24.

1937. An article in “Finanțe și Industrie” on 19 January 1936 discussed the lack of typewriters on the market and their high prices:

“Most of the companies which supply the Romanian market, such as Ivanovici (Remington), Illes (Underwood), A.E.G. (Olimpia) continued to make efforts in order to satisfy consumers’ demand. It is also quite interesting that the lack of new models provokes also an increase in old models’ demand. These typewriters, which one could find in important quantities, are also missing today. Furthermore, as most of the typewriters are from the United States, importers have to pay additional taxes as well as an ad-valorem tax of 12%, authorizations of import, plus the exchange rate between dollar and lei”⁸¹.

Household appliances had a slower rate of acceptance in interwar Romania than other American products. Some of the recent literature suggests that leisure appliances and goods in general had higher rates of acceptance than household goods not only because of the price, but also because of low preoccupation and value placed on women’s time⁸². In addition, there were no real alternatives to cars or radios; however there were alternatives to household work, hiring servants. For example, in 1926 only 13 refrigerators were sold at a total price of \$ 2,532, while in 1928, 268 refrigerators were sold at a total price of \$ 51,825. The prices were an important concern, especially for American products because of the exchange rate between the dollar and leu and taxes on imports. The most important providers were Leonida & Co, Sarmat, Electrogaz, and Standard. On 12 April 1936, an article in “Finanțe și Industrie” provided an overview of the main suppliers of refrigerators:

“The last winter was unusually warm, thus in the main cities it was impossible to create ice deposits. One can already feel this shortcoming. However, one of the outcomes of this shortcoming is that there is more demand for electrical refrigerators, both for industrial and commercial purposes. The companies Leonida & Co., representative of Frigidaire, Columbia who sells *Norge* refrigerators, Brown Boveri who sells refrigerators with the same name, Dan, and Ottofrigor, brought significant quantities of electrical refrigerators [...]”⁸³.

⁸¹ “Finanțe și Industrie”, January 19, 1936, p. 72.

⁸² Sue Bowden and Avner Offer, *The Technological Revolution that Never Was. Gender, Class, and the Dufussion of Household Appliances in Interwar England*, in Victora de Grazia, Ellen Furlough (editors), *The Sex of Things. Gender and Consumption in Historical Perspective*, Berkley, University of California Press, 1996, p. 244-246.

⁸³ “Finanțe și Industrie”, April 12, 1936, p. 453.

There was a diversity of stoves and other appliances necessary for household. The prices ranged from 3.500 lei to 12.000 lei. They also promised important savings, as a petroleum stove consumed only 4 liters weekly for a family with 6-7 members. The American way of life, or what Romanians perceived as American, influenced not only the kitchen design and mechanization of housework, but also cooking and serving meals. American cookbooks and new restaurants appeared.

In 1931, “Viitorul” launched a series of articles discussing *bufetul automat*, something akin to contemporary fast-food. The article maintained that places such as *bufetul automat* helped young people to identify themselves as American. Moreover, it raised the problem of modernity and catching-up with the Western world. Consuming American products was a way to refashion one’s identity. It seems that consuming American and acting American was an acceptable alternative. Yet, the article questioned the American lifestyle, placing it in opposition to genuine Romanian cookery”, which reflected also the fears of a different civilization. New lifestyles and identities reflected a generational divide in addition to the common urban - rural divide:

“Lately our capital passes a hurried automatization, at least regarding cooking. The tradition of tasteful and copious food, for which you stood at least three hours before you stand up and which you bedabble with red wine, ten years old or more-, tradition which, if we believe the Moldovian writers, is a kind of genuine Romanian cookery heritage, - it seems to agonize, replaced by the hotdog, eaten at an angle of a table, standing, between a fat gentleman who is fighting with a beer and a high school pupil, **whom he believes is American, because he is drinking an ice cream soda**. These places which determined and maintain this agony become numerous day by day [...] It is like a new *way toward the west* [...]”⁸⁴.

The *automat*’s architecture also raised objections: “colorful, it wants to imitate the form with towers and turrets of a medieval castle, in the window of a suburbs’ sweet-shop. Naughty, because this little monstrosity intermingles under an edifice, which, without being an art monument, not even an important architectural building [i.e. Cercul Militar], represents one of the few points of reference in this town. [...]”⁸⁵.

In the end, the existence of American goods on the market did not guarantee access for everybody. Yet, beside regular sales in the department stores, the market for used goods was an alternative. “Used items could offer an indirect entry to consumer culture, stretch a tight budget to supply comforts not otherwise available,

⁸⁴ “Viitorul”, May 17, 1931, p. 1.

⁸⁵ *Ibidem*.

provide both investment and use value, and enhance wage-earning possibilities”⁸⁶. Although primary sources are limited, there are several images, classified ads in newspapers, and advertising to suggest the existence of a used goods market and its widespread use. To take an example, in May 1919, an announcement in “Universul” advertised a used Underwood typewriter for 1,300 lei. In November 1929, Tr. Macedon bought a used car – a Chevrolet from Noel S.A.R. for 70,000 lei, which represented less than one third of the price of a new car⁸⁷.

Conclusions

This study has established the increasing presence of American consumer goods in Romania. It has also suggested some contradictions within Romanian realities that might have affected the way Romanians consumed American manufactured goods. As mentioned before, Romania was mainly a rural country. Studying everyday life among the peasantry is rather difficult because of limited sources. A general understanding however suggests that, with the exception of few well-to-do peasants, the majority had a low standard of living. For example, in 1940, Dr. D.G. Georgescu published a survey based on data collected in 59 villages on 265 families (1440 persons), which argued that malnutrition was a problem.⁸⁸ Peasants’ income is also a matter of debate, but because most owned smallholdings, some of them supplemented their earnings. By studying workers’ wages and monthly income, it is immediately apparent that they could have not afforded most of the American products. There are distinctions to be made among workers also as their income varied greatly. Movies, dance, small goods such as soaps and razors blades might have been part of their universe while cars and household appliances were difficult to acquire.

Skilled Laborers	
Industry	Per Day
Textile	33-120
Transportation and Storage	48
Mining	55-149
Timber and Furniture	56-128
Clothing	64-125
Building	72-168
Metallurgical	80-198
Chemical	83-162
Leather, Fur	96-176
Commercial Enterprises	50-110

⁸⁶ Susan Porter Benson, *What Goes ‘Round Comes ‘Round. Secondhand Clothing, Furniture, and Tools in Working-Class Lives in the Interwar United States*, in “Journal of Women’s History”, vol. 19 (no. 1, Spring 2007), p. 17.

⁸⁷ AMB, Noel S.A.R., Ds. 16/1928, November 12, 1929, f. 10.

⁸⁸ D.G. Georgescu, *L’alimentation de la population rurale en Roumanie*, București, Editura Fundației Regale Carol II, 1940, p. 12.

Industry	Skilled Laborers		Unskilled Laborers	
	Per Day	Per Week	Per Month	Per Day
Textile	26-44			
Clothing	32			
Mining	35-113			31-77
Food	38	300-650		20
Lumber and Furniture	40-104			30-40
Metallurgical	72-138			56-72
Chemical	73-104			42-66
Commercial Enterprises	40-50		400-800	

Industry	Apprentices		Messengers
	Per Day	Per Week	Per Day
Textile	15-35		
Mining	22-40		47-64
Commercial Enterprises		25-50	

Figure 5, 6, 7 Workers' Wages (1933-1935)

Source: *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Romania, 1910 – 1940, Reel 29.*

Looking at these statistics, income and buying power, access to American goods, literacy and access to information, and changes in the perceptions of living standards, informed and imposed further limitations on American – style consumption. In 1938, there were 716 millionaires, 70,259 persons with an annual income over 100,000 lei, and 304,400 with an income between 20,000 and 40,000 lei yearly. The urban, upper and middle class were thus the target and main consumers of American products. In their attempt to maintain status and to create distinctions between them and the workers as well as to emulate new values, the middle class fueled consumption. Most of the advertising targeted the upper and middle classes, thus ads reflected their own system of beliefs. In the end, taste, simple desire and appeal, concerns with modernity and a new type of household, could also explain consumption.

In many ways, the American goods discussed above demonstrated the complexities of American - style consumption in interwar Romania. Although transnational advertising reached a significant number of the consumers, a significant part of the population remained marginal for American consumption. Nonetheless, the cultural influence went in two different directions. American goods reflected acceptance, adaptation, negotiation, and fascination, but also resistance on cultural grounds. American consumption also embodied “cultural anxieties”. Romanians

shopped for American products in their pursuit of modernity, novelty, status, and identity. They used American products to reinforce their social position. Moreover, status concerns and social control fueled American consumption. At the same time, mundane issues such as taste, desires, and the perceived quality of the products increased consumption. It is also clear that the state policy played a crucial role in regulating imports of foreign goods and the consumption of American goods. The state's interest in promoting national industry emphasized buying "Romanian". Preoccupied with the balance of trade and the exchange rate, the Romanian state discouraged foreign imports, yet it allowed multinational corporations to open local branches under "national" labels. In the end, this study has demonstrated that even though the values and the images associated with the United States were transnational, the Romanian context; that is, class barriers and the national interest as defined by the state limited the spread of American-style consumption.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

„VESTEA” DESPRE ÎNCORONAREA REGELUI FERDINAND ȘI A REGINEI MARIA LA ALBA IULIA

THE NEWSPAPER “VESTEA” ON THE CORONATION OF KING FERDINAND AND QUEEN MARIE IN ALBA IULIA

Ionela Simona Mircea*

Abstract

The several dozen articles from the “Vestea” newspaper (which appeared in Alba Iulia) increase the number of known facts regarding the coronation of King Ferdinand I and Queen Marie as sovereigns of Greater Romania through the information about the state of mind of the Alba Iulia city on the eve of such an important event. The information is diverse and also concerns aspects connected to local urban planning and the local institutions and personalities involved in the preparation of the festivities.

“Vestea” began to publish articles about the coronation several months before the event was due, in order to inform the locals about it. At first, the information, grouped into a few columns, had a general character, but it became more detailed as time went by and the event grew closer; some of the news were taken from the central press, while some were re-written. There are also numerous articles which comprise information regarding the measures taken by the local decisional factors for the preparation of the event and that of the city, the embellishment of Alba Iulia, the completion of some construction and restoration works, as in the case of the Coronation Church and the Union Hall respectively, the ensuring of the guests’ accommodation and protection. Some articles provide strictly technical information, on days and hours, about the program or the guests, while others describe the Romanians’ emotional, expectant state of mind. In most of the cases, the articles - critical or not towards the state of things observed in the territory - also had the role of mobilizing and solidarising the community in face of such an event.

Keywords: coronation, press, Alba Iulia, king Ferdinand I, the Coronation Cathedral

Marea Unire a oferit românilor o nouă viață, într-un nou cadru administrativ, politic, economic și cultural, fiind înlăturate barierele jugului străin și asigurate posibilități și oportunități sporite de dezvoltare a României.

Regele s-a implicat personal în toate actele legate de unire, a primit delegațiile din provinciile istorice, a purtat discuții și a formulat sugestii care au stat la baza unor decizii, a recunoscut actele de unire adoptate la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia și, împreună cu regina Maria, a susținut politica diplomatică pentru recunoașterea internațională a Unirii în cadrul Conferinței de pace de la Paris¹. Pentru a întări actele de unire a întreprins călătorii în provinciile românești incluse în

* Muzeograf. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

¹ Ion Mamina, *Regalitatea în România (1866 – 1947)*, București, Editura Compania, 2004, p. 140.

România Mare, în 1919 (între 22 mai și 1 iunie) străbătând Transilvania², iar în 1922 (între 16 – 19 mai și 20 – 25 mai) străbătând Bucovina și Basarabia. Unirea teritorială și politică era înfăptuită, recunoscută în plan extern, iar suveranii, prin călătoriile întreprinse, luaseră contact cu teritoriile românești unite cu Vechiul Regat și cu locuitorii acestora. Unirea instituțională, uniformizarea legislativă, reformarea întregii societăți românești reprezentau o necesitate în noul context. După o perioadă mai dificilă, datorată retragerii trupelor ocupanților străini și jafului care a însoțit retragerea, urmărindu-se practic reducerea treptată a decalajului economic al României Mari față de țările avansate ale Europei, au fost inițiate reforme pentru uniformizarea și eficientizarea noii legislații și a instituțiilor statului român în funcție de noile nevoi ale țării³.

Mai era nevoie și de un simbol pentru România reunificată pentru prima oară după patru secole, o ceremonie de încoronare, mediatizată, care să marcheze unirea tuturor teritoriilor românești sub sceptrul lui Ferdinand I cel Loial și al Mariei cea Mare, o ceremonie care să aducă țării prestigiu internațional, care să arate Europei și țării, printr-un anume fast, o monarhie puternică și, mai ales, credibilă⁴.

Odată luată această decizie, este ales orașul pentru încoronare, e stabilită data desfășurării evenimentului, sunt aleși oamenii care să pregătească totul până la cele mai mici amănunte. Orașul Alba Iulia, situat în inima Transilvaniei, a fost ales ca loc al încoronării suveranilor României Mari pentru că acolo, la 1600, Mihai Viteazul proclamase, cel dintâi, unirea Țării Românești, a Moldovei și a Transilvaniei, care au format o țară românească mare până la 1601⁵. După disputele politice dintre liderii partidelor politice, care doreau întâietate în organizarea evenimentului, încoronarea, stabilită inițial să se desfășoare în 1921, este amânată pentru 15-17 octombrie 1922⁶. Pregătirile începute din 1920 s-au derulat, așadar, pe parcursul a doi ani.

Multe informații interesante despre încoronare se găsesc în presa timpului, unele cunoscute, altele nu. În acest studiu încercăm să oferim câteva dintre informațiile pe care „Vestea”, un ziar local albaiulian le oferea albaiulienilor de atunci, pregătindu-i pentru eveniment. Multe articole comunică date preluate din presa centrală, altele aduc informații strict locale privind organizarea și măsurile luate în acest sens de factorii decizionali locali, în colaborare cu cei veniți de la București sau din alte părți ale țării. Unele articole oferă informații strict tehnice, altele prezintă și întrețin o anume stare emoțională, de așteptare. În majoritatea cazurilor, articolele din „Vestea”, critice sau nu față de stările de lucruri constatate în teritoriu, dovedesc un

² Ruta a fost: Brașov – Oradea – Carei - Baia Mare – Bistrița – Cluj –Turda – Apuseni (Câmpeni – Tebea – Abrud) – Alba Iulia – Blaj – Sibiu – Făgăraș.

³ Până la mijlocul secolului al XIX-lea Vechiul Regat a rămas sub tutela otomană, iar mentalitatea orientală, letargia și fatalismul oamenilor, plăcerile, senzualitatea, corupția claselor superioare nu au fost complet eradicate. Dincolo de Carpați, Transilvania și Bucovina, eliberate de sub dominația turcească de către austrieci din veacurile XVII – XVIII și așezate sub tutela directă a Vienei, au beneficiat de o occidentalizare nu doar a moravurilor, dar și în planul afacerilor. De aici discrepanțele care nășteau unele probleme ce se cereau rezolvate. (Vezi Guy Gauthier, *Missy regina României*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 264).

⁴ G. Gauthier, *op. cit.*, p. 268.

⁵ Uciderea voievodului și interesele străine au dus, din păcate, la destrămarea acesteia.

⁶ În 15 octombrie 1922, la Alba Iulia și, în 16-17 octombrie 1922, la București.

caracter mobilizator pentru comunitate, de solidarizare, de unire a tuturor forțelor pentru ca Alba Iulia să se ridice la nivelul cerut de un asemenea eveniment. Multe dintre articole sunt semnate de Ioan Teculescu, protopop de Alba Iulia, unul dintre cei mai însuflețiți luptători și apărători ai cauzei românismului în zonă.

În articolul *Încoronarea* din ziarul „Vestea” din 30 septembrie 1922, pe prima pagină se sublinia importanța acestui eveniment precizându-se că: „Încoronarea se va face la 15 octombrie. Să fie un praznic luminat. Să alergăm toți din toate părțile să fim de față în ziua aceasta, căci așa o zi sfântă n'a mai avut poporul nostru. [...] Ziua aceasta încoronează eforturile milenare ale unui popor întreg. În ziua aceasta se încoronează puterea de viață a poporului acesta. Ziua aceasta dovedește că suferințele se răsplătesc și că cel bun și drept nu are se desmereze. Ziua acesta este triumful dreptății și adevărului. Blestămat să fie cel ce cutează ca din ziua aceasta, cea mai sfântă zi de serbătoare a neamului nostru, să facă o zi de neunire, de ceartă și zădărnici. Blestămat să fie cel ce cutează ca din ziua aceasta să facă o zi politică”.

După Marea Unire, prestigiul micului oraș de pe Mureș a crescut datorită evenimentelor care i-au marcat existența și care au avut o importanță capitală pentru istoria românilor. În ciuda acestui fapt, totuși, orașul nu a reușit să se ridice la un nivel economic și urbanistic corespunzător rolului său de simbol în istoria României, pe de o parte, datorită insuficienței fondurilor publice alocate în acest sens, pe de alta, datorită disfuncționalităților în aprobarea bugetelor locale și a lipsei de interes din partea autorităților timpului în conceperea și respectarea unui plan urbanistic de dezvoltare și de sistematizare a orașului⁷. La toate acestea s-a adăugat și folosirea nejudicioasă de către factorii locali de decizie a puținelor fonduri bănești intrate în bugetul local.

Într-un amplu articol intitulat *Unde se va face încoronarea?* din „Vestea” se precizează că de fapt, „[...] încoronarea se va face în cetatea lui Mihai Viteazul și nicidecum în Alba Iulia oraș” care „tot vechiu a rămas”, care are casele „vechi și pripite, forțate la iuțală pentru o tencuială și o văruială nouă ce nu ajung a ne mândri streinilor, în vreme ce mormanele de gunoi au fost lăsate și în ziua sfințirii bisericii să ne dea tristul aspect de dezinteres față de curățenie. [...] Curentul electric, asemenea e la bunul plac al întâmplării să fie, să nu fie. Chiar în seara de priveghere lumina noastră electrică ne'a lăsat în baltă”⁸. Semnatarul articolului concluzionează că: „Nu e de ajuns să știm aranjă numai banchete, e necesar ca să îngrijim de curățenie, măcar până suntem treji, înainte de banchet, altcum aspectul orașului nostru cu gunoaiele și canalizările sale, ne face de răs lumei și străinilor care vor lua parte la încoronare”⁹.

După o primă prezentare a programului încoronării, în ziarul „Vestea” din 23 septembrie 1922, în articolul *Sărbătoarea neamului. Pregătirile și programul festivităților Încoronării Suveranilor. Solemnitatea dela Alba Iulia și serbările din București*, urmează *Programul definitiv al serbărilor încoronării Suveranilor. La Alba Iulia*, în ziarul „Vestea” din 10 octombrie 1922.

⁷ Un asemenea plan a fost elaborat abia în 1929.

⁸ „Vestea”, Alba Iulia, 10 octombrie 1922, p. 1-2.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

În primul articol se precizează că o „Comisiune specială care a lucrat sub prezidenția Dlui prim-ministru a stabilit definitiv programul festivităților cari vor avea loc cu prilejul încoronării Suveranilor în zilele de 15, 16 și 17 Octomvrie a.c.”¹⁰, fiind prezentate succint evenimentele.

„Vestea” anunță că în ziua de 15 octombrie 1922 regele și regina, împreună cu familia regală și capetele încoronate din străinătate, vor sosi la Alba Iulia. Este prezentat programul zilei. Aflăm astfel că suveranii și familia regală vor fi primiți la gară de către membrii guvernului, misiunile străine, foști prim-miniștri, președinții Corpurilor legiuitoare cu soțiile și reprezentanții autorităților, că onorurile militare vor fi date de o companie de onoare cu muzică și drapel și că, dimineața, la ora 10, oficialitățile și invitații vor pleca spre catedrala din Alba Iulia spre a primi acolo pe suverani, urmând ca după 10 minute să pornească din gară spre catedrală și cortegiul regal. Regele și regina vor fi întâmpinați la catedrală de corpul diplomatic străin, principii, membri ai guvernului și alți invitați, în număr de peste 300 câți vor încăpea în biserică. Serviciul divin în catedrală va fi oficiat de Mitropolitul Primat dr. Miron Cristea, înconjurat de toți înalții prelați ai țării, mitropoliți și episcopi. Apoi, în fața incintei catedralei, de sub baldachin, regele va citi proclamația către popor care va fi prezentată ulterior și în cele patru puncte cardinale ale orașului Alba Iulia de către persoanele desemnate în acest scop. După citirea proclamației regele se va întoarce în catedrală spre a depune insignele regale și apoi va merge în apartamentele construite lângă catedrală, așteptând ca invitații să treacă în Sala Unirii. Întâmpinați de invitați, în Sala Unirii, regele și regina se vor întreține cu cei prezenți. În sala de banchet împreună cu monarhii vor lua masa cei care au asistat la serviciul divin din catedrală, ceilalți parlamentari urmând să ia masa în oraș. Între orele 14 și jumătate și 17 era stabilită trecerea în revistă a armatei și defilarea, după care regele și regina, principii, suita, membrii guvernului și misiunile străine părăsesc Alba Iulia și pleacă spre București.

În dimineața de 16 octombrie în gara Mogoșoaia se va forma cortegiul încoronării pentru intrarea triumfală în capitală în ordinea următoare: drapelele tuturor regimentelor, regele călare, înconjurat de principele moștenitor Carol, principele Nicolae, capetele încoronate care vor asista la serbările încoronării, misiunile streine, corpul diplomatic, ofițerii superiori și suita regelui. Vor urma regina și principesele în trăsurile de gală și celelalte principese în trăsurile la Daumont. Cortegiul va fi încheiat de Regimentul de Escortă. La mitropolie, urma să fie oficiat serviciul divin, după slujbă regele și regina urmând să meargă la statuia lui Mihai Viteazul, de unde vor asista la defilarea cortegiului istoric și etnografic care va dura până la ora 14. După amiază era preconizat un prânz de gală la Palat, în timp ce orchestre militare și coruri vor cânta în piețele publice ale capitalei. La Arenele Romane suveranii vor primi omagiul celor 10000 de primari din întreg cuprinsul României. Erau anunțate concerte. Parcul Carol găzduia la ora 12 și ospățul primarilor, toate aleile principale urmând a fi acoperite cu scânduri și ocupate cu

¹⁰ „Vestea”, Alba Iulia, 23 septembrie 1922.

mese. Pentru seara zilei de 16 octombrie 1922 era anunțată o recepție la Palatul Regal, precum și reprezentații teatrale și concerte simfonice.

La serbări erau așteptați generalul Franchet d'Esperay, un fiu al regelui Angliei, Duce de Genova în Italia, Suveranii Iugoslaviei, Diadocul Greciei și Principesa Elisabeta¹¹.

Dacă prima informare a avut un caracter mai general, cea de-a doua oferă informații ceva mai amănunțite în *Programul definitiv al serbărilor încoronării Suveranilor. La Alba Iulia*, pe zile și ore. Aflăm că în prima zi, la 15 octombrie 1922, la orele 9 și 15 minute, are loc „descinderea din trenul regal a M.M.L.L. Regele și Regina, A.A.L.L.R.R. Principele și Principesa moștenitori și a Familiei Regale”. În gara din Alba Iulia se vor afla președintele Consiliului de miniștri, președinții Corpurilor Legiuitoare și generali. Familia regală va fi întâmpinată de primarul orașului cu pâine și cu sare. Oficialitățile, președintele Consiliului de miniștri și președinții Corpurilor Legiuitoare vor pleca în automobile la Biserica de încoronare din Alba Iulia înainte de plecarea regelui și a reginei. La ora 9 și jumătate va pleca și cortegiul regal format din „două plutoane din Regimentul de Escortă Regală, Mareșalul curții, M.M.L.L. Regele și Regina în trăsură de gală escortată de domnii ofițeri generali, Principele și Principesa moștenitori, două plutoane din Regimentul de roșiori”. La sosirea cortegiului la Biserica de încoronare, persoanele indicate se vor afla în biserică la locurile indicate în plan. Președintele consiliului și președinții Corpurilor Legiuitoare vor aștepta pe rege și pe regină în pridvorul bisericii, iar Mitropolitul Primat îi va întâmpina la intrarea bisericii în care se va oficia serviciul divin. La ieșirea din biserică, întreg alaiul, regele și regina, însoțiți de înaltul cler și urmați de principele și principesa moștenitori, de întreaga familie regală, de principii străini, capii de misiuni, președintele Consiliului de miniștri, președinții Corpurilor Legiuitoare și de persoanele care au asistat la serviciul religios, vor merge către baldachinul așezat în fața clopotniței unde, după ce suveranii se așază, se va face încoronarea, patru crainici urmând să citească *Proclamațiunea regelui către popor*. „Parlamentarii și invitații, cari în timpul serviciului vor sta în aripa stângă a colonadelor (M) vor eși în fața clopotniței și vor lua loc în tribuna (B) din aceeași parte, iar invitații din biserică vor lua loc în cealaltă tribună în fața clopotniței”; regele și regina, după terminarea serviciului divin, vor merge la apartamentele regale, unde „depun coroanele”. La ora 12 era stabilit un dejun în Sala Unirii și în sala Teatrului a persoanelor invitate, precum și ospățul poporului. „Vestea” preciza că la „orele 14.30 M.S. Regele va trece trupele în revistă însoțit de M. S. Regina îmbrăcată în uniformă de roșiori, A.A.L.L.R.R. Principele și Principesa Moștenitori, urmați de A.A.L.L.R.R. Principii români și străini, precum și de militarii, capii de misiuni și de atașatii militari străini călări. După aceea, M.S. Regele va primi defilarea în fața tribunelor, în care vor lua loc persoanele oficiale”. După defilare, în seara zilei de 15 octombrie, trenul regal pleacă la București. Principii străini, misiunile străine, miniștrii, detașamentele militare, invitații vor părăsi Alba Iulia după plecarea trenului regal și vor sosi la București înaintea acestui tren, conform itinerariului stabilit.

¹¹ *Informațiuni*, în „Vestea”, Alba Iulia, 23 septembrie 1922, p. 3.

În ziua de 16 octombrie 1922, la București, festivitățile continuă, începând cu ora 10 când, în gara Mogoșoaia, regele și regina, principele și principesa moștenitori și întreaga familie regală sunt întâmpinați de mulțime. Timp de 15 minute se formează cortegiul regal, care, la orele 10 și 15 minute, pleacă de la gara Mogoșoaia la Mitropolia capitalei. „Cortegiul va fi format din: un escadron din escorta regală, drapele, M.S. Regele, A.S.R. Principele Moștenitor, A.S.R. Principele Nicolae, Principii streini, capii militari ai misiunilor streine, generalii toți călări, M.S. Regina, A.S.R. Principesa Moștenitoare, Familia regală, Principesele streine în trăsurile de gală. Două plutoane de escortă regală”. La ora 12 jumătate era stabilită sosirea la Mitropolie a regelui și a reginei, însoțiți de familie și invitații din cortegiul regal, unde sunt întâmpinați de întreg guvernul, de miniștrii străini, președinții și vicepreședinții Senatului și Camerei și de birourile acestora, de secretarii generali, înalți funcționari ai statului. Mitropolitul Primat îi întâmpină pe suverani la intrarea în biserică. La ora 13 și un sfert urma să se formeze cortegiul în aceeași ordine ca la sosire și să se deplaseze la statuia lui Mihai Viteazul unde urma să se desfășoare, o oră mai târziu, defilarea cortegiului istoric, etnografic și al primarilor din întreaga țară. Pentru ora 20 fusese stabilit un dineu de gală la Palat.

În ziua de 17 octombrie fuseseră stabilite la Palat, conform protocolului regal, la ora 10, o recepție a misiunilor streine, la ora 11, o recepție a Corpului Diplomatic, iar la ora 17, o recepție a Corpurilor Constituite. La ora 13 regele și regina urmau să primească, la Arenele Romane, omagiul primarilor. Ziua urma să se încheie cu o reprezentație de gală la Teatrul Național, începând la ora 21¹².

Pentru a asigura o prezență cât mai mare la festivitățile încoronării de la Alba Iulia și pentru a permite doritorilor din toată țara să participe au fost introduse trenuri suplimentare pe ruta București – Alba-Iulia – București. Ziarul „Vestea” își informează cititorii în legătură cu acest aspect. „Pentru transporturile ce se vor face la Alba Iulia și înapoi, cu ocazia încoronării, direcțiunea C.F.R. va pune în circulație 14 trenuri speciale de la București la Alba Iulia și 12 trenuri speciale de la Alba Iulia la București, după cum urmează: La 13 octombrie va pleca din București un tren special la 8.50 care va ajunge în Alba Iulia la 23,05. La 14 octombrie vor pleca următoarele trenuri: la 5,50 din București și vor ajunge la 21,40 în Alba Iulia, apoi vor mai pleca la orele 9,30; 10; 10,10; 10,50; 11,40; 12,20; 14,00; 15,00; 16,00; 16,40; 17,50; 18 și vor ajunge la 22,20; 22,55; 23; 0,45; 1,35; 2,15; 3,50; 4,50; 5,30; 7,41; 6,50. Din Alba Iulia vor pleca în ziua de 15 octombrie la oarele 16,15; 16,50; 17,25; 18; 18,35; 19,10; 19,45; 20,20; 20,35; 21,30; 22,05; 22,40 și vor sosi în București la oarele 4,25; 5; 5,35; 6; 6,10; 6,45; 7,20; 8,30; 8,05; 9,40 și 10,50. La ducere toate aceste trenuri vor pleca din diferite gări din jurul capitalei și vor fi îndrumate prin Ploiești-Triaj, Predeal și Coșelariu-Triaj. La înapoiere vor fi îndrumate pe aceeași cale în stația Mogoșoaia. Itinerariul acesta este provizoriu, fiind susceptibil de schimbări, după împrejurări”¹³.

¹² Programul definitiv al serbărilor încoronării Suveranilor. La Alba Iulia, în „Vestea”, Alba Iulia, 10 octombrie 1922, p. 1.

¹³ Trenuri speciale pentru încoronare, în „Vestea”, Alba Iulia, 7 octombrie 1922, p. 2.

Din acest ziar local aflăm că la București, cu ocazia încoronării, vor participa „109 țărani din Munții Apuseni îmbrăcați în costume caracteristice de pe timpul lui Avram Iancu și echipați cu armament de pe acel timp”¹⁴.

„Vestea” anunță că au fost chemați deja telegrafic la București prefectul județului, dr. Camil Velican, primarul orașului, dr. Aurel Sava, și șeful poliției, George Bariț, pentru discutarea problemelor privind organizarea evenimentului¹⁵. La întoarcere, primarul Aurel Sava, printr-o ordonanță în 7 puncte publicată de ziarul albaulian, solicită ajutorul albaulienilor pentru cazarea oaspeților, pentru cosmetizarea orașului, a străzilor, a caselor, care vor fi decorate cu portretele suveranilor României Mari și cu drapelele naționale („colorile să fie așezate paralel cu ruda în ordinea următoare: lângă rudă albastru, la mijloc galben, și la urmă roșu”), anunțând, de asemenea, că în biserici, în ziua încoronării, se va citi o pastorală a mitropoliților, iar în școli se vor ține cuvântări ocazionale, zilele încoronării fiind zile de mare sărbătoare, când magazinele, școlile, prăvăliile, fabricile, atelierele nu lucrează¹⁶.

Încă din 25 septembrie 1922 sosește în Alba Iulia, „pentru pregătirea serbărilor încoronării, d-nul Bianu, în calitate de Inspector general al siguranței din Ardeal”¹⁷. Câteva zile mai târziu ajunge în Alba Iulia și Romulus Voinescu, directorul general al siguranței statului. În biroul special de siguranță, constituit pentru asigurarea celor mai potrivite măsuri de pază pe parcursul festivităților de încoronare, au fost numiți d-nii: Bianu (inspector general al siguranței din Transilvania), Ovidiu Gritta (prefectul poliției din Arad), Ștefan Bungețianu (inspectorul siguranței din Banat), Ștefănescu (prefect în Timișoara), Rău (subinspector de siguranță), Sava (șeful siguranței locale).

Tuturor celor care doreau să participe la eveniment li se aduce la cunoștință, și în paginile ziarului „Vestea”, faptul că trebuiau să aibă asupra lor actele de identitate pentru a putea intra în oraș, măsura fiind printre primele luate de biroul general de siguranță nou constituit¹⁸.

La Alba Iulia era așteptată mulțime multă, invitați de seamă și popor, atât la sfințirea Bisericii de încoronare, cât, mai ales, la încoronarea suveranilor României Mari. Erau anunțați „35 de episcopi, 400 parlamentari, 1000 de primari și toți atașații streini”. În ziua de 8 octombrie, la sfințirea bisericii de încoronare, serviciul religios urma să fie oficiat de Mitropolitul Ardealului, dr. Nicolae Bălan, asistat de patru episcopi și un cor compus din 80 de persoane, accesul publicului în cetate fiind permis numai cu bilete de intrare eliberate de către biroul special de siguranță.

Încă din 26 septembrie „Vestea” anunța finalizarea unor lucrări la biserica de încoronare. „Măine, Miercuri, în 27 sept[embrie] se termină lucrările de pictură în biserica încoronării, rămânând până la data de 15 oct[ombrie] să se isprăvească edificiul ce se pregătește în parcul cetății înaintea sălii unirii, din scânduri, unde vor

¹⁴ *Informațiuni*, în „Vestea”, Alba Iulia, 25 septembrie 1922, p. 3.

¹⁵ *Vestea*, Alba Iulia, 30 septembrie 1922, p. 3.

¹⁶ *Vestea*, Alba Iulia, 7 octombrie 1922, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

lua masa înalții oaspeți care nu vor încape în sala unirii, precum și alte lucruri de curățenie”¹⁹.

La 30 septembrie „Vestea” publică știrea conform căreia lucrările de amenajare a orașului sunt aproape de finalizare, că lucrările „dela Mănăstirea Încoronărei sunt terminate, asemenea și celea dela Sala Unirii”, drumul care duce „dela gară la Mănăstire asemenea este terminat”, tribunalele, „în două-trei zile vor fi gata”, „clopotele au sosit și în zilele acestea se vor așeza în clopotniță”, „parcurile sunt terminate demult”, „hotelurile au fost evacuate pentru a adăposti comisiile însărcinate cu aranjarea sărbărilor”, „familiile din Alba Iulia sunt bombardate cu scrisori de la prietini pentru a li se rezerva câte un unghet”, „croitorii și croitoresele sunt supraîncărcate cu comanda”, „primăria a hotărât procurarea de steaguri noi tricolore”, „metropoliții Ardealului, miniștri, inspectori etc., au fost zilele trecute la Alba Iulia, ca fiecare să-și poată stabili programul”. Totuși, la Alba Iulia „se lucrează mult, se vorbește mai mult și se clăvește și mai mult”²⁰.

În vederea cazării oaspeților, Secretarul General al Comunicațiilor, Al. Popescu, împreună cu autoritățile locale „au început lucrările de încuierare”²¹. În acest scop, printr-o înștiințare, se atrăgea atenția tuturor proprietarilor care aveau locuințe libere, mobilate sau nu, să le anunțe în timp de 24 de ore la oficiul de încuierare, în caz contrar amenda fiind de 1000 lei²².

Au fost luate măsuri pentru aranjarea unităților militare în vederea încoronării, atât pentru Alba Iulia, cât și pentru București. Se știa că Parada de la Alba Iulia va fi comandată de generalul Cihovski, comandant Corp VII Armată Sibiu, iar cea de la București de generalul Jiteanu. „Vestea” informa că: „Au sosit deocamdată în localitate un grup de sergenți de stradă, detașați pe lângă serviciul de siguranță pentru întreg timpul cât decurg pregătirile și sărbătorile încoronării”²³.

În articolul *Buletinul zilei. Situația internă*, publicat în „Vestea” din 7 octombrie 1922, se anunța că: „Măne, Duminecă, în 8 oct[ombrie] are loc sfințirea bisericii de încoronare. Spre acest scop, încă azi seara, vor sosi în localitate I.P.S. Metropolitul dr. Nicolae Bălan, cu reprezentanții clerului din Ardeal, Banat, Bucovina și vechiul regat, începându-se privegherea conform ritului ortodox. Pentru darea onorurilor militare se vor concentra contingentele 1904 – 1920 din Rgt. Vânători Târgoviște, 3 Vânători Ploști, 1 Vânători de munte și 3 Vânători de munte Brașov și Rgt. 7 Artilerie”.

În 8 octombrie 1922 are loc sfințirea Bisericii de încoronare. A doua zi, în „Vestea” apare un articol consistent, în care este prezentat albauienilor întregul eveniment. „În ziua de 8 octombrie a.c. s'a sfințit la Alba Iulia biserica încoronărei. La ora 8 dimineața s'a oficiat un serviciu religios în biserica greco-orientală. Slujba a fost făcută de I.P.S. Mitropolit al Transilvaniei Dr. Nicolae Bălan, Archiepiscopul Gurie al Basarabiei, Bartolomeiu al Râmnicului, Nicolae Ivan al Clujului, protopopul

¹⁹ *Informațiuni*, în „Vestea”, Alba Iulia, 26 septembrie 1922, p. 3.

²⁰ *Informațiuni*, în „Vestea”, Alba Iulia, 3 octombrie 1922, p. 3.

²¹ *Sfințirea bisericii de încoronare*, în „Vestea”, Alba Iulia, 25 septembrie 1922, p. 3.

²² *Informațiuni*, în „Vestea”, Alba Iulia, 26 septembrie 1922, p. 3.

²³ *Ibidem*.

Teculescu și 20 de preoți din împrejurime. Răspunsurile au fost date de corul catedralei din Sibiu, compus din 50 de persoane sub conducerea d-lui Timoteiu Popovici, profesor de muzică. La ora 9 dimineața toată asistența s'a îndreptat spre cetate. La ora 9 și un sfert a început slujba pentru sfințirea bisericii de încoronare, unde peste câteva zile se va mirui primul Rege al României Mari. Tot cu această ocazie s'a hirotonosit și un preot. După ce a miruit zidurile sfântului locaș, I.P.S. Mitropolit a ținut o predică prin care arăta însemnătatea acestui oraș. [...] Prezenți, d-nii miniștrii Văitoianu, Moșoiu, Banu și Constantinescu, dl Alex. Popescu secretar general la comunicații și membru în comisia de încoronare, dl Petrini secretar general la finanțe Cluj, dl V. Ispir secretar general la culte, dl Zigira Samurcaș directorul muzeului etnografic, dl prefect al județului dr. Camil Velican, dl Romulus Voinescu directorul general al siguranței, dl gen. Nicoleanu prefectul poliției capitalei, dl gen. Glodeanu comandant al div. 21 Infanterie, dl gen. Stavăr comandant al jandarmeriei, dl Ovidiu Gritta prefectul poliției din Arad, dl dr. Meteș prefectul Clujului, dl dr. Constantinescu președintele Tribunalului, dl dr. Colbazi, dl prim-procuror dr. Velican, d-nii senatori Th. Mihali, Ignat Mircea, Tripoli, dl deputat Boeriu, dl prefect de poliție N. Stănescu, dl Caranfil polițai de Bacău, dl prof. Comanescu, dl agronom Ioan Tănase, dl consilier Debu, dl șef al poliției locale Barițiu, dl Cornel Sava șeful siguranței locale, dl dr. Fehér. Din partea primăriei au fost aproape toți reprezentanții. La ora 1 a avut loc un banchet la care au luat parte 80 de persoane. Banchetul a avut loc în restaurantul Truția din parcul orașului. După terminarea banchetului oaspeții au plecat cu un tren special spre Cluj”²⁴.

După evenimentul sfințirii constatăm, cu ajutorul articolelor din „Vestea”, că pregătirile acestuia, deși au existat, nu au fost și suficiente. Au existat păreri diferite în legătură cu felul în care arăta biserica, unii erau nemulțumiți, alții, dimpotrivă. „Biserica e prea mică, zic unii, e ca un giuvaer, zic ceilalți. În urmă și unii și alții convin că așa cum este făcută exprimă caracterul bisericilor noastre. Ca înfățișare esterieară e modestă, dar cu atât mai bogată în interior. Cred că nici cel mai pretențios nu poate cere altceva decât acest caracter specific românesc. Aceasta a fost ținta tuturor lucrărilor încoronării. Monumentalitatea lor nu rezidă în proporții colosale, ci în alte însușiri inerente stilului nostru”²⁵.

Ziua de 15 octombrie era așteptată cu înfrigurare de întreaga țară și, mai ales, de albaiulieni. La serbările încoronării suveranilor României Mari la Alba Iulia, în 15 octombrie 1922, urmau să se desfășoare Te Deum-uri la toate bisericile din țară, indiferent de confesiune, și în toate comunele se stabilise să se tragă clopotele. „În orașele reședință de județ încoronarea se va anunța cu 101 lovituri de tun. În cele trei zile cât vor dura serbările, toate autoritățile, toate magazinele și fabricile vor fi închise. În școli și la unitățile armatei se vor ține cuvântări”. În toate orașele, seara, fuseseră stabilite retrageri cu torțe și cu muzică militară. În 16 octombrie urma defilarea tuturor primarilor din țară în fața suveranilor, iar în 17, ospățul primarilor în Parcul

²⁴ *Solemnitatea sfințirii bisericii de încoronare*, în „Vestea”, 10 octombrie 1922, p. 1.

²⁵ „Vestea”, Alba Iulia, 15 octombrie 1922, p. 4.

Carol din București. De asemenea, „comunele vor fi pavoazate, iar seara se vor face luminații. Edificiile și clădirile publice vor arbora drapelul național”²⁶.

Orașul era pregătit de sărbătoare, oamenii, emoționați, așteptau familia regală. Ziarul „Vestea” cuprinde articole care arată starea febrilă a unui mic oraș transilvănean aflat în fața unui mare eveniment. Sunt făcute descrieri ale orașului, sunt arătate sentimente trăite de oameni. Se arată că: „Alba Iulia e o pădure de flămuri! Orașul începe a-și lua aspectul de sărbătoare. Mulțime multă. Înalți funcționari trec grăbiți. Autocamioane nenumărate transportă soldați, echipamente. Lumea aleargă pe jos, cu trăsura, cum poate. [...] Un spirit nou, o adevărată bucurie ne cuprinde. Fețele se înviorază, ochii scânteiază căci facem pregătiri pentru încoronare. [...] Noi am uitat certurile politice, am uitat dezbinările și am redevenit bunii, însuflețiiții Români de altă dată și pare că te simți mai bine, mai fericit. O mulțime de lume ș'a anunțat sosirea. Vechi preteni ș'au dat întâlnire la Alba Iulia și un suspin ușurător ca după o boală grea își face loc din piepturile tuturor: oricât am cârți, totuși e mult mai bine în România Mare”²⁷.

La 15 octombrie 1922, pe prima pagină din „Vestea” se anunța că a sosit ziua cea mare. „Săltați munților! Dați glas apelor! – că a sosit ziua cea mare, Ziua Încoronării. [...] Iar tu, poporul român! Saltă și te bucură, cu bucuria cea mare ce ai avut-o vreodată, decând destinul te-a sădit pe aceste plaiuri. Bucură-te că azi se desăvârșește minunea, pe care Domnul Dumnezeuul părinților tăi a făcut-o cu tine, dându-ți libertatea și dăruindu-ți stăpânirea deplină asupra moșiei tale strămoșești. Bucură-te că astăzi coroana țării tale, topită în focul de la Mărăști, turnată în tiparul săpat de brațul voinic al Dorobanțului la Mărășești și ciselată pe țermurii Tisei, se așează pe capul celui mai bun și mai glorios Domnitor al tău și a celei mai mândre și mai inimoase Domnițe a ta! Se încheie azi istoria! Se pune punct cronice! De-acum se vor urzi basmele. Se vor înfiripa poveștile pe care nepoții de azi le vor preda nepoților lor cari vor urma, începând cu a fost odată ca-n povești, despre marea și fericita zi a încoronării. Ci noi, cei de astăzi, toți în genunchi, mulțumind Tatălui ceresc pentru toate câte a făcut nouă, cu glas înalt să strigăm: Să trăiască M.S. Regele Ferdinand I întâiul Domnitor încoronat al tuturor Românilor! Să trăiască M.S. Regina Maria, prima Domniță încoronată a tuturor Românilor! Să fie în veci, în strălucire și în întregime Coroana Română!”²⁸

La Alba Iulia, în 15 octombrie totul s-a desfășurat conform programului. La aceste festivități au participat reprezentanți ai caselor regale europene, reprezentanți ai guvernului și ai parlamentului român, ai cultelor din România, reprezentanți ai armatei, ai administrației centrale și locale, oameni de cultură, mulțimi de oameni. La festivitățile de la Alba Iulia au luat parte reprezentanți din 13 state ale lumii, ca o confirmare internațională a Unirii Românilor într-o Românie Mare. Printre aceștia au fost prezenți la ceremonia de încoronare a regelui Ferdinand I și a reginei Maria, reginele Maria a Iugoslaviei și Elisabeta a Greciei, principesa Beatrice de Bourbon și

²⁶ *La serbările încoronării*, în „Vestea”, Alba Iulia, 7 octombrie 1922, p. 2; *Ordonanța nr. 1, dată de primarul orașului Alba Iulia, dr. Aurel Sava*, în „Vestea”, 7 octombrie 1922, p. 3.

²⁷ *Frigurile încoronării*, în „Vestea”, Alba Iulia, 7 octombrie 1922, p. 1.

²⁸ Ion Teculescu, *Ziua Încoronării! 2/15 Octomvrie 1922*, în „Vestea”, Alba Iulia, 15 oct. 1922, p. 1.

ducele de York. Au fost prezenți, de asemenea, ducele de Genova, unchiul lui Victor-Emanuel al III-lea, pentru Italia, viitorul rege George al VI-lea, pentru Anglia, infantele Alfonso de Bourbon pentru Spania, mareșalul Foch pentru Franța, generalii Henri Berthelot și Maxime Weygand. În localitate au fost prezenți și numeroși reprezentanți ai presei străine, trimiși speciali ai marilor cotidiane: Lumby de la „Times”, Frankl de la „Photograph Times”, Lenworhy de la „Agenția Asociat”, Thomas Grant de la „Daily Mail”, Ryan de la „Photograph Chicago Trib”, Holban de la „Northern News Service”, Chayal de la „Paris Journal”, Chazal de la „Paris Journal”, Calza de la „Agenzia Italiana”, Bateman de la „The Observer”, Boxhall de la „Daily Mail”, Borgli de la „Giornale de la Serra”, Hillard de la „Near East”, Strelisker de la „Vossiche”, Costa Foru de la „Agenția Americană”, Delort de la „Capital” etc.²⁹. Datorită diferendelor de natură politică dintre personalitățile vieții politice românești au fost prezenți la Alba Iulia doar Brătianu, Iorga și Averescu, Mărdărescu și Văitoianu, Ferechide (președintele Senatului) și Orleanu (președintele Camerei Deputaților).

Pe tot parcursul desfășurării evenimentului mulțimile au fost prezente în număr mare. „Toate străzile erau pline de lume și abia puteai să te miști în mulțimea acelora care din toate unghiurile țării au năvălit în Alba Iulia. Întreg sufletul neamului românesc era concentrat și vibra în cetatea sfântă a lui Mihai Viteazul”³⁰. Mai mult, întreg aspectul orașului încoronării era feeric. „El îți face impresia unei păduri nesfârșite de drapele. De la gară, cele două străzi principale, una care duce în centrul orașului și cealaltă nouă, construită în anul acesta, care duce de-a dreptul în Cetate, la Catedrală, și pe care trece cortegiul regal, erau largi și curate, având de o parte și de alta stâlpi înfășurați în verdeață, iar la mijloc încinși cu o ghirlandă mare de flori. În fiecare stâlp era fixat un drapel național”³¹.

Analizând articolele din „Vestea”, se poate constata că presa locală a fost foarte activă, profitând de acest eveniment cu totul excepțional pentru o urbe mică. Cu câteva luni înainte, „Vestea” a început să publice articole legate de încoronare, cu scopul de a pregăti terenul și de a informa oamenii locului cu privire la eveniment. La început, informațiile, grupate în câteva rubrici, au avut un caracter general, pe măsura trecerii timpului și a apropierii evenimentului ele devenind mai amănunțite, parte dintre ele fiind preluate direct din presa centrală, parte, prelucrate. Există și numeroase articole în care sunt comunicate informații cu caracter local, care făceau referire la măsurile luate de factorii decizionali locali pentru pregătirea evenimentului, pentru pregătirea orașului, cosmetizarea lui, finalizarea unor lucrări de construcție, în cazul Bisericii de Încoronare, și a unor lucrări de restaurare, în cazul Sălii Unirii, de asigurare a cazării oaspeților, de asigurare a pazei acestora etc. Unele articole oferă informații strict tehnice, pe zile și ore, prin prezentarea programului, a participanților, altele descriu și întrețin starea emoțională, de așteptare, a românilor. În majoritatea cazurilor, critice sau nu față de stările de lucruri constatate în teritoriu, articolele

²⁹ „Vestea”, 15 octombrie 1922, Alba Iulia, p. 5; Giurgiu, Cristea, Rustoiu, Cutean 2013 – Giurgiu, Cristea, Rustoiu, Cutean, *Regii României Mari la Alba Iulia*, Alba Iulia 2013, p. 26.

³⁰ Ion Teculescu, *Ziua Încoronării! 2/15 Octomvrie 1922*, în „Vestea”, Alba Iulia, 15 oct. 1922, p. 1.

³¹ *Idem*.

vădesc și un caracter mobilizator pentru comunitate, de solidarizare a tuturor în fața unui asemenea eveniment. Multe dintre articole sunt semnate de protopopul Ioan Teculescu, unul dintre apărătorii cauzei românismului în zonă.

Cele câteva zeci de articole din ziarul albaiulian „Vestea”, prin informațiile interesante legate de starea de spirit a unui oraș mic devenit gazda unui asemenea eveniment, grație trecutului său istoric, contribuie la completarea și consolidarea bazei de date privind încoronarea regelui Ferdinand I și a reginei Maria ca suverani ai României Mari. Sunt informații diverse, care vizează și aspecte diverse, precum cele legate de urbanism local, de instituțiile locale implicate, făcând cunoscute numele personalităților locale de atunci angajate în pregătirea festivităților.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

INTERESUL ELENEI LUPESCU PENTRU FILATELIE

ELENA LUPESCU'S INTEREST IN PHILATELY

Cristian Andrei Scăiceanu*

Abstract

The "Royal House" archival fund preserved at the National Archives of Romania contains several letters addressed by Elena Lupescu (also known as "Duduia") to her parents in 1926, when she was accompanying Prince Carol in his self-imposed exile. The correspondence surprisingly reveals Elena Lupescu's interest in philately. There exists no document or account to attest the fact that Duduia was a philatelist. So where did her sudden passion for stamps come from? The article tries to prove that, realizing the importance of philately to Carol, Elena tried to get closer to him by pretending to be interested in stamp collecting. Once their relationship became solid, her interest in stamps disappeared. It only reappeared after the death of Carol II, when she inherited the former king's collection.

Keywords: philately, Elena Lupescu, postal stamps, Carol II, stamp collection

Printre pasiunile regelui Carol al II-lea s-au numărat muzica, cinematografia, automobilele, vânătoarea și, nu în ultimul rând, femeile și filatelia. Fire nestatornică și tumultoasă, regele a avut în tinerețe mai multe relații sentimentale, care se succedau cu repeziciune, iar câteodată chiar se suprapuneau. Într-un succint astfel de inventar, Marcel-Dumitru Ciucă enumeră cinci mari pasiuni feminine: Ella Filitti (Păsărica, trimisă în exil în 1916), Maria Martini (căsătorită ulterior cu un șef de gară, Leonescu), Ioana Lambrino (Zizi, cu care s-a căsătorit în secret la Odesa, în august 1918, și de la care a avut un fiu, Mircea Lambrino), o actriță (?) neidentificată (care prin 1920 îi scria de la Paris ca debutează în filmul „Colomba”), principesa Elena a Greciei (Sitta, cea care-i va deveni soție în 1921) și, în sfârșit, „femeia vieții lui”, Elena Lupescu¹. La 14 februarie 1925, atunci când a întâlnit-o pe Elena Lupescu, nimic nu anunța intensitatea și mai ales amploarea relației sentimentale dintre cei doi². Și totuși, atunci se pare că s-au găsit unul pe celălalt, rămânând împreună, la bine și la rău, până la sfârșitul vieții. Cea mai lungă perioadă când au stat despărțiți a fost în

* Muzeograf Muzeul Băncii Naționale a României; doctor în istorie.

¹ *Carol al II-lea. Între datorie și pasiune, însemnări zilnice, vol. I (1904-1939)*, editori Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, București, Editura Silex, 1995, p. IV-VIII; se spune despre regele Carol al II-lea că era binecunoscut și printre prostituatele bucureștene, dar astfel de escapade, asupra veridicității cărora planează întotdeauna semne de întrebare, sunt nesemnificative.

² Printr-o ciudată coincidență, la 14 februarie se sărbătorește în tradiția occidentală Ziua Îndrăgostiților. În România sărbătoarea a fost „importantă” abia după 1990, ca și *Halloween*-ul de altfel, și este foarte populară în rândul celor tineri și mai ales al comercianților, care încearcă să profite de această oportunitate. Corespondentul românesc al lui *Valetine's Day* este Dragobetele, care se serbează pe 24 februarie.

vara anului 1930, când Elena Lupescu a fost nevoită să sosească în România abia în august, după ce Carol al II-lea realizase la 8 iunie Restaurația.

Elena Lupescu a fost un personaj necunoscut opiniei publice, chiar obscur, până la întâlnirea cu viitorul rege³. Din acel moment viața ei s-a schimbat radical, fiind mereu în atenția presei și a opiniei publice. A fost percepută de aproape întreaga societate românească ca o persoană cu o influență nefastă asupra regelui Carol al II-lea și datorită acestui fapt și-a atras o adversitate deseori transformată în ostilitate din partea multora: Casa Regală, presă, politicieni, opinie publică. În timpul domniei regelui Carol al II-lea, între 1930 și 1940, nu a deținut nicio funcție publică, dar a fost asaltată de cei care urmăreau prin ea favorurile regelui. *Înalta Doamnă*, așa cum era deseori numită, și-a creat chiar și un serviciu propriu de informații, condus de directorul general la Poștelor, ing. Ion Pitulescu⁴. În 1940 l-a însoțit pe suveran în exil, iar după moartea regelui, în 1953, a trăit înconjurată de o desăvârșită discreție. Perioada ei de glorie a fost, fără îndoială, între 1925 și 1953, atunci când a trăit alături de regele Carol al II-lea al României.

Este cunoscut faptul că regele a fost un mare filatelist, poate chiar cel mai mare filatelist român. Pasiunea pentru filatelie s-a manifestat încă din copilărie și a continuat tot restul vieții⁵. A deținut una din marile colecții de mărci poștale din lume. Unul dintre cunoscătorii în domeniu, Thomas Allen⁶, aprecia – după anumite criterii – că suveranul avea a treia colecție din lume în acel moment⁷.

Dintre piesele excepționale din colecția regelui amintim doar câteva. În primul rând, trebuie menționată celebra eroare de culoare suedeză, 3 *skilling banco*. Se cunoaște un singur exemplar din această eroare de culoare (tipărită galben în loc de verde), care a făcut parte din colecții celebre de-a lungul anilor. În 1937 a fost cumpărată de regele Carol al II-lea cu 5.000 lire sterline, al doilea preț plătit la acel

³ Informațiile despre biografia Elenei Lupescu sunt pe cât de numeroase, pe atât de inexacte și confuze. La această stare de lucruri se pare că a contribuit din plin chiar Elena Lupescu, care – urmărind crearea unei aure de mister în jurul ei – a pus în circulație tot felul de date contradictorii. Astfel, anul nașterii ei apare în diverse surse 1893, 1895, 1896, 1897, 1899 sau 1902. Locul nașterii este fie Herța, fie Iașiul; chiar și data morții apare în trei variante: 29 iunie, 30 iunie sau 7 iulie 1977. Originea evreiască a fost negată de Elena Lupescu. Se pare că părinții s-au convertit la catolicism (mama, Eliza Falk) și la ortodoxism (tatăl, Nahum Grunberg, Wolff). A mai fost căsătorită cu un ofițer (locotenent sau căpitan) din vânătorii de munte, Ion Tâmpăanu.

⁴ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond *Casa Regală. Regele Carol al II-lea personale*, dosar nr. VIII/944, f. 1-13; documentul, reprezentând un raport informativ semnat de Ion Pitulescu, a fost publicat pentru prima dată în revista „Magazin Istoric”; pentru detalii vezi și Cristian Scăiceanu, *Ion Pitulescu, director general al PTT, șeful serviciului secret al Elenei Lupescu*, în „Poștașul”, nr. 401, aprilie, 2012, p. 22.

⁵ Potrivit propriilor mărturisiri, regele a început să colecționeze timbre încă din anul 1900 (King Carol of Rumania, *The First Issues of Moldavia, 1858*, în „The London Philatelist”, nr. 694, septembrie 1950, p.177).

⁶ Thomas Allen (1895-1984), comerciant de mărci poștale, specializat inițial în rarități din coloniile britanice, membru în conducerea *Royal Philatelic Society of London* (RPSL), curator al colecției de falsuri al societății (1954-1967), membru în juriul expoziției internaționale de filatelie FIPEX, New York 1956, membru în comitetul de organizare al expoziției internaționale de filatelie *London 1960*, pe http://www.abps.org.uk/Home/Who_Was_Who/index.xalter#A.

⁷ Afirmația apare într-o scrisoare din 1949 adresată de Carol al II-lea lui Thomas Allen și aflată în colecția privată a dr. Diana Mandache.

moment pentru o marcă poștală, după celebrul timbru din Guyana Britanică. Se pare că regele a vândut această fabuloasă eroare filatelică în 1950 și de atunci ea și-a schimbat deseori proprietarul. Recent a intrat în Guinness Book drept cel mai scump timbru din lume, prin cei 2,3 milioane de dolari plătiți pentru el în 1996 la licitația Casei David Feldman din Geneva.

O altă marcă celebră din colecția Carol al II-lea a fost „Lebăda răsturnată”, un timbru de 4 pence, albastru, din Australia, reprezentând o lebădă. Din greșeală, centrul mărcii, unde este tipărit o lebădă, a fost imprimat răsturnat față de cadrul timbrului, rezultând astfel o eroare foarte apreciată și căutată de filатели. În 1980 pentru acest timbru s-au plătit 80.000 dolari.

Regele Carol al II-lea a deținut în colecția de timbre mai multe mărci poștale românești „Cap de Bour”, printre care și o foarte spectaculoasă pereche de timbre de 27 parale, din emisiunea I-a, tipărită *tête-bêche*⁸. Această fabuloasă piesă filatelică a fost expusă o singură dată în public, în mai 1950, când regele și-a prezentat colecția la expoziția internațională de filatelie *London 1950*, în cadrul secțiunii *Court of Honour*, alături de celebritățile filatelice ale timpului. De atunci nimeni nu a mai văzut această piesă, nu se știe unde este și nici cine este deținătorul ei actual.

În sfârșit, ultima piesă filatelică de care vom vorbi este un plic francat cu o marcă de 2 pence albastru din insula Mauritius. În 1993, la licitația casei David Feldman din Geneva, s-a vândut un plic francat cu două mărci Mauritius, 1 penny orange și 2 pence albastru (pe plicul lui Carol al II-lea nu era decât timbrul de 2 pence), cu suma record de 4 milioane dolari, cel mai mare preț plătit vreodată pentru o singură piesă filatelică.

În anul 1926, când se afla alături de viitorul rege Carol al II-lea, în autoexilul acestuia, în Franța, Elena Lupescu a trimis mai multe scrisori părinților ei, aflați la București. În mod surprinzător, printre subiectele abordate în epistole se află și filatelia. Aparent s-ar putea crede că pasiunea pentru colecționarea mărcilor poștale a cuprins-o și pe Elena Lupescu, influențată desigur de marele colecționar alături de care trăia. Ipoteza, foarte tentantă prin ineditul ei, nu este susținută de nicio referință, nici documentară, nici memorialistică, care să ateste faptul că Duduia ar fi fost filatelistă. Și totuși, *de unde* și mai ales *de ce* interesul pentru timbre al Elenei Lupescu? La această întrebare vom încerca să răspundem, analizând, sub diverse aspecte, fragmentele filatelice din scrisorile Duduii⁹.

La 3 februarie 1926, Elena Lupescu îi scria tatălui ei¹⁰: „îi trimit lui Costică [fratele Duduii] mărci pe care de fapt *prietena mea* [s.n.] le trimite. Sunt mărci italiene de jubileul de 25 de ani. Sunt mărci rare care vor avea o valoare mare. Sunt

⁸ Termenul *tête-bêche* este utilizat în filatelie pentru a desemna o pereche de timbre *se tenant*, în care unul este tipărit normal, iar celălalt răsturnat. Această eroare filatelică se realizează la tiparul manual, atunci când se introduce în presa de tipar coala de hârtie răsturnată, sau la tiparul de mașină, când se montează un clișeu răsturnat în placa de tipar.

⁹ Credem că nu este lipsit de importanță să semnalăm că scrisorile Elenei Lupescu adresate părinților erau semnate *Duduia*. Se cunoaște faptul că apelativul, care se pare că i-a fost dat de Carol al II-lea, a fost intens utilizat de mai toată lumea. Este cel puțin surprinzător însă faptul că Duduia îl folosea în scrisorile adresate părinților încă din 1926.

¹⁰ ANR, fond *Casa Regală. Personale Regele Carol al II-lea*, dosar VIII/793, f. 1.

cele 2 roșii, lipite una de alta și mai mari ca celelalte”. Trebuie subliniat faptul că Duduia evidențiază că ea este doar un mijlocitor, mărcile fiind trimise de altă persoană și aici nu putem să nu remarcăm nuanța de conspirativitate introdusă de Elena Lupescu când spune că timbrele au fost trimise de *prietena sa*. Este evident faptul că Duduia lua în considerare faptul că scrisorile trimise de ea în țară erau citite, înaintea destinatarilor, de cei care supravegheau activitatea principelui Carol în exil. În acest context trebuie înțeleasă misterioasa formulare prin care a numit pe adevăratul expeditor al timbrelor.

Chiar dacă limbajul folosit pentru descrierea timbrelor nu este cel folosit de specialiști, există suficiente elemente care permit identificarea mărcilor poștale. Este vorba despre o pereche (două mărci „lipite una de alta”) din emisiunea poștală din 1925 dedicată sărbătoririi a 25 de ani de domnie a regelui Victor Emanuel al III-lea („jubileul de 25 de ani”) în care marca cu valoarea nominală de 60 centime are culoarea carmin-marونی („roșii”) ¹¹. Timbrele din această serie aniversară au un format mai mare decât cel al seriilor de timbre uzuale emise în 1925 ¹², care au ca ilustrație tot efigia regelui Victor-Emanuel al III-lea („mai mari ca celelalte”). Nu dispunem de date privind tirajul timbrelor trimise, dar cum de regulă emisiunile uzuale au tiraje foarte mari, este posibil ca mărcile jubiliare din 1925 să fi avut un tiraj mai mic decât cel al timbrelor uzuale și în consecință să fie mai rare. În ceea ce privește prognoza asupra valorii, aceasta nu s-a adevărit, timbrele în cauză fiind cotate astăzi în cataloagele internaționale la valoarea de 12 euro ¹³.

Elena Lupescu a trimis de mai multe ori timbre tatălui ei în cursul anului 1926. Fără a mai face referiri la sursa de unde obținea timbrele, Duduia sublinia că

¹¹ În 1925 Italia a emis o serie de mărci poștale intitulată „25 ani de domnie a regelui Victor Emanuel al III-lea”; emisiunea este compusă din trei timbre: 60 centime (carmin-marونی), 1 liră (albastru închis) și 1,25 lire (albastru-închis); cunoscutul catalog internațional Michel menționează timbrele la capitolul *Italian* sub numerele 222-224.

¹² În acel an Italia a emis două serii de timbre poștale uzuale, fiecare compusă din câte trei valori nominale, Michel nr. 217-221, în februarie, și Michel nr. 225-227, în martie-august; în limbaj filatelic prin mărci poștale uzuale se înțeleg acele timbre emise cu scopul principal de a fi folosite pentru a satisface necesitățile serviciului poștal, motiv pentru care ele au valori nominale corespunzătoare diverselor prestații poștale, au tiraje mari și, de obicei, grafica lor este simplă, nepretențioasă, reprezentând, în prima jumătate a secolului al XX-lea, stema țării, unul din simbolurile naționale sau efigia suveranului; în limba engleză sunt denumite *definitive stamps*, în franceză *timbres courants* iar în germană *Freimarken*; emisiunile poștale aniversare au ca scop principal aniversarea, comemorarea sau promovarea unor persoane sau evenimente; au de obicei valori nominale ce nu sunt neapărat în legătură directă cu necesitățile tarifelor poștale – putând avea câteodată și o suprataxă destinată evenimentului promovat –, o elaborare grafică mai complicată, un format mai mare decât al mărcilor uzuale; folosirea lor în circuitul poștal, fără a fi exclusă, este mai puțin întâlnită, fiind destinate în primul rând colecționarilor; în limba engleză se numesc *commemorative stamps*, în franceză *timbres comemoratifs* și în germană *Sondermarken*.

¹³ Catalogul Michel cotează timbrul de 60 centime cu 12 euro în stare neștampilată și pe celelalte două cu numai 10 euro; interesant este faptul că evaluarea se referă la timbrele cu dantelura 13 ½, dar catalogul menționează că există și mărci cu dantelura 11, ale căror cote sunt 3, 5 și 250 euro; pentru timbrele nedantelate din această serie cotele de catalog sunt 100 și 220 euro; catalogul mai menționează, fără a le cota, și timbre ale acestei serii dantelate 11; în limbajul filatelic *dantelarea* este procedeul tehnic de perforare a colilor de timbre în vederea facilitării separării ulterioare a timbrelor; *dantelura* unui timbru reprezintă numărul de zimți pe distanța a 2 centimetri și se măsoară cu un instrument (un șablon, de fapt) numit *odontometru*, inventat de dr. Jacques Legrand încă din 1862.

sunt timbre deosebite, care merită o atenție sporită. Astfel, în scrisoarea din 20 februarie scria „Eam (sic!) trimis lui Costică mărci; le-a primit? Îi voi trimite regulat, să le strângă, căci sunt mărci pe care el nu și le poate procura”¹⁴. După numai două zile, într-o altă scrisoare, datată 22 februarie, revenea asupra timbrelor trimise și scria: „sper că Costică a primit și mărcile celelalte pe care le-am trimis și îi voi mai trimite”¹⁵. Din aceste ultime două scrisori lipsesc orice date care ar putea duce la identificarea timbrelor poștale trimise de Duduie familiei ei din București.

În schimb, dintr-o scrisoare din 29 iulie 1926 aflăm că Elena Lupescu a trimis în țară 50 de timbre franțuzești și 653 americane: „am trimis printr-un cunoscut mărcile ce m-ai rugat. Sper că au sosit bine, atât cele americane, cât și cele franțuzești. Te-am rugat să-mi telegrafiezi de primire dar până azi n-am primit nimic. Erau 50 franțuzești și 653 americane, cu care sper să-ți termini colecția”¹⁶. Din textul scrisorii rezultă că Elena Lupescu a răspuns unei anumite solicitări, astfel încât timbrele trimise nu au fost *à son choix*. Cantitatea de 50 de timbre franțuzești și mai ales cea de 653 mărci poștale americane reprezenta ceva în anul 1926. Pentru a înțelege mai bine semnificația acestor cifre, precizăm că numărul de timbre emise într-un an de o administrație poștală variază foarte mult, de la țară la țară și de la epocă la epocă. În cursul anului 1926 în România au fost puse în circulație 10 timbre, în Franța 17, iar în SUA numai șapte. De la data emiterii primelor lor mărci poștale și până la sfârșitul anului 1926 în Franța au fost puse în circulație 214 timbre (în 1849 au apărut primele timbre franțuzești), în România 302 timbre (Capetele de Bour au fost emise în 1858), iar în SUA au apărut 306 mărci poștale (primele timbre americane au fost imprimate în 1847). După cum se poate observa, cele 703 (653+50) de timbre reprezintă o cantitate apreciabilă pentru anul 1926, apropiindu-se de numărul total de mărci poștale emise în cele trei țări. Desigur, printre timbrele americane și franțuzești trimise puteau exista multe dublete, dar și în aceste condiții numărul este impresionant. Din acest motiv, Elena Lupescu a evitat trimiterea timbrelor prin poștă, apelând la un comisionar, și a cerut confirmarea telegrafică a primirii în bune condiții. În finalul scrisorii Duduia spera că tatăl său își va fi completat colecția cu cele trimise, ceea ce era foarte probabil, deoarece timbrele americane trimise erau de două ori mai numeroase decât toate timbrele din SUA apărute până atunci, iar cele franțuzești reprezentau un sfert din câte emisese Franța până în 1926. La 26 octombrie 1926 se interesa dacă au ajuns cu bine la București alte timbre pe care le expediasse: „rog răspundeți-mi dacă ați primit timbrele”¹⁷.

Scrisorile Duduiei către părinți conțin și cereri de trimitere a unor timbre românești. Obținerea acestor timbre nu era o problemă pentru principele Carol, căruia Eugeniu Buhman îi trimitea în mod regulat noutățile apărute. Eugeniu Buhman mărturisește în memoriile sale că îi trimitea principelui Carol în mod regulat noile

¹⁴ ANR, fond Casa Regală. *Personale Regele Carol al II-lea*, dosar VIII/797, f. 1.

¹⁵ *Idem*, dosar VIII/799, f. 1.

¹⁶ *Idem*, dosar VIII/823, f. 1.

¹⁷ *Idem*, dosar VIII/844, f. 1.

apariții filatelice din țară¹⁸. Din acest motiv credem că obținerea timbrelor românești era urmărită de Duduia din motive strict personale, pentru a-i arăta lui Carol interesul ei referitor la tot ce-l preocupă pe el.

Astfel, la 11 februarie 1926 scria: „Trimite-mi, dragă Papa, mărcile care ți le-am cerut, tot ce există ca marcă românească de la 5, 10, 15, 20, 25, 30 [bani] etc. până la 10 lei¹⁹ inclusiv și dacă au apărut noi și cele noi câte 2 exemplare din fiecare într-o scrisoare recomandată”²⁰. A doua zi, pe 12 februarie, a scris din nou părinților, cerându-i lui „Păpălică” [așa își alinta Duduia tatăl în scrisoarea trimisă, n.n] să-i trimită *four-secs* și rugându-l ca mărcile cerute să le pună într-o scrisoare pe adresa căreia să menționeze *prie de faire suivre* [corect *prière de faire suivre*] căci „în caz de suntem plecați să vie scrisoarea după noi”²¹.

Într-o misivă din 22 februarie 1926 Duduia cerea să i se mai trimită „mărci de 25 bani și 6 lei și de câte ori ies mărci noi trimite-mi”²². Trebuie precizat faptul că în cadrul seriei de mărci poștale uzuale „Ferdinand” au apărut, între 1920 și 1926, timbre cu aceeași valoare nominală, dar în culori schimbate (25 bani brun dar și 25 bani roz-cărămiziu, 6 lei albastru, oliv și roz carmin) și chiar tipuri diferite, în funcție de mici diferențe de desen (25 bani tip I și 25 bani tip II). Cererea Duduii viza tocmai acest aspect, de obținerea tuturor variantelor unor mărci poștale standard. Pare surprinzător faptul că Elena Lupescu era la curent cu noile apariții de mărci poștale din România, mai ales cu varietățile acestora. La 22 mai 1926 scrie în mod explicit tatălui ei: „6 lei verde care a ieșit acum să-mi trimiteți în blocuri de 4 la un loc și 2 separate, vor ieși și mărci de 50 lei și 90 lei; când vor ieși te rog să-mi trimiteți 2 bucăți din fiecare. Va mai ieși în luna iunie o serie comemorativă a M.S. Regelui (60 ani). Te rog și din acelea să-mi trimiteți 2 serii complete”²³. Este foarte interesantă menționarea posibilității emiterii unor timbre uzuale „Ferdinand” cu valori de 50 lei și 90 lei. Apariția unor timbre cu asemenea valori nominale mari nu era justificată de cerințele poștale. Abia în 1940 tarifele poștale în vigoare au determinat punerea în circulație a unor timbre cu valori nominale de 50 și 100 lei, în cadrul serie de mărci uzuale „Mihai I”. Desigur, a mai fost și emisiunea „Londra” din 1931, dar mărcile tipărite atunci la imprimeria Brudburry & Willkinson din Marea Britanie au fost făcute la dorința expresă a regelui Carol al II-lea. Tipărite în gravură, aveau în desen controversatul motiv al cununii de spini²⁴ și valori nominale foarte mari: 30, 50 și 100 lei.

Revenind la timbrele uzuale „Ferdinand”, cu valori de 50 lei sau 90 lei, trebuie spus că pe piața filatelică există eseuri ale unor astfel de timbre. În ciuda

¹⁸ Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României, memorii 1898 – 1940*, ediție îngrijită de Cristian Scarlat, București, Editura Sigma, 2006.

¹⁹ Duduia se referea la emisiunea de mărci poștale uzuale cunoscută sub denumirea de „Ferdinand”, formată din 21 timbre cu valori nominale cuprinse între 3 bani și 10 lei.

²⁰ ANR, fond *Personale Carol II*, dosar VIII/795, f. 1-2.

²¹ *Idem*, dosar VIII/796, f. 1.

²² *Idem*, dosar VIII/799, f. 1.

²³ *Idem*, dosar VIII/828, f. 1.

²⁴ Pentru detalii privind preferința regelui Carol al II-lea pentru motivul coroanei de spini vezi Cristian Scăiceanu, *Istoria mișcării filatelice din România*, București, Editura Oscar Print, 2011, p. 234.

faptului că ele au fost menționate și de către Edouard Cohen în singura lucrare dedicată eseurilor mărcilor poștale românești²⁵, filateliștii le-au privit întotdeauna cu suspiciune, bănuind că ele ar fi fantezii, realizate mult după retragerea din circulație a mărcilor uzuale „Ferdinand”, din cauza nominalelor foarte mari, care nu aveau acoperire în tarifele poștale. Mențiunea Elenei Lupescu, în 1926, despre intenția de imprimare a unor astfel de timbre, ne face să reconsiderăm problema acestor eseuri considerate până acum „fanteziste”.

Duduia a încercat să exploateze întreg potențialul filatelic al familiei. Astfel, în deja menționata scrisoare din 22 mai scria: „Dragă Papa, mai aveam acasă mărci pe cărți poștale și scrisori trimise de matală din Salonique, te rog să le cauți și să mi le trimiți numai cu o ocazie și așa cum sunt pe plic sau carte poștală; și mărci vechi dupe scrisori și cărți poștale care le avem acasă toate te rog să mi le strângi și cu o ocazie, dar numai prin ocazie, să mi le trimiți, am nevoie de ele”. Cererea denotă progresele făcute de Duduia în domeniul filatelic, interesul ei pentru mărcile poștale vechi și în special pentru scrisorile sau cărțile poștale francate cu timbre. Faptul că le considera valoroase rezultă din insistența cu care roagă să nu-i fie trimise astfel de piese filatelice decât printr-un curier sigur, pentru a se feri de eventualele pierderi prin sistemul poștal clasic.

La 17 iunie Duduia își ruga tatăl să nu uite de trimiterea mărcilor jubiliare și de alte noutăți pe care ea le-a văzut în „jurnalul Timbrologique”²⁶. Scrisoarea conține și rugămintea de a i se returna scrisorile pe care le trimite acasă, din care unele „cu avionul”, lăsând astfel să se întrevadă un anumit interes pentru istoria poștală și chiar pentru aerofilatelie, ramuri ale filateliei care pe atunci erau la începuturi și pe care puținii le înțelegeau²⁷. Abia în iulie 1926 a fost pusă în circulație în România seria de timbre jubiliară „Ferdinand 60 ani de vârstă”, evocată de Duduia încă din luna mai, compusă din 10 mărci poștale. Fiind la curent cu acest lucru, Elena Lupescu a cerut lui „Papa” să-i trimită aceste timbre, la 29 iulie 1926: „de ce nu-mi trimiteți o serie jubiliară completă și anume 1, 2, 3, 5, 6, 9 și 10 lei, 10, 25 și 50 bani”²⁸. La 15 august 1926 Duduia confirma primirea acestei serii printr-o carte poștală expediată pe adresa „Nicolas Lupescu, 27, rue Clementei, Bucarest”²⁹.

Analizând scrisorile trimise de Elena Lupescu constatăm că acestea nu conțin informații pe baza cărora s-ar putea deduce că Duduia ar fi avut cunoștințe filatelice foarte avansate – chiar dacă la un moment dat se vede un salt calitativ în problemele abordate – și putem afirma că ea nu era interesată de colecționarea mărcilor poștale.

²⁵ Deși le menționează, Edouard Cohen nu poate elimina unele dubii pe care le are privind autenticitatea unor astfel de eseuri: „*Il ne m'a pas été possible jusqu'à ce jour d'écarter certains doutes que j'ai sur l'authenticité de ces essais*” (Edouard Cohen, *Contributions à l'étude des essais des timbres-poste de Roumanie*, Lisbonne, A. Molder, p. 52).

²⁶ ANR, fond Carol al II-lea. *Personale*, dosar VIII/831, f. 1. Ziarul evocat de Duduia ar putea fi „*L'Echo de la Timbrologie*”.

²⁷ *Ibidem*, f.6.

²⁸ *Idem*, dosar VIII/823, f. 1.

²⁹ *Idem*, dosar VIII/835, f. 1. Coincidența face că pe aceeași stradă Clementei, dar la numărul 11, să fi locuit, cu un sfert de secol mai devreme, un mare filatelist român, Dimitrie C. Butculescu, cel care a fost pionierul mișcării corporatiste din România, dar și fondatorul primei societăți filatelice din țara noastră.

Nici fratele și nici tatăl ei nu erau filателиști avansați, putând spune despre ei cel mult că priveau cu simpatie mărcile poștale. În spatele acestei corespondențe cu caracter filatelic stă, evident, Carol al II-lea. El era în mod cert un filatelist avizat. Este exclus să fi fost viitorul rege interesat de relațiile filatelice cu familia Lupescu din București. Existau, pentru principe, alte surse, cu mult mai sigure și mai bogate, pentru primirea informațiilor și a timbrelor apărute în țară. Și atunci, se poate pune întrebarea, de ce a abordat Elena Lupescu subiecte filatelice în scrisorile trimise familiei? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să analizăm epistolele în contextul relației dintre cei doi.

Principele Carol și Elena Lupescu s-au cunoscut pe 14 februarie 1925³⁰. La sfârșitul anului, pentru a sta cu Duduia în Franța, Carol a renunțat la copil, la soție, la familie, la țară și chiar la calitatea de moștenitor al tronului. Elena Lupescu a realizat că pentru Carol filatelia însemna foarte mult, că era o pasiune serioasă. Ea a dorit, și trebuie să recunoaștem că a și reușit, să fie o prezență puternică și activă în viața lui Carol. Așa se face că în acea perioada de început, când nu se împlinise încă un an de când se cunoscuseră, Duduia a încercat, în mod firesc, să-și consolideze poziția lângă bărbatul care făcuse atâtea renunțări pentru a rămâne cu ea. Nu a neglijat nici filatelia, văzând cât de importantă era această pasiune pentru Carol³¹. A vrut să-i dovedească acestuia că nimic din ceea ce îl preocupă pe el în mod serios nu-i este străin nici ei. Aceasta este, credem, explicația subiectelor filatelice din scrisorile Elenei Lupescu. Ulterior, acțiunile Duduii pe linie filatelică se diminuează, dar ea atinge performanța de a fi apreciată, în legătură cu timbrele, chiar atunci când nu face nimic. Astfel, de multe ori Carol consemnează în jurnalul său că s-a ocupat de clasarea sau studierea mărcilor poștale în momente când era singur, Elena Lupescu fiind plecată³².

A știut totuși să ia o poziție fermă, în probleme legate de filatelie, atunci când situația impunea acest lucru. În 1928, când existau multe dispute privind moștenirea de către Carol a colecției filatelice a regelui Ferdinand, Elena Lupescu ar fi declarat că această colecție trebuie păstrată intactă, distinct, fără a fi înstrăinată sau amestecată cu cea pe care o avea deja Carol³³. Intervenția ei viza, probabil, risipirea temerilor existente în

³⁰ La data de 14 februarie 1949 Carol al II-lea nota în jurnal: „Se împlinesc 24 de ani de la ceea ce Duduia numește, așa de bine, prima noastră nuntă”. (Carol al II-lea, *op. cit.*, vol. VI (1949 – 1951), p. 26.

³¹ Într-un document cu origini neclare, care i se atribuie Elenei Lupescu, se afirmă: „Toată după-amiaza s-a ocupat cu colecția sa de timbre. Are o mare pasiune. M-am ghemuit pe lângă el și mă uit cu câtă migală aranjează timbrele. Mi-a arătat un timbru foarte rar: «Vezi cât de mic e, n-are nimic atrăgător», îmi spune. «Și totuși numai cu acest timbru ne putem cumpăra un castel în Franța». Nu-mi închipuiam atunci că destinul va face ca, numai câțiva ani mai târziu, va vinde parte din timbrele acestea prețioase ca să-mi cumpere o vilă în Portugalia” (Elena Lupescu „*M-au denumit jidoavca cu părul roșu*”. *Memorii*, București, Editura Teșu, 2012, p.58). Memoriile nu sunt datate, nu aduc nimic nou față de ce se știa până acum, sunt confuze și deseori contradictorii.

³² Carol al II-lea, *op. cit.*, vol. I și vol. II, *passim*.

³³ La 31 ianuarie 1929, Carol al II-lea nota în jurnal: „A fost și [s.n.] dimineața o mare discuție asupra colecției de mărci a Tatii, ea [Elena Lupescu, n.n.] declară că este o impietate să se atingă. *Après mur reflexion* [corect *mûre réflexion*, n.n.], am hotărât că ce există în cele 7 sau 9 albume lucrate de dânsul vor rămâne neatinsse, iar restul de clasoare și albumele <de> rezervă și albumul din Elveția le voi amalgama cu ale mele. Se vor crea deci două colecții: colecția Regelui Ferdinand și colecția mea”. (Carol al II-lea, *op. cit.*,

familie că viitorul rege ar putea să împrăști colecția formată cu grijă și pasiune de tatăl său. Nu se cunoaște față de cine a făcut Elena Lupescu această declarație, ea fiind consemnată doar în jurnalul regelui. Oricum, se pare că cele declarate de Dudaia erau adresate reginei Maria – sub ce formă ar fi putut ajunge aceste afirmații la regina Maria este greu de spus, deoarece relațiile dintre cele două erau inexistente –, care a avut unele rezerve privind moștenirea de către principele Carol a colecției de mărci poștale a regelui Ferdinand. Carol declarase de mai multe ori familiei că va avea grijă de colecție, dar regina Maria continua să aibă rețineri în a-i ceda timbrele, luând poate în considerare și o influență nefastă a Dudaiei asupra lui Carol. Credem că tocmai acest lucru a încercat să contracareze viitorul rege, punând în circulație părerea Dudaiei despre acest subiect, care ar fi putut fi exprimată într-un cerc restrâns sau chiar numai în discuțiile dintre cei doi.

Singura apariție a Dudaiei în lumea elitei filateliei mondiale s-a petrecut în 1950, cu ocazia Expoziției Mondiale de Filatelie de la Londra. Vizita fostului rege Carol al II-lea în Marea Britanie a stârnit interes în rândul ziariștilor. Carol al II-lea a fost atunci una din vedetele expoziției pentru că și-a prezentat, pentru prima dată în mod public, o parte din fabuloasa sa colecție. La sosirea în gară, cuplul regal a fost întâmpinat de Sir John Wilson și Sir Geoffrey Duveen³⁴. La vizitarea expoziției, Dudaia a fost tratată cu toate onorurile, fiind condusă să viziteze colecțiile expuse de oficialități³⁵. Din păcate, un stupid incident a umbrît vizita. În timpul coborârii unor trepte, Elena Lupescu și-a agățat tocul pantofului și s-a rostogolit pe scări³⁶.

În ciuda faptului că după anul 1953 informațiile privind legăturile Elenei Lupescu cu filatelia ar fi trebuit să vizeze soarta colecției de timbre a regelui

vol. I, p. 116). Ulterior, colecția regelui Ferdinand, mult mai modestă decât cea pe care o va forma, de-a lungul timpului, fiul său, își va pierde identitatea, fiind cuprinsă în colecția regelui Carol al II-lea.

³⁴ Carol al II-lea, *op. cit.*, vol. VI (1949 – 1951), p. 205. Sir Geoffrey Edgar Duveen (1883 – 1975), filatelist britanic care a moștenit de la tatăl său, Henry Joseph Duveen, o faimoasă colecție filatelică (http://www.abs.org.uk/Home/Who_Was_Who/index.xalter#D). Sir John Mitchell Harvey Wilson (1898 – 1975) a fost președintele Royal Philatelic Society of London (RPSL) 1934-1936 și 1949-1950 și curator al Colecției Filatelice Regale între 1938 și 1969 (http://www.abs.org.uk/Home/Who_Was_Who/index.xalter#W). În timpul cât a fost curator al colecției filatelice a Coroanei Britanice a abandonat colecționarea mărcilor poștale britanice, formându-și o colecție de timbre clasice românești, y compris „Cap de Bour”.

³⁵ Elena Lupescu l-a însoțit pe regele Carol al II-lea în vizita la Expoziția Filatelică Mondială Londra 1950 în calitate de soție. Căsătoria a avut loc în iunie 1947, la Rio de Janeiro, în Brazilia, și urmare a acestui fapt i-a fost conferit titlul de Princesă de Hohenzollern – Sigmaringen. Ea a fost primită cu toate onorurile cuvenite de către oficialitățile filatelice ale expoziției – surprinzător, nu există mențiuni despre o eventuală întâlnire a cuplului regal român cu membrii Casei Regale Britanice –, dar nu tot așa de călduros au întâmpinat-o filateliștii de origine română prezenți acolo. După cum ne-a mărturisit cu ani în urmă dr. Liviu N. Cristea, un mare filatelist – jurnalist la B.B.C. pe atunci –, regele Carol al II-lea l-a invitat să ia masa împreună cu el și Elena Lupescu. Dr. Liviu N. Cristea – cel care mai târziu va realiza rubrica filatelică de la Radio Europa Liberă – a refuzat în mod categoric să ia masa în compania Elenei Lupescu, declinând în mod politicos invitația sub un pretext oarecare. Nu știm cât de mult a contat în acest refuz faptul că dr. Liviu N. Cristea era un apropiat al cercurilor din jurul lui Iuliu Maniu, cel care în mod consecvent a luat atitudine publică împotriva relației regelui cu Elena Lupescu; ne mărginim doar a constata că Elena Lupescu nu s-a bucurat de simpatia filateliștilor români.

³⁶ Incidentul l-a preocupat mult pe regele Carol al II-lea, alocându-i un spațiu generos în însemnările sale (Carol al II-lea, *op. cit.*, vol. VI (1949 – 1951), p. 206 și următoarele).

Carol al II-lea, sau poate tocmai de aceea, aceste date devin foarte rare și confuze. Majoritatea provin din surse jurnalistice ce nu pot fi verificate prin documente sau mărturii serioase. Toate acestea fac să ne situăm pe un tărâm al ipotezelor, care nu ne permite să ajungem la concluzii ferme. Ne mărginim, de aceea, să facem câteva considerații privind unele afirmații făcute de-a lungul timpului, pentru a încerca să înțelegem mai bine efectele unor posibile acțiuni ale acestora.

Astfel, se spune că regele, cu ocazia Crăciunului din 1952, i-a făcut cadou Elenei Lupescu colecția sa de timbre³⁷. Alte surse vorbesc despre intenția suveranului de a-i lăsa timbrele soției sale³⁸. Ambele surse vorbesc despre primirea de către Elena Lupescu a colecției de timbre, dar nuanțele sunt diferite. În primul caz se vorbește despre un cadou, făcut cu ocazia Crăciunului. Este surprinzătoare această decizie, pentru că Elena Lupescu nu manifesta un interes deosebit – și nu avea nici cunoștințele necesare – pentru colecționarea mărcilor poștale. Pe de altă parte, colecția de timbre a regelui era foarte valoroasă și însemna foarte mult pentru el, ambele argumente făcând, în condiții normale, puțin probabilă despărțirea colecționarului de timbrele sale. În al doilea caz este vorba despre o intenție – nu se precizează nici o dată exactă – și induce ideea de moștenire, chiar dacă nu se folosește explicit acest termen. Cadourile se fac în unele situații, moștenirile se lasă în altele! Urmările celor două tipuri de acțiuni sunt atât de diferite, încât merită stabilit cu exactitate în ce condiții a primit Elena Lupescu timbrele lui Carol al II-lea.

După moartea regelui Carol al II-lea, survenită în martie 1953, a urmat un proces de împărțire a averii defunctului rege, care s-a încheiat în 1955 la Lisabona. Conform unor fotocopii postate pe blogul prințului Paul de Romania, Elena Lupescu ar fi primit 25% din avere, în valoare de 210.000 escudos, din care 31.000 reprezentau „albume și scrisori și timbre donate”³⁹. Din aceste documente rezultă că Elena Lupescu a primit timbrele prin donație. Oarecum, este vorba, în același timp, și de o moștenire și de un cadou. Faptul că timbrele îi erau adresate în exclusivitate Elenei Lupescu rezultă din scoaterea lor (erau la pozițiile 93 și 94) din lista bunurilor care ar fi trebuit împărțite între moștenitori. Chiar dacă nu dispunem de suficiente informații pentru a lămuri chestiunea timbrelor lăsate Elenei Lupescu, există câteva indicii care ne permit să remarcăm câteva lucruri interesante. Astfel, de ce s-ar fi despărțit regele Carol al II-lea, chiar și numai formal, de timbrele atât de dragi lui? Puținele documente disponibile în legătură cu succesiunea averii demonstrează că regele a lăsat colecția de timbre, printr-un act de donație (?), Elenei Lupescu. S-a asigurat astfel că timbrele nu vor fi supuse partajului între moștenitori și, mai mult decât atât, avem motive să credem că a subevaluat colecția la numai 31.000 escudos,

³⁷ Monique Urdăreanu a trăit împreună cu soțul ei, Ernest, alături de Carol al II-lea și Elena Lupescu timp de aproape un deceniu. Ea este cea care a afirmat într-un interviu acordat Mihaelei Rogalsky și publicat în ziarul „Ziua” din 14 ianuarie 2006 că Elena Lupescu a primit cadou, cu ocazia Crăciunului din 1952, colecția de timbre a lui Carol al II-lea.

³⁸ Faptul că regele Carol al II-lea ar fi decis să-i lase colecția de timbre soției lui este evocat și de către dr. Liviu N. Cristea, care deținea știrea din timpul vizitei lui Carol al II-lea la Expoziția Mondială de Filatelie de la Londra din 1950 (vezi *supra* nota 16), și care i-a relatat acest lucru unui filatelist român (L).

³⁹ http://printul-paul.blogspot.ro/2011_10_01_archive.html/ 05.02.2013.

pentru a nu diminua prea mult participarea Elenei Lupescu la împărțirea masei succesoriale⁴⁰.

Dar toate aceste sugerează că regele avea în vedere un sfârșit apropiat pentru el și supraviețuirea Elenei Lupescu. Această ipoteză nu este susținută de niciun document cunoscut până acum, de nicio mărturie. Lansând, cu reținerile cuvenite, o tulburătoare ipoteză, ne bazăm doar pe analiza logică și succesiunea faptelor. Din câte se cunoaște până acum, moartea fostului suveran a fost bruscă, provocată de un atac de cord. Să fi avut Carol al II-lea o boală incurabilă, de care știa, dar pe care nu a făcut-o publică, și din acest motiv i-a donat Elenei Lupescu prețioasa colecție de timbre, la care ținea atât de mult? Este o ipoteză care merită reținută, deoarece ea ar putea explica pe de o parte și inactivitatea regelui privind întocmirea jurnalului său, dar și faptul de a-și fi lăsat timbrele în grija unei persoane care nu avea cunoștințele necesare administrării unei astfel de colecții. Dacă așa au stat lucrurile, Carol ar fi putut miza pe ajutorul pe care ar fi putut să-l dea Dudașii doi mari filателиști: Eduard Cohen, cu care Carol a avut strânse legături filatelice în perioada exilului său portughez, precum și vărul său primar, șeful casei de Hohenzollern, prințul Friedrich, colaborator pe linie filatelică atât al regelui Ferdinand, cât și al lui Carol al II-lea.

Putem spune, în concluzie, că fără să fie filatelistă, mărcile poștale au ajutat-o pe Elena Lupescu. Prin ele s-a apropiat de principele Carol în 1926, în primul lor an de exil. Moștenirea colecției filatelice a lui Carol al II-lea, fără a intra în detalii asupra valorii acesteia, a contribuit la traiul decent dus de Elena Lupescu, timp de aproape un sfert de veac, după moartea soțului.

⁴⁰ În mod similar a procedat Carol al II-lea la succesiunea averii regelui Ferdinand, când credinciosul Eugeniu Buhman a subevaluat colecția de timbre care intra în posesia lui Carol al II-lea (vezi pe larg la Cristian Scăiceanu, *Colecția filatelică a regelui Ferdinand*, în „Muzeul Național Cotroceni. Colocviul Național de Istorie, Istoria Artei Decorative și Conservare - Restaurare”, București, 2011, vol. I, pp. 279-284).

1. Bloc de 4 timbre 3 lei albastru din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*.

Blue stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 3 lei.

2. Bloc de 4 timbre 3 lei brun din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Brown stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 3 lei.

3. Bloc de 4 timbre 3 lei roșu din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Red stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 3 lei.

4. Bloc de 4 timbre 5 lei brun din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Brown stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 5 lei.

5. Bloc de 4 timbre 5 lei verde din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Green stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 5 lei.

6. Bloc de 4 timbre 6 lei albastru din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Blue stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 6 lei.

7. Bloc de 4 timbre 6 lei oliv din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Olive stamp block of four from the regular issue *King Ferdinand, small bust*, 6 lei.

8. Bloc de 4 timbre 6 lei roșu din emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*. Red stamp block of four from the *King Ferdinand, small bust* regular issue, 6 lei.

9. Perechi parțial nedantelate din emisiunea aniversară *Ferdinand -60 ani de vârstă*.
Partially perforated pairs of stamps from the commemorative issue *King Ferdinand's 60th Anniversary*.

10. Eseuri cu valori nominale mari pentru emisiunea de mărci poștale uzuale *Ferdinand bust mic*.
High face-value essays for the regular issue *King Ferdinand, small bust*.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

ADINA WORONIECKA ȘI CASELE SALE DIN BUCUREȘTI CONVORBIRI CU MIRCEA NASTA

ADINA WORONIECKA AND HER HOUSES IN BUCHAREST CONVERSATIONS WITH MIRCEA NASTA

Narcis Dorin Ion*

Abstract

This article, which represents a preview fragment from the book of interviews which I have prepared in collaboration with Mr. Mircea Nasta, evokes one of the remarkable feminine personalities of interwar Romania: Adina Woroniecka. Born Olmazu, Adina became famous in Romania through her marriages, of which that with politician Take Ionescu earned her national recognition and a special position in the society of the time. Her marriage with Polish prince Jan Korybut Woroniecki re-launched Adina Woroniecka in the modern aristocratic elite of the interwar epoch. Distinguished, refined and educated, Adina Woroniecka built in Bucharest two houses representative for her status and for the interwar architecture of Bucharest: “the small palace” on *Atena* Street and the house on *Kiseleff* Street, both designed by architect Alexandru Zaharia. The interior decoration of these urban residences – which is described in detail by Mr. Mircea Nasta – can presently be admired only in the contemporary photographs taken by architect Alexandru Petit, which are now being published for the first time. These photos bear witness of an aristocratic way of living and dwelling which disappeared once the communist regime was installed in Romania.

Keywords: Adina Woroniecka, Take Ionescu, Jan Korybut Woroniecki, house, Sinaia, Bucharest, Alexandru Zaharia, architecture, Mircea Nasta, decoration

Vă propunem în paginile ce urmează evocarea unei personalități feminine reprezentative pentru România interbelică: Adina Woroniecka. Fiică a lui Nicolae Zaharia (Zahariade) Olmazu și a Mariei (Masinca) Lungeanu¹, Ecaterina Alexandrina (Adina) Olmazu s-a născut în anul 1889. Adina Olmazu s-a căsătorit prima dată cu Dumitru Cordescu, cu care a avut un fiu, Petre (Fisulică), mort copil în 1914. În timpul Primului Război Mondial, Adina Cordescu a fost soră de caritate la un spital militar. Din această perioadă, din anul 1917, datează și începuturile idilei dintre Adina Cordescu și celebrul om politic Take Ionescu (13 octombrie 1858 – 22 iunie 1922), viitor prim-ministru al României (17 decembrie 1921 – 19 ianuarie 1922). Puternica legătură sentimentală dintre cei doi – între care era o diferență de vârstă de 33 de ani –

* Director general Muzeul Național Bran; doctor în istorie.

¹ Maria (Masinca) Lungeanu era fiica Mariei Lepădătescu și a lui Părvu Lungeanu. Cum Maria Lepădătescu era soră cu Caliopei Lepădătescu (mama regentului Constantin Sărățeanu), Maria Lungeanu era verișoară de gradul I cu Constantin Sărățeanu, iar Adina Olmazu era nepoată a regentului Sărățeanu. Cf. Arborele genealogic al familiei Lepădătescu (descendenți ai pitarului Radu Lepădătescu; copie din arhiva domnului Mircea Nasta).

era astfel evocată de I. G. Duca în *Amintirile* sale: „Dar n-ar trebui să se creadă că în vremurile acelea nu domnea decât nota funebră, nota veselă nu lipsea nici ea. Așa spre pildă, pe la mijlocul lui septembrie, când luptele au încetat pe front, Take Ionescu și Mișu Pherekyde au cerut un concediu lui Brătianu și au plecat la Odessa. S-ar fi putut crede că acești doi bărbați politici încărungați în slujba Statului treceau Nistrul ca să-și dea seama prin ei înșiși de cele ce se petrec în Rusia sau poate pentru a lua contact cu cercurile conducătoare ale noii Rusii. Nicidecum. Preocupările lor, și ale unuia și ale celuilalt, erau mai mult idilice. Take Ionescu era nerăbdător să revadă pe viitoarea sa soție, d-na Adina Cordescu, iar Pherekyde era grăbit să se întâlnească cu o tânără prietenă a sa. De la Odessa ne venea știrea că Take Ionescu se exhiba pretutindeni cu obiectul pasiunii sale și că Pherekyde nu se sfia să treacă pe dinaintea compatrioților săi refugiați pe malurile Pontului Euxin, purtând tot felul de pachete și de jerbe de flori. Firește, aceste atitudini provocau inutile comentarii și aprecieri displăcute: «*Tara e în nenorocire și bătrânii ei miniștri petrec și se țin de aventuri amoroase*». Toți puritanii cereau să se puie capăt «scandalului». Evident că exhibiția de la Odessa era totdeodată inutilă și exagerată. Eu nu mă puteam stăpâni atunci, precum nu mă pot stăpâni nici acum, să am față de purtarea colegilor noștri de la Odessa mai mult un sentiment de admirațiune, decât un simțământ de indignare. Nu trebuie uitat că cei stăpâniți de o atât de juvenilă ardoare aveau unul aproape 60 și celălalt peste 75 de ani. E bine în timpuri de scepticism sentimental, e ceva demn de laudă să vezi doi bătrâni păstrând o atât de mare tinerețe, o atât de înflăcărată putere de entuziasm, un romantism atât de nebiruit, încât, cu riscul de a se expune la oprobriu și la ridicol, să înfrunte toate obstacolele și toate criticile spre a putea depune omagiul veșnic tinerei admirațiuni la picioarele celor ce au știut să le inspire asemenea pasiuni. Prefer ridicolul romantic al acestor bătrâni, indiferenței blazate a efebilor de azi – palizilor și neinteresanților lor epigoni”².

Spre sfârșitul anului 1917, în luna decembrie, I. G. Duca consemna că „în inima lui Take Ionescu se petrecea o adevărată dramă. Rezistența lui îndârjită provenea, ca și la bătrânul Pherekyde, tot din faptul că persoana ce-i era scumpă, viitoarea d-nă Adina Take Ionescu, pe atunci încă d-na Cordescu, era în Rusia și că tremura pentru viața ei. Dacă d-na Cordescu s-ar fi aflat la Iași, fără îndoială că Take Ionescu ar fi fost cel dintâi să ceară alături de noi dezarmarea bolșevicilor, stârpirea primejdiosului focar revoluționar de la Socola. Dar iubirea fusese mai puternică decât raționamentul omului de stat și decât patrioticele sale îndatoriri. Infinita curiozitate a tainicelor cauze ce, de-a lungul veacurilor, determină hotărârile oamenilor și mișcările popoarelor!”³.

În numele acestei mari iubiri, după încheierea armistițiului cu Puterile Centrale, Take Ionescu pleacă la Paris, unde se afla de mai multe luni și Adina Cordescu. Același fin literat rătăcit în politică – l-am numit pe I. G. Duca – ne explică resorturile ascunse ale acțiunii lui Take Ionescu: „Nu tot altfel a făcut Take Ionescu,

² I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, München, Jon Dumitru Verlag, colecția „Memorii și mărturii”, 1981, p. 228-229. Reluat în I. G. Duca, *Memorii*, vol. III. *Războiul. Partea I (1916 – 1917)*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 282-283.

³ *Ibidem*, vol. III, München, Jon Dumitru Verlag, colecția „Memorii și mărturii”, 1982, p. 40.

care s-a grăbit să declare că este gata să plece. Mai multe motive îl îndemneau să ia această atitudine, să o ia chiar cu un vădit entuziasm. Întâi, încă din toamnă, ideea lui fixă era să plece. «Aici știu dinainte că nu pot face nimic – spunea dânsul. În Occident, în Franța, în Anglia sunt convins că pot aduce încă mari servicii cauzei noastre». În al doilea rând, să o mărturisim sincer, era omul aventurilor entuziaste, nu al suferințelor restrîște. Perspectiva de a cădea sub vindicta lui Marghiloman și a lui Mackensen, perspectivă care pe noi ne lăsa absolut indiferenți, pe el îl agita peste măsură. Ea depășea ceea ce îi puteai cere și, în al treilea rând, dragostea juvenilă și entuziastă pentru viitoarea lui soție, d-na Cordescu, îl stăpânea până-ntr-atâta încât ar fi dat totul ca să se întâlnească cu ea. Or, dânsa era de câteva luni în Franța. (...) Așa se explică și tinerețea sentimentelor lui. La 60 de ani era îndrăgostit ca un student și toată viața lui a fost un veșnic amoretat și un mare, un incorigibil sentimental⁴.

În aceste condiții, finalul primei căsnicii a Adinei Olmazu era previzibil. Ca urmare, în 1919 Adina Cordescu divorțează de Dumitru Cordescu și se recăsătorește cu Take Ionescu, la Londra. Căsnicia nu a durat decât trei ani, până la decesul subit al lui Take Ionescu, survenit la 22 iunie 1922.

În februarie 1928, Adina Take Ionescu s-a logodit, la Nisa, cu prințul polonez Jan Korybut Woroniecki. Căsătoria între Jan Kanty Marius Ignat Woroniecki și Ecaterina Alexandrina Zahariade Olmazu a fost încheiată la Paris în 7 aprilie 1928⁵, slujba religioasă fiind oficiată de monseniorul Vladimir Ghika. Jan Woroniecki a murit la 20 iunie 1960⁶, în București, în casa din Strada *Arhitect Ion Mincu*, nr. 19, iar soția sa, Adina Woroniecka, i-a supraviețuit încă cincisprezece ani, a decedat, în aceeași locuință, la 3 august 1975⁷.

Domnul Mircea Călin Popescu-Nasta s-a născut la 8 iulie 1921, fiind cel mai mic fiu al colonelului Mircea Popescu-Nasta (fiul lui Victor Popescu și al Elizei Nasta) și al Elenei (Ninetta) Lungeanu (fiica lui Constantin Lungeanu și a Mariei Pitișteanu). Frații domnului Mircea Nasta au fost Radu Nasta (căsătorit cu Ioana Vasiliu și Maria Costache) și Dan Ioan Constantin Nasta, cunoscut actor, regizor și colecționar de artă (6 ianuarie 1919 – 15 septembrie 2015; căsătorit cu Aurora Marinescu Strihareț și Liana Hubic). Domnul Mircea Nasta a fost căsătorit cu Irina (Ira) Raskin (15 martie 1921 – 12 februarie 1995), cu care a avut doi copii: Irina Alexandra Maria (n. 1952) și Mihai Ion (n. 1955).

Bunicul domnului Mircea Nasta, Constantin Lungeanu, a fost fratele Mariei (Masinca) Lungeanu, mama Adinei Woroniecka. Cum mama domnului Nasta, Ninetta Lungeanu, era verișoară de gradul I cu Adina Woroniecka, domnul Mircea Nasta este nepot de verișoară al celei pe care o evocăm în paginile de mai jos. Cu un

⁴ *Ibidem*, p. 110, 116. Vezi admirabilul portret pe care I. G. Duca i-l face lui Take Ionescu la p. 110-118. Reluat în I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV. *Războiul. Partea a II-a (1917 – 1919)*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 134-145.

⁵ Cf. *Certificat de căsătorie*, seria CI, nr. 951359; Declarație notarială a Adinei Woroniecka din 3 ianuarie 1961 (documente păstrate în arhiva domnului Mircea Nasta).

⁶ Cf. *Certificat de moarte*, seria MC, nr. 078623 (document păstrat în arhiva domnului Mircea Nasta).

⁷ Cf. *Decizia nr. 1017 din 13 mai 1996 a Curții de Apel Ploiești*, în dosarul nr. 1036/1996 privind vila lui Take Ionescu din Sinaia. Pe urna funerară de la Mănăstirea Sinaia data decesului Adinei Korybut Woroniecka este trecută ca fiind 4.VIII.1974. Anul a fost scris greșit, corect este 1975.

alt prilej, domnul Mircea Nasta aprecia astfel relația deosebită cu mătușa sa, Adina Woroniecka: „Legătura cu ea a însemnat foarte mult pentru mine. (...) Din punct de vedere afectiv, a fost pentru mine ca o a doua mamă. Se puneau chiar problema unei adopții. Pot să spun că, pentru mine, casa ei a fost ca o casă părintească și totul s-a terminat în 1975, când mătușa mea a murit. În ultimii ei ani, am îngrijit-o cu multă afecțiune și port acestui nume, acestei atmosfere și acestei moșteniri spirituale și materiale o profundă recunoștință. A avut foarte, foarte mare influență asupra vieții mele”⁸. Ca o completare, în interviurile pe care mi le-a acordat, domnul Mircea Nasta aprecia că: „Se pare că am fost nepotul ei favorit. M-a iubit ca pe propriul copil, dar niciodată nu mi-a spus-o direct. Mi-a mărturisit abia spre sfârșitul vieții”.

Să urmărim, așadar, evocarea unei mătuși de poveste și a caselor pe care le-a construit în București.

Narcis Dorin Ion: *Mătușa dumneavoastră, Adina Woroniecka, era născută Olmazu.*

Mircea Nasta: Da, era fata lui Zaharia Olmazu, iar mama ei era născută Lungeanu. Mama Adinei, Maria, era soră cu bunicul meu, Constantin Lungeanu. Îi spuneam tanti Masinca. Ca copil am stat cu ea un an de zile în vila de la Sinaia.

NDI: *Ce ne puteți spune despre originile familiei Olmazu?*

MN: După spusele Adinei, familia Olmazu era de origine albaneză⁹. Tatăl ei, Zaharia (Zahariade) Olmazu, era un om foarte bogat și foarte cultivat – știa istorie și științe naturale. Familia Olmazu a avut o moară în București, la fel ca Assan. De la moară veneau banii lor. Elisa Brătianu¹⁰ pretindea că Adina fusese foarte bogată. În casa Olmazu, mobilele erau franțuzești, în oribilul stil *Napoleon al III-lea*. Mobila de dormitor era neagră cu încrustații de aur. Fără dar și poate, la tanti Masinca, mama Adinei și sora bunicului meu, nu se discuta nici cât erau de bogați, nici că își cumpărau lucrurile de la Viena sau de la Paris. Așa făceau toți oamenii înstăriți. După moartea lui Zaharia Olmazu, Masinca nu s-a recăsătorit, deși era încă frumoasă și curtată. Devenise, cumva, bunica mea.

NDI: *În ce zonă era casa lor?*

MN: Pe *Calea Moșilor*. A fost moștenită de Adina după un proces de succesiune răsunător, cu scandal în epocă.

NDI: *Adina a avut frați sau surori?*

MN: Da. A avut un frate și o soră. Amuzant era faptul că, în generația ei, erau trei fete Olmazu, verișoare primare, ai căror tați erau frați: Adina, Lenuța, curtată de bancherul Schöpke, și Riquette, căsătorită cu profesorul universitar Teodorescu. Adina glumea: „*Il y avait trois filles: une dame, une courtesane et une bourgeoise*”.

⁸ Victoria Dragu Dimitriu, *Povești ale domnilor din București*, București, Editura Vremea, 2005, p. 39.

⁹ Într-un interviu acordat revistei „Miroir du Bucarest”, Adina Woroniecka spunea că „sunt româncă, dar am și sânge albanez, căruia îi atribui vivacitatea caracterului și combativitatea mea. Îi datorez, de asemenea, și cultul prieteniei”. („Miroir du Bucarest”, apud Simina Stan, *Vila prințesei Woroniecka de la Șosea*, în „Jurnalul.ro” din 7 noiembrie 2009).

¹⁰ Elisa Știrbey (1870 – 1957), fiica lui Alexandru B. Știrbey și a Mariei Ghica-Comănești. Căsătorită în 1890 cu Alexandru Marghiloman și, din 1907, cu Ion I. C. Brătianu.

Doamna era ea, Adina, curtezana era Lenuța, o femeie superbă, iar burgheza era Riquette, căsătorită cu un profesor universitar.

NDI: *Care e legătura familiei dumneavoastră cu familia Olmazu?*

MN: În acel proces de succesiune răsunător a apărut bunicul meu, de care noi, copiii, râdeam. Grandpapa Constantin Lungeanu era avocat. S-a căsătorit cu Matilda Pitișteanu și a studiat Dreptul la Geneva, unde s-a născut mama. Constantin Lungeanu era frate cu Masinca, mama Adinei. Grandpapa a mers la colegul lui, avocatul Take Ionescu. Take a preluat procesul și l-a câștigat. Așa s-a înfiripat idila între Take și Adina¹¹.

NDI: *Să revenim la genealogia familiei Olmazu.*

MN: Înainte de Zaharia Olmazu, tanti Masinca fusese căsătorită cu un domn Stănescu, cu care făcuse doi copii: Alexandru și Maria. La Paris, Maria a născut un băiat, pe Raymond Stănescu. Raymond a fost oarecum crescut de Adina și Take. Ei i-au plătit studiile la Liceul „Janson de Sailly” din Paris. A murit foarte tânăr, la 21 de ani, bolnav de tuberculoză. Adina fusese inițial măritată cu Dumitru Cordescu. Au avut un copil, un băiat, care a murit la 8 luni din cauza unei infecții în gât. La scurt timp, cei doi au divorțat. Fratele lui Dumitru Cordescu a avut două fiice artiste plastice, Marcela și Florica. Florica, măritată cu Eugen Jebeleanu, este mama graficianului Tudor Jebeleanu. Marcela a fost căsătorită cu Vladimir Colin.

NDI: *Când și unde s-a căsătorit Adina Olmazu cu Take Ionescu?*

MN: În 1919, la Londra. A rămas o fotografie de la căsătoria lor. Au trăit căsătoriți trei ani, plus doi, înainte de căsătorie. Adina avea un geamantan cu scrisori primite de la Take Ionescu în timpul Primului Război Mondial. Îi scria aproape în fiecare zi. Ea era plecată în Rusia și Take îi scria mereu¹². Mai păstrez două gravuri făcute de Paul Helleu¹³ la Londra. Un mare gravor – îl găsim în toate enciclopediile de artă. Era specializat în portrete de aristocrați englezi. Lui i-a comandat Take Ionescu portretul Adinei.

După moartea lui Take Ionescu, în 1922, regina Maria a făcut-o doamnă a Palatului, la fel ca pe doamna mareșal Prezan¹⁴. Adina ținea foarte mult la acest titlu. În *Memorii*, regina Maria o numește pe Adina *la veuve nationale*. După ce a murit Take, Adina a făcut *le grand deuil* la Sinaia. Familia regală i-a rămas recunoscătoare

¹¹ „La 60 de ani era îndrăgostit ca un student și toată viața lui a fost un veșnic amoretzat și un mare, un incorigibil sentimental” – scria I. G. Duca despre Take Ionescu. Vezi portretul complet al lui Take Ionescu în I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV. *Războiul. Partea a II-a (1917 – 1919)*, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 134-145.

¹² La 1 august 1918, Take Ionescu îi scria Adinei Cordescu: „Sâmbătă mă duc la Drayton să duc flori pe mormântul femeii care a fost înaintașa ta, care m-a ajutat cum a putut în viață, dar a cărei amintire nu se află și nu se va afla niciodată între tine și mine, în dragostea noastră! Te rog să fii sigură de aceasta! Te iubesc, copilul meu drag, într-un fel atât de absolut, de complet! Te iubesc ca femeie, ca soție, ca tovarășă, așa cum te-aș iubi ca mamă, dacă ne va fi dat. Nu am decât o grijă, o suferință pe care caut s-o uit: dacă aș avea 10 ani mai puțin, ca să sporesc cu atâta perioada fericită, cea mai fericită din viața mea!” (Elisabeth Bouleanu, *Cum și-a pierdut capul marele politician Take Ionescu după o femeie măritată: „Te iubesc, copilul meu drag, într-un fel atât de absolut, de complet!”*, în Adevărul.ro din 14 octombrie 2015).

¹³ Paul César Helleu (1859 – 1927), pictor și gravor francez.

¹⁴ Elena Olga Eliad (4 august 1877 – 19 iunie 1943), fiica lui Iancu Eliad și a Sofiei Niculescu. S-a căsătorit în 1892 cu maiorul Constantin Prezan (1861 – 1943), viitor mareșal al României, cu care a avut o fiică, Olga.

lui Take Ionescu. Regina Maria venea cu un buchet de flori la vilă, o lua și făceau câțiva pași până la Mănăstire, la mormântul lui Take. Adina și-a reprezentat cu cinste soțul. Spre deosebire de Brătieni, care erau naționaliști – Elisa Brătianu purta ii cu motive românești –, Adina era o cosmopolită desăvârșită. Pentru mine, idealul feminin rămânea mătușa Adina. O concura, într-un fel, pe Martha Bibescu¹⁵, dar nu erau comparabile. Martha Bibescu „juca” la alt nivel.

NDI: *A fost, cumva, o rivalitate între Adina, devenită principesa Woroniecki, și Martha Lahovary, căsătorită cu prințul George Valentin Bibescu?*

MN: A fost. Martha Bibescu era foarte frumoasă, educată la Paris. Era o cunoscută scriitoare de limbă franceză, membră a Academiei Belgiene. Din păcate, a fost de partea germanilor în Primul Război Mondial. Cum nemții au pierdut războiul, s-a considerat că a trădat. Jucase cartea germană, la fel ca P. P. Carp.

NDI: *Da, dar Petre P. Carp a făcut-o din convingere. Credea că binele României e alături de Germania, nu de Rusia.*

MN: Știți, la bătrânețe m-am apropiat de Olguța Racoviță¹⁶, nepoata lui Petre Carp. A fost o frumoasă prietenie. La fel de prieten am fost cu Sanda Negroponte, o româncă deșteaptă cu care eram rudă prin familia Pitișteanu¹⁷. Prin Sanda am cunoscut cuplul Boxshall¹⁸, pe Johnny și Margarita, care fusese doamnă de onoare a reginei Frederica a Greciei.

Ce ciudată e viața! După ce am reintrat în posesia vilei de la Sinaia și, în 2001, am renovat-o parțial, i-am avut ca oaspeți pe acești descendenți ai oamenilor politici din epoca lui Take Ionescu.

NDI: *Să revenim la mătușa dumneavoastră. Cât timp a durat văduvia sa?*

MN: Șapte ani, din 1922 până în 1928. Apoi a trecut printr-o nefericită poveste de dragoste. Era seducătoare, foarte cultivată, o amfitrionă perfectă.

NDI: *Unde a primit Adina această educație?*

MN: Acasă. A urmat Pensionul „Notre-Dame de Sion”. Mama și Adina vorbeau perfect engleza, franceza și germana, cântau la pian. Educația se făcea în casă, cu guvernante străine¹⁹. Marie Florescu²⁰ povestea că și ea a fost educată în acest fel.

¹⁵ Martha Bibescu (născută Lahovary; 28 ianuarie 1886 – 28 noiembrie 1973), fiica lui Ion Lahovary și a Smarandei Ema Mavrocordat. Căsătorită cu George Valentin Bibescu (3 aprilie 1880 – 2 iulie 1941), pilot, aviator, întemeietorul Ligii Aeriene Române și al Școlii de Aviație de la Băneasa (1910), președinte al Federației Aeronautice Internaționale (1930 – 1940). Martha Bibescu a fost scriitoare de limbă franceză, cu o importantă operă literar-istorică, autoare a unor importante scrieri memorialistice, membră a Academiei Regale a Belgiei.

¹⁶ Olga Racoviță (24 mai 1915 – 27 noiembrie 2009), fiica lui Petre P. Carp și a Ioanei Suțu. Căsătorită în 16 octombrie 1933 cu Alexandru-Anton Rosetti (13 iulie 1913 – 30 noiembrie 1960), cu care a avut un fiu, Alexandru Rosetti. Ulterior s-a recăsătorit cu Nicolae Racoviță (cu care a avut o fiică, Ruxandra).

¹⁷ Bunica maternă a domnului Mircea Nasta, Matilda Pitișteanu, era nepoata clucerului Nițu Pitișteanu (m. 1839), frate cu serdarul Gheorghe Pitișteanu, străbunicul matern al Sandei Negropontes. Cf. *Arbore genealogic al familiei Pitișteanu* (copie în arhiva noastră, oferită de dl. Mircea Nasta).

¹⁸ John E. G. Boxshall (16 ianuarie 1923 – 1 ianuarie 2009), fiul Elisei Știrbey și al colonelului Edward (Eddy) G. Boxshall.

¹⁹ În interviul din revista „Miroir du Bucarest”, Adina Woroniecka vorbea și de educația și pasiunile sale: „Am fost fiică unică, adorată, teribil de răsfățată, trimisă la studii la Notre Dame de Sion din Paris. Sunt

NDI: *Povestiți-ne, vă rog, cum a ajuns Adina din văduva lui Take Ionescu principesa Woroniecka?*

MN: Adina a trecut printr-un scandal sentimental cunoscut în epocă. Și Regina Maria îl pomenește în *Memorii*. A avut o aventură sentimentală, profundă și tristă, cu baronul Peo Aloisi²¹, pe atunci, ministru plenipotențiar al Italiei la București. Un om încântător. Avea mult gust, era foarte bogat și se căsătorise cu o franțuzoaică. Pe scările Palatului Sturdza din Piața Victoriei, unde, pe atunci, se afla sediul Ministerului Afacerilor Străine, soția lui Aloisi a apostrofat-o dur pe Adina. Toată lumea a aflat, dar relațiile celor doi au continuat. Catolic fiind, Aloisi nu putea divorța. De altfel, Mussolini i-a atras atenția că un eventual divorț i-ar distruge cariera politică. Aloisi a ajuns ulterior ministru de Externe în Italia lui *Il Duce*. După încheierea misiunii în România, Aloisi a fost numit ambasador în Albania. Adina l-a vizitat și acolo. Adina îmi povestea că Aloisi îi telefona de Anul Nou cât timp a trăit. În casa Adinei l-am cunoscut pe fiul lui Aloisi, în perioada în care era diplomat la București.

NDI: *Adina a bățut în retragere?*

MN: În perioada văduviei, toată lumea era cu ochii pe ea. A plecat la Paris, unde a cunoscut-o pe Lola Cantacuzène. La clubul Lolei se întâlneau aristocrații ruși refugiați. Acolo l-a întâlnit pe Jean (Jan) Korybut Woroniecki²², cu care se va căsători.

NDI: *Cine era Jan Korybut Woroniecki?*

MN: Un om de-o calitate excepțională, un *très grand seigneur*, un gânditor, un filozof²³. Un teozof, mai bine zis, care m-a influențat profund prin discuțiile pe care le purtam în cele trei luni cât stăteam amândoi la vila din Sinaia, care a fost pentru mine un loc absolut mirific.

muziciană, elevă a uneia dintre cele mai bune interprete a lui Chopin, doamna Pantes, de la Conservatorul din Geneva. Acum muzica mea nu mă mai mulțumește, prefer muzica altora. (...) Mi-a plăcut enorm să călătoresc, în Africa, în Asia și bineînțeles în Europa. Franța este țara unde mă simt acasă, îmi este dragă și familiară. Dar am o slăbiciune pentru Italia, țara frumuseții, a tuturor frumuseților. Și aș vrea să fac o călătorie în insulele Hawaii, înainte ca civilizația să irosească poezia lor”. („Miroir du Bucarest”, apud Simina Stan, *loc. cit.*).

²⁰ Maria Florescu (19 septembrie 1898 – 15 decembrie 1990), fiica generalului Ion I. Florescu (1869 – 5 martie 1928) și a Anicăi (Ana) Gh. Manu (6 noiembrie 1874 – 30 decembrie 1962). S-a căsătorit, în 17 februarie 1944, cu George Nicolae Mavrocordat (5 decembrie 1893 – 24 ianuarie 1976), fiul lui Constantin Edgar Mavrocordat (5 ianuarie 1857 – 19 aprilie 1934) și al Irinei Moret de Blaremburg (1864 – 1955). Informații de la dl. ing. Ioan Gh. Florescu, nepotul de frate al Mariei Florescu-Mavrocordat.

²¹ Pompeo Aloisi (1875 – 1949), amiral și diplomat italian. Ministru plenipotențiar la Copenhaga, București și Tokyo. Ministru de Externe al Italiei (1932 – 1936).

²² Jan Korybut Woroniecki (1880 – 1960), fiul al prințului Mieczysław Korybut Woroniecki (descendent al familiei princiere Nieświckich) și al Mariei Drohojowskich. A avut trei surori (Teresa, Roza și Maria) și trei frați: Jacek Adam Woroniecki, Ștefan Woroniecki (1883 – 1948) și Henryk Maria Wojciech Woroniecki (23 aprilie 1886 – 5 decembrie 1948).

²³ Regretatul maestru Dan Nasta, fratele domnului Mircea Nasta, avea aceeași opinie despre Jan Korybut Woroniecki, într-un interviu pe care i l-am luat în anul 2002: „L-am cunoscut acolo și pe al treilea soț al mătușii mele, prințul polonez Jan Korybut Woroniecki, un teozof convins. Cânta la pian ore întregi fără să urmărească notele, compunea în manieră chopiniană. Picta foarte amuzant, fără pretenții de artist. Mă provoca la discuții la un nivel mai ridicat decât era cultura mea în momentul respectiv. Vorbea fluent mai multe limbi străine, între care japoneza, pentru că fusese consilier la ambasada din Tokyo. La Sinaia am avut contacte cu o lume mondenă, chiar cărturărească. Vila era un adevărat nucleu de formare”.

NDI: *Să continuăm povestea despre relația Adinei cu Jan Woroniecki?*

MN: Adina îl însoțise pe Take Ionescu în Polonia. O cunoștea pe sora lui Woroniecki, pe Buba²⁴, căsătorită cu Pawel Jurewicz, diplomat la ambasada Poloniei din București în perioada Primului Război Mondial. Surorile lui Jan Woroniecki erau măritate cu nobili polonezi din familiile Potocki²⁵ și Lasocki și Komar²⁶. După ce s-a împrietenit cu Jan, Adina a stat un an la Varșovia. A închiriat un palat complet mobilat și și-a adus din România servitorii, covoarele, argintăria, vesela, tablourile și... automobilul²⁷.

NDI: *De ce a închiriat Adina un palat în Polonia înainte de căsătoria cu Jan Woroniecki?*

MN: Era o femeie bogată. A dorit să locuiască fastuos până la încheierea căsătoriei ei cu Woroniecki. A durat un an până s-au putut perfectă actele.

NDI: *Jan Woroniecki avea o situație materială bună?*

MN: Nu, deloc. Crescuse la Curtea țarului, cu tatăl lui și cu contele Olsufiev, tatăl arhitectului Andrei Olsufiev²⁸, emigrat ulterior la Paris.

NDI: *Am înțeles de la fratele dvs. că Jan Woroniecki picta...*

MN: Da. Era foarte talentat. Lucra în pastel pe fond negru.

NDI: *Era și un bun pianist...*

MN: Un pianist care, deși autodidact, era foarte cultivat. În tinerețe fusese în misiune diplomatică la New York și Tokyo. Prin căsătorie, Adina a intrat în vechea aristocrație poloneză, căci strămoșii lui Woroniecki participaseră la cruciade și fuseseră înnobilați. Vara, mătușa mea invita rudele lui Jean la București și la Sinaia. Printre ele, pe contesa Lasocka²⁹, sora lui, cu cei doi fii. Unul a ajuns diplomat la Trieste, iar altul, atașat militar la Londra, unde a și locuit cu familia după război. I-am cunoscut. În timpul regimului comunist au ajutat-o pe Adina cât au putut.

NDI: *Unde a avut loc căsătoria Adinei cu Jan Woroniecki?*

MN: La Paris, în anul 1929. Există o problemă: Adina fusese măritată, divorțase de Cordescu, era văduvă după Take Ionescu. Un catolic nu se putea căsători cu o femeie divorțată. De aceea, Monseniorul Vladimir Ghika³⁰ – pe care l-am cunoscut – i-a obținut Adinei o dispensă din partea Arhiepiscopiei Parisului. Acolo a avut loc căsătoria lor religioasă. Martori la ceremonie au fost Elena Văcărescu,

²⁴ Elżbieta Woroniecka (1881 – ?), căsătorită cu diplomatul Pawel Jurewicz.

²⁵ Teresa Woroniecka (29 noiembrie 1893 – 1948), căsătorită cu Maurycy Stanisław Potocki.

²⁶ O altă soră a lui Jan Woroniecki, Róża (1885 – 1962), s-a căsătorit cu Władysław Komar.

²⁷ Într-un interviu de epocă, din revista „Miroir du Bucarest”, Adina Woroniecka mărturisea că mergea „frecvent în Polonia, la țară. Iubesc Polonia și îi admir pe polonezi. Atmosfera poloneză este pentru mine agreabilă la maximum. Din păcate, nu pot spune același lucru despre climat. Revin adesea pentru a mă tempera în lumina României” („Miroir du Bucarest”, apud Simina Stan, *loc. cit.*).

²⁸ Andrei Olsufiev (n. 5 iunie 1939, București), absolvent al Universității de Arhitectură din București, arhitect și pictor stabilit la Paris.

²⁹ Maria Woroniecka (30 august 1877 – 1963), căsătorită cu Władysław Lasocki.

³⁰ Monseniorul Vladimir Ghika (25 decembrie 1873 – 16 mai 1954), fiul generalului Ioan (Iancu) Ghika și al Alexandrinei Moret de Blaremborg. Nepot al ultimului domnitor al Moldovei, Grigore Alexandru Ghika. Diplomat, scriitor, om de caritate, preot catolic, cu studii la Toulouse, Paris, Roma și Salonic. Arestat în 1952 și mort în închisoarea Jilava, Monseniorul Vladimir Ghika a fost beatificat pe data de 31 august 2013, la București, în cadrul unei slujbe religioase solemne.

Mirosław Arciszewski, pe atunci, însărcinat cu afaceri la ambasada Poloniei din Paris, apoi ambasador la București, Constantin Diamandi, ministrul României la Paris, și Louis Barthou – *le gardien des sceaux de Paris*³¹ –, care va ajunge ministru de Externe al Franței.

NDI: *Și va fi asasinat la Marsilia în toamna lui 1934, împreună cu regele Alexandru al Iugoslaviei.*

MN: Da, așa a fost. Adina Woroniecka a știut cum să aranjeze lucrurile, avea relații sus-puse la Paris. Am avut o carte a Annei de Noailles, născută Brâncoveanu, cu o dedicație pentru Adina, și o fotografie a lui Henri Bergson, cu autograf către Adina, pe care i le-am dat lui Sandu Tzigara-Samurçaș, fiul lui Alexandru Tzigara-Samurçaș. Am păstrat fotografia lui Giuseppe Volpi³², cu dedicație către Adina. Toate scrisorile Adinei către Take Ionescu, trimise în timpul Primului Război Mondial, au ajuns la istoricul Vasile Netea, iar după moartea lui au fost donate Arhivelor din Târgu Mureș. Micaela Catargi începuse să le traducă și să le adnoteze.

NDI: *Unde locuia Adina la Paris?*

MN: La Hotelul „Meurice”. După ce au venit la București au stat în casa din Strada *Atena*. Acolo l-am cunoscut pe Jan Woroniecki. A fost *un très grand seigneur*: mulțumea tuturor. Astăzi trăim în alt tip de societate, unde eu nu-mi mai găsesc locul. Tineretul de azi nu poate să înțeleagă cum a fost!

NDI: *Ce alte rude ale lui Jan Woroniecki ați cunoscut?*

MN: Pot spune că pe lângă mine au trecut doi sfinți: Monseniorul Vladimir Ghika și Adam Woroniecki³³, fratele lui Jan, călugăr dominican beatificat. Au fost câteva conjuncturi foarte interesante, pe care le „descifrez” abia acum, la bătrânețe. Adam Woroniecki a fost o personalitate importantă pentru istoria creștinismului secolului al XX-lea. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Adam Woroniecki a acoperit un rănit cu propria haină, a răcit și, din cauza asta, a murit înainte de vreme. Parastasul s-a făcut la București, la Nunțiul Papal, în prezența unui număr mare de refugiați polonezi.

NDI: *Ce s-a întâmplat după revenirea în țară a Adinei Woroniecka?*

MN: Au trăit fericiți în deceniul 1930 – 1940. După 1949 au trăit modest și – chiar în sărăcia din vremea comunistă – au știut să își păstreze caracterul nobil. Chiar și în mizerie, Jan Woroniecki era de o mare distincție³⁴. Jan Woroniecki a murit în 1960, în casa din Strada *Arhitect Ion Mincu*.

³¹ Păstrătorul Sigiliilor Parisului.

³² Giuseppe Volpi di Misurata (1877 – 1947), fondatorul Festivalului de Film de la Veneția.

³³ Jacek Adam Woroniecki (21 decembrie 1878 – 18 mai 1949), preot, călugăr dominican, teolog și filosof polonez. Profesor la Facultatea de Teologie și rector al Universității Catolice din Lublin (1922 – 1924). Fondatorul Congregației *Surorile Misionare Dominicane*.

³⁴ O altă calitate a lui Jan Woroniecki a fost modestia sa aristocratică, pe care Luli August Sturdza o evoca astfel în memoriile sale: „N-am văzut privire mai limpede decât a acestui om modest și fermecător. În următorii câțiva ani, aveam să-l întâlnesc în plimbările lui. N-am văzut haine mai ponosite purtate cu mai mare eleganță (deși era invariabil încălțat cu pantofi de tenis). Nu știam că întâlnisem primul exemplar autentic de aristocrat scăpătat și dezrădăcinat. Categorie socială care, în următorii cincizeci de ani, va încerca să supraviețuiască ici-colo, prin țările din Vest”. Vezi Luli August Sturdza, *Așa s-au întâmplat, așa*

NDI: *Cum l-ați înmormântat pe Jan Woroniecki?*

MN: Jan Woroniecki a murit în brațele mele – îl țineam de mână. Cu ultimele puteri, m-a rugat să am grijă de Adina. I-am jurat că n-o voi părăsi niciodată pe tante Adine. Avusese o mare afecțiune pentru ea. Mi-a strâns mâna și... s-a dus. Pot să vă spun că mi-am ținut jurământul. Ne-au dat voie să-l depunem pe Jan Woroniecki pe un catafalc în holul casei, unde, pe atunci, funcționa o școală populară de artă. Firma de servicii funerare – prin domnul Alexandrescu, al cărui nepot trăiește și ne cunoaște – a drapat catafalcul. Colette Brâncoveanu a trimis un preot, așa că Jan, deși ateu, a primit împărtașania cu o zi sau două înainte de a muri. Nu s-au pus nici flori, nici cruce. Am adus un patefon și am pus în surdina *Recviemul* de Mozart. Muzica s-a „derulat” cam 30 de minute, pentru că preotul întârzia. Erau de față 10-12 persoane, între care Colette, contesa Loulou Starjenska, născută Bibescu, Marie Flo, căsătorită Mavrocordat, Alexandra Cantacuzino, Riquette, un nepot al lui Take Ionescu și familia mea.

NDI: *Unde este înmormântat Jan Woroniecki?*

MN: La Cimitirul Bellu, în cavoul familiei Olmazu. Am plecat, eu și mătușa mea, în mașina mortuară la cimitir și ne-am întors cu tramvaiul.

NDI: *Înmormântarea Adinei Woroniecka a urmat același ritual?*

MN: M-au ajutat câteva persoane, între care Adina Darian, nevasta lui Cristian Popișteanu, și doamna Bărbulescu, soție de general, pe care o cunoșteam de la ședințele despre filozofia lui Rudolf Steiner. Această doamnă mi-a fost de mare ajutor. A murit în Canada. Pe Adina a împărtașit-o preotul de la Biserica Mavrogheni. Mătușa mea a murit în 4 august 1975. Știam cum dorea să fie îmbrăcată. Nu se voia gătită în rochie de seară, cu pălărie, ci așa cum văzuse cândva la o înmormântare în Polonia. Am pus pe pat un cearceaf roz. Am spălat-o pe Adina împreună cu doamna Bărbulescu și am îmbrăcat-o într-o cămașă de noapte frumoasă, cu lizeuză roz. Am drapat sicriul în roz și am pus deasupra un *couvre-lit* brodat. Tante Adine părea că doarme. Am făcut tot ce trebuia.

NDI: *Ați depus-o în holul casei?*

MN: Nu se mai putea: holul era ocupat de muzeu. Am adus de acasă un vas de argint în care am pus gladiole roz. Am aprins sfeșnicele. Am stat lângă ea la priveghi. Seara, preotul a citit *Stălpîi*, iar a doua zi a ținut slujba de înmormântare în casa ei – i-am spus că o înhumăm în provincie.

NDI: *Cine a participat la ceremonia funerară?*

MN: Avakienii și, din familie, eu – Dan, fratele meu, nu era în țară –, Letiția Nicoleanu, vară cu noi, descendentă din familia Sărățeanu, cu soțul ei, colonelul Atanasescu. Au fost de față prietenele Adinei – Marie Mavrocordat, Alexandra Cantacuzino și doamna Bărbulescu – și Dominic Brezeanu. A doua zi am rămas eu cu Letiția și soțul ei. După incinerare, am adus urna acasă. Am evacuat odăițele Adinei curând după aceea.

NDI: *Cum a ajuns urna funerară la Sinaia?*

MN: Mătușa mea a fost de acord cu incinerarea; a dorit să depun urna cu cenușa ei la Sinaia, în mausoleul lui Take Ionescu. În anii '60, Adina îi comandase sculptorului Gheorghe Adoc³⁵ un bust al lui Take. Cu câțiva ani înainte de a muri, am dus-o pe ea și pe Cora Marulis, prietena ei, la Sinaia. Când a intrat în mausoleu, tante Adine a-nceput să plângă de emoție. Mi-a spus că vrea să fie depusă și ea acolo. Bustul lui Take era pus în prima încăpere. Bustul Adinei, comandat de Take unui sculptor italian, fusese așezat de mătușa mea tot acolo. Sarcofagul, considerat, la fel ca mausoleul, monument de artă, era din piatră masivă. Am găsit un vas de piatră, un mic chiup, în care am pus cenușa Adinei. Doctorița Ileana Aluneanu, prietenă de familie, a comandat capacul unui pietrar, dar meșterul a cioplit greșit anul morții – 1974 în loc de 1975 – și numele Adinei – „Adina Korybut-Woronieki”, fără „c”. Ar trebui să comand alt capac, pe care numele și data morții să fie cioplite corect. Am pus urna pe mormântul lui Take, pe capacul sarcofagului. Cei de la Mănăstire au luat-o de acolo. Au mutat, contrar dorinței Adinei, și bustul lui Take Ionescu – pus inițial în prima cameră, în fața discursurilor „săpate” în perete.

NDI: *Revenind la mătușa dumneavoastră, ce relații avea Adina Woroniecka cu familia regală?*

MN: Adina a fost apropiată de principesa Elena³⁶, pe care o vizita la Vila „Sparta” din Florența. Nu o agrea pe Elena Lupescu³⁷ și nici pe Carol al II-lea. Se pare că antipatia lor era reciprocă. Cu toate acestea, la înmormântarea reginei Maria, în 1938, Adina Woroniecka a făcut parte din suita doamnelor de onoare.

NDI: *Ce preocupări culturale avea Adina Woroniecka?*

MN: Citea mult, mai ales istorie. Era la curent cu toate evenimentele importante. În „micul palat” construit în spatele casei lui Take Ionescu din București adunase multe cărți. Interioarele „pălățelului” le vedeți aici, în fotografiile făcute de arhitectul Petit, iar biblioteca, în fotografia asta, în care apare și Adina. Aici au locuit în anii 1930 – 1940.

NDI: *Era o casă foarte frumoasă. Mai există?*

MN: Există, dar acum plouă în ea, e total neîngrijită. Imaginați-vă că aici a invitat-o Adina Woroniecka pe regina Maria, a dat o recepție în cinstea ei, după care a urmat un mic concert cu *Tangoul* lui Albeniz, care îi plăcea atât de mult suveranei. La masa de piatră din sufragerie nu încăpeau mai mult de 14 persoane. Nu-mi dau seama nici azi cum au încăput 40 de invitați în salon!

NDI: *De unde avea Adina Woroniecka venituri care să-i permită un trai în stil mare?*

MN: Adina a refuzat pensia de pe urma lui Take Ionescu și a rămas să locuiască în Strada *Atena*. Casa fusese construită în jurul anului 1900³⁸ după planurile

³⁵ Gheorghe Adoc (n. 22 februarie 1926), sculptor, pictor, grafician și gravor.

³⁶ Elena a Greciei (2 mai 1896, Atena – 28 noiembrie 1982, Lausanne, Elveția), fiica viitorului rege Constantin I al Greciei și a prințesei Sofia de Prusia. S-a căsătorit în 1921 cu principele moștenitor Carol (1893 – 1953), viitorul rege Carol al II-lea al României (1930 – 1940), cu care a avut un fiu, regele Mihai I al României (n. 25 octombrie 1921).

³⁷ Elena Lupescu (1896 – 1977), iubită și, din 1947, soția regelui Carol al II-lea al României.

³⁸ Casa lui Take Ionescu a fost construită în 1891, după planurile altui arhitect, iar în 1897 Louis Blanc realizează o extindere a clădirii. Antreprenor al lucrării a fost italianul Iosef Piantini, care realizează o altă

arhitectului Louis Blanc³⁹, în pur stil neorenescentist francez. După câțiva ani de la moartea lui Take Ionescu, Adina a închiriat-o temporar ambasadei Japoniei la București și și-a amenajat un mic apartament în fostele grajduri. Apoi, în 1930, cu ajutorul arhitectului Zaharia, Adina a transformat grajdurile în „micul palat” și a închiriat casa mare Consiliului Legislativ contra sumei de 1.500.000 lei pe an. Sfătuită de avocatul Istrate Micescu⁴⁰, mătușa mea a negociat cu ministrul Justiției și cu ministrul Finanțelor să vândă casa Consiliului Legislativ în schimbul unei rente viagere. Opțiunea ministrului Justiției a fost să cumpere casa în schimbul unei rente viagere de 1.200.000 lei pe an, sumă mai mică decât chiria de 1.500.000 plătită inițial. S-a încheiat un act de vânzare-cumpărare în care era prevăzută o rentă viageră lunară de 100.000 lei aur.

NDI: *În ce an a fost vândută casa?*

MN: În 1940. Adina nu părăsise încă micul palat florentin făcut de arhitectul Zaharia. În actul de vânzare-cumpărare scria că, în cazul în care cumpărătorul înceta plata rentei, Adina reintra în posesia casei. Nu era nevoie de un proces pentru anularea actului, impecabil redactat de Istrate Micescu. În 1946, după ce Ministerul nu a mai achitat renta, Adina a redevenit proprietara *de jure* a casei. Această proprietate nu a fost naționalizată după 1949. La ora actuală, casa e neocupată și urmează s-o redobândim.

NDI: *Vă amintiți cum era mobilată casa lui Take Ionescu din Strada Atena?*

MN: Da, mi-amintesc foarte bine. Casa era ciudat împărțită. Se intra printr-o *porte-cauchère*. La parter, din holul întunecos, pe partea dreaptă, se deschideau două camere. Una era biroul lui Take Ionescu – cu o bibliotecă frumoasă din lemn sculptat, pe care o puteți vedea în acest tablou –, iar a doua, camera secretarilor⁴¹. Pe partea

extindere a casei în 1904. Decorațiile interioare ale casei lui Take Ionescu au fost realizate de G. D. Mirea și Mihai Simonidi. Vezi planurile acestor extinderi în volumul Oana Marinache, Cristian Gache, *Louis Pierre Blanc... o planșetă elvețiană în serviciul României*, București, Editura Istoria Artei, 2014, p. 234-241.

³⁹ Louis Blanc (31 decembrie 1860, Geneva – 9 mai 1903), arhitect elvețian. A studiat la Politehnica din Zürich și apoi la École des Beaux-Arts din Paris (1880 – 1883). Căsătorit cu Elena Suțu (1852 – 1890), cu care a avut trei copii. Ulterior s-a recăsătorit cu Irina Berindei (1873 – 1954), cu care a mai avut două fiice: Marie-Louise și Colette. A proiectat clădiri importante în București (Ministerul Agriculturii și Domeniilor, casa Nicolae Filipescu, casa Herman Spayer) și în țară (Universitatea din Iași).

⁴⁰ Istrate N. Micescu (22 mai 1881 – 29 mai 1951), fiul profesorului Nicolae Micescu și al Mariei Rădulescu. Avocat și om politic român, ministru al Afacerilor Străine (28 decembrie 1937 – 10 februarie 1938) și ministru al Justiției (24 noiembrie 1939 – 11 mai 1940). Arestat în 1948 și condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică pentru un imaginar complot împotriva regimului comunist, Istrate N. Micescu moare în închisoarea de la Aiud.

⁴¹ I. G. Duca ne-a lăsat o descriere plastică a atmosferei din casa lui Take Ionescu în timpul Primului Război Mondial: „Îl văzusem ani de-a rândul evoluând în casa lui din Strada Cătunului, azi Strada Atena, și urmărisem acest spectacol cu un interes palpitant. Casa lui Take Ionescu, ce curiozitate și ce simbol! Jos, camera de așteptare, intrarea, până și sufrageria ticsite de lumea cea mai neașteptată, diplomați cunoscuți, senatori respectabili, deputați grăbiți, ariviști de tot felul, clienți bogați, ziariști serioși sau lihniiți, șantajști de meserie, solicitanți de rând, văduve, orfani, bancheri, cămătari, femei suspecte, toată zgura politicianismului român. În mijlocul acestei gloate, ca maestru de ceremonii și instructor de ambasadori, Ciorănescu, înțepat și corect, alături de Căpităneanu, sașiu, discret și ocult, iar peste vuietul neîncetat al mulțimii ce aștepta răsună când glasul ascuțit al lui Pavlică Brătesanu, când vocea răgușită de alcoolice a vestitului nea Iancu Brătescu, zis și decaltru, când vociferările amenințătoare ale lui Victor Ionescu,

stângă erau o sufragerie, o bucătărie și anexele. Recepția se făcea la etaj. În capătul holului, o scară de lemn ducea la etaj, unde erau un salon, o seră, biroul privat al lui Take Ionescu, budoarul și dormitoarele. Salonul, fiind mare, era despărțit de hol prin două coloane de marmură. Pereții, stucați, încadrau goblenuri între ferestre. Pe tavan era pictura *Vârful cu dor* a lui G.D. Mirea, pe care cei de la Institutul de Folclor au astupat-o cu un tavan fals cerut de studioul de înregistrări. Casa era mobilată în stil francezesc. În salon erau două pianе marca Steinway la care se dădeau recitaluri. În mansardă, într-una dintre odăile mari, am stat cu Tanti Masinca atunci când Dan, fratele meu, a avut scarlatină.

NDI: *V-aș propune acum, domnule Mircea Nasta, să ne evocați casele pe care mătușa dumneavoastră le-a construit în București. Să începem cu „micul palat” din Strada Atena, nr. 25, pe care Adina Woroniecka l-a construit în 1930. Vi-l mai amintiți?*

MN: După moartea lui Take Ionescu, mătușa mea a hotărât să-și schimbe modul de viață. Casa lui Take Ionescu – în care a funcționat Institutul de Folclor al Academiei Române – fusese proiectată la începutul secolului XX de tânărul arhitect elvețian Louis Blanc. Arhitectura evoluase, și, după părerea Adinei, casa nu mai corespundea epocii.

NDI: *Probabil că își dorea o locuință construită în unul dintre stilurile occidentale la modă în Bucureștiul interbelic.*

MN: S-a gândit să transforme fostele grajduri și atenanse, inclusiv podul pentru paie, din spatele casei. A pus planul în aplicare cu ajutorul lui Alexandru Zaharia, un tânăr arhitect evreu venit de la Cernăuți. I-am cunoscut bine surorile; vorbeau românește cu accent german. „Micul palat”, construit în stil aproape florentin, avea parter și două etaje. Lucrările au început în 1929, anul în care mătușa mea s-a căsătorit cu Jan Korybut Woroniecki, și s-au terminat în 1930.

NDI: *Vă amintiți interioarele acestui mic palazzo?*

MN: Desigur. Se intra printr-o ușă frumos sculptată, mutată ulterior în casa clădită pe Șoseaua Kiseleff în 1940. Pereții vestibulului fiind deschiși, se vedea bine scara, cum se poate observa în fotografiile arhitectului Alexandre Petit. În stânga era un salon de cca 40 – 45 mp. Ca să câștige în înălțime, arhitectul a coborât planul cu două – trei trepte. În dreapta era sufrageria, despărțită de o ușă frumoasă din fier forjat. În sufragerie erau o originală masă fixă de piatră, pe care stătea un *surtout de table*, și o consolă, tot de piatră, pe care se afla argintăria. Scaunele, italienești, erau tapițate în roșu. La etaj erau un dormitor cu baie, un al doilea salon și o terasă cu o copertină, care întregia spațiul. Vara, copertina filtra lumina, înșorind camerele. O scară îngustă

fratele incomod și compromițător care se credea, după propria lui expresie, mai puțin talentat, dar mult mai inteligent decât Take. Deci, victima unei soarte nedrepte. Porțile Orientului în toată oroarea lor și, desigur, cel mai tipic colț al Bucureștilor antebelici. Sus, liniște și seninătate. D-na Bessie Ionescu, înconjurată de câteva englezoaice și de nenumărați câini, citind, cântând la pian și ocupându-se cu o britanică tenacitate de protecția animalelor. Occidental în toată splendoarea lui, un colț al civilizației Angliei prăpădit pe malurile Dâmboviței. O scară numai despărțea aceste două lumi, între care în realitate erau atâtea secole de credințe, de lupte și de vitregii deosebite. Nu am cunoscut contrast mai izbitor și m-am întrebat adesea dacă, urcând câteva trepte, Take Ionescu reușea să fie, în parte măcar, alt om decât cel din biroul său de jos?”. (I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, p. 111-112).

pornea *en colimaçon* din salonul de la parter și ducea la etajele I și al II-lea, unde erau trei dormitoare cu baie și patru camere mici pentru personal.

NDI: *Ce proveniență avea mobilierul?*

MN: Era englezesc și italianesc. Fusese luat, în parte, din casa cea mare a lui Take Ionescu. În casa din spatele curții domina stilul italian. Piese de mobilier aparțineau mai multor stiluri – așa se-nâmpla când se moșteneau lucruri de la mai multe generații. Erau mobile franțuzești, mese vechi italienești, o piesă spaniolă țărănească în vestibul – se puteau face studii de artă comparată acolo! Toate lucrurile erau de bună calitate și în perfectă stare. În România interbelică era la modă mobila florentină „asortată” cu tablouri italienești. Pereții scării *en colimaçon* erau decorați cu multe tablouri – moștenite sau cumpărate –, care nu se mai potriveau cu arhitectura locului. Tablourile reprezentau flori, țigănci și peisaje. Mătușa mea i-a dăruit principesei Ileana, la căsătorie, și faimoasa *Pădure* a lui Andreescu. Mai erau picturi semnate de Grigorescu și Luchian, dar cum aceste pânze nu mai corespundeau gustului epocii, au fost grupate pe scară. Îmi amintesc o *Coborâre de pe Cruce*, un tablou mare al unui pictor italian. Adina avea și un Corot. Tablourile și obiectele mici de artă aveau etichete.

NDI: *Când a fost inaugurat „micul palat”?*

MN: În 1932, în prezența reginei Maria. După dineu, a avut loc și o mică audiție muzicală, la care s-a interpretat *Tango*-ul de Albeniz, care îi plăcea foarte mult reginei. La pian a cântat Nadia Chebap⁴², celebră în epocă, iar la violoncel era Radu Aldulescu⁴³. La masă nu puteau lua loc mai mult de 14 invitați: în capete ședeau câte două persoane, iar în centru, amfitrionii. Meritul mare al casei era că părea un apartament de castel. Desigur, păstrând proporțiile. După construirea „micului palat”, arhitectul Alexandru Zaharia a fost ultralansat. A proiectat casa lui Gheorghe Tătărescu din Strada *Polonă*⁴⁴, construită potrivit gustului Aretiei⁴⁵, soția lui, influențată de vechea artă populară românească.

⁴² Nadia Chebap (1894 – 23 aprilie 1971), pianistă română, cu studii la Viena și o carieră importantă în Europa interbelică. Profesor la Conservatorul de Muzică din București.

⁴³ Radu Aldulescu (17 septembrie 1922 – 19 martie 2006, Nisa), violoncelist român. A debutat în 1941, iar între 1950 și 1964 a fost solist al Filarmonicii din București. În 1969 s-a stabilit în Italia. A predat la Academia de Muzică de la Roma și la Conservatorul din Paris.

⁴⁴ Legat de casa prim-ministrului Gheorghe Tătărescu și arhitectul Zaharia, Gheorghe Jurgea-Negrilești, fiul vitreg al inginerului Aurel Ioanovici, povestește următoarele: „La început, arhitectul Züsmann n-avea nimic! Nici măcar un nume! Atunci și-a comandat la Mütznér, gravate pe placă de aramă, niște cărți de vizită: *Alexandre Zaharia – architecte diplômé*. Züsmann, adică om dulce. Cu această carte de vizită, omul s-a prezentat la întreprinderea de construcții inginer A. Ioanovici, a tatălui meu vitreg, om integru, fără acea șmechereală care îi ajută pe unii afaceriști. – Nu vreți să construiți casa prim-ministrului Tătărescu? a întrebat Zaharia. – De ce să nu vreau? a răspuns Ioanovici, plin de candoare. Atâta i-a trebuit arhitectului. Cu tupeu bine dirijat, Zaharia a ajuns la prim-ministru. La Guță Tătărescu. – Excelență, vin din partea profesorului Ioanovici, știți... e unul dintre cei mai serioși constructori. Domnia sa vă roagă să-i încredințați construcția casei din Polonă. E o onoare pentru care profesorul acceptă orice condiții... Cam așa a obținut prima comandă serioasă... După care au urmat vreo șase miniștri. Iar prin filiera Lupescu, Zaharia a obținut construcția vilei de la Băneasa. A duduului Lupescu”. Vezi Gh. Jurgea-Negrilești, *Troica amintirilor. Sub patru regi*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Cartea Românească, 2007, p. 243-244.

⁴⁵ Aretia Pitișteanu (16 septembrie 1889 – aprilie 1969), fiica lui Gheorghe Pitișteanu (1848 – 1900) și a Mariei Mavray. Din căsătoria cu omul politic Gheorghe Tătărescu (22 decembrie 1886 – 28 martie 1957),

NDI: *Și alți artiști au lucrat la casa prim-ministrului Tătărescu, între care Milița Petrașcu, care a conceput șemineul din salon, considerat o operă de artă.*

MN: Milița Petrașcu era și autoarea Fântânii Miorița din fața Vilei Minovici, nu mai puțin apreciată. Revin la arhitectul Zaharia. El a mai proiectat casele familiilor Scanavi, Poss și Negropontes. Casa familiei Poss, foarte frumoasă, construită în stil românesc, este situată între casa lui Alexandru Scanavi și cea a Mariei Florescu, proiectată în stil franțuzesc⁴⁶. În celălalt capăt al rotundului Aleii *Alexandru* se află „palatul” lui Gigi Becali, construit de familia Manu, cumpărat ulterior de Auschnitt⁴⁷. O casă „maximală”, impozantă, copiată după Hotel Biron din Paris. Casa lui Georges Negropontes, situată pe Calea Floreasca, era înconjurată de un parc de cca 5000 mp. Atunci, oamenii bogați nu-și făceau case de prost-gust, cum se-ntâmplă azi, de exemplu, cu locuințele unor Videanu sau Dragnea, pe care le vezi din avion. În interbelic, oamenii bogați aveau casă la mare și la munte, dar nu erau înconjurate de domenii uriașe. Zaharia a proiectat și case moderne, funcționale, cum este cea a familiei Trancu, pe Bulevardul *Dacia*.

NDI: *De ce a renunțat Adina Woroniecka la „micul palat” din Strada Atena?*

MN: Construirea, pe Bulevardul *Magheru*, a blocului inginerului Leonida și apoi a celui la parterul căruia a funcționat cândva Cofetăria Casata, situate chiar peste drum de casa din Strada *Atena*, a durat 10 ani. Cele două blocuri închiseseră strada, „ecranând” lumina soarelui. Pe moșia de la Ariceștii Rahtivani din Județul Prahova, moștenită de mătușa mea de la Take Ionescu, „țâșnise” petrolul. A încasat sume mari

prim-ministru al României (1934 – 1937, 1939), a avut doi copii: Tudor și Sanda (15 august 1919 – 21 iulie 2009; căsătorită cu Ulysse Negropontes).

⁴⁶ Se pare că arhitectul Zaharia era foarte la modă printre oamenii politici și marii industriași ai vremii, deși unele voci susțin că nu el realiza proiectele acestor locuințe. „Atunci a căpătat o decorație modestă – scria Gheorghe Jurgea-Negrilești – dar însoțită de o strângere de mână, a lui Carol al II-lea. Acest moment de glorie, fotografiat, mărit, se afla pe masa de lucru a lui Zaharia, masă pe care nu lucra niciodată. N-avea timp. Acum, niște «câini» (arhitecți fără noroc) se opinteau pentru el. Jos, într-o hrubă boltită, zisă «Birou de proiecte». Desigur, mulți ambițioși ar fi vrut să-i prindă secretul, cheia reușitei. Secretul nu e simplu. Și nu e numai reclama. Talleyrand spunea: «Trebuie să știi și trebuie să știi să faci». Una e să știi din ce e alcătuit sosul și alta e să știi cum să îl legi. Zaharia avea maniera. (...) Acum, orice îmbogățit nu se simțea ajuns decât având o vilă iscălită Zaharia. Cu mult fer-forgé, cu șemineuri, coloane și firdie. Bineînțeles, s-au găsit imitatori, rivali. Un George Cantacuzino, un Galin și câți alții. Nici unul nu s-a ridicat la acel prost-gust somptuos care să mângâie vanitatea lui Burtă-Verde. «Stilul Zaharia» rămâne legat de era carlistă. Eră care avea să apună în 1940”. (Gh. Jurgea-Negrilești, *Troica amintirilor. Sub patru regi*, p. 244-245.). Într-un interviu din 2013, arhitectul Leon Srulovici spunea despre arhitectul Zaharia: „Dori Galin Golingher a lucrat cu arhitectul Alexandru Zaharia, care apoi a plecat din țară. Erau colaboratori. Alexandru Zaharia era foarte bine văzut, avea relații în aristocrația timpului, până în societatea Regelui Carol al II-lea. El făcea rost de lucrări, el nu lucra, și Golingher îl suplinea, era al său Cyrano de Bergerac. Nu îl interesa pe Zaharia, era mai mult cu afacerile, cu damele. L-am cunoscut pe Alexandru Zaharia, vorbeam în franceză” (Simina Stan, „*Degeaba arăți ce ai făcut, dacă nu convinge ce ai făcut*”. *Interviu cu arhitectul Leon Srulovici*, în revista „Arhitectura”, august 2013.).

⁴⁷ Casa Manu din București, situată pe *Aleea Modrogan* nr. 1, a aparținut juristului Ioan Manu (1872 – 1962) și soției sale Zeta Cantacuzino. A fost construită în primul deceniu al secolului al XX-lea, după planurile arhitectului Grigore Cerkez, antreprenori fiind inginerul Ferdinand Hoeflich și arhitectul Cesare Fantolli. După ce a cumpărat casa, industriașul Max Auschnitt a redecorat unele interioare, cu ajutorul arhitectului Edmond Van Saanen-Algi și al sculptorului Mac Constantinescu.

din exploatarea lui. Când pleca la Paris – nu pot să uit! –, mătușa mea schimba 300.000 lei, o sumă considerată foarte mare în epocă.

NDI: *În ce an a luat această hotărâre?*

MN: În 1940. Aveam 19 ani și-mi aduc bine aminte. Desigur, pe-atunci, mătușa Adina nu mă ținea la curent cu hotărârile ei, dar m-a dus la Statuia Aviatorilor să-mi arate locul cumpărat pentru casă. Terenul aparținuse doamnei Ecaterina Gănescu⁴⁸, care deținea peste 3.000 mp pe Șoseaua *Kiseleff* colț cu Strada *Arh. Ion Mincu*. Casa Gănescu există.

NDI: *Da, a aparținut lui Vasile Gănescu și a fost construită în 1901, după planurile arhitectului Ion D. Berindei.*

MN: După ce a cumpărat terenul, mătușa mea a vândut casa natală, a familiei Olmazu, din *Calea Moșilor*, și un bloc cu 15 apartamente, situat pe Strada *Cobălcescu*. Un bloc de raport, cu apartamente mici, meschine. Cu banii obținuți din vânzarea celor două imobile și din exploatarea petrolului, Adina Woroniecki a ridicat casa din Șoseaua *Kiseleff*⁴⁹. Casa a costat, cu teren cu tot, 4.000.000 lei. O sumă mare în anii '40. S-a început, firește, cu planurile. Adina mă ținea mereu lângă ea. Mătușa mea și-a dorit un apartament într-un palat, și arhitectul l-a realizat!

NDI: *Dumneavoastră ați văzut planurile arhitectului Zaharia?*

MN: Da, și atunci, în 1940, și după ce am redobândit casa. Detaliile, căminele, scările – toate sunt desenate de antreprenorul evreu Aurel Ioanovici⁵⁰, proprietarul unei firme mari de construcții.

NDI: *Ioanovici a construit și casa familiei Tătărescu, dar casa Adinei Woroniecka a avut alt constructor, inginerul I. Kivonu, după cum reiese din documentele de arhivă.*

MN: Se spunea că Zaharia nu era bun desenator. Nici vorbă! Desenele lui există în arhive. Când am deschis, la Strasbourg, procesul pentru recuperarea casei, fiul meu a găsit planurile, cu toate detaliile exterioare. Desenele sunt demne de un adevărat palat. Să fi văzut cum era proiectat gardul, poarta monumentală de pe Șoseaua *Kiseleff*!

⁴⁸ Terenul cumpărat de Adina Woroniecka provenea dintr-o parcelare a proprietății Ecaterinei Gănescu „fără deschidere de stradă, efectuată în 1928 – 1929, când asemenea parcelări se numeau divizări și, de obicei, nu se supuneau vreunei aprobări legale”. Cf. Arhivele Primăriei Municipiului București, dosar nr. 124/1940 (apud Simina Stan, *Vila prințesei Woroniecka de la Șosea*, în *loc. cit.*).

⁴⁹ Între cei care au văzut-o pe Adina Woroniecka în timpul construirii casei din Șoseaua *Kiseleff* a fost și Luli August Sturdza, care își amintea că „la nord-vest pe cerul Pieței Bufet, fosta soție a lui Take Ionescu, acum căsătorită cu un conte polonez refugiat, conduce personal șantierul unei construcții. Invitați de proprietari, vedem planuri și fotografii. Casa va fi, redusă la scară, copie a castelului de la Korybut, din Polonia, care aparținuse contelui Woroniecki”. (Luli August Sturdza, *Așa s-au întâmplat, așa le-am însemnat...*, p. 146.).

⁵⁰ Aurel Ioanovici (30 ianuarie 1888 – 17 februarie 1957), inginer și profesor la Școala Politehnică – Facultatea de Construcții Civile. Antreprenor și constructor (între 1923 și 1948) al unor edificii importante în București și în țară: Casa Corpului Didactic, fostul Minister al Justiției, Palatul Patriarhiei, supraetajarea Băncii Naționale din București, Hotelul Rex din Mamaia. A construit mai multe case în București, pentru: Gheorghe Tătărescu, Nae Ionescu, Viorel Virgil Tillea, Paraschiv Noica, Grigore Gafencu. Vezi Nicolae Șt. Noica, *Banca Națională a României și personalități din istoria construcțiilor*, prefată de academician Mugur Isărescu, București, Editura Mașina de Scris, 2006, p. 193-206.

Dar Adinei nu-i mai rămăseseră bani pentru ele; a rămas gardul de sârmă cu arbuștii din fața lui. N-am mai apucat să tragem mașina la scară!

NDI: *Cum era casa cea nouă a mătușii Adina?*

MN: Ca un palat. „Palatul” era reprezentat de hol, care, la parter, ducea în salon și în sufragerie. La etajul I erau două dormitoare cu băi și dressinguri. La etajul al II-lea se aflau camerele personalului și podul. Adina a transformat podul într-un apartament fermecător.

NDI: *Construită pe patru niveluri (demisol parțial, parter, etaj și mansardă), în formă de L, casa Adinei Woroniecka are o suprafață de 957 mp, cele două laturi ale fațadelor având lungimea de 26,60 m, respectiv 24,20 m. Era totuși o casă de dimensiuni generoase, chiar și pentru epoca în care fusese construită. Construcția casei din Șoseaua Kiseleff a fost gata în toamna lui 1940. Inițial, planurile arhitectului Zaharia au fost înaintate spre aprobare Primăriei Bucureștiului în luna mai 1940, dar – pentru că nu respecta regulamentul „zonei de locuințe, clasa II A” – a trebuit redepus în 18 iulie 1940 pentru obținerea autorizației de construcție⁵¹.*

MN: Cert este că la 1 mai 1940 s-a pus piatra de temelie. *On a jeté les fondements* – cum spun francezii. Eram în ultima clasă de liceu. Nu m-am dus la școală în ziua aceea. Am participat la ceremonie. Preotul a ținut o slujbă. De față erau Adina, mama, arhitectul și câțiva prieteni. Știu exact locul și adâncimea la care a fost îngropat un tub de periute de dinți: în colțul fundației dinspre Strada Mincu. În tub s-au pus doi – trei bani de aur și un „papirus” cu semnăturile noastre. În septembrie 1940, casa era terminată, iar mobilele, așezate la locurile lor. Dar în 10 noiembrie a venit cutremurul cel mare și, pentru că zidurile nu erau bine uscate, a căzut tencuiala de pe pereții din hol.

NDI: *Casa nu era bine consolidată?*

MN: Era, dar pereții fuseseră uscați artificial. Pe vremea aceea, pentru uscarea pereților, se umplea un cazan mare cu cărbuni, se aprindeau cărbunii, iar căldura degajată usca pereții. Peretele din hol a fost refăcut. De frica unui nou cutremur, am scos mașina din garajul casei și, în următoarele două nopți, am dormit cu Adina în ea. Vreau să povestesc aici despre bucuria de a-ți putea comanda și construi casa visurilor. Era o reală plăcere să asisti la colaborarea dintre beneficiari și constructorii care le puneau în practică ideile. Eu nu am avut bucuria construirii unei case pe gustul meu. Dar mi-am amenajat cu plăcere locuințele, deși nu le-am putut mobila cu lucruri de mare preț.

NDI: *A avut loc o inaugurare oficială a casei mătușii dumneavoastră?*

MN: Nu, din păcate. În Europa începuse războiul, și Adina a avut dificultăți mari în procurarea materialelor necesare terminării casei, în special a fierului. Fac o mică paranteză. Când aveau loc recepții în casa lui Take Ionescu de pe Strada Atena, era anunțat prefectul. Jandarmii aliniau mașinile și reglementau circulația în zona din fața casei. Numărul mașinii era anunțat din om în om – parcă erau carauale! –, mașina trăgea lângă poarta casei, și ocupanții coborau și intrau la recepție. Țin minte numărul

⁵¹ Arhiva Primăriei Municipiului București, dosar nr. 124/1940. Vezi Simina Stan, *loc. cit.*

mașinii Adinei Woroniecka: 5015. O problemă era când aveai 40 de invitați; doamnele care purtau tocuri înalte nu puteau fi lăsate la mare distanță de intrare.

NDI: *Puteți descrie felul în care era mobilată casa din Șoseaua Kiseleff?*

MN: Cum să nu. Frumusețea casei nu se datora numai rafinamentului cu care fuseseră alese mobilele și obiectele de artă, ci și faptului că toate piesele respirau liber în acel spațiu. În octombrie 1940, când regina mamă Elena a revenit în țară, cortegiul regal a trecut pe Șoseaua Kiseleff. Pentru a asista la ceremonie, mătușa mea a pus un covor mare roșu pe terasă – arăta ca o tribună. Adina invitase aproape cca 30 de persoane să asiste la eveniment. A intervenit Siguranța – ne-au întrebat cine suntem –, se temeau pentru securitatea familiei regale. Mătușa mea le-a spus că ea garantează pentru noi, că nu prezentăm niciun pericol, și ne-au lăsat să stăm pe terasă. Am ovaționat-o pe regină. Adina a oferit apoi invitaților un *lunch*, servit pe masa de piatră.

NDI: *Să revenim la interioarele casei...*

MN: Se intra într-un vestibul relativ mare, cu mobile vechi – un dulap țărănesc spaniol, cu două sertare laterale în care, cândva, se păstra făina. Într-o firidă, pe altă masă, copiată după o mobilă italienească, stătea o carte de onoare. Când se făceau primirile, pe această masă se puneau o mapă cu schema așezării celor 14 invitați – atâția încăpeau la masa de piatră.

NDI: *Masa de piatră era adusă din „micul palat”?*

NDI: Da. Adina a luat din „micul palat” și cele două uși din fier forjat. Se află acum în curtea lui Dan, fratele meu. Le-a cumpărat de la mătușa noastră – într-un fel, le-a salvat. Adina Woroniecka a adus din „micul palat” ușa sculptată cu blazoanele familiei Woroniecki. La „micul palat” din Strada Atena s-a pus o ușă de intrare mai simplă, din lemn. În toate revoluțiile sunt distruse valori culturale. Știu, fiindcă am trăit în trei epoci bine marcate: după Primul Război Mondial, după al Doilea Război Mondial și după căderea comunismului.

NDI: *Să revenim la descrierea casei...*

MN: Se intra printr-o ușă dublă – a fost deschisă doar cu ocazia înmormântărilor Adinei și a lui Jan Woroniecki, ca să poată fi scoase sicriele – într-un hol pe două etaje, care, practic, este centrul casei. Pe peretele paralel cu Șoseaua Kiseleff se afla *Coborârea de pe Cruce*, un tablou mare încadrat de alte două, mai mici. Pe același perete atârnavau trei copii italienești numite *guarnizioni*. Dan Nasta a cumpărat de la Adina una dintre ele și a donat-o muzeului amenajat în palatul de la Mogoșoaia.

NDI: *Ce alte obiecte de artă decorau holul de primire?*

MN: Sub tabloul mare, pe un pedestal, se afla un vas de Sèvres albastru, avea aproape 1 m înălțime. Nu țin minte unde stătea vasul de Sèvres în casa din Strada Atena. L-am revăzut ulterior pe o scară a Muzeului de Istorie – după ce s-a mutat în clădirea fostei Poște –, pus direct pe jos, nu pe postamentul comandat special de Adina.

NDI: *Cum era scara casei?*

MN: Scara era din piatră, cu panouri din imitație de piatră, care fuseseră lăcuite în vremea comunismului. Scara, monumentală, începea cu un turnant, continua la etaj cu alt turnant, iar sus se lățea. Latura casei paralelă cu Strada Ion Mincu era mai mare. De fapt, platforma era și scară, și salon. Balustrada începea cu un vultur sculptat

care își ținea gheara pe o bulă. Vulturul fusese adus din „micul palat” de pe Strada *Atena*. Provenea de la scara *en colimaçon*, din balustrada căreia Adina a comandat cache-radiatoarele casei din Șoseaua *Kiseleff*. Fereastra care lumina scara la nivelul primului podest era îmbrăcată în această „lemnărie” sculptată.

NDI: *Ce tablouri decorau pereții scării?*

MN: Pe scară era o copie după un tablou celebru de Ribera, *Sfântul Sebastian*. Mai sus, pe același perete, era un tablou de Mirea, intitulat *Femeie cu beretă*, care o reprezenta pe Bessie⁵², prima soție a lui Take Ionescu. La etaj „se întindea” platforma acestei scări interioare, acoperită cu un covor roșu; balustrii de bronz ai balustradei fuseseră comandați din străinătate. Sus, spațiul de locuit începea cu un hol-salon deschis, decorat cu un tablou, o masă și fotolii.

NDI: *Cum era plafonul holului-salon?*

MN: Tavanul, casetat, îmbrăca holul. Casetele aveau pe toate laturile o bordură în zigzag vopsită în roșu de Siena.

NDI: *Ce corpuri de iluminat erau în salon?*

MN: Tavanul nu avea candelabru în centru, ca în alte case. Holul era luminat de zece aplice identice din fier forjat. Când s-a amenajat muzeul, au montat în mijlocul tavanului un imens candelabru de cristal, total neadecvat.

NDI: *Ce piese de mobilier avea salonul?*

MN: În holul mare de la parter era un covor oriental. Lângă intrare, la baza scării, se aflau o masă și două fotolii mari și negre, italienești. Pianul era ascuns sub o arcadă. În fața șemineului stăteau două fotolii și o masă joasă Biedermeier, pe care se puneau flori. În spatele grilajului din fier forjat care ducea în sufragerie era o perdea groasă din stofă italienească țesută în alb și negru.

NDI: *Șemineul era decorativ sau funcțional?*

MN: Șemineul, decorat cu blazon, era funcțional. Peretele șemineului avea două arcade: o fereastră prin care se vedea patioul, curtea interioară a casei, și o ușă glisantă spaniolă, formată din două părți, care ducea în salon. Ușa glisantă, dublată cu sticlă, putea intra complet în perete. Din păcate, în timpul comunismului, ușa dublă a fost înlocuită.

NDI: *Ce suprafață avea salonul?*

MN: Cca 40 mp. Situat pe colț, spre Șoseaua *Kiseleff*, salonul era centrul casei. Decorat în stil franțuzesc, avea pe pereți același tip de aplice ca holul. Impresiona și prin covorul Aubusson, adus din casa de pe Strada *Atena*. Mătușa Adina îi tăiasse bordura, ca să încapă în cameră. Dar a păstrat bordura și, când a vândut covorul, a cusut-o la loc. Aubusson-ul a fost achiziționat de Consiliul de Miniștri pentru biroul prim-ministrului Petru Groza, situat pe atunci în Casa Vernescu.

NDI: *Ce piese de mobilier erau în salon?*

⁵² Elisabeth (Bessie) Richards (1858 – aprilie 1918), cu care Take Ionescu s-a căsătorit la 13 noiembrie 1881, în orașul Brighton. Ceremonia căsătoriei religioase a fost celebrată în 19 noiembrie 1881 la Londra. (C. Xeni, *Take Ionescu (1858 – 1922)*, Universul, f.a., p. 54.). Bessie Ionescu a murit în urma unui stupid accident de călărie pe Rotten Row, în Hyde Park. Tot la Londra, Take Ionescu se va recăsători cu Adina Olmazu, în 1919. (*Ibidem*, p. 492).

MN: Pe fiecare dintre cele două laturi se afla o canapea. Piesa de rezistență era o imensă comodă, luată din casa de pe Strada *Atena*. Comoda, cu blat de marmură groasă, frumos profilată, era decorată cu bronzuri, marchetărie și *lys de Florence*. Deasupra ei, pe perete, atârna o tapiserie – o verdură. Deasupra șemineului atârna un fragment de tapiserie provenit de la un castel din Anglia, care arsese.

NDI: *Salonul era luminos?*

MN: Foarte luminos. Lumina intra prin cele două ferestre mari dinspre Șoseaua *Kiseleff*. Între ferestre se aflau o canapea, o masă și două console. Fereastră din spatele canapelei era falsă. În holul mare, lumina intra prin ferestrele de sus, prevăzute cu obloane care se puteau închide vara, dacă se dorea răcoare. Holul era luminos – fusese conceput pentru a da impresia de grandoare.

NDI: *Ce pardoseli aveau holul și salonul?*

MN: Holul, la fel ca celelalte spații de la parter, era pardosit cu piatră falsă. Doar în salon era parchet, dar nu se vedea, fiind acoperit de covorul Aubusson.

NDI: *Cum era decorată sufrageria?*

MN: Sufrageria, situată pe latura dinspre grădină și patio, avea bolți atent studiate. Mobila era minimală: masa și consola de piatră plus scaunele. O decorau două tablouri și argintăria. Lumina intra prin trei ferestre fără perdele. Un oficiu o lega de bucătărie. Spre sfârșitul vieții, Adina se restrânsese în oficiu. Deși era deja bătrână, îl amenajase ca un colț de palat.

NDI: *Să trecem la camerele de la etaj...*

MN: De pe platforma scării, prin arcada din față, se ajungea în apartamentul privat al Adinei. Prin arcada din dreapta se ajungea la alte două dormitoare cu baie, cele în care au stat Jan Woroniecki și mama Adinei, care a murit la puțină vreme după mutare. Și eu urma să locuiesc în casa mătușii, dar n-a fost să fie. A fost un moment de răscruce, fiindcă Adina, o persoană dominatoare, m-ar fi copleșit. Am rămas să locuiesc cu mama în apartamentul din Strada *Londra*, aflat la zece minute de mers de casa din *Kiseleff*.

NDI: *Ce spații mai erau la etajul I?*

MN: Un mic budoar cu două nișe cu biblioteci, copiate după cele de la „micul palat” din Strada *Atena*. Între nișe se afla *une chinoiserie venitienne* – primită, probabil, de la Peo Aloisi –, o piesă de lemn roșu, pictată de mână, cu sertare mici. Fiecare lucru din încăpere era de un obiect de artă, inclusiv ceasornicul de birou. Era micul salon în care stăteam când urcam la etaj, care completa holul.

NDI: *Să ne oprim la dormitorul stăpânei casei...*

MN: Dormitorul Adinei avea o nișă, în stânga și în dreapta căreia se afla câte o ușă placată cu oglinzi. În spatele uneia dintre uși, oarbă, era seiful, iar prin cealaltă se intra în dressing, o încăpere cu oglinzi și dulapuri de jur-împrejur. Pe masa de toaletă a dressingului stătea un *necessaire en vermeil*. Alături era camera de baie, a cărei pardoseală era decorată cu bucăți de marmură. Și chiuveta era mozaicată. Trei dintre ferestrele dormitorului dădeau în patio, iar a patra, spre mica curte interioară. Soarele pătrundea în încăpere din toate părțile, așa cum dorise mătușa mea.

NDI: *Cum era mobilat dormitorul?*

MN: Patul era acoperit cu mătase verde; într-un colț se afla un șemineu Louis XVI. În dormitor mai erau o măsuță cu două fotolii și o comodă verde cu mânere vechi din bronz, pe care Dan Nasta a decorat-o în tehnica *verniss martin*. Deasupra era tabloul bunicii Adinei, străbunica mea. Pardoseala era acoperită cu mochetă gri, iar de o parte și de alta a patului se afla câte o blană albă. În loc de noptiere, mătușa mea pusese două console de piatră pe care stăteau *les veilleuses*, adaptate din două sfeșnice de argint. Nișa era căptușită cu mătase verde-pal. O icoană ferecată în argint trona deasupra patului. Nu pot să spun cât de elegant era acel dormitor!

NDI: *Mătușa dumneavoastră era o persoană de gust.*

MN: Avea și gust, și *savoir-faire*. La puțină vreme după ce a construit casa, Adina n-a mai putut s-o întrețină. A închiriat apartamentul de la etajul al II-lea, la care se ajungea și printr-o scară secundară, cu acces din Strada *Ion Mincu*. Pereții acelei scări erau decorați, de sus până jos, cu hărți vechi.

NDI: *Cui a închiriat apartamentul?*

MN: Baronului von Steiger⁵³, reprezentantul Crucii Roșii elvețiene, care, în timpul războiului, transfera deize în Elveția. Acest tip de transferuri-tranzacții se făceau pe-atunci în mod curent. Ulterior a închiriat unei funcționare de la Ambasada Angliei apartamentul ei privat, situat la etajul I al casei. În copilăria mea, dacă cineva din familie avea nevoie de valută, telefona ministrului de Finanțe sau guvernatorului Băncii Naționale a României, adică lui Romniceanu sau lui Dorel Dimitrescu. Actualizarea pașaportului sau obținerea vizelor se făcea simplu, printr-o cerere adresată Ministerului de Externe sau, direct, ambasadelor. De altfel, mătușa mea deținea pașaport diplomatic.

Eu, de pildă, îmi duceam corespondența pentru Paris la Ministerul de Externe, unde intram ușor, datorită relațiilor. La 20 de ani îmi dădeam aere: îmi expediam scrisorile prin curierul diplomatic, nu cu poșta normală. Dacă mătușa mea avea ca invitați persoane cu rang diplomatic, Serviciul de Protocol al Ministerului de Externe recomanda felul în care aceștia urmau să fie onorați.

NDI: *Unde a dormit mătușa dumneavoastră după ce și-a închiriat dormitorul?*

MN: La etaj exista un dormitor mai mic. După expulzarea regelui, începuse să fie șicanată. În 1948 au fost rechiziționate holul, care nu se putea compartimenta, salonul și sufrageria. S-a instalat acolo o școală populară de artă.

NDI: *Vă amintiți cum arăta dormitorul lui Jan Woroniecki?*

MN: Avea o masă-birou, un pat în stilul Napoleon al III-lea și câteva piese de mobilier din același stil. Le-a cumpărat o regizoare de film, Malvina Urșianu⁵⁴. Am revăzut aceste mobile la doamna Urșianu acasă, iar comoda cea mare, vândută Cinematografiei, într-un film. Până să fie anunțată că trebuie să elibereze spațiul în

⁵³ Wladimir de Steiger, delegat al Comisiei Mixte de Ajutorare în România, organ comun al Comitetului Internațional al Crucii Roșii și al Ligii Societăților de Cruce Roșie, în perioada 12 decembrie 1941 – 12 iulie 1946. În iunie 1947 – în timp ce lucra la Banca de Conturi din București – a fost implicat într-o afacere de trafic cu deize străine. În 1949 a fost arestat la București și condamnat la 18 luni de închisoare pentru evaziune fiscală.

⁵⁴ Malvina Urșianu (19 iunie 1927 – 6 august 2015), scenaristă și regizoare de film. Studiind istoria artelor, a evocat în unele dintre filmele sale subiecte și teme legate de viața aristocrației române.

două zile, mătușa mea a reușit să-l mai închirieze. Dar după ce au început rechiziționările, s-a retras în culoarul dinspre baie și în dormitoarele cu terasă, care dădeau în Șoseaua Kiseleff. Dormitorul ei mai fusese cândva acolo. Adina a deschis o ușă și a închis culoarul. Ulterior, când a fost rechiziționată și o parte de culoar, i-au mai luat o cameră.

NDI: *Spuneți că regimul democrat-popular instalase în casă o școală populară de artă...*

MN: Vă pot povesti despre evacuarea mătușii mele, Adina Woroniecka. A fost somată să elibereze o bună parte din casă în trei zile. A fost cumplit! Noroc că mătușa mea, un om energic, s-a dovedit un bun organizator. Exista pe perete un tablou enorm – *Coborârea de pe Cruce*. Împreună cu alte două picturi, l-a luat Maxy⁵⁵ pentru Muzeul Național de Artă. I le-au plătit, i-au dat o nimica toată. Nu au fost niciodată expuse. În holul mare al casei erau tablouri mari și vechi. Nu știu unde se află *Sfântul Sebastian*, o excelentă copie după o pictură de Ribera. La „partaj” a participat și cinematografia, care a cumpărat din casa Adinei Woroniecka o comodă lungă și îngustă, cu placă de marmură pe deasupra, o piesă de mobilă grea, cu ornamente metalice. Am revăzut-o cândva într-un decor de teatru sau de film. Vasul de Sèvres a ajuns la Poștă – azi, Muzeul Național de Istorie a României –, cumpărat, probabil, tot pe doi bani. Și la mine acasă a adus trei piese prețioase de mobilier...

Cu ocazia evacuărilor, s-au distrus lucruri de mare valoare. Pentru a salva piesele la care mătușa mea ținea mult și n-avea unde să le pună, mi-a dat și mie câte ceva. Printre ele, un unicat – noi îi spuneam *chinoiserie vénitienne*. Pentru a le găzdui, am scos din cameră lucrurile mele, mai puțin valoroase. Din păcate, când mi-a ajuns cuțitul la os, a trebuit să le materializez. Vorba lui Andrei Pleșu: „Doar nu era să ne sinucidem!” Trebuia să supraviețuim, și am vândut valori mari pe sume mici.

NDI: *Când a avut loc această evacuare, în 1949?*

MN: Da, la un an după plecarea regelui, când a trebuit evacuată casa. Din mobila de sufragerie a reușit să păstreze câteva scaune, pe altele le-a plasat la prieteni. Cursurile școlii populare de artă se țineau după-amiaza în salon. Cursanții și profesorii fumau, iar fumul urca la etaj. Când o vizitam pe mătușa mea, treceam prin hol printre cursanți. Pe urmă i-au rechiziționat budoarul. Adina și Jan Woroniecki au fost nevoiți să se retragă într-un spațiu și mai mic. Mătușa mea ajunsese să gătească în baie. Din fericire, casa avea terasă și în spate. Sub terasă erau arcadele cu șezlonguri.

NDI: *Bănuiesc că în patio era și o fântână...*

MN: Bănuți bine. Din mica fântână, desenată de Jan Woroniecki în formă de lea, curgea apa în trepte. Nu era pornită decât rareori, pentru că nu exista o instalație de recirculare a apei, iar apa era scumpă. Adina construisese vizavi de fântână o banchetă de piatră, în fața căreia a pus un chiup mare de lut ars cu mușcate. Creștea acolo un pom bătrân.

NDI: *După școala populară de artă ce s-a întâmplat cu casa?*

⁵⁵ Max Hermann Maxy (26 octombrie 1895 – 19 iulie 1971), pictor, scenograf și profesor universitar la Institutul de Artă Plastică „Nicolae Grigorescu”. În 1949 a fost numit director al Muzeului Național de Artă al României.

MN: Vremurile se schimbaseră. Murise Jan Woroniecki. Adina s-a mutat în odăile de la etajul al II-lea. În apartamentul mătușii mele a locuit un timp prestidigitatorul Iozefini. Revenea de la spectacol la ora 1 noaptea. Apa caldă era restricționată. De aici izbucneau discuții, se insultau⁵⁶.

NDI: *Care era regimul casei? Fusesse confiscată, naționalizată, luată cu sau fără titlu?*

MN: În primii șapte-opt ani, regimul comunist nu i-a naționalizat casa, îi tot rechiziționa câte-o cameră. Adina, fire conflictuală, în loc să rămână la etajul al II-lea, în cele cinci odăile – un spațiu bun de locuit, cu spălătorie, cu hol –, s-a remutat, după plecarea lui Iozefini, la etajul I și a reamenajat camerele locuite cândva de mama ei și de Jan. A pus pe jos un covor frumos, a adus două scaune italienești și două porțelanuri de Delft. Când intrai la ea, te simțai într-un salon de epocă.

NDI: *Dar din ce trăia mătușa dumneavoastră?*

MN: În anii '50, Adina începuse să vândă din lucruri, cum făceam mai toți în epoca aceea. Diadema, smaraldele, pe care le vedeți în fotografii, s-au preschimbat în bani. S-a desprins ușor de bijuterii și de briliante. A vândut apoi, pe rând, covoarele Aubusson, vasele de Sèvres și celelalte lucruri de preț din casă. Ca să aibă ce mânca, a lichidat argintăria și tacămurile *en vermeil*. Ultimul bun vândut a fost cavoul de la Cimitirul Bellu.

NDI: *A trăit doar din vânzări? Nu avea pensie ori alte venituri?*

MN: După ce a murit Jan Woroniecki, statul polonez i-a fixat o pensie de văduvă de 1.100 lei pe lună. Bani veneau o dată la trei luni. Mai dădea lecții de franceză și engleză, cu 2, 3 ori 4 lei ora, pentru elevii de școală. Scotea cam 400 lei pe lună din meditații. Dar a fost reclamată și anchetată. A fost o scurtă perioadă, cam două luni, când, lucrând, în cadrul Editurii, pentru Ambasada R.D.G., am câștigat mai bine. Îi dădeam un ajutor de 600 lei pe lună.

⁵⁶ Trebuie spus că Adina Woroniecka i-a intentat un proces lui Iozefini, așa cum a făcut și cu ceilalți chiriași din casă. În 1955, Adina Woroniecka a introdus la Tribunalul Popular al Raionului *I. V. Stalin* o acțiune civilă prin care „a cerut ca, în contradictoriu cu pârâții Gheorghe Stoica și Eugenia Bendurian, ambii domiciliați în București, Strada *Arh. Ion Mincu*, nr. 19, subsol, raionul *I. V. Stalin*, să se ordone evacuarea acestora din încăperea ce ocupă la subsolul imobilului proprietatea reclamantei de la menționata adresă, ca unui ce o dețin fără nici un titlu și fără a îndeplini vreo formă legală”. (*Sentița civilă* nr. 6348 din 2 iulie 1955 a Tribunalului Popular al Raionului *I. V. Stalin*, în dosarul nr. 6822/1955, f. 1 recto-verso. Document din arhiva domnului Mircea Nasta.). În urma judecării cauzei, tribunalul a dat câștig de cauză Adinei Woroniecka, ordonând evacuarea celor care ocupau ilegal spațiul de la subsolul casei. Tot în 1955 a avut loc și procesul cu frații Iosefini „pentru a se declara reziliat contractul de închiriere încheiat cu aceștia, din culpa pârâților, ordonându-se evacuarea de îndată a numiților, împreună cu familiile lor și obligându-i totodată la plata sumei de 1556,25, reprezentând chiria pe timpul de la 1 noiembrie 1952 și până la 30 septembrie 1953, cu cheltuieli de judecată și onorar de avocat”. (*Sentița civilă* nr. 8164 din 30 iulie 1955 a Tribunalului Popular al Raionului *I. V. Stalin*, în dosarul nr. 7168/1955, f. 1 recto. Document din arhiva domnului Mircea Nasta.) La 1 martie 1954 Aurel Iosef Iosefini se mutase de bunăvoie din casa Adinei Woroniecka, acestuia i-a fost imputată plata unei chirii mai mici. Și în această speță, Adina Woroniecka a avut câștig de cauză, Tribunalul ordonând „evacuarea lui Ștefan Iosef Iosefini împreună cu familia sa din apartamentul ce ocupă în imobilul proprietatea reclamantei” și obligându-l să-i plătească proprietarei suma de 650,81 lei, în timp ce fratele lui trebuia să plătească 415,14 lei, la care se adăuga suma de 650 de lei, în solidar, cu titlul de cheltuieli de judecată. (*Ibidem*, f. 4.).

NDI: *Să revenim la situația mătușei dumneavoastră după moartea lui Jan Woroniecki.*

MN: În 1960, în budoarul casei a fost adus un tânăr, Alexandrescu, care și-a întemeiat o familie. După ce a murit Jan, familia tânărului s-a extins, ocupând și a doua cameră a Adinei.

NDI: *Mai bine ar fi rămas la etajul al II-lea!*

MN: Desigur, dar n-a vrut. După un timp, tânărul a plecat. În locul lui a venit Sima, un ofițer de securitate. După o lună – două au început discuțiile. El a fost cel care a reclamat-o că dă meditații. Pentru mătușa mea începuse calvarul. Ca să ajungă în bucătărie, Sima trecea prin baie. Tăia puii de găină în cadă. După ce a făcut un copil, securistul a vrut s-o dea afară din casă pe Adina. Începuseră să dispară lucruri din culoar, între care un vas mare de bronz și unul din porțelan de Delft. Sima dădea vina pe oaspeții Adinei! Lucra la Pompieri. Când a dispărut cățelul Adinei, au început marile scandaluri.

NDI: *Devenise periculos pentru mătușa dumneavoastră să mai locuiască în casă.*

MN: Bineînțeles. Am luat-o pe Adina la noi. Dormea în cameră cu Mihai, fiul meu, iar Pussy, fiica mea, dormea cu noi, pe o canapea. Adina a hotărât să-l dea pe Sima în judecată. Eu eram la mijloc, ca martor. Securistul mă amenința: „O să vă distrug!” Atunci l-am reclamat pe Sima la Securitate. După alte scandaluri, a plecat din casă. Adina l-a învins în cele din urmă. A avut noroc. După niște ani, am aflat că Sima a plecat definitiv din țară.

NDI: *Ce s-a întâmplat după aceea?*

MN: Adina s-a gândit să dea un sens casei. Îl cunoștea bine pe Hrandt Avakian⁵⁷ și, după îndelungi insistențe, l-a convins să facă un muzeu acolo. Lui Avakian i-a convenit locația. A instalat-o pe Beatrice Avakian⁵⁸, sora lui, în fostul apartament al Adinei. Deținea două camere frumoase cu baie. Beatrice Avakian și-a amenajat bucătăria pe terasă, mutilând definitiv casa – cândva, o bijuterie arhitecturală. Hrandt Avakian s-a instalat la etajul al II-lea. Relațiile Avakienilor cu Adina au fost foarte bune.

NDI: *Plăteau chirie?*

MN: Nu se mai punea problema, casa era de-acum „naționalizată”. Adina reușise s-o redobândească pentru a doua oară, fiind, oficial, singura ei proprietate. Faptul că fusese cândva demnitară, că purta titlu de prințesă, nu se băgase de seamă. Mătușa mea intrase în conflict cu Eugen Jebeleanu, soțul nepoatei ei, Florica Cordescu. Eu am fost cel care l-am adus pe Jebeleanu acolo. S-a mutat cu Florica în apartamentul de la etajul al II-lea, frumos mobilat. În timp, relațiile cu Jebelenii s-au rupt, deși în

⁵⁷ Hrandt Avakian (1900 – 1990), născut la Alep (Siria), de unde a emigrat la Balcic (1920). S-a stabilit la București (1929), unde a studiat desenul și pictura cu Jean Al. Steriadi. Din 1949 până în 1960 a fost restaurator la Muzeul Național de Artă al României. Distins colecționar de artă, a reușit să formeze o importantă colecție de artă românească, europeană și mai ales extrem-orientală, pe care a donat-o statului român.

⁵⁸ Beatrice Avakian (1905 – 1996), sora lui Hrandt Avakian, alături de care a colecționat miniaturi de lemn și fildeș, broderii, pictură, cristaluri de Boemia și giuvaieruri, reunite în colecția expusă acum la Muzeul Colecțiilor de Artă din București.

acea casă se născuseră copiii lor, Tudor și Florica. După ce au plecat Jebelenii, în casa Adinei s-a mutat Marcela Cordescu, sora geamănă a Floricăi, măritată cu un scriitor, Vladimir Colin. Au locuit doar câțiva ani acolo.

NDI: *Ce s-a întâmplat după aceea?*

MN: În cele din urmă, statul a acceptat ideea de a deschide Muzeul Avakian în casa Adinei Woroniecka.

NDI: *Cum s-a amenajat Muzeul Avakian?*

MN: Amenajarea a durat un an. Pentru siguranță, s-au pus gratii din fier forjat la toate geamurile. O mutilare inacceptabilă! Cândva, gratiile vor trebui scoase, pentru a se reda aspectul original al casei. Se intra în muzeu printr-o singură ușă, „bransată” la Miliție. I-am rugat pe cei de la muzeu să nu taie copacul bătrân din patio, chiar dacă rădăcina intra în terasa cu arcade. Muzeul a mutilat casa: a zidit arcadele și a făcut din spațiul acela un culoar de trecere.

NDI: *Unde locuia Hrandt Avakian?*

MN: La etajul al II-lea al casei, în cele cinci camere mici, pe care și le aranjase extrem de frumos. A construit acolo un balconaș.

NDI: *Ce a făcut mătușa dumneavoastră după deschiderea muzeului?*

MN: Adina a mai trăit un an după inaugurarea muzeului. Și-a aranjat la parter, din oficiu și din bucătărie, două cămăruțe. În cămară, care era foarte mică, a amenajat un grup sanitar. Din curtea de gunoi a făcut o bucătărie cu ieșire în patio. Adina a murit în casa ei, în cele două odăițe de la parter. Pentru că mergea des la Bran, îi spuneam: „Dragă tante Adine, vezi, parc-ai fi la Bran, în castel!” De ce-i spuneam asta? Pentru că cele două odăițe erau foarte frumos aranjate. Erau atât de înalte, încât tabloul bunicii ei încăpea perfect deasupra ușii.

NDI: *Cred că aranjarea acestui mic apartament a fost o mângâiere pentru mătușa dumneavoastră.*

MN: Din păcate, trei luni a fost paralizată. Timp de 90 de zile m-am dus zi de zi la spital. Nu era ușor: o spălam, îi dădeam de mâncare... Apoi a trebuit s-o readuc acasă.

NDI: *Suferise un accident vascular cerebral?*

MN: Da. A luptat mult. Deși paralizată, în baston, se plimba la Șosea. Nu se jena, și-a dus cu demnitate suferința. A locuit în micul salonaș cu baie. Nu se mai putea descurca singură. A murit în 1975, la vârsta de 86 de ani.

NDI: *V-a lăsat un testament pentru casă?*

MN: Da, l-a făcut în anul 1947. Pe atunci, Adina Woroniecka locuia în toată casa. Se îmbolnăvisese de febră tifoidă. Mi-a spus ce boală are, mi-a dat un plic și m-a rugat să-l citesc.

NDI: *Ce scria în testament?*

MN: „Las nepotului meu Mircea P. Nasta – nu scrisese întreg numele Popescu – întreaga mea avere, cu condiția de a avea grijă de soțul meu, de mama mea și de fratele meu.”

NDI: *Care frate?*

MN: Alexandru Stănescu, fratele Adinei. Mătușa mea avea un frate și o soră din prima căsătorie a mamei ei. Acest *demi-frère*, care nu făcuse nimic toată viața,

trăia în casa Adinei. M-am pomenit, la 26 de ani, cu o răspundere imensă. Adina făcea zilnic 40 de grade febră și tremura toată. Take Ionescu decedase tot în urma febrei tifoide. Adina avea doar 58 de ani și spera să nu moară la fel ca el. Am angajat o infirmieră de la Societatea Ortodoxă a Femeilor Române, condusă de Didina Cantacuzino. Infirmiera stătea cu Adina ziua, iar eu, noaptea. Dormeam pe perne, în aceeași odaie cu ea. Am îngrijit-o cu mult devotament. Am inițiat un consult medical. Dintre cei trei medici, mi-l amintesc pe doctorul Pavel, specialist în această boală. În cele din urmă, mătușa mea s-a vindecat.

NDI: *Nu și-a modificat testamentul...*

MN: Niciodată. La un moment dat, Adina și-a vândut partea de cavou de la Bellu, celelalte două părți aparținând verișoarelor ei, Riquette și Lenuța. La rândul lor, cele două verișoare și-au vândut părțile. După ce a vândut partea ei de cavou, mătușa mea a refăcut testamentul către mine, instituindu-mă legatar universal.

NDI: *Cum ați recuperat, după 1990, casa de pe Șoseaua Kiseleff?*

MN: Casa nu fusese „naționalizată” în 1949, ci numai după 7 ani de la plecarea regelui. Cui i se datorează faptul? Lui Gogu Rădulescu, un om care a susținut cultura – avea chiar o colecție frumoasă de tablouri, inclusiv unul de Victor Brauner. Eu nu speram să recuperez casa. Adina avea un depozit bancar în Elveția, pe care mă sfătuisese să-l „urmăresc”. Am deschis succesiunea după ce a murit Adina, gândindu-mă, în primul rând, la contul din Elveția. Mătușa mea trimisese bani printr-un om de afaceri, care a pungășit-o, rămânând în Elveția cu bani cu tot. Am aflat ulterior că era vorba despre obligații în franci elvețieni, care, practic, s-au pierdut.

NDI: *Ați rămas singur la succesiune...*

MN: În ciuda testamentului lăsat de mătușa mea, succesiunea părea un act simbolic. Practic, nu rămăsese nimic. Am luat toate actele Adinei din seiful lui Take Ionescu, de la care aveam cheia. Seiful l-am dăruit apoi doctoriței Aluneanu. Am păstrat actul de vânzare-cumpărare a casei din Șoseaua Kiseleff către Consiliul Legislativ, procesul de donație a vilei din Sinaia către Nicolas Kretzulescu, actul de succesiune al Adinei, testamentul lui Take Ionescu, ce nu avea mai mult de trei rânduri, și carnetul CEC. Când, după 1990, am aflat că se fac retrocedări, am arătat actele unor juriști. „Tot ce se va găsi la moartea ei” – scria în testament. Un avocat a confirmat că testamentul e viabil. Am scos de la Arhive copia testamentului Adinei, un legat universal valabil. Mătușa mea îmi lăsase toate lucrurile cu titlu universal.

NDI: *Dar vila din Sinaia fusese donată de Adina Woroniecka.*

MN: Mătușa mea o donase lui Nicolas Kretzulescu pentru Așezămintele lui. Revocase însă donația, fiindcă vila rămăsese de izbeliște. După 1949 a fost ocupată, fără titlu, de sinaioți. După 1990 am revendicat-o. Din adeverința obținută de la Arhivele din Ploiești reieșea că vila nu fusese naționalizată. Așa am obținut-o.

NDI: *Să revenim la recuperarea casei din Șoseaua Kiseleff...*

MN: Am dobândit-o în 2003, după zece ani de procese. Am angajat un avocat, am perfectat toate actele, dar nu îndrăzneam s-o cer.

NDI: *Ați dat în judecată Muzeul Național de Artă al României?*

MN: Da, pentru că această casă era în administrarea lui. Pentru casa Adinei Woroniecka m-am judecat, cu Muzeul de Artă, patru ani la București și șase ani la

Strasbourg. Era o mizerie morală inimaginabilă în Justiția anilor 1993 – 1996! În trei instanțe de judecată – fond, recurs, apel – am câpătat trei sentințe pozitive. În cele din urmă am obținut o sentință definitivă și irevocabilă. Dar a fost anulată!

NDI: *De cine?*

MN: De Ion Iliescu, odată cu recursurile în anulare. Am fost sfătuit să deschid un proces la CEDO.

NDI: *Casa a fost restituită în anul 2003. În ce stadiu ați găsit-o?*

MN: Casa era mutilată, ploua în ea. Garajul era închiriat. Am vândut-o imediat. Dacă n-aș fi avut copii, i-aș fi dat casa fratelui meu, Dan Nasta⁵⁹, ca să-și monteze în ea colecția: să-și pună pe pereți scoarțele, în locul tapiseriilor Adinei.

⁵⁹ O parte importantă din colecția regretaților Liana și Dan Nasta – formată din aproape 300 de piese de artă comparată – a fost donată, în anul 2000, Centrului Cultural „Palatele Brâncovenești” de la Mogoșoaia, formând *Muzeul Tradiției Aulice*. Vezi Dan Nasta, *Muzeul Tradiției Aulice*, în volumul Narcis Dorin Ion, *Mogoșoaia. Trei secole de istorie (1702 – 2002)*, București, Editura Tritonic, 2002, p. 129-157.

1. Adina Olmazu într-un tablou de epocă. Colecția Mihai Nasta.
Adina Olmazu in an old painting. The Mihai Nasta Collection.

2. Adina Olmazu într-o fotografie de tinerețe. Toate fotografiile cu care am ilustrat acest articol provin din colecția domnului Mircea Nasta.
Adina Olmazu in a photo from her youth. All photographs which were used to illustrate this article come from the collection of Mr. Mircea Nasta.

3. Adina Cordescu și fiul ei, Petre, în 1914.

Adina Cordescu and her son Petre in 1914.

4. Nicolae Zaharia Olmazu – tatăl Adinei Woroniecka.
Nicolae Zaharia Olmazu, Adina Woroniecka's father.

5. Masinca Lungeanu – mama Adinei Woroniecka.
Masinca Lungeanu, Adina Woroniecka's mother.

6. „Micul palat” al Adinei Woroniecka din Strada *Take Ionescu*. Arhitect Alexandru Zaharia.
“The Little Palace” of Adina Woroniecka on *Take Ionescu* Street, architect Alexandru Zaharia.

7. Adina Woroniecka fotografată în biblioteca „micului palat” din Strada *Take Ionescu*. Adina Woroniecka photographed in the library of the “little palace” on *Take Ionescu* Street.

8. Salonul „micului palat” din Strada *Take Ionescu*. The drawing room of the “little palace” on *Take Ionescu* Street.

9. Un interior al casei mici din Strada *Take Ionescu*.
An interior of the small house on *Take Ionescu* Street.

10. Sufrageria „micului palat” din Strada *Take Ionescu*.
The dining room of the “little palace” on *Take Ionescu* Street.

11. Holul „micului palat” din Strada *Take Ionescu*.
The hallway of the “little palace” on *Take Ionescu* Street.

12. *Take Ionescu* și soția sa, *Adina Olmazu*, la vila din Sinaia.
Take Ionescu and his wife, *Adina Olmazu*, at their villa in Sinaia.

13. Adina și Take Ionescu in Italia.
1922.
Adina and Take Ionescu in Italy,
1922.

14. Jan Korybut Woroniecki,
al treilea soț al Adinei Olmazu.
Jan Korybut Woroniecki,
Adina Olmazu's third husband.

15. Mircea Nasta și mătușa sa, Adina Woroniecka, în anii '70.
Mircea Nasta and his aunt, Adina Woroniecka, in the '70s.

16. Casa Adinei Woroniecka din București, Șoseaua *Kiseleff*.
The house of Adina Woroniecka on *Kiseleff* Street, Bucharest.

17. Interior al casei Adinei Woroniecka din București, de pe Șoseaua *Kiseleff*. Anii '70.
Interior of Adina Woroniecka's house on *Kiseleff* Street. The '70s.

18. Adina Woroniecka în casa din Șoseaua Kiseleff. Anii '70.
Adina Woroniecka in her house on *Kiseleff* Street. The '70s.

19. Salonul mare al casei din Șoseaua Kiseleff.
The grand drawing room of the house on *Kiseleff* Street.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

DOI ISTORICI SUSȚINĂTORI AI UNUI BOTANIST TWO HISTORIANS SUPPORTERS OF A BOTANIST

Ioan Opriș*

Abstract

In 1942 Romanian botanist and amateur archaeologist and numismatist Alexandru Borza presented the Commission of Historical Monuments with a report regarding some Roman archaeological vestiges which he had discovered in the Banat region. Archaeologist Scarlat Lambrino and archivist Alexandru Sacerdoțeanu, the two experts appointed by the Commission to assess the information provided by Borza, deemed it useful and considered Borza's interest in archaeology praiseworthy. However, they both emphasized the importance of a proper archaeological investigation in the area.

Keywords: archaeology, specialists, amateurs, Roman vestiges, the Commission of Historical monuments, 1942

Demersurile pentru profesionalism și respectul specialistului, stăruința liderilor domeniali în a le impune în viața științifică, precum și în fața contemporanilor, rămân să fixeze nivelul de înțelegere al societății la un anumit moment. Adeseori, acestea sunt exprimate cu pasiunea temperamentală a liderilor, care pun în joc multiple argumente. Nu de puține ori, excluderea altora – veniți din afara cercurilor profesionale – este categorică, nedorindu-se colaborarea cu acești „intruși”, chiar dacă dovedesc, pe lângă pasiune, anumite calități. În istorie, domeniu în care, adevărat, prea mulți se pricep, nu este altfel, ba chiar întâlnim respingeri atât de categorice și vehemente, încât apar nu doar ieșite din cadrele unui dialog civilizat și necesar cu amatorii, dar chiar exagerat de exclusiviste. Asemenea respingeri pe seama amatorilor pasionați îi îndepărtează pe unii, îi dezarmează pe alții sau pur și simplu îi exclud pe cei pasionați.

Un caz care a făcut istorie la acest subiect este cel al unui celebru botanist: Alexandru Borza¹. Botanistul și muzeograful Borza se numea pe sine „arheolog numismat amator”, indentificându-ne astfel pasiunea sa bine cultivată, probabil încă

* Istoric asociat Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie.

¹ Alexandru Borza (21 mai 1887 – 1971), fiul lui Ignatie și Valeria, studii la Alba Iulia și universitățile din Budapesta, Breslau și Berlin. Căsătorit cu Veturia Negruțiu (1913). Botanist, întemeietor al geobotanicii și al Grădinii Botanice a Muzeului din Cluj. Profesor universitar, decan al Facultății de științe (1935 – 1938). Organizator al mișcării cercetășiei (1913), secretar general la Ministerul Instrucțiunii Publice (1929 – 1931); senator; promotor al mișcării de ocrotire a monumentelor națiunii. Studii de etnobotanică, fitosociologie, ecologie. Vezi *Who's who in Central and East Europe*, 2nd edition, edited by Stephen Taylor, Zurich, 1937, p. 146.

din anii de școală, pe care o prezenta cu mândrie în refugiul de la Timișoara al Institutului botanic clujean², din timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Ca universitar și foarte cunoscut savant în planul ocrotirii naturii, Al. Borza a dobândit merite incontestabile și în planul politicilor culturale de după 1918, când a fost desemnat din partea Universității ca membru în consiliile Muzeului ardelean și în alte organisme pregătitoare de instituții culturale. A conlucrat, pentru acestea, cu istoricul Alexandru Lapedatu, însărcinat la 8 aprilie 1922, prin decretul regal nr. 759, cu președinția Comisiunii Monumentelor Istorice – Secția pentru Transilvania, iar din 1923 devenit ministru al Cultelor și Artelor, demnitate împlinită în mai multe rânduri³. Legăturile celor doi învățați au continuat și în împrejurările dramatice legate de război, Al. Lapedatu trimițându-i curent, ca secretar general al Academiei Române și președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice, cărți și publicații⁴. „Arheologul numismat amator, izolat la Timișoara, l-a informat pe Lapedatu – întâi cu un raport asupra stării de azi” a monumentelor antice din Banat – de cele „văzute direct în lungi și recente călătorii”, oferindu-se să redacteze un alt raport detaliat, destinat publicării în Buletinul CMI. În acele „călătorii botanice”, Borza aflase – probabil din surse orale – despre: „o linie de fortificații dacice de la Muntele Mic la Țarcu (cu totul necunoscute în literatură)”; „starea de azi a rămășițelor castrului roman de la Cenade, cu ștampilele de cărămizi” ale unităților militare de acolo, între care o cohortă nouă pentru Dacia”; „urme arheologice la Pesac, în nord-vestul Banatului”; „urmele castrului roman de la Moldova Nouă”; „urmele castrului roman de la Pojejena sârbească și analiza unei colecții de monede aflate acolo, în număr de mai multe sute de exemplare”; „termele romane desgropate recent întâmplător la Pojejena sârbească”⁵.

Mai mult sau mai puțin cunoscute în rândul istoricilor – poate, nu prea bine cunoscute și, mai ales, investigate arheologic, ar fi nuanța necesară – semnalările sale l-au îndemnat să propună ca necesară „o întinsă activitate de cercetare arheologică”, deoarece „nouă ne revine obligația și cinstea de a cerceta vestigiile stăpânirii înaintașilor noștri romani, cu care nici sârbii, nici maghiarii și nici (ș)fabii nu pot avea nici o afinitate și nimic comun”⁶.

Ca să-și susțină cercetările istorice, Borza a publicat în revista Institutului Social Banat-Crișana (1942) articolul *Valuri romane la Timișoara*, pe care l-a trimis bibliotecii Comisiunii Monumentelor Istorice, iar în proiectul său figura cartea

² Institutul și Muzeul Botanic, ca și Grădina Botanică din Cluj, s-au înființat din inițiativa savantului imediat după 1919. Patrimoniul institutului a fost dus la Timișoara, în septembrie 1940, în urma refugierii Universității „Regele Ferdinand” din Cluj, în structura căreia funcționa, ca efect al Dictatului de la Viena (30 august 1940).

³ Despre legăturile dintre cei doi învățați vezi: Ioan Opriș, *Protejarea mărturiilor cultural artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1988, p.; *idem*, *Alexandru Lapedatu și contemporanii săi*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Albatros, 2015, p. 36, 58.

⁴ O arată și scrisoarea lui Al. Borza trimisă din Timișoara la 28 august 1942, pe care o comentăm mai jos, anexată, în Arhiva CMI, Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

⁵ Cele „aflate” de botanist, necercetate de el – cum o recunoaște clar – „ex professo”, erau cunoscute arheologilor din epocă.

⁶ În scrisoarea anexată.

Banatul în epoca romană (apărută în 1943). Primind scrisoarea botanistului, președintele Lapedatu a solicitat opinia unor membri ai Comisiunii, respectiv arheologului Scarlat Lambrino și istoricului Aurelian Sacerdoțeanu. Fiecare din aceștia l-a sprijinit pe cel care, amator într-ale arheologiei și numismaticii, interfera atât de bine cu interesele Comisiunii, reținându-i buna credință, dar cerând ca investigația propriu-zisă să fie făcută de către Regionala CMI pentru Timișoara⁷.

În sensul recomandărilor, reținem câteva idei ale celor doi referenți, subliniindu-le eleganța și colegialitatea. Profesorul Scarlat Lambrino cunoștea „de mult interesul pe care savantul botanist de la Timișoara îl poartă antichităților din țara noastră”, considerând însă de un mare interes să redacteze „într-un memoriu complet toată informația sa pe teren în acest domeniu”, memoriu pe care să-l preia Buletinul CMI. Dar „cercetarea deplină a locurilor semnalate” trebuia categoric încredințată Secțiunii amintite, „căreia îi incumbă sarcina de a se ocupa de această regiune”⁸.

Am evaluat întâi opinia arheologului consultat de conducerea Comisiunii, ca fiind cel mai apropiat de subiect. În opinia sa, a „găsit cu mare interes informațiile pe care cu atâtă râvnă și dragoste pentru arheologie” le consemnase botanistul, informații notate „cu deosebită precizie și amănunțime”, așa că raportul se vădea a fi „prețios pentru arheologia care ar urma să cerceteze în chip temeinic de acum înainte antichitățile pe care le semnalează”⁹. Preocupat de documentarea făcută, opinează, de altminteri, pentru publicarea în Buletinul CMI „pentru ca arheologii noștri să poată beneficia de notele interesante” făcute de botanist, dar cere „câteva îndreptări la textul memoriului”, iar în privința a ceea ce credea că trebuia să fie „cercetarea metodică a locurilor semnalate”, părerea sa era clară: încredințarea datelor și a sarcinii pe seama Secțiunii pentru Transilvania”¹⁰.

Să vedem acum și opinia istoricului Sacerdoțeanu, arhivist distins, cu respect desăvârșit față de valoarea documentelor¹¹. Acesta, sesizând urgența măsurilor care decurgeau din informațiile lui Borza pentru cauza ocrotirii monumentelor istorice, face o evaluare neașteptat de pragmatică. Între propunerile sale, unele sunt și acum valabile: alcătuirea și popularizarea hărții arheologice și a monumentelor istorice naționale; instalarea de inscripții indicatoare la siturile arheologice, prevăzute cu „o scurtă informație istorică”; reorganizarea Muzeului Banatului; difuzarea largă a prevederilor legale, atragerea preoților și a învățătorilor la semnalarea și popularizarea siturilor arheologice și a monumentelor istorice și recuperarea rapoartelor de săpături arheologice ale lui Corneliu Mateescu și publicarea lor¹².

⁷ Regionala în cauză era încredințată arheologului clujean Constantin Daicoviciu, profesor la Universitatea Clujeană și director al Institutului de Studii Clasice, refugiat după 1 septembrie 1940 la Sibiu.

⁸ Cf. referatului lui Scarlat Lambrino, adresat lui Al. Lapedatu, înregistrat la nr. 2514/942, în Arhiva CMI.

⁹ Cf. referatului adresat lui Al. Lapedatu, înregistrat la nr. 2512/942, în Arhiva CMI.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Despre Aurelian Sacerdoțeanu (1904 – 1976), vezi *Dicționar enciclopedic*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 242.

¹² În copie referat Sacerdoțeanu, *loc. cit.*, supra.

Însușindu-și cele sesizate de Alexandru Borza și adnotate de cei doi referenți, CMI le-a transmis, odată cu aprobarea lor, lui Constantin Daicoviciu, rugându-l să binevoiască „a cerceta și a ne comunica părerea dumneavoastră”¹³.

Documentele în cauză au fost, desigur, cercetate cu multă atenție, dar fără bunăvoința cerută, de către arheologul Daicoviciu, aflat de mai multă vreme în conflict deschis cu demersurile și interesele lui Borza. De altfel, opiniile sale au fost alimentate de lucrarea acestuia, *Banatul în epoca romană*, apărută în 1943. Într-o serioasă și bine pregătită intervenție la ministrul Propagandei Naționale, profesorul C.C. Giurescu (în care și-a legat răspunsul de contextul concret creat arheologiei transilvănene de situația produsă de cedarea de teritorii în favoarea Ungariei, implicit de „războiul” arheologilor români cu cei maghiari) Daicoviciu a cerut organizarea Institutului de Studii Clasice „pe baze solide, cu fonduri suficiente pentru lucrări pe teren și publicații și cu încadrarea lui cu forțe alese, capabile să muncească și puse în situația de a munci cu rod”¹⁴.

Fondul memoriului său atacă direct și concret viziunea îngustă a oficialităților române, acuzate de a nu fi înțeles și sprijinit *mai mult, temeinic, solid și permanent* cercetările arheologice din Transilvania. În viziunea autorului, arheologii și Institutul de Studii Clasice erau „părăsiți, ca o Cenușăreasă”, fiind siliți să asiste neputincioși „la dezastrul dezorganizării în care suntem ținuti”, fără a se fi înțeles importanța lor strategică pentru apărarea intereselor naționale”¹⁵. Vulcanicul raportor a inclus, în stilul său incisiv și greu de combătut, și exemple venite ca să deservească interesele naționale tocmai din partea unor preținși specialiști. L-a inclus în rândul acestora și pe botanistul Borza, „acest diletant coleg”, care „susține – din ignoranță – tocmai teza ungurească, și anume că Banatul de vest n-a fost nici roman, nici dacic, ci al poporului de pe pusta Ungariei, al iazygilor!”¹⁶.

Dacă evaluăm corect criticile arheologului Daicoviciu, e greu să nu-i dăm dreptate, el fiind la acea vreme – și rămânând pe această poziție până la sfârșitul vieții –, cea mai respectată autoritate științifică din arheologia transilvană. Doleanțele sale nu apar nicidecum forțate, dimpotrivă, ele arătând slăbiciuni și carențe ale politicii culturale din zona arheologică și istorică, izvorâte din necunoaștere, ignorare și incoerența autorităților. Acestea s-au făcut remarcate tocmai în împrejurările dramatice prin care trecea România în acei ani, servind, dacă ar fi fost corect evaluate, celor care au condus-o după încheierea conflagrației mondiale. Spre lauda lui Daicoviciu, demersurile sale postbelice au corectat în bună măsură cele constatate cu amărăciune în documentul amintit. Desigur că demersul său pentru profesionalism și

¹³ Cf. adresa CMI nr. 2512/12 octombrie 1942, primită la Regionala Transilvană și înregistrată la numărul 16, în Arhiva CMI. C. Daicoviciu conducea de fapt CMI, mai ales după alegerea lui Al. Lapedatu ca președinte al CMI.

¹⁴ Adresat confidențial ministrului Propagandei Naționale, memoriul poartă numărul 114/21 decembrie 1943, Sibiu, regăsindu-se în Arhiva CMI. În textul său se semnalau fapte și mijloace de propagandă maghiară și antiromânească, incriminându-se direct mai mulți vinovați, între care arheologul preistorician Roska Marton (armean maghiarizat de origine din Gherla) și Radnóti Aladár (arheolog maghiar de la Budapesta).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

respect arătat specialistului – arheolog și istoric – trebuie privit în sensul larg, creând curente de opinie publică pe seama utilității sociale (și economice, dar și politice) ale acestor profesii. În afara notei de subiectivism ce privește raporturile cu un reputat naturalist, rămâne însă să reținem și opiniile referenților Lambrino și Sacerdoțeanu, care neaferăți de aprehensiunile confratelui lor, sunt dispuși să încurajeze demersul lui Borza, dar manifestă indirect respect față de specialist și organismele de specialitate.

Deducem de aici nu doar încurajarea celor care pot veni în sprijinul profesionistului, cu contribuțiile lor oneste, dezinteresate, dar amatoriste, ci și sugerarea unor căi prin care asemenea energii să-i fie asociate celui care, singur, poate și trebuie să rezolve problemele specifice.

Luând exemplul prezentat ca unul semnificativ, într-o perioadă când – chemați și nechemăți, doriți și respinși, individual sau organizați – interesul pentru arheologie și istorie a ajuns să domine, să înaripeze imaginarul și să illustreze un curent de opinie larg, insistăm pe latura sa educativă. Mai ales că – ce deziluzii le-ar fi adus celor amintiți aici! – acest curent readuce în discuție – prin „căutătorii de comori” –, din nou și obligatoriu, statutul profesionistului: arheolog și istoric. Deci, chiar ideile fundamentale pentru care s-a militat în generația iluștrilor predecesori.

Universitatea Regele Ferdinand din Cluj
Institutul Botanic
Timișoara

DOMNUL PREȘEDINTE,

Înainte de toate țin să exprim mulțumirile mele pentru extrem de valorosul "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", vol. 1932-1940, pe care ați binevoit a dispune să mi se trimită. Ași fi foarte încântat în calitatea mea de arheolog numismat amator izolat la Timișoara, să pot primi și în continuare acest prețios Buletin.

Referindu-mă la raportul meu anterior în privința stării de azi a monumentelor antice din Banat, dispun acum de material nou, în urma călătoriilor mele lungi, recente, din Banat. Dacă ar fi de interes pentru Onorata Comisiune, ași fi gata să redactez un raport și în privința aceasta, pentru a fi cunoscute lucrurile de Onorata Comisiune sau chiar pentru a fi eventual publicat în Buletin, împreună cu precedentul raport.

În recentele mele călătorii botanice, în care am avut prilej să mă interesez și de chestiuni arheologice pe teren, am aflat următoarele :

O linie de fortificații dacice de la "untele Mic la Tarcu cu totul necunoscute în literatură.)

Starea de azi a rămășițelor castrului roman de la Cenade, cu stampilele de cărămizi a unităților militare de acolo, între care o cohortă nouă pentru Dacia.-

Urme arheologice la Pesac în nord-vestul Banatului.-

Urmele castrului roman de la Moldova Nouă.

Urmele castrului roman de la Pojejena Sârbească și analiza unei colecții de monede aflate acolo în număr de mai multe sute de exemplare. Termenele romane desgropate recent întâmplător la Pojejena Sârbească.

Din cele aflate de mine întâmplător, necercetându-le eu "ex professo", rezultă că o întinsă activitate de cercetare arheologică ar fi necesară în Banatul locuit de atâtea popoare, unde nouă ne revine obligația și cinstea de a cerceta vestigiile stăpânirii înaintașilor noștri romani, cu care nici sârbii, nici maghiarii și nici fabii nu pot avea nici o afinitate și nimic comun.

Îmi permit a semnala, că nu de mult am trimis un minuscul articol pentru biblioteca Onor. Comisiunii despre "Valuri romane la Timișoara" extras din Revista Institutului Social Banat-Crișana an 1942.

Vă rog să primiți Domnule Președinte, asigurarea distinsei mele stime.

1. Scrisoare trimisă de Alexandru Borza lui Alexandru Lapedatu, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, 28 august 1942.

Letter sent by Alexandru Borza to Alexandru Lapedatu, the president of the Commission for Historical Monuments, 28 August 1942.

Monumentelor Istorice

Copie

.2514/942

Domnule Președinte,

Am onoare a vă înapoia raportul D-lui Profesor Al.Borza, înregistrat la Nr.2101/31 Aug.942, cu următoarele observațiuni.

Cunosc de mult interesul pe care savantul botanist de la Timișoara îl poartă antichităților din țara noastră, pe care a putut să le cunoască în chip deosebit cu prilejul cercetărilor sale științifice.

Si de această dată văd că semnalează urme importante antice, dintre care unele necunoscute până acum. Ar fi de un mare interes ca D-l Profesor Al.Borza să consemneze într'un memoriu complet toată informația sa pe teren în acest domeniu, care să fie publicat în Buletinul Comisiunii. În ce privește însă cercetarea deplină a locurilor semnalate, cred că ar trebui să se comunice datele pe care să ni le pune la dispoziție D-l Profesor Al.Borza, Secțiunii Comisiunii pentru Transilvania, căreia îi incumbă sarcina de a se ocupa de această regiune.

Vă rog să primiți, Domnule Președinte, încredințarea deosebitei mele considerațiuni.

(n)/ S.Lambrino.

conf - cu originalul
Sf

Domnului Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice.

2. Referatul arheologului Scarlat Lambrino privind scrisoarea lui Alexandru Borza
The report of archeologue Scarlat Lambrino on Alexandru Borza's letter.

Copie

Monumentelor Istorice

nr. 2512/942

Domnule Președinte,

Am găsit cu mare interes informațiile pe care cu atâta râvnă și dragoste pentru arheologie le-a adunat D-l Profesor Al. Borza, cu privire la antichitățile din Banat. Știu că distinsul botanist dela Timișoara, în cercetările sale științifice, a notat cu deosebită precizie și amănunțime toate resturile antice pe care le-a putut întâlni în lungul și în latul țării. Deaceia raportul D-sale este prețios pentru arheologii care ar urma să cerceteze în chip temeinic de acum înainte antichitățile pe care le semnalează.

Și, fiindcă multe din ele amenință să dispară, sunt de părere să se publice memoriul D-sale în Buletinul Comisiunii, pentru ca arheologii noștri să poată beneficia de notele interesante pe care D-sa le-a luat în cursul peregrinărilor sale botanice. Ar fi bine înțeles de adus câteva îndreptări la textul memoriului, dar în general el cuprinde note interesante și amănunte noi care nu ar trebui să se piardă.

În ce privește cercetarea metodică a locurilor semnalate, socot că datele procurate de D-l Profesor Al. Borza merită să fie comunicate Secțiunii Comisiunii pentru Transilvania, căreia îi incumbă sarcina săpăturilor în acea regiune.

Vă rog să primiți, Domnule Președinte, încredințarea deosebite mele considerațiuni.

(M) S. Lambrino

cu Originalul
[Signature]

-Sale

Domnului Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice.

3. Referatul arheologului Scarlat Lambrino privind scrisoarea lui Alexandru Lapedatu.
The report of archaeologist Scarlat Lambrino on Alexandru Borza's letter.

Referat.

Propunerile d-lui prof.Borza sunt urgente și merită toată atenția.
Comisia trebuie să ia următoarele măsuri urgente:

1. Prin Ministerul de Interne să se aducă la cunoștință publică ,în fiecare sat sau comună, prevederile art.2 al.a și b din legea M.I.,cu precizarea că se interzice formal de către Comisie distrugerea câmpurilor arheologice..

2.Prin Ministerul Culturii Naționale să se pună în vedere preoților și învățătorilor să cerceteze, să semnaleze și să popularizeze în satele respective ruinele,rămășițele,câmpurile arheologice și monumentele istorice locale.

3.Să se caute rapoartele de săpături arheologice făcute(cf.Mateescu) și să se publice în anuar.

4. Să se reorganizeze Muzeul din Timișoara.

5.Comisia să pună inscripții indicatoare precise pentru indicarea câmpurilor arheologice distruse cum și pentru ruinele existente încă,cu o scurtă informație ~~precisă~~ istorică.

6.Neputându-se face acum săpături noi să se ia măsuri de protecție a monumentelor în starea actuală.

7.Trebuie alcătuită și popularizată harta arheologică și a monumentelor istorice naționale.

(m) A.Sacerdoțeanu

conf. cu originalul

4. Referatul istoricului Alexandru Sacerdoțeanu privind scrisoarea lui Alexandru Borza.
The report of historian Alexandru Sacerdoțeanu on Alexandru Borza's letter.

ROMÂNIA

Comisiunea Monumentelor Istorice.
Secțiunea Regională - Trans. C.A.J.
Valut la Act. 1942. No. 16.
Anexa 1

MINISTERUL CULTELOR ȘI ARTELOR
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

Str. General Berthelot Nr. 28, S. II Telefon: 4.39.00

12 OCT 1942.

D-lui C.Daicovici
Profesor Universitar
Sibiu

Nr. 2512/942
Dosarul și Nr. nostru (a se repeta în răspuns) Data

Avem onoare a vă înainta, în copie memoriul
D-lui Profesor Al.Borza, însoțit și aprobat de Comi
unea noastră și însoțit de avizul D-lui Profesor
S.Lambrino ca și de notele D-lui A.Sacerdăteanu,
rugându-vă să binevoiți a cerceta și a ne comunica
părerea Dumneavoastră.

PRESEDINTE,
Alapetru
Al.Lapedatu,

SECRETAR
Vice Director,
Victor Brătulescu
V.Brătulescu,

5. Adresa prin care Constantin Daicoviciu, directorul Institutului de Studii Clasice, este informat că i-au fost trimise spre analiză copii după scrisoarea lui Borza și referatele celor doi specialiști.

The act whereby Constantin Daicoviciu, the director of the Institute of Classical Studies, is informed that he was sent copies of Borza's letter and of the two specialists' reports in order for him to analyse them.

No.114-1943.

Confidențial

Domnule Ministru,

La adresele D-voastre Nr.8545 din 24 Noembrie și 9308 din 19 l.c., cu privire la acțiunea ungurească în legătură cu săpăturile făcute de Institutul de arheologie maghiar din Cluj, am onoare a Vă răspunde următoarele:

Cunosc din ziare și din auzite campania de săpături întreprinsă la Porolissum de către suszislul Institut ca și declarațiile senzaționale ale conducătorilor acestor lucrări și ale diferiților gazetari. Observ că directorul Institutului de Arheologie maghiar din Cluj, Dr. Roska Márton, nu e român ci armean cu sentimente șovine maghiare. El, într'adevăr, a fost șef de lucrări la Institutul de Studii Clasice al Universității românești din Cluj, menținut acolo dintr'o inexplicabilă și adânc reprobabilă toleranță, cu toată valoarea lui științifică nu justifică această menținere în post și deși chiar dela începutul stăpanirii românești manifestase sentimente antiromânești. Dar, din nenorocire, lucrul s'a făcut. Prins în flagrant delict, totuși, cu propagandă maghiară și antiromânească, prin anul 1936, a fost condamnat de Consiliul de războiu din Cluj și destituit din post. Noi am susținut întotdeauna că acest armean renegeat e un element periculos și am primit cu satisfacție prea tardivă lui condamnare. Aceasta era și părerea întregului corp profesoral al Facultății. Totuși, permiteți-mi s'o spun, cu amărăciune, că Dr. Roska Márton s'a bucurat de apărarea juridică în fața Consiliului de războiu din partea ginerelui profesorului I. Lupăș, avocatul M. Georgescu, /actualmente

D-Sale

Domnului Ministru al Propagandei Naționale,

București.

6.a.

profesor la Academia de Agricultură din București/ care-l scotea basma curată, ponegrind pe cei ce depuneau împotriva lui, iar regretatul N. Iorga scria, după condamnare, un articol în "Neamul Românesc" pentru grațierea celui ticălos.- Se vede acum cine a avut dreptate și pe cine au apărut unii. Dar, repet din nou, faptul s'a consumat, greșala s'a făcut.

Din nenorocire însă, greșeliile continuă și eu mi iau voie în cele ce urmează să vă aduc la cunoștință tot ce cred că trebuie să vă spun deschis, rugându-vă să binevoiți a considera aceste informațiuni și sugestii ca pornite din sufletul amărat al unui om care, cât a putut, și-a făcut datoria și și-o va mai face fără nici o cruțare. Sunt convins că D-voastră veți putea îndrepta lucrurile până nu e prea târziu, sesizând și pe cele mai înalte foruri din Stat.

Să le luăm dela început:

Conducătorul propriu zis al săpăturilor dela Porolissum e un tânăr numit Radnoti Aladár /după câte știu, un evreu/. Afirmațiile de prin ziare și dela radio unguresc, firește, nu ne pot servi ca bază pentru un răspuns documentat. Că între aceste afirmații se află și neghiobii, este evident. Dar afirmațiile din ziare nu angajează pe nimeni, și Roska sau Radnoti le pot întotdeauna nega. Rămâne să vedem ce vor scrie sub semnătură proprie și cu ce sprijinesc acele afirmații. Eu cunosc destul de bine așezarea romană și dădică dela Porolissum căci am cercetat-o deseori și am făcut o modestă săpătură cu concursul străjerilor și al premilitarilor din Sălaj. Voi putea răspunde, deci, cred, cu destulă competență. Dar, repet, va trebui să așteptăm publicarea rezultatelor săpăturilor ungurești. Dacă, totuși, D-V. socotiți că ar fi bine să se dea un răspuns și înainte de această publicare, eu sunt gata s'o fac, de preferință la Radio. Și aici, iarăși, o mică remarcă: Aș fi putut da la Radio acest răspuns imediat, în cadrul ciclului ce s'a ținut în luna trecută la postul de emisiune al nostru "Săpăturile arheologice în România", dacă aș fi fost invitat. A fost, însă, invitat să vorbească despre săpăturile din Ardeal un harnic ucenic de-al meu, e adevărat, dar un tânăr

6.b.

nici autoritatea subsemnatului, și care nici nu fusese pe la Porolissum. - Nu mă îndoiesc că D-V. veți recunoaște că aici nu e vorba de o ambiție deșartă personală, ci e de ceva mai mult.

Oricum, ceea ce e îngrijorător e faptul că Ungurii sapă acel Castru dela Porolissum și prin aceasta ei au marele "atu" în mână. Ei vor putea afirma că au "constatat" fel de fel de lucruri, căci cine îi poate controla? Odată castrul săpat complet, nimeni nu mai poate verifica detaliile distruse prin săpare, pe care numai arheologul prezent la lucrări le poate observa și remarca. De buna credință sau de rea credință a acestuia depinde multe, chiar foarte multe.

Și, ceea ce e dureros, e că noi puteam să săpăm acel castru în cursul celor 20 de ani de stăpânire românească!!

N'am făcut-o, căci n'aveam fonduri! Erau ani când nu aveam fonduri deloc, iar când le aveam, erau atât de insuficiente, încât nu ajungeau nici pentru săpăturile începute.

Înțelegere deplină am găsit la Comisiunea Monumentelor Istorice din Transilvania, condusă de dl. Al. Lapedatu, dar nu găseam înțelegere mai sus, acolo unde se dădeau fondurile, la Ministerul Finanțelor.

Trebuia ca statul să fi dat cea mai mare atențiune acestei probleme a săpăturilor și să fi sprijinit larg un program vast de lucrări, mai ales în Ardeal. Ar fi găsit în Institutul de Studii Clasice dela Cluj un instrument de lucru capabil de dezvoltare și de împlinire în condiții excelente a acestor obligații. În realitate, însă, noi am făcut ceea ce am putut din sărăcia fondurilor, cerșite de pe unde puteam și primite, neregulat, cu o zgârcenie umilitoare pentru noi care strigam "în pustie".

N'a fost o acțiune conștient susținută și condusă! Acțiunea, se pare, că o fac acum Ungurii și e împotriva noastră.

Iată, deci, Domnule Ministru, vina și greșala!

Așa a fost în trecut!

Ce este acum? În fond, tot aceeași greșală se continuă!

6. Raportul lui Constantin Daicoviciu, adresat Ministrului Propagandei Naționale, Mihai A. Antonescu, 21 decembrie 1943.

The report of Constantin Daicoviciu addressed to Mihai A. Antonescu, the Minister of National Propaganda, 21 December 1943.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ CENTRALĂ ȘI LOCALĂ –
REPRESIUNE SAU SUPUNERE
(1946 – 1947)**

**THE CENTRAL AND LOCAL PUBLIC ADMINISTRATION –
REPRESSION OR SUBJECTION
(1946 – 1947)**

Florin Georgescu*

Abstract

The purpose of this article is to analyze the dynamics of the political purge which the public administration sector underwent in 1946 – 1947, a period marked by the assault of the Communists on the legislative power and on the monarchic regime represented by the young King Michael. The process was initiated especially after 6 March 1945, once the Romanian Communist Party gained control of the government, and was directed against all sorts of public functionaries: general administrative inspectors, prefects, sub-prefects, notaries, head-praetors, praetors, mayors, deputy mayors, county and communal functionaries. Initially, the purpose was to ensure a loyal public administration for the parliamentary elections due on 19 November 1946, which the opposition (the National Peasants' Party, the National Liberal Party, the Social Democrat Party) hoped would be democratically organized. After the elections, the purge continued with the elimination of administrative functionaries suspected of lack of allegiance to the Communist principles or opposition towards the Communist regime. The political purge aimed at the central and local public administration was one of the efficient methods which the Romanian Communist Party used to seize and consolidate total political power, an objective that was achieved by 1948, after King Michael had been forced to abdicate and, following the Soviet model, Romania had been proclaimed a Popular Republic (30 December 1947).

Keywords: public administration, political purge, elections, the Communist Party, Popular Republic, 1946-1947

Sectorul administrației publice în anii 1946 – 1947 a fost supus procesului epurării pe criterii politice, inițiat cu precădere după 6 martie 1945, odată cu preluarea controlului asupra guvernului.

Procesul purificării politice a administrației publice a cuprins o diversitate de funcționari din administrație, între aceștia regăsindu-se, începând cu sfârșitul anului 1944 și până la finele anului 1948, inspectori generali administrativi, prefecți, subprefecți, prim-pretori, pretori, notari, primari, ajutoi de primari, funcționari județeni și comunali.

Studiul de față își propune analizarea dinamicii procesului purificării administrației statale în anii 1946 – 1947, ani dominați de inițierea asaltului total al

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; și doctor în istorie.

Partidului Comunist asupra puterii legislative și a puterii monarhice, reprezentate de tânărul rege Mihai.

Anul 1946 a fost dominat de spectrul organizării alegerilor, opoziția democratică, respectiv Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat Independent, sperând într-o campanie electorală corectă, într-un scrutin care să respecte un principiu fundamental al democrației, anume libertatea de a alege și a fi ales.

În cadrul politicii represive intensificate de către guvernul Groza după recunoașterea sa de către Statele Unite și Marea Britanie în ianuarie 1946, a fost cuprinsă și accentuarea epurărilor din administrația publică. Partidul Comunist Român și sateliții săi doreau ca, odată cu declanșarea campaniei electorale și mai cu seamă în ziua alegerilor, să dispună de o administrație fidelă, în special la nivelul structurilor locale (județ, municipiu, oraș, mediul rural), care să acționeze pentru limitarea și chiar interzicerea manifestărilor electorale ale opoziției.

Astfel, în efortul de a controla modul de desfășurare a alegerilor, al căror rezultat trebuia să fie favorabil prin orice mijloace stângii totalitare, Partidul Comunist a atras atenția, încă din debutul anului 1946, prin reprezentanții săi, asupra necesității exercitării unui control total asupra structurilor administrative din teritoriu.

În acel context, grăitoare este afirmația lui Vasile Luca în cadrul ședinței plenare a Comitetului Central al P.C.R., desfășurată în perioada 25 – 28 ianuarie 1946. Liderul comunist pune accentul, în perspectiva organizării alegerilor, pe eliminarea „fasciștilor” din structurile aparatului de stat: „Nu ne putem gândi să facem alegerile cu un aparat de Stat putred, plin de fasciști. Trebuie să epurăm aparatul de Stat, chiar dacă trebuie să ducem o luptă politică deschisă contra tuturor celor care încearcă să împiedice această epurație”¹.

Din punct de vedere al analizei statistice, dispunem de un document de arhivă, datat 11 ianuarie 1946, care prezintă o astfel de situație pe județe „privind epurările și revenirile făcute de Minister în corpul funcționarilor de Stat, județ și comună din țară”².

Astfel, referitor la funcționarii încadrați în prevederile articolului 2³ al legii din martie 1945 privind purificarea administrațiilor publice, graficul ulterior

¹ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond *Comitetul Central al P.C.R. Cancelarie*, dosar 11/1946, vol. I, f. 222.

² ANR, fond *Ministerului Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat*, dosar 266/1946, vol. I, f. 3-29.

³ „Art. 2. Vor putea fi îndepărtați din serviciu, fără nici o indemnitate funcționarii și salariații prevăzuți la articolul I, care:

a). Au colaborat sub orice formă pentru realizarea intereselor și scopurilor hitleriste sau fasciste în România, precum și cei care din proprie inițiativă au participat la manifestațiuni de orice fel pentru determinarea unei opinii publice, favorabile scopurilor fasciste sau hitleriste;

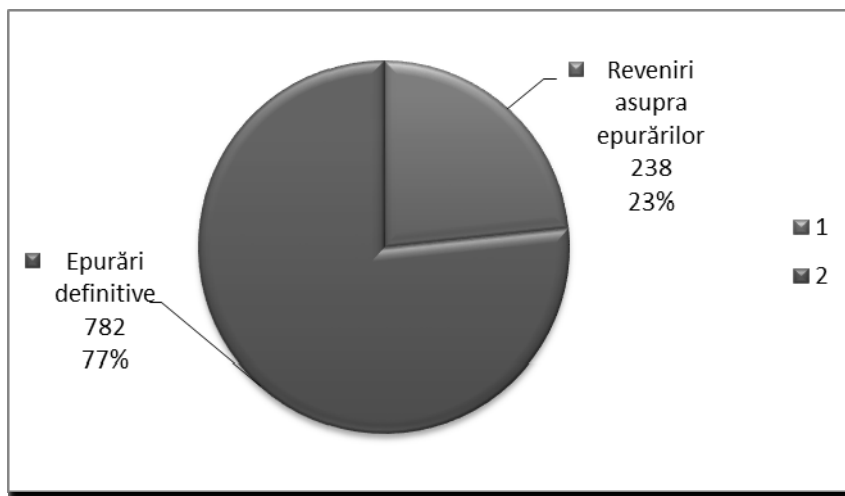
b). Au activat sub orice formă în scopul instaurării sau menținerii regimurilor dictatoriale în România;

c). Au activat în mișcarea legionară sau în alte mișcări cu caracter fascist, hitlerist sau rasial, precum și acei care au făcut parte din organizațiuni politice sau paramilitare, hitleriste sau fasciste, ori urmărind asemenea scopuri;

d). Prin modul în care și-au îndeplinit funcțiunea sau prin orice mijloc de publicitate sau propagandă, au luat atitudine antidemocratică;

evidențiază numărul celor epurați definitiv și temporar din administrația publică locală.

Din cei 1020 de funcționari publici din administrația locală epurați inițial, 782 angajați (77%) au rămas epurați definitiv, asupra a 238 salariați (23%) revenindu-se în ceea ce privește purificarea politică.

SITUAȚIE

privind epurările și revenirile făcute de Ministerul Afacerilor Interne în corpul funcționarilor de Stat, județ și comună din țară, conform articolului 2 al legii nr. 217/1945, privind purificarea administrațiilor publice (Situație pe 11 ianuarie 1946)⁴

Îndreptându-ne atenția spre cea de-a doua categorie a funcționarilor publici locali, epurați conform articolului ⁵ al legii privind purificarea administrațiilor publice, asupra unora dintre aceștia revenindu-se ulterior, este de semnalat, pe baza analizei

e). Au comis crime, delict, acte de teroare, ori alte acte de violență fizică sau morală, fie din proprie inițiativă, fie pentru executarea misiunilor încredințate.“ (Legea nr. 217 pentru purificarea administrațiilor publice, *Monitorul Oficial nr. 74/30 martie 1945*, partea I, p. 2433-2434).

⁴ ANR, fond *Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat*, dosar 266/1946, vol. I, f. 3-29. Inv. 1689

⁵ „Art. 5. Vor putea fi îndepărtați din serviciu funcționarii și salariații, prevăzuți la art. 1, care au fost numiți sau angajați sub orice formă de la 6 Septembrie 1940 și până la 23 August 1944.

Cei îndepărtați din serviciu, potrivit aceluiași articol, au drept la o sumă reprezentând salariul cu alocațiile și indemnizațiile prevăzute de codul funcționarilor publici sau de contractul de muncă, precum și sporul de scumpete, în următoarele condițiuni:

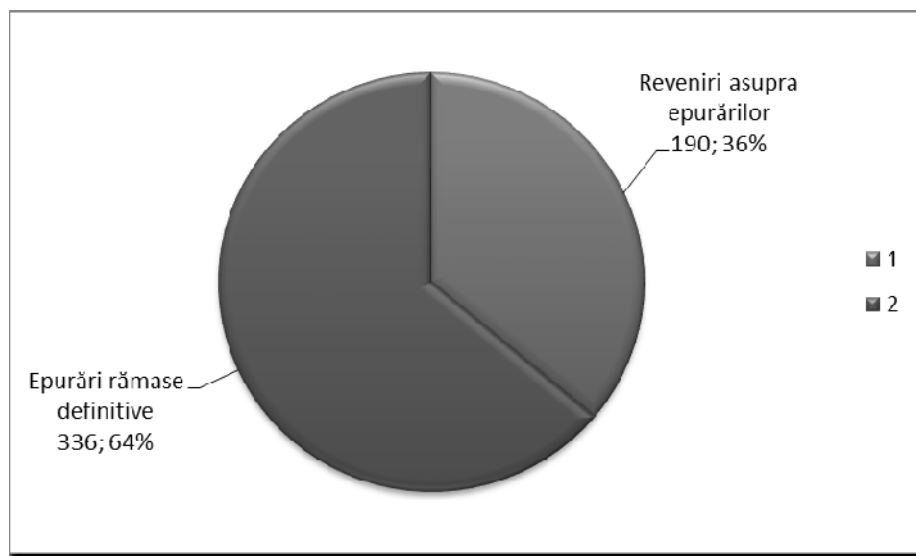
a). Pe o lună, dacă au vechimea în serviciu de cel puțin 1 an,

b). Pe două luni, dacă au vechimea în serviciu de cel puțin 2 ani,

c). Pe trei luni, dacă au vechimea în serviciu de cel puțin 3 ani.“ (Legea nr. 217 pentru purificarea

administrațiilor publice, *Monitorul Oficial nr. 74/30 martie 1945*, partea I, p. 243 -2434).

procentuale a celor prezentate, că din totalul de 526 de funcționari epurați inițial, asupra a 190 (36%) dintre aceștia s-a revenit, rămânând epurați definitiv 336 de salariați (64%).

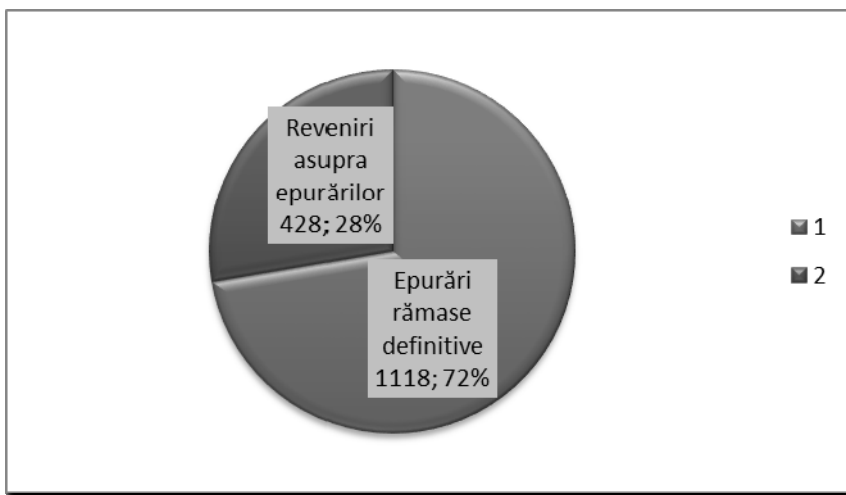

SITUAȚIE

privind epurările și revenirile făcute de Ministerul Afacerilor Interne
în corpul funcționarilor de Stat, județ și comună din țară,
conform articolului 5 al legii nr. 217/1945,
privind purificarea administrațiilor publice
(Situație pe 11 ianuarie 1946)⁶

În ceea ce privește numărul total al funcționarilor din structurile administrației publice locale, epurați inițial între 30 martie 1945 și 11 ianuarie 1946, în conformitate cu articolele 2 și 5 ale legii organice de resort, această categorie reprezintă 1546 de astfel de salariați. Dintre aceștia, așa cum se observă în graficul de mai jos, 1118 au rămas epurați definitiv (72%), cei reprimiți în serviciu, respectiv 428 de persoane, reprezentând un procent de 28%. Acest fapt demonstrează că guvernul procomunist al dr. Petru Groza, chiar și în urma reprimirilor în serviciu a aproximativ 30% dintre funcționarii administrației publice locale, licențiați inițial din funcțiile deținute, s-a confruntat cu un număr important de salariați care nu s-au aliniat politicii totalitare a Partidului Comunist Român, menținându-se în categoria celor epurați definitiv din serviciu pe criterii politice.

⁶ ANR, fond *Ministerul Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat*, dosar 266/1946, vol. I, f. 3-29.

SITUAȚIE

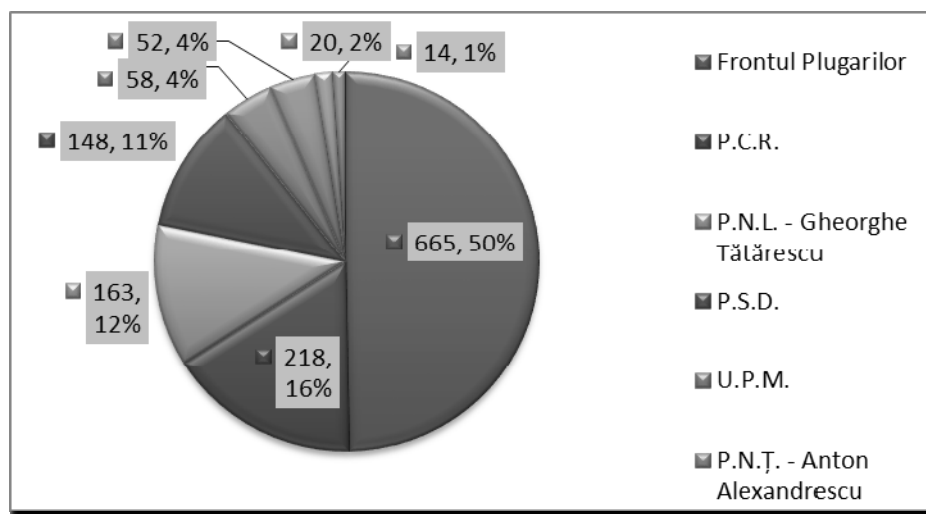
privind epurările și revenirile făcute de Ministerul Afacerilor Interne
în corpul funcționarilor de Stat, județ și comună din țară,
conform articolelor 2 și 5 ale legii nr. 217/1945,
privind purificarea administrațiilor publice
(Situație pe 11 ianuarie 1946)⁷

Semnificativ de analizat este procesul înlocuirii primarilor după „alegerile” din 1946.

Un important document de arhivă reprezentat grafic este acela cu privire la „Situația primarilor comunelor rurale, înlocuiți din funcție de la 19 Noiembrie 1946 până la 22 Februarie 1947”⁸

⁷ ANR, fond *Ministerul Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat*, dosar 266/1946, vol. I, f. 3-29.

⁸ ANR, fond *Ministerului Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat*, dosar 33/1946, fila 91.

Situația primarilor comunelor rurale, înlocuiți din funcție de la 19 Noiembrie 1946 până la 22 Februarie 1947⁹

Din analiza datelor statistice se observă că din totalul de 1338 de primari ai comunelor rurale, înlocuiți între noiembrie 1946 și februarie 1947, jumătate dintre primarii comunelor rurale (665 – 50%) reprezentau Frontul Plugarilor, formațiune componentă a Blocului Partidelor Democratice, coaliție controlată de Partidul Comunist. De ce această situație? Un posibil răspuns este acela al înscrierii unor primari ai Partidului Național Țărănesc – Iuliu Maniu în Frontul Plugarilor, grupare politică ce se bucura de o anumită încredere la nivelul populației rurale comparativ cu Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu, grupare constituită ad-hoc prin desprinderea din adevăratul Partid Național Țărănesc.

În sprijinul celor consemnate în paragraful anterior stau cifrele totale care ilustrează ponderea înlocuirii primarilor comunelor rurale aparținând Frontului Plugarilor și Partidului autodenumit Național Țărănesc, „condus” de Anton Alexandrescu.

Dacă în ceea ce privește partidul premierului Petru Groza numărul edililor locali înlocuiți era de 665 de persoane, gruparea țărăniștilor a cuprins numai 52 de persoane, de peste 10 ori mai puțin, ocupând locul 6 și reprezentând numai 4% din total, aceasta fiind și posibila popularitate a respectivei dizidențe politice.

Locul secund în ceea ce privește purificarea politică a administrației publice locale este deținut de Partidul Comunist, fapt oarecum inexplicabil, dar totuși evident.

Astfel, numărul celor schimbați este de 218 (16%), în timp ce locul 4, aspect important să fie consemnat, aparține Partidului Social Democrat, cu 148 de primari din mediul rural înlocuiți din funcție după „alegerile” din 19 noiembrie 1946 (11%).

⁹ ANR, fond Ministerul Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat, dosar 33/1946, f. 91.

Totuși, există o explicație plauzibilă cu privire la ocuparea locului secund de către comuniști și anume aceea că o serie de primari reprezentând Partidul Social Democrat au trecut din considerente de oportunism politic, dar totuși și datorită unei apropieri ideologice, în tabăra extremei stângi.

Inițierea politicii de control a cadrelor înscrise după 23 august 1944 în Partidul Comunist a determinat evidențierea și a unor edili, în special din P.S.D., înscrși în P.C.R., această categorie de primari, ca și din alte formațiuni politice componente ale Blocului Partidelor Democratice, fiind înlocuiți din funcție cu diferite motivații, evocate în paragrafele care urmează.

Interpus între cele două formațiuni politice cu orientare ideologică de stânga, mai exact pe locul 3 din punctul de vedere al înlocuirii primarilor comunelor rurale după 19 noiembrie 1946, se afla Partidul Național Liberal – Gheorghe Tătărescu cu 163 de edili, reprezentând 12%.

Locurile 5, 7 și 8 sunt ocupate de 2 formațiuni politice cu o reprezentare extrem de redusă, dar și de gruparea așa-zisilor primari „independenți”, fiind greu de crezut că Partidul Comunist era dispus să tolereze existența unei independențe politice reale.

Astfel, locul 5 aparține Uniunii Populare Maghiare, evident cu primari doar în spațiul transilvan, cei înlocuiți din funcție după 19 noiembrie 1946 fiind 58 de edili locali (4%).

Penultimul loc în statistica evidențiată aparține Partidului Național Popular, 20 de primari (2%) fiind înlocuiți între 19 noiembrie 1946 și 22 februarie 1947.

Grila statistică se încheie, așa cum s-a prezentat, cu gruparea primarilor „independenți”, în număr de 14, procentual reprezentând 1%.

În ceea ce privește modalitatea prin care au fost înlocuiți cei 1338 de primari într-un interval de aproape 3 luni de zile, trebuie consemnat că pentru realizarea respectivei operațiuni era necesar avizul Consiliului Politic constituit la nivelul fiecărui județ de către formațiunile politice componente ale Blocului Partidelor Democratice. Respectivul organism avea menirea de a supraveghea modul cum administrația publică locală răspundea comenzilor politice impuse de către Partidul Comunist.

Referitor la motivele înlocuirii, în intervalul analizat, a primarilor comunelor rurale, pe ansamblul țării, documentul de arhivă evidențiat grafic oferă informații concludente și care exprimă caracterul politic al schimbărilor inițiate de Partidul Comunist după „alegerile” din 19 noiembrie 1946.

Astfel, motivele sunt diverse ca formularistică și specifice terminologiei comuniste, lipsită de substanță:

- „necorespunzători din punct de vedere politic”;
- „lipsă de încredere din partea maselor”;
- „atitudine nedemocratică”;
- „neîncadrați politic”;
- „sabotarea alegerilor”;
- „neîncadrare în concepția politică a Guvernului”;
- „sabotarea colectărilor”;

- „izolare de mase”;
- „neîncadrare în organizații democratice” (formațiunile politice componente ale Blocului Partidelor Democratice, în concepția Partidului Comunist – n.n.);
- „lipsă de seriozitate politică”;
- „inactivitate politică”;
- „participare la rebeliune” (rebeliunea legionară din ianuarie 1941 – n.n.);
- „rupți de masele populare”;
- „reacționari”;
- „lipsă de apartenență politică”¹⁰ (conform principiilor comuniste, totalitatea funcționarilor din administrația publică centrală și locală trebuia să fie încadrată în grupările politice subordonate Partidului Comunist, componente ale Blocului Partidelor Democratice. Acuzația respectivă, ca și altele similare, demonstra refuzul autorităților de a permite orice formă de neutralitate politică, excluzând totodată din funcții pe acei cetățeni încadrați în cele trei partide democratice conduse de Iuliu Maniu, Constantin I. C. Brătianu și Constatin Titel-Petrescu. – n.n.)

Motivațiile cu caracter acuzator și cu semnificație politică, enumerate anterior, permiteau încadrarea cât mai multor funcționari administrativi în procesul purificării politice a structurilor statale, cei care doreau să își păstreze funcția, având o familie de întreținut, fiind obligați să accepte compromisul. În caz contrar, repercusiunile puteau să ajungă și până la încarcerarea celor care manifestau intenția unei opoziții față de principiile politice totalitare ale comuniștilor, pe cale de a fi transpuse în practică, în special după „alegerile” din 19 noiembrie 1946.

Stăpâni pe putere, comuniștii români se confruntau încă cu opoziția puternică, evident în condițiile politice ale României anului 1947, desfășurată de Partidul Național Țărănesc, condus de Iuliu Maniu.

Pentru a exemplifica manifestările de opoziție ale respectivei formațiuni politice, vom avea în vedere manifestul „Către Națiune al Partidului Național Țărănesc”, semnat de Iuliu Maniu, publicat succesiv în ziarul „Dreptatea” din zilele de 18 și 19 ianuarie 1947.

Documentul amintit consemna printre alte probleme și aspectul înlăturării din structurile aparatului de stat a funcționarilor care nu au acceptat principiile politice totalitare: „La 6 martie 1945, o mână de oameni pe care țara nu i-a văzut la muncă au confiscat puterea. **De atunci încoace, au batjocorit toate instituțiile țării; funcționarii statului care nu s-au supus acestor oameni improvizați au fost dați afară**”¹¹. (s.n.)

¹⁰ ANR, fond Ministerului Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat, dosar 33/1946, f. 91.

¹¹ Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii. „Alegerile” din 1946*, București, Editura Rao, 2006, p. 372. Raportul nr. 1310 din 23 decembrie 1946, Burton Y. Berry către secretarul de stat, NAW 871.00/12-2346; textul în *Centenar Constantin C. Giurescu*, Craiova, Editura Universitaria, 2001, pp. 665- 667 (documentul nr. 99).

Anul 1947 a reprezentat anul declanșării asaltului total al Partidului Comunist asupra ultimului bastion al rezistenței față de politica sa totalitară: monarhia română reprezentată de tânărul Rege Mihai.

Cu un „Parlament” (preambul al Marii Adunări Naționale constituite în urma „alegerilor” din 28 martie 1948) aflat în totalitate sub controlul comuniștilor, cu o armată „eliberată” de ofițerimea susținătoare a monarhiei și a regimului democratic, cu structurile administrației publice subordonate politic, România se pregătea să devină, după model sovietic, Republică Populară, mai exact un stat totalitar de orientare comunistă.

În concluzie, anul 1947 a reprezentat anul unor transformări spectaculoase în România. Început cu Mesajul de Anul Nou, adresat de Majestatea Sa Regele Mihai, acel an se încheia cu un Mesaj similar, adresat de această dată de Prezidiul Provizoriu al Republicii Populare Române. Între începutul și sfârșitul anului 1947 s-au consumat evenimente care au marcat evoluția istorică a României timp de peste patru decenii.

Procesul epurărilor pe criterii politice desfășurat în cadrul structurilor administrației publice centrale și locale, a reprezentat, alături de purificarea politică în celelalte domenii de activitate, unul dintre mijloacele eficiente de preluare și consolidare a puterii Partidului Comunist Român, obiectivul final fiind acela al impunerii în totalitate a propriei voințe politice, fapt realizat în integralitate până în anul 1948.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

ASPECTE FEMINISTE ÎN EMANCIPAREA FEMEII DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

FEMINIST ASPECTS IN THE EMANCIPATION OF WOMEN IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF ROMANIA

Petruța Cîrdei*

Abstract

The topic of women's emancipation process in Romania has been up for debate since the fall of communism. It has been proven that, since it was a top down process, part of the political program imposed by the Worker's Party in Romania, not correlated with actual needs, the emancipation lacked its social dimension, depriving women of liberties. However, this does not cancel the fact that political rights were given to women, thus reinforcing the conception that the emancipation process has been a reality.

Analyzing the emancipation process in correspondence with various aspects of feminist theories has the purpose of highlighting the specificities of both concepts. In theory, the starting point and the political outcome of the two movements should have overlapped, but the social consequences ended up visibly contrasting.

Keywords: women, ideology, communism, emancipation, feminism

Procesul de instaurare a comunismului în România a avut un parcurs extrem de bine instrumentat, iar ajutorul oferit de Uniunea Sovietică mișcării comuniste din România datează din perioada în care aceasta se afla încă în ilegalitate. Influența exercitată a dus la triumful *revoluției proletare* și începerea procesului de sovietizare. Necesitatea instaurării unei dictaturi a proletariatului era principalul element prezent în discursuri, pentru ca după preluarea puterii motivul proletarului să fie cel în baza căruia guvernarea urma să administreze România. Proletarul era cel care urma să construiască noua democrație populară, cel ce va ajuta la instaurarea egalității între cetățeni și cel cu ajutorul căruia vor fi învinși dușmanii de clasă.

Încă de la primele scrieri ale lui Karl Marx și Friedrich Engels, victoria revoluției proletare însemna eliminarea diferențelor dintre clase, eliminarea opresiunii economice, care, în viziunea acestora, ar fi dus automat și la emanciparea femeii. Autoritatea bărbatului asupra femeii era identificată în dependența economică¹. Odată eliminată dominația economică, femeia urma să fie liberă, să fie egală bărbatului. Programele de guvernare au fost gândite astfel încât să fie cuprinsă problematica

* Doctorandă a Școlii Doctorale de Istorie din cadrul Universității București. Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Capitolul II, disponibil online la <https://www.marxists.org/romana/m-e/1848/manifest/>.

privind statutul femeii, dar și aspecte ale integrării acesteia în viața publică. Emanciparea femeii devenea politică de stat.

Prin definiție verbul a se *emancipa* semnifică a se desprinde, a se elibera, a nu mai depinde (de ceva sau de cineva), a-și câștiga independența, a se elibera din iobăgie, din șerbie (Sursa: DLRLC – 1955 – 1957), iar substantivul *emancipare* se referă la acțiunea de a se emancipa și rezultatul ei, emancipație. Analizând semantica cuvântului *emancipare* și apartenența la aceeași familie cu verbul reflexiv *a se emancipa*, reiese că acțiunea propriu-zisă trebuie să reflecte un aspect lăuntric, ce pornește din interior către exterior.

Procesul de emancipare a femeii în România nu a fost unul ce a pornit din rândul femeilor, ca nevoie sau dorință a lor, ci a fost impus de instituțiile statului. Întrucât deznodământul acțiunii este de eliberare și câștigare a independenței, chiar dacă este influențat de anumiți factori externi, este corect să afirmăm că în Republica Populară Română a existat emancipare a femeii. Analiza din acest studiu urmărește procesul de emancipare a femeilor din România, inserând anumite concepte feministe, pentru a reda specificitățile fiecăruia, rezultatul anticipat fiind similar, cel puțin parțial. Prezentul demers nu este de a realiza o comparație între cele două, ci de a extrage diferențele între ceea ce presupune un proces de emancipare impus ca politică de stat, în comunism, și care sunt nevoile în ceea ce privește emanciparea, în feminism, având libertatea de exprimare.

Feminismul poate fi definit atât ca un concept intelectual asumat, cât și ca o mișcare politică urmărind dreptatea pentru femei și sfârșitul sexismului în toate formele. Există mai multe accepțiuni și definiții ale feminismului ca urmare a diferențelor de opinie în ceea ce privește ideea de dreptate/nedreptate, precum și o definire clară a sexismului. Cu toate acestea, în cercetarea feminismului, ce urmărește egalitatea socială, se deschid noi perspective asupra fenomenelor sociale, culturale, economice și politice. Dintre subiectele importante ce fac obiectul teoriilor feministe, respectiv aplicabilitatea lor în politică, enumerăm: corpul, munca, sexualitatea, invaliditatea, familia, globalizarea, drepturile omului, cultura populară, rasa și rasismul, reproducerea, știința, sinele, sexul și traficul de ființe umane².

Diferența dintre sensul emancipării oferit de perspectiva *feministă* și cel enunțat de perspectiva *marxistă*, explică Erik Olin Wright, constă în factorul ce oprimă femeia. Perspectiva marxistă nota opresiunea feminină ca fiind una de natură economică. Abolirea capitalismului coincidea, în viziunea marxistilor, cu emanciparea femeii, pe când curentul feminist a cunoscut etape diferite în denunțarea opresiunii ce împiedica emanciparea³. În cercetarea propusă, *Explanation and Emancipation in Marxism and Feminism*, Wright realizează un studiu comparat între emanciparea înțeleasă în marxism și emanciparea înțeleasă în feminism. Denumeste și rezumă opresiunea pentru fiecare din cele două, pentru o înțelegere ușoară, la

² Sally Haslanger, Nancy Tuana, Peg O'Connor, *Topics in Feminism* în *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Ediția Toamnă 2015), Edward N. Zalta (ed.), Capitolul 2.1, disponibil online la <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/feminism-topics/>.

³ Erik Olin Wright, *Explanation and Emancipation in Marxism and Feminism*, în "Sociological Theory", Vol. 11, Nr. 1 (Martie 1993), p. 39.

opresiunea de clasă pentru marxism, respectiv opresiunea de gen pentru feminism. Un aspect important în studierea și înțelegerea feminismului este reprezentat de perioada, locul unde s-a manifestat, și autorul care îl conceptualizează.

Una din încercările de a clasifica sau de a găsi un numitor comun în conceptualizările, respectiv mișcările feministe internaționale, o reprezintă diviziunea în valuri⁴. *Primul Val feminist* (First Wave feminism) poate fi încadrat temporal la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, iar ideea centrală în jurul căreia se invocă termenul de feminism era legată de obținerea drepturilor politice ale femeilor. *Al Doilea Val feminist* (Second Wave feminism) are ca punct de plecare sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, când feministele au transferat lupta pentru egalitate din aria drepturilor politice spre educație, loc de muncă și casă. În această perioadă, au fost aduse în atenția publică problemele identificate în societate referitoare la idealuri propuse ale femeii, precum egalitatea de gen, eliminarea hărțuirii sexuale, a traficului sexual sau inegalitatea salariilor. Eșecul mișcării din acest val constă în faptul că toate aceste afirmații au avut influență doar la nivelul atitudinii, fără aplicabilitate la practicile de combatere la nivel de instituții⁵. Cel de-al *Treilea Val feminist* (Third Wave feminism) introduce în discuția privind eliberarea femeii elementele ce le diferențiază, precum rasa, etnia, clasa, naționalitatea, religia. Introducerea în discurs a diferențierii genului de sex, ca parte din identitate, alături de celelalte aspecte enunțate, sunt factori ce nu ar trebui să influențeze în nici un fel apartenența la mișcarea feministă sau să le diferențieze în obținerea unor drepturi⁶. Există, însă, cercetători ai feminismului care nu acceptă această delimitare în valuri, motivând că astfel se pierde din vedere mișcările de rezistență feminină împotriva dominației masculine dintre primele două valuri, 1920 și 1960⁷, insistând asupra unei abordări a feminismului din perspectiva ideilor și convingerilor, în funcție de categoria de femei pentru care militează⁸.

Istoria feminismului din România a cunoscut o etapă de pauză în perioada comunistă, de aceea este foarte important să separăm mișcarea de emancipare din perioada comunistă de ceea ce este acceptat ca feminism. Diferențierea este cu mult mai clară cu cât în mișcarea feministă internațională a existat o evoluție a conceptului de egalitate dintre femeie și bărbat, pe când comunismul românesc a cunoscut o accepțiune destul de limitată a conceptului de egalitate. Menționăm introducerea studiului de gen și implicațiile aferente în abordările feministe, inexistent în

⁴ Pentru mai multe referințe, vezi Jane Pilcher, Imelda Whelehan, *50 Key concepts in Gender Studies*, Sage Publications, Londra, 2004.

⁵ Nancy Fraser, *Feminism, Capitalism and the Cunning of History*, în "New Left Review", Nr. 56, Martie – Aprilie 2009, p. 98.

⁶ Sally Haslanger, Nancy Tuana, Peg O'Connor, *op. cit.*

⁷ Nancy Cott, *The Grounding of Modern Feminism*, New Haven and London: Yale University Press, 1987 apud Linda Nicholson, *Feminism in "Waves": Useful Metaphor or Not?*, în "New Politics", Ediția Iarnă 2010, Vol: XII-4.

⁸ Pentru o perspectivă mai clară asupra conceptului de Difference/Différence în cercetare, vezi Christina Hughes, *Key concepts in Feminist Theories and Research*, Londra, Sage Publications, 2002, Capitolul 3, „Difference”.

emanciparea femeii din România. Inserțiile de pe parcursul studiului cu referire la feminism au scopul de a aduce în atenția cititorului aceste diferențieri.

Etapele premergătoare instaurării oficiale a comunismului au pus bazele procesului de sovietizare. Instaurarea primului guvern procomunist din istoria României, câștigarea alegerilor de către Blocul Partidelor Democratice (BPD), abdicarea regelui Mihai la 30 decembrie 1947 și proclamarea Republicii Populare Române marchează începutul oficial al *colonizării politice*⁹. Această colonizare a presupus implantarea modelului politic sovietic în procesul de creare a unei noi societăți, a unei societăți comuniste. Concomitent cu lupta pentru putere în stat, se desfășura lupta internă pentru preluarea puterii în Partid.

Dorim să atragem atenția asupra unui aspect edificator în ceea ce privește statutul femeii din perioada respectivă, cu referire la un moment specific petrecut în interiorul Partidului. Ana Pauker era persoana în care Gheorghe Gheorghiu-Dej identifica cel mai important rival politic al său. Parcursul acesteia până în 1944, perioada din detenție, precum și plasarea sa permanentă în serviciul URSS erau elemente ce îi conturau portretul de adversar politic redutabil. Momentul pe care dorim să-l aducem în atenția cititorului este cel din cadrul Conferinței Naționale a Partidului Comunist din România din octombrie 1945, în cadrul căreia Ana Pauker a decis să opteze pentru funcția de secretar adjunct¹⁰, lăsând astfel conducerea Partidului în responsabilitatea lui Gheorghiu-Dej.

Motivele invocate pentru această decizie priveau condiția sa de „femeie, intelectuală și evreică”, alături de petrecerea anilor din perioada războiului în URSS, aspecte ce, în viziunea ei, ar fi adus prejudicii Partidului¹¹. Temeiul în baza căruia a afirmat că ar aduce prejudicii Partidului se regăsește în afirmația conform căreia „poporul român este înapoiat din punct de vedere cultural, este caracterizat de o înapoiere îngrozitoare, este plin de prejudecăți și n-ar înțelege dacă ar fi desemnată ca secretar general o femeie să conducă Partidul Comunist”¹². Dacă una dintre sarcinile asumate ale viitorului regim este de a lupta pentru emanciparea femeii, de a combate discriminarea, de o integra în societate, de a o scoate din paradigma existentă a femeii, care ar fi motivul pentru care un lider comunist ar face o astfel de afirmație? Anticipa, pe baza cunoștințelor privind experiența sovietică, ce presupunea de fapt emanciparea femeii? Ceea ce putem afirma este că, prin afirmația privind mentalitatea poporului român, Ana Pauker era conștientă de necesitatea schimbării mentalului colectiv pentru acceptarea femeii în anumite poziții cheie. În același timp, lipsa încrederii în forțele Partidului de a realiza această schimbare a mentalului, inclusiv beneficiind de toate pârghiile necesare, pune sub semnul îndoielii afirmația conform căreia

⁹ Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche, 2005, p. 67.

¹⁰ Idem, *Cea mai frumoasă poveste*, București, Curtea Veche, 2013, p. 159-161.

¹¹ Dennis Deletant, Maurice Pearton, *Romania observed. Studies in contemporary Romanian History*, București, Editura Enciclopedică, p. 189 apud Emanuel Copilaș, *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948 - 1989*, Iași, Institutul European, 2012, p. 123.

¹² *Ibidem*, p. 124.

îmbunătățirea poziției femeii în societate era una din principalele direcții pe care urma să le adopte Partidul.

Teoriile enunțate de-a lungul timpului privitor la adevăratele motive pentru care s-a dorit emanciparea femeii sunt multiple. Dorim să atragem atenția asupra afirmației conform căreia emanciparea femeii va fi făcută prin muncă, concept al eliberării revendicat din marxism. Cealaltă latură a emancipării prin muncă era de natură economică, în beneficiul politicilor adoptate de Partid. Construcția noii societăți presupunea ca aceasta să fie preponderent industrială, iar valorificarea potențialului uman al femeilor, insuficient exploatat până atunci, însemna o nouă forță de muncă. Cercul era astfel complet. Partidul acorda drepturi egale în domeniul muncii, susținea vehement necesitatea egalității între bărbat și femeie, producția la scară mare presupunea încadrarea de noi muncitori, iar femeile aveau nevoie de emancipare prin muncă.

Dificultatea cu care s-au confruntat femeile este că, deși li s-a acordat drept de muncă, și erau egalele bărbaților în societate, de fapt această emancipare a însemnat cumularea de muncă deja existentă cu alte responsabilități. Femeia a rămas în continuare responsabilă de casă, familie, copii, iar libertatea era transpusă în încadrarea în domeniul muncii, cu posibilitatea de a avea același salariu ca al bărbaților. Politicile sociale adoptate de PMR pentru a ajuta femeile includeau înființarea de creșe, de magazine tip „Gospodina” și promovarea utilizării pe scară largă a aparatului electrocasnice. Ceea ce este important să reținem din aceste măsuri este caracterul discriminatoriu al rolului din interiorul casei. Măsurile erau menite să ofere ajutor femeilor, ceea ce presupune că responsabilitatea acestor activități rămânea în continuare a femeii. Contrar discursului, femeia și-a păstrat rolul tradițional. Încadrarea ei în domeniul muncii însemna sarcini în plus față de cele existente deja, la care s-au adăugat mai târziu și obligativitățile politice. Portretul femeii emancipate din RPR întrunește în final o triplă opresiune: activitatea domestică, activitatea profesională și activitatea politică, toate în egală măsură¹³.

Unul dintre elementele distinctive enunțate în teoriile feministe este cel legat de educarea femeii în spiritul eliminării prejudecăților, a stereotipurilor, a discriminării bazate pe diferența de sex. Clarificarea privind modalitatea prin care se va realiza schimbarea mentalului este oferită de Bell Hooks¹⁴, care susține că înainte de a elimina patriarhatul, trebuie să crească nivelul de conștientizare a acestei nevoi în rândul femeilor¹⁵.

Atât în teoriile marxiste, cât și în cele comuniste, emanciparea femeii era în strânsă legătură cu emanciparea proletariatului. Diferențierea între lupta de emancipare a proletariatului și lupta pentru emanciparea femeii constă în locul unde își au începutul, care este elementul care oprimă. Astfel, dacă pentru femei statutul de inferioritate este ceva împământenit, moștenit ca ordine socială, inferioritatea clasei

¹³ Ioana Cîrstocea, *Conceptul de gen o categorie utilă pentru analiza socio-istorică a regimului comunist din România*, în Ionela Băluță, Ioana Cîrstocea (coord.), în *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, București, Colegiul Noua Europă, 2002, p. 138.

¹⁴ Autoare, feministă și activist social.

¹⁵ Bell Hooks, *Feminism is for everybody. Passionate Politics*, Cambridge, South End Press, 2000, p. 7.

proletare poate fi regăsită în structura economică, adică în sistemul politic. Remediul pentru această inegalitate constă în redistribuire, nu în recunoaștere¹⁶. Interpretarea pe care o oferă Nancy Fraser¹⁷ se referă la schimbarea situației de exploatare a clasei prin dispariția completă a clasei sau cel puțin prin dispariția formei în care era reprezentat la momentul respectiv proletariatul. Transpunând această afirmație în procesul de emancipare al femeii, putem traduce ca necesară o schimbare a categoriei reprezentată de femei. Totuși, realitatea perioadei, motivația din spatele adoptării anumitor măsuri, precum și inițiatorii oferă o imagine destul de clară asupra lipsei aplicabilității acestei teorii în perioada comunistă. Argumentele comuniștilor cu privire la necesitatea emancipării femeii sunt de natură politică, nu de natură socială.

Considerăm că dominația asupra femeii a fost una atât economică, cât și una social - culturală, ceea ce ar fi presupus în primul rând recunoaștere¹⁸, în sensul dat de Nancy Fraser, apoi de conștientizare a acestei duble opresiuni¹⁹, urmată de redistribuire, ceea ce nu s-a petrecut. Redistribuirea parțială a unor drepturi a fost realizată ca urmare a unei recunoașteri parțiale, care justifică schimbarea sistemului politic, nicidecum o ordine social - culturală, cum ar fi fost firesc și autentic. Recunoașterea parțială pe care o invocăm se referă la recunoașterea Partidului, la un anumit nivel, cuantificat în acordarea de drepturi, însă fără efect pozitiv în realitate. Astăzi, cunoscând aproape integral ce s-a întâmplat de-a lungul celor patruzeci și cinci de ani de comunism, ar fi incorect față de contemporanii acelei perioade să avem așteptarea ca toate procesele ce par firești acum să se fi întâmplat atunci. Spre exemplu, conștientizarea statutului de oprimat al femeii în fața bărbatului, apoi în fața statului, și modalitatea în care ar fi evoluat procesul de emancipare în atare condiții aparțin domeniului istoriei contrafactice²⁰ și nu sunt obiectul acestui studiu.

Tot în aceeași linie, este important să menționăm că dorința de emancipare nu a venit din partea femeilor, nu a existat un program bine structurat al organizațiilor feminine care să ceară emancipare sau egalitate în drepturi. Mișcarea nu a pornit dinspre baza clasei oprimate, cum ar fi fost normal, ci a venit de la centru, din rațiuni de stat și din dorința de cooptare a femeilor în toate zonele de interes ale statului. Planurile de dezvoltare economică ale noului regim, care aveau în vedere o puternică dezvoltare industrială a țării, ar fi fost mult mai ușor de atins dacă era integrată și femeia în program, precum și faptul că oferea legitimitate regimului, care promisese eliberare și egalitate.

¹⁶ Nancy Fraser, *Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation*, The Tanner Lectures on Human Values, Universitatea Stanford, 30 aprilie – 2 mai, 1996, p. 12.

¹⁷ Critic, teoretician în domeniul filosofiei politice.

¹⁸ Recunoașterea presupune că asimilarea majorității sau dominația culturală nu ar trebui să mai reprezinte prețul pentru egalitate.

¹⁹ Teoreticieni precum Charles Taylor și Axel Honneth împărtășesc teoria conform căreia recunoașterea trebuie să fie un proces care să pornească din interior, lăuntric.

²⁰ Uneori denumită *Istorie Virtuală*, o formă a istoriografiei ce răspunde unor întrebări de tipul „Ce ar fi fost dacă?”. Pentru o mai bună înțelegere a conceptului, recomandăm volumul coordonat de Niall Ferguson, *Istorie Virtuală. Evoluții alternative și ipoteze contrafactice*, Iași, Polirom, 2013.

Atenția acordată femeilor de către comuniști nu s-a manifestat doar în acordarea unor drepturi, fiind destul de evident faptul că în spatele acestor drepturi și a acestei eliberări s-a ascuns dorința de a coordona viața acestora. Sfera privată ar fi trebuit să rămână locul unde femeia putea fi liberă, opresiunea din spațiul public existând deja prin ideologia impusă, însă prin politicile impuse, Partidul a intrat și în mediul privat. Forța emancipatoare întruchipată în statul comunist, care deși i-a acordat femeii drepturi egale cu ale bărbaților, nu s-a preocupat în niciun fel și de pregătirea bărbatului pentru această emancipare. Eliberarea femeii de sarcinile casnice nu a fost înfăptuită, concepția bărbatului fiind în continuare de stăpân.

Femeia a devenit responsabilă de două servicii: cel plătit în câmpul muncii și cel din gospodărie. Propaganda a ajuns la un asemenea nivel, încât aceasta a ajuns să considere că sarcinile ei includ tot ceea ce se impunea, dar și pierderea conștiinței de ființă independentă. Femeile au purtat greutatea mai multor nedreptăți din perioada comunistă, fiind îndrumate și forțate să muncească, responsabile și de întreținerea ordinii în familie. Interzicerea avorturilor, degradarea suportată în mod frecvent din cauza controalelor ginecologice la locul de muncă, dar și a violențelor fizice la care erau supuse, au dus la subordonarea femeii. Caracterul opresiv al întregului regim a reușit să dezumanizeze complet omul, iar paradoxul emancipării este că întreg procesul a privat femeia de libertăți și drepturi.

Portretul femeii comuniste cuprindea responsabilități precum cele de mamă, muncitoare, soție și cetățeană, pe care la nivel de discurs reușea să le onoreze fără probleme, însă în realitate emanciparea a fost un „mit total”²¹. Se promovau în mod excesiv în revistele de gen femeile care erau mame a mulți copii, muncitoare în fabrici, reprezentante în organele de decizie ale statului, femei ce puteau fi modele de bune practici ale emancipării femeii, dar erau cazuri singulare. Partidul filtra ce anume apărea în atenția publică și erau prea puțin reprezentative pentru marea masă a femeilor, care reprezenta mai mult de 50% din populația statului.

Rolurile de soție și mamă au fost readuse în atenția publică după 1957, odată cu revitalizarea mișcării feminine comuniste, prin înființarea Consiliului Național al Femeilor. Cel mai elocvent exemplu poate fi regăsit în discursul adresat de Dej în cadrul Conferinței Naționale de deschidere a lucrărilor, în care populația feminină era chemată la „intensificarea luptelor pentru propășirea și înflorirea scumpei noastre patrii, pentru fericirea poporului, pentru viața și viitorul luminos al copiilor, pentru victoria deplină a socialismului în Republica Populară Română”²². Menționăm aici două dintre cele trei puncte ce enunțau scopul noii organizații: „consolidarea familiei și creșterea tinerei generații” și „atragera femeii în acțiunile de ocrotire a mamei și copilului”²³.

²¹ Svetlana Aivazova, *La liberté et l'égalité des femmes dans les pays socialistes de l'Europe de l'Est (1960 – 1980)*, în Christine Faure (sous la direction de), *Encyclopedie politique et historique des femmes, Europe, Amerique du Nord*, Paris, Puf, 1997, p. 701-728 apud Ioana Cîrstocea, *op.cit.*, p. 110.

²² *Salutul CC al PMR adresat Conferinței de către tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Femeia”, anul XI, nr. 4, aprilie 1958, p. 3 apud Luciana M. Jinga, *Gen și reprezentare în România comunistă: femeile în cadrul Partidului Comunist Român 1944 – 1989*, Iași, Polirom, 2015, p. 103-104.

²³ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond CC al PCR, secția Cancelarie, dosar 43/1957, f. 6-7 apud Luciana M. Jinga, *op. cit.*, p. 106.

În ceea ce privește asocierea, în teoriile feministe aparținând celui de-al Treilea Val se acordă importanță majoră sentimentului de apartenență la aceeași mișcare, de încredere și de continuă creștere a luptei anti-discriminare a femeilor, dincolo de rasă, etnie sau clasă²⁴. Reamintim prevederile celei de-a doua Conferințe Internaționale a Femeilor Comuniste din 1921, când era interzisă asocierea cu femei aparținând burgheziei. Mișcarea de emancipare comunistă viza doar femeia proletară și lupta trebuia dusă doar în cadrul și prin proletariat. În viziunea PMR, ceea ce recomanda o femeie pentru a putea accede la anumite funcții politice sau la educație era originea proletară a acesteia, fapt ce a determinat o eliminare voită a femeilor intelectuale din astfel de domenii, urmare fiind și o scădere a calității intelectuale a membrilor de Partid. Cele ce urmau să ajute la schimbarea ordinii politice trebuiau să fie ușor de convinși de anumite principii. Aceleași aspecte privind cooptarea de membri în Partid erau valabile și pentru bărbați.

Un alt aspect important identificat în feminism, pe care îl regăsim și în scrierile lui August Bebel²⁵, se referă la distincția dintre sex și gen. Astfel, *sexul* unei persoane încadrează persoanele în femei și bărbați în funcție de trăsăturile biologice (cromozomi, organe sexuale, hormoni și alte trăsături fizice), pe când *genul* se referă la o încadrare folosindu-se de factorii sociali (statutul, poziția, comportamentul și identitatea), identificând persoanele ca fiind feminine, masculine sau alt gen²⁶. Alegerea de a distinge *sexul* de *gen* este necesară, precum afirma și Bebel, pentru a evita opresiunea cauzată de destinul biologic al unei persoane, militând pentru egalitate de șanse și drepturi indiferent de sexul sau genul pe care îl are o persoană²⁷. Ceea ce Bebel a enunțat în secolul al XIX-lea cu privire la discriminarea cauzată de natura biologică a ființelor a fost revoluționar, acest aspect fiind de natură exterioară, nicidecum ceva controlat, drept urmare, firesc ar fi să nu i se ofere mai multă importanță decât stricta diferențiere biologică.

„Teama de feminism este generată de teama de a pierde statutul de persoană îndreptățită cu privilegiul de a fi servit”²⁸. Motivația de a introduce elemente din feminism în studiul privind situația femeii din RPR vine ca urmare a analizei societății românești de astăzi, din dorința de a înțelege anumite aspecte din identitatea femeii, prin prisma istoriei acesteia în România. Astfel, identificăm dificultăți de înțelegere clară a conceptului de feminism, a studiilor de gen, însă descoperirea este că această practică este destul de comună și în fostele țări comuniste din Europa Centrală și de Est²⁹. Analști contemporani au identificat că, în multe din cazuri,

²⁴ Bell Hooks, *op.cit.*, p. 17-18.

²⁵ Om politic, unul dintre fondatorii Partidului Socialist Democrat al Germaniei, autor al *Women and Socialism*, militant al egalității între sexe.

²⁶ Pentru aprofundare privind teoria genului performativ și a constituirii genului, vezi Judith Butler, *Gender trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge Classics, 2008 [1990].

²⁷ Mari Mikkola, "Feminist Perspectives on Sex and Gender", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Ediția Toamnă 2012), Edward N. Zalta (ed.), Capitolul 1, disponibil online la <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/feminism-gender/>.

²⁸ Mihaela Miroiu apud Marta Bodo, *Eastern Feminism? Some Considerations on Women and Religion in a Post-Communist Context (Romania, Hungary)*, în „Feminist Theology”, Volumul 24 (I), 23-24, 2015, p. 26.

²⁹ Marta Bodo, *op. cit.*, p. 26.

prejudecățile în ceea ce privește feminismul sunt urmări ale feminismului impus de comunism, iar măsurile de combatere ar fi crearea unui feminism specific³⁰ acestor țări. Explicația necesității adoptării unui feminism specific vine ca urmare a stopării dezvoltării firești a societății, modificarea cursului procesului de emancipare, diferit față de Europa de Vest, unde femeile și-au dus propriile lupte.

Diferențele dintre emanciparea afirmată în doctrină și forma aplicată în regimurile comuniste au fost, după cum am putut observa, majore. Ceea ce urma să fie doctrina proletariatului, în care egalitatea dintre sexe și clase urma să fie principiul guvernator, s-a transformat în doctrina celor ce erau la putere și a propriilor lor credințe. Putem afirma că principiul guvernator a fost intruziunea, în toate formele posibile, în toate domeniile și mediile posibile.

Decizia de a scoate femeia din servitutea bărbatului, a rolului său de soție și mamă în familie, au fost paravanul perfect pentru integrarea unei noi forțe de muncă în societate. Sistemul a făcut-o să creadă în emancipare, i-a oferit o serie de drepturi și libertăți, pe care apoi le-a gestionat cum a crezut de cuviință. Cel mai crunt și dureros aspect al acestui proces de emancipare este cum acesta a reușit să transforme mentalitatea femeilor, cum a reușit să le dezrădăcineze de orice simț al independenței și cum au reușit să le facă să acționeze conform unei realități pe care Partidul a creat-o. Sfera și viața privată au încetat să mai existe în felul în care le înțelegem acum, iar Partidul a devenit cel care inițiază, cel care întreține, cel care protejează, cel care știe adevărul absolut și cel care decide.

³⁰ Mihaela Mudure, *A zeugmatic space: east/central european feminisms*, în Mihaela Frunză, Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Gender And The (Post) 'East'/'West' Divide*, Limes, Cluj, 2004, p. 3 apud Marta Bodo, *op.cit.*, p. 24.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

INTRODUCERE ÎN ANATOMIA EXILULUI REGAL

INTRODUCTION IN THE ANATOMY OF ROYAL EXILE

Diana Mandache*

Abstract

The royal exile is an existential state imposed politically through coups d'état, changes of political regimes following revolutions or wars. The exile has consequences on an individual level, for each of the members of the royal families, while as far as the state is concerned, the monarchic institution and the dynasty are overthrown by force or usurpation. The research and publication of yet unedited information regarding the royal exile represents an important restitution of a chapter in recent history.

Keywords: King Michael, the royal family, exile, Romanian emigration, archives of the Security

Monarhii europene și exiluri

Începutul secolului al XXI-lea readuce în prim plan monarhiile aflate în așteptare și posibilitatea restaurării lor, devenind astfel justificată problematica și actualitatea dezbaterii regalității, exemplul lui Juan Carlos I al Spaniei fiind emblematic.

Pentru statele din sud-estul Europei, regele Spaniei poate constitui un model. Accederea acestuia la tron în noiembrie 1975 și a Casei de Bourbon a urmat dictaturii lui Franco, iar revenirea uneia dintre monarhiile istorice ale Europei a dat speranță multora dintre monarhiile aflate în exil ca instituție, știind că familiilor regale din sud-estul Europei li s-a permis să se reîntoarcă în țările lor în ultima decadă. Fără îndoială că monarhul spaniol și politica reformatoare pe care a susținut-o vor rămâne un model și o inspirație pentru regalitățile aflate în exil.

Exilul este nu numai al familiilor regale ca indivizi, dar și al unei instituții care aduce cu ea un întreg sistem de valori care urmează să transforme o societate sau indivizii la nivel colectiv. Politicile reformatoare și modernizările monarhiilor istorice europene dovedesc viabilitatea și continuitatea acestora în peisajul european. Evident, pentru regele Constantin al II-lea al Greciei, aflat în exil, ascensiunea pe tron a cumnatului său, Juan Carlos, are o semnificație specială, de familie, dar și prin genul de relații pe care le-a dezvoltat în continuare cu monarhii europeni. Și familia regală română este înrudită cu cea spaniolă, regina Sofia fiind vară primară a regelui Mihai,

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în istorie.

pe filiera Reginei-Mamă Elena. Apoi mai existau două înrudiri prin intermediul reginei Maria, care era vară primară cu Victoria Eugenia, regina consoartă a Spaniei, iar sora mai mică a Mariei, Beatrice, era căsătorită cu Alfonso, Infantele Spaniei.

Adeseori succesiunea la tron în monarhii s-a constituit în subiect de interes european, iar după 1990, dar mai ales cu începutul secolului al XXI-lea, s-a globalizat această difuzare a informațiilor despre modernizare versus tradiție în monarhii. În secolul al XXI-lea, succesiunea la tronul spaniol a generat un război în Europa (franco-prusac), iar unul din subiecți era Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, fratele regelui Carol I al României, căruia i se propusese tronul spaniol.

Tot în secolul al XXI-lea, regina Victoria a Marii Britanii era considerată bunica Europei, prin șirul de alianțe matrimoniale care se difuzase prin intermediul copiilor sau nepoților săi. Secolul al XXI-lea avea modele inspiratoare, cum era cel al reginei Victoria sau al țarului reformator Alexandru II al Rusiei, dar este evident că, pentru orice stat, monarhul se constituia în model pentru subiecții săi, pentru popor. Regele Carol I sau regele Ferdinand au contribuit alături de elita politică și culturală a vremii la marile evenimente din istoria țării, cum ar fi independența, unirea din 1918, politica de reforme, prima Constituție a României moderne, adoptată în vara lui 1866, având ca model cea a regatului belgian, apoi Constituția din 1923, care stabilea noul status quo, schimbările produse în urma războiului etc.

Harta Europei se trasa și din acest punct de vedere al intereselor geopolitice fondate și pe legături matrimoniale. În sud-estul Europei, marile puteri preferau să recunoască suveranitatea unor state prin venirea pe tronul acelor state a unor principii străini. Așa s-a fondat dinastia în România prin venirea lui Carol din familia Hohenzollern-Sigmaringen, dar care era pe jumătate german și pe jumătate francez. Rămas fără descendenți, cu acordul familiei de Hohenzollern, principe ereditar este numit din 1889 Ferdinand, nepotul lui Carol. Căsătoria acestuia cu Marie Alexandra Victoria, principesă de Edinburgh, reprezintă un câștig important în domeniul alianțelor matrimoniale pentru dinastia României. Regina Maria, cum a intrat în memoria noastră, este nepoata reginei Victoria, dar și a țarului Alexandru al II-lea. Bunica sa, regina Marii Britanii, regreta că Maria a plecat într-o țară atât de îndepărtată, căsătorindu-se prea devreme, deoarece ar fi preferat o alianță matrimonială cu nepotul ei, viitorul rege George al V-lea. Dar norocul Mariei și al nostru a fost să avem o regină care l-a sprijinit pe regele Ferdinand în momentul dificil al alegerii intrării în război alături de Antantă, în august 1916. Sacrificiile personale pentru monarhi adeseori rămân necunoscute în epocă sau pentru mai mult timp, ele urmând să fie redescoperite și înțelese ulterior.

Monarhiile europene au suferit schimbări dramatice la sfârșitul Primului Război Mondial. În Germania, Kaiserul fusese obligat să abdice în 1918. Wilhelm al II-lea s-a refugiat în Olanda, țară neutră în timpul războiului, unde a rămas pentru tot restul vieții¹. În Austro-Ungaria, Karl de Habsburg, împărat al Austriei și rege al Ungariei (sub numele de Carol al IV-lea), a abdicat în 1918 și a plecat în exil, în Elveția. Noile

¹ Regina Wilhelmina a Olandei a refuzat să-l extrădeze pe Kaiser Aliaților după încheierea armistițiului. Acesta a murit în 1941.

state Austria și Ungaria au adoptat Constituții noi și legi speciale² care aboleau dreptul de succesiune al Habsburgilor. Tratatul de pace nu au făcut referință la Casa de Austria și problemele sale. Dar, în februarie 1920, la Conferința Ambasadorilor, Puterile Aliate au declarat că nu vor sprijini o restaurație habsburgică³. După câteva încercări de a-și relua tronul Ungariei, în martie și octombrie 1921, Carol s-a autoexilat în Madeira, unde a și murit, în 1922. Dintre toți monarhii, soarta cea mai tragică au avut-o țarul Nicolae al II-lea și familia sa, care au fost uciși de bolșevici.

În România, monarhia a ieșit din război stabilă, instituția având un uriaș prestigiu în rândurile populației. Regele Ferdinand și regina Maria asigurau o relativă stabilitate politică, în comparație cu alte state balcanice. După Primul Război Mondial numai trei din nepoatele reginei Victoria rămăseseră pe tronurile Europei: Maria în România, Maud în Norvegia și Ena în Spania. Pe continent alți nepoți ai „bunicii Europei” aveau destine atât de diferite: Alexandra, țarina Rusiei, a fost omorâtă; împăratul Wilhelm II plecase în exil în Olanda, iar Sophie, regina Greciei, a luat calea exilului în Elveția, întorcându-se însă în Grecia, alături de rege și familie, în decembrie 1920.

Revenind la fondatorii de dinastii din sud-estul european, în cazul Bulgariei a fost o primă încercare prin Alexandru Battenberg, un nepot al țarului Alexandru al II-lea al Rusiei, dar care n-a rezistat, urmând ca din 1887 să accedă la tron Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha-Kohary, cunoscut ca țarul (regele) Ferdinand I al Bulgariei și să pună bazele unei noi dinastii.

La fel, în Grecia o primă încercare s-a făcut în 1832, când Othon (Otto), principe de Bavaria, a devenit rege al Greciei și care pleacă în exil treizeci de ani mai târziu. Succesorul său a fost George I, rege al Greciei din 1863, care era născut principe al Danemarcei, cunoscut sub numele de Christian, fiul regelui Christian al IX-lea, supranumit și „socrul Europei”. Două din ficele regelui Christian al IX-lea al Danemarcei devin regine, Alexandra este regină consoartă a Marii Britanii prin căsătoria cu Edward Principe de Wales (viitorul Rege Edward VII), iar Dagmar prin căsătoria cu țarul Alexandru III devine cunoscută ca Maria Feodorovna, țarina Rusiei. Regele George I al Greciei, provenind din Casa Regală daneză, avea conexiuni dinastice și cu Casa Regală a României, prin filiera Reginei-Mamă Elena, care era nepoata acestuia.

În cazul Serbiei (ulterior Iugoslavia) lucrurile au stat diferit. Dinastia a fost locală, mai întâi Obrenovici, apoi din 1903 dinastia Karagheorghevici, fondată de Petru I, străbunicul actualului Principe de Coroană Alexandru. Mai era dinastia locală în Muntenegru, unde Nikola a fost principe din 1860, proclamându-se rege în 1910 și fondând dinastia Petrovici-Njegosh. Când Muntenegru a fost încorporat în Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, în noiembrie 1918, Regele Nikola nu a recunoscut acel fapt politic și a plecat în exil în Franța.

În Albania marile puteri au adus pe tronul de la Tirana, pentru scurt timp, pe Wilhelm, principe de Wied, nepot al reginei Elisabeta a României. După război și

² Ungaria, Legea 47/ 6 noiembrie 1921.

³ G.A. Pordea, *Ardealul și Habsburgii*, Madrid, 1956, p. 16.

obținerea independenței, în 1925 este proclamată republica condusă de un lider local, Ahmed Zogu. În 1928, Albania redevine monarhie cu o dinastie locală, iar Zogu se autoproclamă rege sub numele de Zog I.

România, Bulgaria, Grecia sunt singurele state din sud-estul Europei unde fondatorii dinastiilor au fost principii înrudiți cu marile case regale europene și care au fost acceptați de marile puteri pentru a accede la tronurile acestor țări. Serbia, ulterior Iugoslavia, Muntenegru și Albania, cu excepția celui interludiu eșuat al Principelui de Wied, au avut dinastii locale.

Zona balcanică s-a dovedit a fi de-a lungul istoriei moderne și recente o regiune cu schimbări succesive de regimuri politice, uneori căpătând aspecte dure, violente, asasinate politice, guverne militare, adeseori dictaturi. Câștigul esențial în monarhii l-a constituit modernizarea pe linii europene a acestor state și desăvârșirea procesului de unificare națională. În cazul României nu a existat atât de multă violență politică în comparație cu statele din jurul său, iar crearea României Mari la sfârșitul Primului Război Mondial este cel mai reușit exemplu de unificare națională din regiune.

În timp ce monarhiile vechi își creaseră alianțe matrimoniale în majoritatea caselor regale europene, astăzi aceleași monarhii cu tradiție au acceptat modernitatea prin încheierea de căsătorii ale principilor sau principeselor cu persoane obișnuite, fără titluri regale sau aristocratice. Vechile exiluri produse în urma Primului sau celui de-al Doilea Război Mondial au schimbat destinul monarhilor, care s-au adaptat la o viață normală, în schimb exilul monarhilor după 1989 în estul Europei a căpătat noi forme, fiind într-o tranziție ca și societățile care au renăscut treptat în urma căderii Cortinei de Fier.

Astăzi, poate mai mult decât ieri, căsătoriile regale, cât și exilurile sau existența într-o formă semi-oficială a caselor regale în republici, stau în atenția jurnaliștilor și a istoricilor. Suveranii și descendenții lor sunt figuri publice și au stârnit interesul presei și al fotografiilor de-a lungul timpului, dar astăzi, datorită internetului și a mijloacelor de socializare, multiplicarea imaginilor și a informațiilor despre familiile regale a atins un apogeu. Aceasta presupune publicitate fără costuri și reprezintă un balon de oxigen pentru imaginea accesibilității regalității și a popularității sale. Pentru regalitatea sud-est europeană, care a trăit multe decenii în exil, acest tip de publicitate poate fi atuul începutului de mileniu în misiunea lor.

Exilul Regelui Mihai

Exilul Suveranului și al familiei regale române se integrează evenimentelor complexe derulate după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în partea de sud-est a Europei. Exilul regal este parte a exilului românesc, reprezentând România în noua configurație geopolitică denumită *statele captive în timpul Războiului Rece* (țările care se aflau într-un regim comunist și în sfera dominației U.R.S.S.). În cadrul emigrației acelei perioade, exilurile regale au avut o simbolică aparte, monarhul fiind sufletul unei societăți, care, înlăturat abuziv, și-a continuat misiunea, păstrându-și suveranitatea dincolo de teritoriu.

Exilul reprezenta o forma de existență nedreaptă impusă forțat monarhilor, care începuse mai devreme cu Zog I al Albaniei, sau Petru II al Iugoslaviei, continuând apoi cu Simeon II al Bulgariei și Mihai I al României. Acestea sunt destine influențate de schimbările regimurilor politice din Balcanii ruseficate, iar viața suveranilor și a descendenților a fost pentru totdeauna influențată de efectul devastator produs de comunism în țările lor. În România monarhia a supraviețuit încă doi ani după sfârșitul războiului, chiar spre surprinderea cercurilor politice occidentale, și aceasta datorită popularității regelui. După abdicarea regelui Mihai, în sud-estul Europei mai rămăsese pe tron doar unchiul său, regele Pavlos al Greciei.

Plecarea forțată a regelui Mihai în exil, împreună cu Regina-Mamă Elena, în noaptea de 3 spre 4 ianuarie 1948, avea să însemne începutul exilului. La vestea abdicării forțate, principesa Ana Bourbon-Parma a fost interviuată. Postul de radio Londra anunța la 1 ianuarie 1948 că aceasta a declarat, în Copenhaga, că așteaptă vești de la regele Mihai și că n-a obținut legătura telefonică cu el. Principesa a spus că nu va părăsi Copenhaga până când nu va primi știri. În încheiere ea a declarat: „Oriunde va merge îl voi urma. (...) Abdicarea a fost o surpriză pentru mine. Am auzit știrea la radio, pe când eram la masă”⁴.

Radio „Vocea Americii” în limba română transmitea declarația unui purtător de cuvânt din suita Regelui, pe 5 ianuarie 1948, la ora 19.15: „Regele Mihai nu a abdicat în mod voluntar... Cu trei zile înainte de abdicare, ministrul de război Bodnăraș a venit de la Moscova, de unde se bănuiește că a adus cererea de abdicare”⁵. Ajunși la Lausanne, regele și Regina-Mamă erau așteptați de peste 100 de reporteri și fotografi. Associated Press consemna: „Mihai părea surprins de a forma obiectul aclamațiilor și nu zâmbea în timp ce își croia drumul prin marea mulțime ce se strânsese la gară spre automobilul ce-l aștepta”⁶. „Le Figaro”⁷ publică articolul *Pas d'argent, bagages inspectés, manifestations interdites (Fără bani, bagaje inspectate, manifestații interzise)*, descriind contextul în care regele a plecat din țară. Titlul este sugestiv, cu atât mai mult cu cât în România anilor '90 s-a făcut multă propagandă anti-monarhică de către noua putere referitoare la averea regelui. În același ton, postul „Radio Londra”, în limba română, și-a încheiat emisiunea din 7 ianuarie 1948 cu următoarele cuvinte referitoare la efectul produs de înlăturarea monarhiei: „România începe poate cel mai greu an al istoriei sale; dorim românilor să-și păstreze tot curajul pentru înțelegerea dificultăților”.

Principalul demers public al Regelui Mihai era al publicizării evenimentelor din 30 decembrie 1947 și a nerecunoașterii unui act impus prin forță. De la prima declarație din exil a regelui Mihai au trecut mai bine de 65 de ani, când în cadrul unei conferințe de presă organizată la Londra pe 4 martie 1948, s-a explicat lovitura de stat comunistă:

„În dimineața zilei de 30 decembrie 1947, Dl. Petru Groza și Gheorghiu-Dej, membri ai Cabinetului Român, mi-au prezentat textul actului de abdicare,

⁴ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond *Serviciul Special de Informații* (SSI), dosar 7/1947, f. 395.

⁵ ANR, fond SSI, dosar 7/1947, f. 123.

⁶ *Ibidem*.

⁷ „Le Figaro”, nr. 1031, 6 ianuarie 1948.

îndemnându-mă să semnez actul imediat. Amândoi s-au prezentat la Palatul Regal după ce acesta a fost încercuit de detașamente armate, informându-mă că mă vor socoti răspunzător pentru vărsarea de sânge ce va urma ca o consecință a instrucțiunilor ce le emisese deja în caz că nu voi semna în cadrul limitei de timp impusă. Acest act mi-a fost impus cu forța de un Guvern instalat și menținut la putere de o țară străină, un Guvern total nereprezentativ pentru voința poporului român [...]. Îndepărtarea monarhiei constituie un nou act de violență în politica de subjugare a României. În aceste condiții, nu mă consider obligat în niciun fel de acest act care mi-a fost impus. Cu neclintită credință în viitorul nostru, animat de același devotament și dorință de a munci, voi continua să servesc poporul român, de care destinul meu este legat inexorabil”⁸.

Vizitele Regelui de la începutul lui 1948 la Londra sau Washington sunt menite să arate opiniei publice internaționale adevărul despre contextul abdicării sale forțate. Ecoul mediatic a fost mare. Presa britanică, spre exemplu, a publicat declarația Regelui. De asemenea, preocuparea noului regim comunist de la București era mare față de demersurile Regelui, astfel încât note informative ale securității consemnau sursele mass media care scriau despre Rege:

„Toate ziarele reproduc azi declarația lui Mihai. «Times», sub titlul *Mihai despre abdicarea impusă prin forță*, [o] citează întregime. Declarația a făcut impresie. Idem cele declarate pe vaporul Queen Elisabeth referitor [la] intenția căsătoriei în Danemarca [în] viitor[ul] apropiat, aranjamentele fiind încă nepuse la punct. «Daily Telegraph», sub titlul *Mihai repudiază abdicarea*, subliniază că Mihai și Elena au dejunat la Buckingham Palace, cu regele, regina Angliei și restul familiei regale și citează declarația fără comentarii. „Manchester Guardian”, cu titlul *Comuniștii au forțat [pe] Mihai să abdice*, citează [în] întregime declarația, menționând dejunul [la] palat. «Daily Herald» intitulează declarația *Mihai întrerupe voiajul pentru a repudia abdicarea fără comentarii*”⁹.

Regele Mihai este continuatorul democrației, dincolo de țară el a păstrat vie dorința de restabilire a instituțiilor democratice. Acestea s-au conservat prin rege, dar și prin intermediul reprezentanților emigrației române de după 1947, cei care au păstrat legăturile cu familia regală de-a lungul exilului.

Regele și constituirea Comitetului Național Român

Anul 1949 a reprezentat un an important pentru emigrația română, care îl recunoaște pe rege ca factor constituțional, acesta consfințind crearea unui nou organism, Comitetul Național Român. În perioada 1946-1949 se formaseră comitete sau consilii naționale de către elitele politice exilate din Bulgaria, Cehoslovacia, România și Ungaria, cel al Poloniei fiind creat mai devreme. Comitetele pentru Albania și statele baltice s-au format sub egida Adunării Națiunilor Europene Captive

⁸ M. Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc*, Editura Princeps, Iași, 1994, p.103-104

⁹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond SIE 6069, vol.1, f. 50.

(ACEN), creată pe 20 septembrie 1954 și care a funcționat sub această formulă până în 1972.

Exponenții partidelor politice istorice se constituiseră, prin demersurile lor, în diverse asociații, ligi, cu diverse specificități, de la cele culturale, religioase, academice la cele politice sau chiar militare (cum a fost inițierea în 1962 a clubului regal al aviatorilor). Constituirea Comitetului Național Român pe 10 mai 1949 a reprezentat un moment cu o semnificație aparte, ziua sărbătorii naționale din Regat, simbolistica fiind legată de regalitate și independența României. CNR reprezenta guvernul în exil al României, primul președinte fiind ultimul premier al României democratice, generalul Nicolae Rădescu. Și atunci și mulți ani mai târziu, regele Mihai a amintit de însemnătatea alegerii generalului Rădescu în fruntea CNR, reprezentând continuitatea democrației prin aceste noi forme de organizare politică a exilului românesc. Regele spunea: „Generalul Rădescu fusese în țară ultimul prim ministru numit de noi în condiții de libertate [...]. Am vrut să se știe că există o continuitate în felul nostru de a vedea lucrurile”¹⁰.

Postul de radio „Vocea Americii” din 10 mai 1949 transmitea mesajul Comitetului Național Român condus de generalul N. Rădescu, mesaj adresat românilor din țară: „Români, cu aprobarea Majestății Sale Regelui și pe pământ american am constituit Comitetul Național Român. Reprezentanți ai celor trei partide democratice și bărbați din afara partidelor, ne-am pus energiile împreună și toată iubirea noastră de țară ca să luptăm pentru eliberarea României. [...] Lumea civilizată știe acum că România este subjucată prin forță și viclenie de o putere străină și terorizată de un așa zis guvern instalat la cârma țării, numai prin voința implacabilă a acelei puteri. Lumea civilizată știe că așa zisul guvern de la București nu este decât un instrument în slujba imperialismului ruso-comunist care terorizează o națiune întregă prin cele mai crude mijloace. [...] Misiunea noastră va fi să luminăm și mai mult opinia publică din toate țările democratice asupra tragediei țării noastre”¹¹. Mesajul regelui cu prilejul acelei semnificative zile de 10 mai 1949 confirma importanța istorică a acelui comitet național: „Am satisfacția să dau aprobarea Mea în această zi la formarea Comitetului Național Român, care își va închina toate puterile sale luptei pentru eliberarea Patriei”¹².

Revista „America” nr. 56 din 14 mai 1949 publica Proclamația Regelui Mihai, menționând că „a fost transmisă fraților din România de către posturile de radio ale guvernului american («Vocea Americii»». Guvernul român a căutat să împiedice transmisiunea, cu aparate speciale, emițând tot felul de sunete care să acopere «Vocea Americii»”¹³. Constituirea CNR la acea dată a fost aleasă simbolic, fiind legată de independența națională și întemeierea Regatului, așa cum monarhul român identifica ziua de 10 mai.

¹⁰ Mircea Ciobanu, *op. cit.*, p. 16.

¹¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe(AMAE), fond 220 SUA 25, f. 42.

¹² AMAE, Fond 220 SUA 25, f. 44.

¹³ *Ibidem*.

Monarhii în exil au contribuit substanțial, prin demersurile lor, la istoria internațională. Exilul arată prin manifestările sale limitele naționalismului est european din regimurile totalitare.

Declarațiile din exil ale regelui au constituit principalele mijloace de comunicare cu compatrioții. Acestea aveau o simbolistică aparte, fiind legate de sărbătorile fundamentale ale României democratice: ziua independenței, 10 mai, Crăciunul, Anul Nou sau de evenimente importante, cum era unirea de la 1918. Discursurile arătau ce fel de ceremonii și tradiții au supraviețuit în exil, ele reflectând modul în care regele și familia sa au rămas în legătură cu țara prin intermediul mass mediei internaționale occidentale, a Comitetului Național Român, al emigrației române care păstrase legătura cu familiile din țară.

Schimbarea brutală a regimurilor politice din sud-estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial și noua hartă a Balcanilor, aflată sub influența totalitarismului sovietic, arată și divizarea dinastiilor europene sub incidența noilor sfere de influență geopolitică. Familiile regale ajung astfel să aibă noi raporturi determinate de pierderea tronului și plecarea forțată din fostele regate, acum acaparate de regimurile comuniste.

Regele și familia sa

Nunta regelui Mihai cu principesa Ana de Bourbon-Parma s-a stabilit pentru Atena în ziua de 10 iunie 1948. După plecarea sa în exil, regele Mihai a rămas constant sub lupa serviciilor secrete comuniste. Conform rapoartelor întocmite de securitate¹⁴, era știut că nunta urma să aibă loc la Atena, și nu în Elveția, fiind dorința reginei Elena, care era înrudită cu familia regală greacă. Dacă s-ar fi desfășurat la Lausanne, atunci „actul de căsătorie ar fi fost întocmit după numele de stare civilă de pe pașapoarte, conform legislației elvețiene, adică cu numele de Hohenzollern-Sigmaringen. La Atena ceremonia se va face în rit ortodox, în vederea moștenitorilor; la Atena ceremonia va putea lua un caracter «regesc» cu fastul cuvenit”, preciza informatorul securității. Orice amănunt era consemnat în rapoartele și notele informative alcătuite de securitate.

Regele Mihai și familia sa au locuit pentru scurt timp în Elveția, apoi în Marea Britanie, unde avea relații apropiate cu familia regală britanică, în cele din urmă stabilindu-se în Elveția. Dar în același timp vizitele la Florența sau Copenhaga la familie au fost constante. Regele Simeon al Bulgariei ajunge în Spania, unde își stabilește reședința, tot într-un Regat. Mătușa Regelui Mihai, regina Maria a Iugoslaviei, era deja stabilită în Anglia din 1939, în timp ce principele Nicolae a trăit în Italia, Elveția, și apoi în Spania, fiind exilat mai înainte de regele Carol al II-lea, datorită căsătoriei morganatice cu Ioana Doletti Dumitrescu. Regina-Mamă Elena trăia în exil lângă Florența în Italia, principesa Elisabeta a României, fostă regină a Greciei, locuia la Cannes, în Franța, iar Ileana căutase exilul în Elveția, Argentina, stabilindu-se în Statele Unite ale Americii. Tatăl regelui Mihai, Carol al II-lea al

¹⁴ Vezi ACNSAS, SIE 6069, vol. 1.

României, se afla în exil din septembrie 1940 pentru scurt timp în Spania, apoi în Mexic, Brazilia, apoi și-a petrecut ultimii ani de exil în Portugalia.

Pentru regele Mihai, prima decadă de exil a dus la extinderea familiei cu patru copii, principesele Margareta, Elena, Irina și Sofia. Regina Ana a devenit un adevărat companion al regelui în anii de tranziție către noile schimbări ale vieții de exil caracterizate prin dificultăți și restricții. În 1964, la Copenhaga s-a născut ultima fiică a regelui, principesa Maria. Având cinci fete, pentru rege și regină s-a ridicat o nouă problemă, privitoare la succesiune și clarificarea juridică. Principesa Margareta, primul născut, a fost considerată de tatăl ei, regele Mihai, ca moștenitor al Coroanei Române încă de la naștere. Regalitatea în exil a configurat adaptabilitatea monarhilor la noua viață, regele Mihai locuind în Elveția, iar Regina-Mamă în Italia, acolo unde avea o proprietate de la începutul anilor '30.

Anii '50 au fost importanți pentru exilul Regelui Mihai și al familiei sale. Erau legați de activitatea cu nou constituitul Comitet Național Român, corespondența cu emigrația română din SUA, Europa și America Latină. În același timp, în plan personal regele Mihai s-a mutat de mai multe ori, din Elveția în Marea Britanie și din nou în Elveția. A călătorit des în Italia, la Florența cu precădere, în Danemarca, America sau Franța. A schimbat mai multe meserii, de la ferma din Marea Britanie la Compania Lear sau Metravel, apoi broker la New York.

Continuitate în exil

Alături de Rege, „guvernul” în exil (CNR) consfințea autoritatea recunoscută regelui. Doctrinile dreptului internațional recunosc dreptul existenței *de jure* a guvernelor în exil și a Caselor regale depozitate, înlăturate. Acțiunile celor din estul Europei au rămas fără consecințe, devenind nugatorii, o expresie a faptului că marile puteri dețineau relații diplomatice cu statele comuniste, iar susținerea lor inițială, din prima parte a Războiului Rece, s-a diminuat în timp.

Puterea de simbol a regelui era recunoscută de Comitetul Național Român, astfel M. Fărcășanu scria generalului Petre-Lazăr, cu prilejul inaugurării postului de radio Europa Liberă la New York, pe 11 iunie 1950: „Între 1 și 4 iulie 1950 se va inaugura Postul de Radio Europa Liberă. Aceasta stație de radio lucrează la New York și este condusă de Comitetul Național (american) pentru Europa Liberă. Emisiunile stației sunt îndreptate spre țările subjugate de Soviete [...]. Comitetul consideră că glasul Majestății Sale, care nu a fost auzit de atâta timp în țară, va aduce îmbărbătare și speranță. Această înregistrare se poate face într-un studio din Florența”¹⁵.

În același spirit, politica SUA s-a manifestat clar în sprijinul comitetelor naționale formate care reprezentau statele captive, aflate sub ocupația regimurilor comuniste. Astfel, în mesajul dat Societății Americane a Editorilor de Ziare pe 16 aprilie 1953 președintele SUA declara că „noi vedem ca un țel politic independența națiunilor din Estul European”. În același an, Dwight Eisenhower a adresat, cu

¹⁵ M. Ciobanu, *op. cit.*, p. 232.

prilejul zilei de 10 mai, o Proclamație în care vorbea despre recunoașterea simbolisticii acestei zile, asociind-o cu regalitatea și rolul ei în istoria României: 10 mai 1866 – proclamarea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen ca Principe al României, 10 mai 1877 – proclamarea independenței României, 10 mai 1881 – încoronarea lui Carol I ca Rege al României, ca urmare a proclamării regatului (14 martie 1881). „În 1948 regimul actual din România a hotărât că această zi a independenței nu mai corespundea de mult evoluției istorice și a înlocuit-o cu nouă mai, «ziua victoriei finale a Rusiei asupra Germaniei»”, amintea Eisenhower în mesajul său. Totodată, prin afirmațiile făcute indirect, el susținea exilul românesc reprezentat de CNR și regele Mihai, românii fiind captivi într-un regim impus prin forță: „cu toate ordinele date de actualul guvern, noi știm că Poporul Român, captiv în propria lui țară, celebrează în inima lui ziua următoare, așteptând cu credință și curaj restaurarea libertăților lui”¹⁶.

Ziarul „Scânteia” din 17 mai 1953 dă o replică mesajului Președintelui american, printr-un articol intitulat *Despre un mesaj al președintelui Eisenhower*¹⁷, în care amintea: „Președintele Eisenhower vorbește în mesajul său despre *patria captivă* a poporului român. Trebuie spus că poporul nostru a fost într-adevăr rob în patria sa captivă – pe vremurile de tristă amintire ale monarhiei”. Totodată, presa comunistă amintește cui se datora libertatea poporului român: „Uniunii Sovietice îi datorează România eliberarea sa, dezvoltarea sa pașnică și înfloritoare”¹⁸.

O notă către Ministerul Afacerilor Externe – Direcția III din 14 mai 1955 sintetiza politica americană față de semnificația zilei de 10 mai, fără a aminti în mod direct conexiunea cu Regele Mihai: „Cu prilejul zilei de 10 mai, sărbătorită de reacțiunea română din străinătate, Departamentul de Stat a dat publicității o declarație dușmănoasă împotriva regimului democrat din R.P. Română [...]. În 1953 președintele Eisenhower a adresat poporului român un mesaj, declarând că ziua independenței României trebuie să fie sărbătorită pe 10 mai și nu pe 9 mai; că «poporul român este captiv în propria lui țară și că așteaptă eliberarea» [...]. În 1954 atât Eisenhower, cât și Dulles au repetat în linii generale cele expuse în 1953. [...] În anul 1953 ziarul "Scânteia" a fost acela care a dat răspunsul convenit mesajului lui Eisenhower, iar în 1954 în discursul său de 23 august tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a arătat că «în ceea ce privește pe România lucrurile au ajuns până acolo încât guvernării americani, care-și zic pasămite 'republicani', și-au făcut obiceiul de a publica în fiecare an o declarație în care se aduc amare reproșuri poporului român că a aruncat de pe tron dinastia Hohenzollernilor»”¹⁹.

Departamentul de Stat a dat publicității o declarație semnificativă în 10 mai 1955: „La 10 mai 1877 poporul român a rupt lanțurile în care îl țineau legat stăpânii străini și a proclamat independența sa națională. După 4 ani, în aceeași zi, și după multe sacrificii, el a încoronat pe primul său suveran. Până în ultimii ani, ziua de 10 mai era sărbătorită de toți românii, deoarece ea simboliza evenimentele istorice legate

¹⁶ AMAE, fond 220 SUA 25, f. 1.

¹⁷ „Scânteia”, nr. 2663, din 17 mai 1953, f. 3.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ AMAE, fond 220 SUA 25, f. 5. Vezi și postul de radio „Vocea Americii”, 10 mai 1955, ora 22.

de nașterea unei Români libere. Regimul comunist din România a interzis sărbătorirea acestei zile de independență națională din motive lesne de înțeles”²⁰. Anul următor Departamentul de Stat făcea o declarație similară, subliniind importanța zilei de 10 mai în istorie, din anii emblematici pentru regalitate: 1866, 1877, 1881.

Perioada Războiului Rece a însemnat intensificarea activității exilului românesc, în care regele Mihai s-a confruntat cu diverse facțiuni, care au dus și la divizarea organizațională a C.N.R., la schimbarea competenței, discuții cu privire la înnoirea elitelor sau demisii.

Dosare, informatori, note

Monarhii în exil au fost supravegheați de noile regimuri comuniste. Miniștri, diplomați, politicieni din noile configurații statale au considerat fostele dinastii o amenințare. Arhivele celei de-a treia republici franceze dețin numeroase dosare despre legitimiști, Orleans și Bonaparte, sau poliția politică prusacă vorbea despre posibilul pericol din partea opoziției regaliste.

Sub lupa securității stătea principalul simbol al anticomunismului, reprezentat de personalitatea Suveranului. Câteva exemplificări din însemnările, notele sau rapoartele securității despre monarhul României din arhiva CNSAS, cuprinse în dosarul regelui Mihai I, poartă registrul specific al limbajului regimului comunist, dominat de exagerări, deformări, iar altele rezumat la consemnarea strictă de evenimente și întrevederi. Regele era numit de către securitatea comunistă Mihai de Hohenzollern, primind și numele de cod Rex, Leon sau Străinul.

În lecturarea unor asemenea documente deținute de securitate trebuie luat în considerație contextul în care au fost scrise, faptul că regele Mihai a rămas din momentul plecării în exil un simbol al democrației și anticomunismului. Astfel, din februarie 1948 securitatea prezenta o notă informativă privitoare la rolul suveranului în cadrul exilului românesc: „În urma unei întrevederi între Gr. Niculescu-Buzești și reprezentanții din SUA ai lui «Royal Dutch» și «Standard Oil», aceștia din urmă și-au luat angajamentul de a acorda ajutorul financiar așa zisei «mișcări de eliberare», punând însă condiția ca Mihai să ia conducerea. Crețeanu, Gr. Gafencu și Vișoianu au pornit o campanie de popularizare a lui Mihai, pe care îl reprezintă ca pe un erou al rezistenței contra Sovietelor și ca pe o figură romantică. Mihai a fost îndemnat de către Niculescu Buzești să se căsătorească cât mai repede, fiind de părere că aceasta îi va mări popularitatea. De asemenea, se plănuiește ca Mihai să vină în Statele Unite. Se crede că ar fi fost convinși câțiva membri ai congresului să susțină «rezistența» și să mijlocească o vizită a lui Mihai la Casa Albă”²¹.

Documentele elaborate de securitate, dosarele informative aduc în lumină date noi despre viața Regelui și a familiei sale, modalități de recrutare de noi informatori apropiați sau cunoștințe ale acestora sau ale diferiților emigranți români care aveau contacte la Casa Regală.

²⁰ *Ibidem*, f. 6.

²¹ ACNSAS, SIE 6069, vol.1, f. 24.

În paralel, unele documente diplomatice amintesc contextul în care s-au afirmat relațiile emigrației cu suveranul sau prezintă observații ale unor diplomați cu privire la unele evenimente din case regale europene unde a fost de față familia regală română sau atunci când n-a fost reprezentată, așa cum a fost cazul în iunie 1953, la ceremonialul încoronării reginei Elisabeta a II-a a Marii Britanii.

În anul încoronării regelui George al VI-lea (1937), când regele Mihai participase în calitate de principe Moștenitor, erau 11 monarhi, un regent, o mare ducesă și doi principii domnitori prezenți la ceremonii. În iunie 1953 deja dispăruseră șase regate și numai unul dintre suveranii prezenți, Haakon al Norvegiei, fusese căsătorit cu o nepoată a reginei Victoria. Spre deosebire de Europa secolului al XIX-lea, în perioada postbelică se modificase harta familiilor regale și a monarhiilor. Sub vicisitudinea războaielor, dinastiile se divizaseră în tabere diferite, altele luând drumul exilului sub efectul noilor sfere de influență, fapt reflectat și prin prezența sau absența de la marile ceremonii regale ce-au urmat celui de-al Doilea Război Mondial.

Exiluri regale diferențiate

Relațiile regelui Mihai cu importante Case regale europene au fost de ordin particular, relații de familie sau chiar primiri oficiale, așa cum au continuat să fie în Grecia, unde Regele Pavlos continua să-și primească nepotul cu onoruri oficiale regale, iar mai târziu în aceeași manieră a procedat și regele Constantin al II-lea al Greciei. Totodată, regalitatea exilată trebuia să fie acceptată de elitele europene, în special de familiile regale. Imaginea publică trebuia să reflecte statutul regal.

Au existat puncte comune ale exilului, dar și deosebiri, la această problemă MS Regele Mihai mi-a explicat că „în exil, bulgarii, iugoslavii și cu noi treceam prin aceleași buclucuri. Cu toții trebuia să existăm în același fel, fără țară, cu aceeași tristețe. Pentru a trăi într-o minimă decență și a ne câștiga existența am fost nevoiți să lucrăm. Diferența dintre mine și ceilalți monarhi exilați era că ei își luau mai multă libertate decât îmi puteam permite eu. Ei au fost nevoiți să plece înaintea mea și au avut răgazul să se adapteze mai repede. Eu mi-am lăsat țara, forțat să abdic, dar am plecat cu ea în minte și suflet și fiindcă m-am simțit întotdeauna dator ei îmi era peste puțință să o abandonez, cel puțin moral. Prin toate actele mele pe care le-am încercat în exil, am sperat că o pot salva”²².

Exilul familiei regale române este mai apropiat de cel al Serbiei, principesa Margareta argumentând ascendența comună în Anglia, vârsta sa oarecum apropiată de cea a lui Alexandru, Principele de Coroană al Serbiei și Iugoslaviei. Familia regală greacă, din punctul de vedere al principesei, este o generație puțin diferită. Regele Constantin este căsătorit cu Anne-Marie, sora unui monarh care conduce, respectiv regina Danemarcei, iar propria lui soră, regina Sofia, este soția unui rege, Juan Carlos al Spaniei. Pentru aceștia posibilitățile au fost diferite decât cele ale familiei regale române. „Dar, evident, spune Margareta a României, noi toți am fost exilați, am urmat

²² Interviu cu MS Regele Mihai I al României, realizat de Diana Mandache, iulie 2011. Diana Mandache, *Patrie și Destin. Principesa Moștenitoare a României*, București, Editura Litera, 2012, p. 26.

aceeași cale. Nu știu despre Bulgaria, pentru că Simeon este mult mai aventuros, a fost în exil în Egipt, unde familia regală italiană din partea mamei sale (născută Giovanna, principesă de Savoia) era acolo, aflată și ea în exil, a fost în mai multe locuri, apoi în Spania, și din nou este o generație diferită, dar am avut probabil experiențe similare”²³.

În exil, chiar familiile regale se diferențiau prin relațiile variate pe care le aveau cu casele regale aflate pe tron în Europa. Una era situația pentru familia regală română, care era înrudită imediat cu familia regală iugoslavă sau cu cea greacă, dar și cu cea britanică, așa cum multe din ele se înrudeau. Principesa Margareta mi-a mărturisit că a avut un anumit gen de criză de identitate, asemănătoare poate fiecăruia dintre noi, dar diferită datorită descendenței sale. „Când mergeam la o nuntă regală, noi nu eram împreună cu cei care făceau fotografiile oficiale, deci am simțit că suntem un fel de cetățeni de mână a doua și regele a simțit puțin acest lucru, pentru că atunci când a vorbit despre ce s-a întâmplat în România au fost puțini oameni care au ascultat foarte bine. Prințul Charles, regina Elisabeta au ascultat mereu, ei au fost foarte deschiși cu privire la România și la ce se întâmpla aici”²⁴. Reprezentanții monarhiilor nefuncționale prezentau probleme speciale legate de protocol, în fața lor având precedentă monarhii aflați pe tron, de aceeași situație plângându-se regele Constantin al Greciei pentru că principele Rainier al III-lea de Monaco era plasat mult mai bine decât el cu ocazia festivităților Jubileului reginei Elisabeta a II-a din 1977. Aceste situații legate de precedentă erau întâlnite la dineuri sau la fotografiile de grup, la alte evenimente majore regale europene.

Regele Mihai caracteriza relațiile cu familiile regale europene ca unele firești: „legăturile cu toate celelalte Familii le-am păstrat pe cât se putea. Fiecare aveam treburile noastre și ne întâlneam din când în când. Dar, altminteri, legăturile au fost totdeauna bune, în special cu Familia Regală a Greciei”²⁵.

Exil și identitate

În exil era dificil să te faci înțeles sau ascultat. Regele Mihai își aducea aminte că „suferința începea în momentul când a trebuit să vorbesc străinilor despre România și tragedia ei. Celor mai mulți le-a fost mai ușor să creadă că actul de abdicare a reprezentat voința poporului, decât să accepte că în comunism nimeni nu ia în seamă voința poporului”²⁶. Același lucru îl confirma Regina Ana, care recunoștea că „cea mai mare suferință a noastră în exil a fost faptul că nu aveam posibilitatea de a spune lumii ceea ce știam foarte bine, fiindcă lumea nu era dispusă să asculte adevăruri pe care istoria le-a confirmat”²⁷.

²³ Interviu cu ASR Principesa Moștenitoare Margareta a României, Diana Mandache, 15 februarie 2011.

²⁴ Interviu cu ASR Principesa Moștenitoare a României, Diana Mandache, 7 decembrie 2010.

²⁵ Interviu cu MS Regele Mihai I al României, Diana Mandache, iulie 2011.

²⁶ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, Editura Humanitas, 1991, p.102.

²⁷ Vezi interviu acordat de MS Regele și MS Regina Ana lui Andrei Bădin, 27 martie 1999, în Liviu Vălenaș, *Regele Mihai printre noi*, Iași, Ars Longa, 1999, p. 686.

Mai mult, între 1972 și 1979 Regelui nu i se mai difuzaseră mesajele către țară de către „Radio Europa Liberă” sau BBC, motivul invocat de acestea fiind așa zisa «coexistență pașnică». Regele Mihai a explicat semnificația acelei expresii: „Adică eu aș fi împiedicat realizarea coexistenței pașnice cu regimul comunist din România! Am fost invitat la Londra la o întrunire în care se discutau probleme de politică internațională. La un moment dat, un reprezentant de la BBC – nu-i rețin numele – a vorbit despre relațiile cu Estul, susținând că nu există niciun comunist în acest post de radio, nici măcar o tendință procomunistă. Asta se petrecea tocmai în momentul când promisem de la BBC o scrisoare oficială prin care mi se transmitea că nu mai e cazul se mi se înregistreze mesajele [...]”²⁸. Explicația a dat-o chiar regele la acea întrunire de la Londra, unde a afirmat că după ce acel post de radio convenise cu Uniunea Sovietică să nu-i mai brueze emisiunile imediat au fost stopate mesajele sale către români.

Abia în 1979 este reluată tradiția: „au trecut treizeci și doi de ani de când n-am mai călcat pământul patriei și suntem încă despărțiți unii de alții [...]. Astfel, s-au scurs aproape zece ani în care, preferând să tac, decât să nu-mi pot destăinui nestingherit tot gândul și tot păsul, nu v-am vorbit de Anul Nou [...]. Dar, din păcate, greutățile, necazurile și amărăciunea exilului – ce n-au cruțat pe nimeni –, apoi zadarnicele dezbinări, rivalități și certuri ivite printre unele grupuri de refugiați politici, iar, în sfârșit, neînțelegerea, ba chiar nepăsarea și egoismul anumitor țări libere, toate acestea m-au silit a-mi însuși purtarea de rezervă cumpănită, care – spre marea mea durere – a fost adeseori greșit interpretată”²⁹.

Pentru fiicele Regelui și ale Reginei acei ani erau dominați de o „criză de identitate, care a existat pentru că țara era interzisă”³⁰. La aceasta se adăuga și divizarea exilul românesc, cu intrigi, orgolii, unde și securitatea avea conexiuni. Regina Ana a încercat să se apropie de diaspora română, dar intriga domina discuțiile, oamenii erau suspicioși, spunând unii despre alții: „ăștia sunt naziști,ăștia securiști. A fost foarte greu, pentru că erau divizați. A fost dureros. Și în Elveția la fel, și la Paris la fel. Peste tot a fost foarte greu pentru exilul românesc și dificil de găsit oameni de valoare. Când vin oameni de valoare, imediat sunt înlăturați de ceilalți”³¹. Au existat mai multe asociații, organizații care au conlucrat în scopuri nobile pentru România, dar în același timp unii români nu renunțaseră la disputele politice nici măcar în exil.

Atenția mass mediei s-a reorientat odată cu schimbarea produsă la Kremlin prin venirea lui Mihail Gorbaciov, care avea să aducă o nouă viziune de reformă a zonei, întrezărindu-se speranța unor reasezări în regiune. Pentru prima dată după 1948, în vara lui 1986 Regele Mihai face declarații foarte precise referitoare la politica din România într-un interviu din revista „Politique Internationale”³². Aceste declarații

²⁸ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, p.193.

²⁹ MS Regele Mihai I, *Mesaje către țară*, în Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, p.314.

³⁰ Interviul cu ASR Principesa Moștenitoare a României, Diana Mandache, 7 decembrie 2010; detalii în Diana Mandache, *Patrie și Destin. Principesa Moștenitoare a României*, București, Editura Litera, 2012.

³¹ *Ibidem*.

³² Interviul este publicat inițial în revista „Politique Internationale”, nr. 32, vara 1986, apoi este preluat de „Journal de Genève”, din 23 iulie 1986. Vezi articolul *Entretien avec l'ex-roi Michel. Roumanie: la nostalgie de la liberté*, de Nicolette Franck.

coincid cu valul de schimbare pe care îl genera politica reformatoare, *perestroika* (restructurare), *glasnost* (transparență) și Mihail Gorbaciov în Uniunea Sovietică. Erau create condițiile unor schimbări majore cu efect de domino în întreaga regiune. Regele Mihai a fost întrebat de această tăcere, el răspunzând că era generată de responsabilitățile monarhului prevăzute în constituția din 1923 a României, potrivit căreia declarațiile trebuiau făcute de către guvern și, cum din cauza circumstanțelor România era lipsită de un guvern constituit legal, s-a abținut de a lua poziții oficiale. Dar în acel moment, tragedia poporului român atinsese paroxismul, iar Regele Mihai a considerat că e momentul să rupă tăcerea. „De peste 40 de ani – spunea regele – poporul român nu mai are dreptul de a vorbi. Au torturat și împușcat elita politică și o parte a intelectualilor, muncitorilor și țăranilor. În acest climat de teroare, chiar națiunea este dezarmată și în pericol de moarte, atât spiritual, cât și moral și fizic”³³. Regele acuză regimul de la București spunând că „în politica externă, ca și în politica internă niciuna din acțiunile întreprinse n-a fost făcută în interesul țării și a locuitorilor săi [...]”. Ruina economică, mizeria materială a românilor, la care se adăuga mizeria morală și spirituală, constrângerile nenumărate, toate acestea au fost enumerate de suveran. Regele reafirmă cu acest prilej: “Sunt regele tuturor românilor [...]. Sper să mă întorc cât mai repede posibil în țara mea. Republica populară, apoi socialistă, a fost instaurată fără consultarea poporului, ea a fost impusă de o putere străină. În binecuvântata zi de eliberare, trebuie să se restabilească *status quo ante* și să se treacă la reconstrucția țării”³⁴. O altă înțelegere a situației arătată în acest interviu este necesitatea unei redresări morale, lucru valabil și astăzi. „Strămoșul meu, Carol I, primul rege al României, a cunoscut probleme similare pe care le-a rezolvat”. Era vorba de redresarea morală, spirituală dar și cea economică, lucruri care de altfel au rămas de actualitate.

Exilul regal este diferit de alte experiențe în exil. Exilul în general e amintit ca o înfrângere, dar moștenirea acestuia are o importanță aparte, care s-a manifestat în ultimul timp și prin diverse ceremonii cum au fost cele de reînhumare a monarhilor sau a unor reprezentanți iluștri ai regatelor morți în exil: de la generalul “alb” Anton Denikin, care a fost reînhumat la Moscova în 2005, sau împărăteasa Maria Feodorovna la St. Petersburg în 2006, sau, în mai 2013, când familia regală sârbă a readus în țară pe regina Maria a Iugoslaviei, pe fiul acesteia regele Petru al II-lea, pe regina Alexandra, precum și pe principele Andrei, fiul reginei Maria, la Mausoleul regal de la Oplenac, lângă Belgrad. Funeraliile de stat organizate în Serbia, și în general repatrierile rămășițelor pământești de regi și regine, sunt o nouă exprimare în Balcani a nevoii de reafirmare a identității naționale a dinastiilor și a legăturii lor cu patria. Același lucru s-a întâmplat anul trecut în Albania, prin reînhumarea regelui Zog sau în urmă cu 10 ani în România, prin readucerea rămășițelor regelui Carol al II-lea de la Panteonul Național din Lisabona la Curtea de Argeș. Prin intermediul acestor ceremonii, exilul se încheia, reînhumările regale având și această semnificație dată de familiile regale est europene.

³³ *Entretien avec l'ex-roi Michel. Roumanie: la nostalgie de la liberté*, de Nicolette Franck, în „Journal de Genève”, din 23 iulie 1986.

³⁴ *Ibidem*.

Exilul Regelui și al familiei sale a fost dominat de dificultățile existențiale cotidiene, dar și de cele ale păstrării legăturii cu patria, ale contactului cu Comitetul Național Român, cu asociații și organizații ale emigrației române. Toate acestea au fost încercări ale unui destin aparte. Despre viața în exil Regele Mihai a mărturisit: „exilul a fost pentru mine și Familia mea și, mai târziu, pentru Principese, o mare încercare. Depărtarea și dorul meu de țară erau lucruri despre care nu vorbeam prea mult, dar pe care le simțeam cu toții. Principesele au crescut într-un fel cu această tristețe a mea. Eu eram acela care pierduse ceva de preț și fetele simțeau și îmi respectau acest lucru”³⁵.

Necesitatea restituirii istorice, a memoriei exilului regal, este susținută de o nouă perspectivă asupra interpretării noilor documente declasificate din arhive, dar și al unor colecții muzeale. Cunoașterea anatomiei exilului românesc reprezintă un capitol important al istoriei recente.

³⁵ Interviu cu MS Regele Mihai I al României, Diana Mandache, iulie 2011.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

**DE LA PRACTICĂ ÎN CADRUL PARTIDULUI COMUNIST LA
EXPERIENȚĂ DE VIAȚĂ COTIDIANĂ: AUTOCRITICA ÎN
SCRISOAREA AUTOBIOGRAFICĂ A LUI LEONTE BALTAGA DIN
DATA DE 5 MARTIE 1971***

**MODÈLE OFFICIEL ET VIE QUOTIDIENNE EN ROUMANIE
SOCIALISTE: L'AUTOCRITIQUE DANS LA LETTRE À
CARACTÈRE AUTOBIOGRAPHIQUE DE LEONTE BALTAGA
DATÉE DU 5 MARS 1971**

Andreea Ștefan **

Résumé

La présente étude envisage de mettre en évidence l'impact du modèle officiel sur les pratiques de la vie privée en Roumanie pendant la période communiste (1945-1989). On se concentre sur un groupe de lettres faisant partie du fond appartenant à l'ancien Musée du Parti et maintenant entré dans des collections du Musée National d'Histoire de Roumanie. Il s'agit de la correspondance entre Gheorghe Cristescu, ancien secrétaire du Parti Communiste et Leonte Baltaga, un réfugié de Bessarabie. On examine les rapports entre la lettre autobiographique de Leonte Baltaga datée du 5 mars 1971 et une pratique courante sous les communistes, l'autocritique demandée par les officiels du parti.

Mots-clef: autocritique, autobiographie, communisme, modèle officiel, vie privée

La începutul anilor '90, în urma desființării Muzeului de Istorie a Partidului Comunist, a Mișcării Revoluționare și Democratice din România – muzeu reorganizat sub acest nume în urma unei hotărâri a Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român din mai 1966¹ – o parte din fondul de documente al acestuia a fost preluată de Muzeul Național de Istorie a României (în continuare MNIR). Cu această ocazie a intrat în patrimoniul MNIR fondul *Gheorghe Cristescu*, conținând în principal corespondența privată și câteva documente personale ale liderului comunist. Dintre acestea, un grup de opt scrisori, primite între 5 martie 1971 și 9 aprilie 1972 de la Leonte Baltaga, face obiectul prezentului studiu, o atenție specială fiind acordată celei din 5 martie 1971. Scrisoarea respectivă conține o

* Pentru articolul de față, din considerente inerente demersului de cercetare adoptat, s-a folosit scrisoarea în original. Aceasta este însă disponibilă celor interesați, fiind publicată în volumul Oana Ilie, Cornel-Constantin Ilie, *Gheorghe Cristescu – „Plăpumarul”: primul secretar general al PCR: corespondență, documente, imagini*, București, Editura Semne, 2009, p. 134-144.

** Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în filologie.

¹ Ioan Lupescu, *Muzeul de Istorie a Partidului Comunist, a Mișcării Revoluționare și Democratice din România*, București, Editura pentru Turism, 1974, p. 5.

autobiografie, explicit numită așa de către autor, al cărei conținut este în continuare adus în discuție în relație cu practica extrem de frecventă în rândurile cadrelor comuniste de a redacta, dintr-o perspectivă critică, de obicei la cererea superiorilor, documente cu caracter autobiografic cunoscute generic ca autocritici.

Înainte de a trece la examinarea trăsăturilor generale pe care acest tip de documente le avea, mă opresc întâi asupra câtorva elemente de context. În primul rând, prezint pe scurt identitatea destinatarului, Gheorghe Cristescu. Al doilea punct care trebuie clarificat este legat de expeditor. Situația acestuia este mai problematică, întrucât datele cu caracter personal depind în întregime de scrisorile sale. Ultima parte a studiului se va apleca asupra practicii autocriticii, pentru a investiga în ce relație se află acest aspect, care a marcat profund raporturile dintre membrii de partid, cu scrisoarea noastră.

1. Gheorghe Cristescu în anii '70 – un corespondent răbdător și conștiincios

La începutul anilor '70 Gheorghe Cristescu², născut pe 10 octombrie 1882, este o personalitate politică mai degrabă curioasă. În calitate de co-fondator al PCR și prim secretar general al acestuia, Cristescu se bucură de o vizibilitate ambiguă în acești ani³. După perioade de detenție în închisorile comuniste de la Pitești, București și, apoi, la Canal, în 1954 este eliberat, iar în 1965, reabilitat⁴. Nu acceptă însă și reprimirea în partid, deși participă, în calitate de ilegalist, la evenimente organizate de comuniști⁵.

Correspondența sa din acești ultimi ani de viață – păstrată în arhivele fostului Muzeu al Partidului Comunist Român și devenită în parte accesibilă publicului larg prin volumul de documente reunit de Oana și Cornel Constantin Ilie⁶ – îi reflectă din plin acest statut aparte, „semi-oficial”: printre scrisori și cărți poștale schimbate cu familia și câțiva apropiați, apar ocazional invitații oficiale la evenimente, schimburi epistolare cu lideri ai PCR, inclusiv cu secretarul general al acestuia, Nicolae Ceaușescu, și, cel mai ilustrativ, solicitări venite din partea unui număr de persoane atrase de poziția sa. Toți acești oameni, care de multe ori abia dacă l-au cunoscut personal pe Cristescu, speră că eventuala sa intervenție le-ar putea ajuta să-și pledeze cauza. În plus, Cristescu, deși avansat în vârstă, se arată disponibil. Primește acasă – după cum reiese, printre altele, dintr-o scrisoare a lui Leonte Baltaga⁷ – și răspunde destul de conștiincios celor care îi scriu.

Așadar, în timpul corespondenței cu Leonte Baltaga, care coincide cu ultimii săi trei ani de viață, Gheorghe Cristescu își împarte timpul între București și Călimănești, unde merge la tratament. În ochii foștilor săi tovarăși de drum a rămas la

² Florian Tănăsescu, „Gheorghe Cristescu (1882-1973)”, *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1, 1993, p. 185-187.

³ Oana Ilie, Cornel-Constantin Ilie, *op. cit.*, p. 19-20.

⁴ Florian Tănăsescu, *art. cit.*, p. 187.

⁵ Oana Ilie, Cornel-Constantin Ilie, *op. cit.*, p. 19-20.

⁶ *Ibid.*

⁷ Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16835, scrisoarea din 22 aprilie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, cu data poștei din București 23.04.1971, f. 1, r.

fel de atașat de socialismul pe care l-a practicat și în tinerețe, putând apărea, din această cauză, mai degrabă o rămasă a spectrului politic interbelic decât un lider comunist al anilor '60 – '70. Astfel îl descrie, spre exemplu, un vechi prieten, Sandu Ungureanu, și el un „veteran” ilegalist, într-o lungă scrisoare pe care i-o adresează în februarie 1971: „Actualmente, îndeletnicirile mătăle zilnice se rezumă la povestiri din trecut, îngrijirea mormintelor și săvârșirea de acte caritabile, venind cu ce poți în ajutorul veteranilor nevoiași [...]. Această activitate e nobilă și generoasă însă ea seamănă perfect cu aceea unui politician mic burghez, ramolit, retras demult din viața politică”⁸. Influența pe care ar mai putea-o avea depinde în întregime de capacitatea sa de a ajunge la un compromis cu noii și atotputernicii lideri comuniști. Iar aceștia chiar vor să se folosească de calitatea lui de membru fondator al PCR, ales primul secretar general al acestuia. De asemenea, politica sa de detașare de Moscova și eforturile depuse pentru a păstra mișcarea comunistă în legalitate, care i-au adus expulzarea din partid în 1926⁹, sunt acum din nou, într-un context diferit, de actualitate. Totuși, intransigența personajului îi relegea definitiv rolul public în sfera potențialului. Astfel, camarila eteroclită care îl frecventează, atrasă de această potențialitate, intră treptat în rolul de partener într-un dialog despre trecut. În acest context trebuie integrată, cred, corespondența cu Leonte Baltaga.

2. Leonte Baltaga: mărturia unui necunoscut al istoriei

Correspondența dintre Gheorghe Cristescu și Leonte Baltaga trebuie să fi fost mai consistentă. Judecând după afirmația acestuia din scrisoarea datată la 20 iunie 1971¹⁰, cei doi încep să își scrie în vara anului 1968, dar prima scrisoare păstrată este cea din 5 martie 1971. În plus, fondul Cristescu conține doar scrisorile primite de acesta. Așadar, astfel se prezintă corpusul folosit în studiul de față.

Spre deosebire de corespondentul său, Gheorghe Cristescu, care își are locul în istoria recentă a mișcărilor de stânga din România, Leonte Baltaga este ceea ce am putea numi un necunoscut al istoriei. În plus, întreaga informație cu caracter biografic de care dispun în acest studiu provine din scrierile sale. Desigur, fiind născut pe 28 octombrie 1900 – după cum rezultă din scrisoarea de la 31 octombrie 1971, în care afirmă¹¹ că sărbătorise împlinirea a 71 de ani la acea dată – acte conținând datele sale personale, certificate de naștere și de căsătorie, acte de proprietate etc., trebuie să fi existat. Totuși, acestea sunt greu reperabile, având în vedere repetatele schimbări politice prin care a trecut Basarabia între timp și, pentru scopul acestui studiu, de o prea mică importanță. Căci, de fapt, dacă putem pune sub semnul întrebării sinceritatea și spontaneitatea gestului, este indubitabil însă că Baltaga își scrie autobiografia într-un context neoficial. Nu partidul este cel care îi cere să acționeze așa, căci acesta l-ar fi exclus din rândurile sale de ani buni, din 1951, după cum

⁸ Oana Ilie, Cornel-Constantin Ilie, *op. cit.*, p. 132.

⁹ Florian Tănăsescu, *art. cit.*, p. 187.

¹⁰ Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16831, scrisoarea din 20 iunie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, f. 1, r.

¹¹ Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16834, scrisoarea din 31 octombrie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, f. 1, r.

afirmă chiar el¹². Mai mult, nimeni nu verifică datele pe care le dă. De aceea autobiografia sa, și pasajele autocritice pe care le conține, sunt interesante nu pentru autenticitatea informației pe care o transmit, ci pentru felul în care practici oficiale ale partidului depășesc acest cadru, fiind „emulate” de restul societății, mai mult sau mai puțin doritoare să se identifice cu idealurile și cu procedurile partidului-stat.

Așadar, prezint pe scurt biografia pe care și-o scrie Leonte Baltaga. Aceasta va oferi punctul de pornire pentru analiza scrisorii. Conform spuselor sale, se naște în Rusia țaristă, în orașul Taganrog, port la Marea de Azov, pe 28 octombrie 1900¹³, fiind fiul unui român basarabean și al unei rusoaice din acel oraș. Învăță în limba rusă până în clasa a VIII-a când își întrerupe studiile, dar știe și limba română, probabil de la tată, învățător într-o școală confesională. Acest moment coincide în linii mari cu trecerea Basarabiei sub administrație românească. Susține că a acumulat datorii importante încercând să cultive viță-de-vie, datorii care sunt responsabile pentru o parte din deciziile luate în prima parte a vieții sale adulte. Astfel, în perioada interbelică ocupă funcțiile de notar și apoi primar de comună, ca membru al Partidului Țărănesc. Se căsătorește, dar divorțează, iar nevasta se mută cu copilul, o fetiță, la Făgăraș. După ultimatumul sovietic din 28 iunie 1940, când autoritățile române părăsesc Basarabia, decide să rămână. Își păstrează, un timp, funcția de notar și sub sovietici, dar, în urma acuzațiilor că ar fi simpatizant al legionarilor, este demis. În aceste condiții, cere repatrierea în România. Totuși, la intrarea României în război, în 1941, când este reluat și controlul românesc asupra Basarabiei, se afla încă acolo. Este repus în funcții, dar schimbat sub acuzația că ar fi comunist. În 1943 se transferă, tot pe un post de notar, la Făgăraș, și se recăsătorește cu fosta soție. Aceasta moare de cancer în 1950. Un an mai târziu, Baltaga este exclus din partidul comunist în urma unui denunț. Între timp, trecuse în învățământ, de unde se retrage din motive personale. Cam în aceeași perioadă se căsătorește din nou. În momentul schimbului epistolar își câștiga existența ca muncitor agricol și din angajări temporare, ca arhivar¹⁴.

Acestea sunt, în linii generale, informațiile cu caracter personal pe care le reține Leonte Baltaga în autobiografia sa. Informații precise, ușor controlabile, cum sunt numele părinților, al soțiilor și al copilului său, data nașterii sau a căsătoriei, a divorțului, a celor două căsătorii care au urmat nu apar. Este amintită însă data decesului primei soții. Dar, data nașterii sale, după cum s-a putut remarca, a fost stabilită pornind de la ceea ce spune în altă scrisoare. În plus, ea nu se potrivește cu afirmația că terminase clasa a VIII-a în preajma lui 1918. Revin mai jos asupra acestui punct. Pe de altă parte însă, e evident că astfel de informații, cerute de un context oficial, sunt relativ neinteresante pentru destinatarul scrisorii, deci au putut fi omise tocmai din acest motiv. Iar această observație este aplicabilă întregii scrisori.

¹² Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16830, scrisoarea din 5 martie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, f. 5, r.

¹³ Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16834, scrisoarea din 31 octombrie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, f. 1, r.

¹⁴ Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16837, scrisoarea din 29 decembrie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, f. 1, r.

Aceasta îmbină elemente cerute de autobiografia oficială cu omisiuni sau adaptări explicabile în contextul informal în care se înscrie.

Pentru a putea aprecia implicațiile scrisorii lui Leonte Baltaga din 5 martie 1971 este util să schițez în continuare cadrul oficial în dialog cu care a fost produs documentul.

3. Autocritica în cadrul ideologiei comuniste

Critica constructivă și, de aici, autocritica, au avut un loc important în componenta etică a ideologiei comuniste, demonstrându-se, în același timp, un instrument deosebit de util în menținerea, consolidarea și perpetuarea sistemelor totalitare fondate pe aceasta. Încă din anii '30, în timpul Marii Epurări inițiate de Stalin, autocritica și-a demonstrat utilitatea practică. În urma deciziilor luate în plenara comitetului central, reunită între 22 februarie și 7 martie 1937, persoanele aflate în poziții de responsabilitate trebuiau să își expună public, în mod critic, activitatea, insistând pe realizările și pe eșecurile înregistrate. Practica ia rapid forma unui ritual în URSS¹⁵ și este exportată, prin intermediul Internaționalei Comuniste, către celelalte partide comuniste din Europa¹⁶.

Procedeul, teoretic spontan, este de fapt cerut de partid. Curând, el se extinde la toți membrii partidului, devenind o practică uzuală în cadrul anchetelor. Confesiunea nu este una liberă; în schimb, relatarea autobiografică este adesea ghidată de un chestionar detaliat¹⁷, trebuie însoțită de o listă de martori care să poată certifica autenticitatea informației și de disponibilitatea de a o relua sau completa la cerere¹⁸.

În România de după război, sub o guvernare comunistă, practica este pe de o parte normată ideologic, pe de alta aplicată membrilor partidului unic.

Nu întâmplător apar în seria „Etică” a Editurii Politice studii dedicate acestui subiect. O publicație din 1976 se apleacă, spre exemplu, asupra următorului subiect: *Critica și autocritica - metodă de promovare a noului, de afirmare a personalității umane*¹⁹. Acest eseu oferă o sinteză utilă a dimensiunii teoretice pe care o are practica: „...atitudinea critică față de realitățile din jur și față de propria activitate este o expresie a fermității, a spiritului revoluționar”²⁰.

„Critica și autocritica răspunde cerinței vitale de a ajuta pe fiecare membru al societății să-și modeleze profilul politico-moral astfel ca acesta să-și asimileze organic trăsăturile proprii comunismului, să corespundă cerințelor decurgând din

¹⁵ Wendy Goldman, *Inventing the Enemy: Denunciation and Terror in Stalin's Russia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, p. 70.

¹⁶ Mauro Boarelli, *La fabbrica del passato: autobiografie di militanti comunisti (1945-1956)*, Milano, Feltrinelli, 2007, p. 88.

¹⁷ *Ibid.*, p. 131.

¹⁸ *Ibid.*, p. 88.

¹⁹ Tudor Olaru, *Critica și autocritica - metodă de promovare a noului, de afirmare a personalității umane*, București, Editura Politică, 1976.

²⁰ *Ibid.*, p. 6.

prevederile Codului principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste”²¹.

„Autocritica – reală nu formală – este o probă fără greș a cinstei și sincerității comuniste”²².

Se observă astfel, din cele trei pasaje reproduse, poziția centrală rezervată (auto)criticii în segmente fundamentale ale eticii comuniste: întărește spiritul revoluționar, formează individul în spiritul comunismului, este o expresie a integrității morale a comunistului astfel format.

Practic, însă, atât societatea, cât și partidul erau perfect conștienți de neajunsurile acestui procedeu. Gradul său ridicat de formalizare o îndepărtează inevitabil de adevăr. În plus, fiind folosită de partid în anchete, se dezvoltaseră și mecanisme de autoapărare care să recurgă la autocritică în mod defensiv. Un astfel de procedeu este „autocritica preventivă”, prin care cei care se simt vizați „o iau înainte, declară că simt nevoia să arate cât de mult au greșit și cer să fie sancționați”²³ spre a evita critici mai grave sau pedepse mai grele.

4. Autocritica în autobiografia lui Leonte Baltaga din scrisoarea datată la 5 martie 1971

Primul aspect care se cere clarificat privește tipul scrisorii. Aceasta se înscrie în categoria documentelor cu caracter autobiografic din două motive. În primul rând, autorul însuși o numește explicit așa: „vreau să aștern pe aceste pagini o scurtă autobiografie”²⁴. În al doilea rând, textul scrisorii are un conținut autobiografic, structurat în general cronologic, iar mărci interne îl delimitează de ce ceea ce ar putea fi definită ca anexă a scrisorii, biografiile a trei revoluționari ruși care au trăit la sfârșitul secolului al XIX-lea. Astfel, conținutul este așternut pe șase foi de format A4 (Fig. 1 și 2), îndoite și numerotate în colțul din dreapta sus pe fiecare pagină astfel creată. Biografiile însă sunt adunate toate pe o jumătate de foaie A4, scrisă față-verso (fig. 3), la fel ca scrisoarea propriu-zisă, dar paginile nu mai sunt numerotate.

Motivația gestului oferă cheia interpretării documentului în cauză. Din punct de vedere al structurării informației, enunțarea unui motiv este cerută în primul rând de necesități practice. Deoarece destinatarului trebuie să i se explice de ce primește dintr-o dată, fără a o fi solicitat, confesiunea unui corespondent în acest caz prea puțin cunoscut. Pe de altă parte, considerente formale ale „genului” autocriticii cer astfel de precizări. Deoarece autocriticile oficiale erau întotdeauna scrise pentru a răspunde unei motivații precise. În cazul de față, Leonte Baltaga susține că a redactat această succintă relatare a vieții sale pentru a înlătura impresia greșită a interlocutorului său. Astfel, „necunoscând trecutul [său] în mod mai detaliat”²⁵, Cristescu i-a atribuit în mai multe ocazii diferite merite pe care Baltaga susține că nu le-ar avea. Pentru a

²¹ *Ibid.*, p. 7.

²² *Ibid.*, p. 37.

²³ *Ibid.*

²⁴ Cf. MNIR, Fondul Muzeul Partidului, nr. inv. 16830, scrisoarea din 5 martie 1971, expediată de Leone Baltaga din Făgăraș, Județul Brașov, f. 1, v..

²⁵ *Ibid.*

clarifica aceste neînțelegeri și deoarece „totdeauna îmi provoca revolta și indignarea critica nedreaptă din partea unor oameni” și „mult mai tare mă jenează supraaprecierea din partea altora, mai ales acelora față de care am un respect deosebit [...] vreau să aștern pe aceste pagini o scurtă autobiografie [...]”²⁶.

De asemenea, se poate remarca cum paragraful justificator conține, încă din acest stadiu, combinația de elemente persuasive și secvențe autocritice, care articulează înțelesul întregii confesiuni. S-a putut deja observa insistența autorului asupra faptului că dorește, prin gestul său, să corecteze părerea nemeritat de bună pe care Cristescu și-a format-o despre el. Urmează imediat și clarificarea favorabilă autorului: desigur, acest lucru s-a produs nu pentru că Baltaga l-ar fi informat greșit, ci deoarece Cristescu nu îl cunoștea suficient de bine.

O altă afirmație însă este și mai interesantă. Baltaga susține că această confesiune spontană a sa „prin sinceritatea ei se va deosebi de celelalte făcute în nenumărate rânduri cu ocazia solicitării serviciilor la diferite întreprinderi”²⁷. Dincolo de afirmațiile menite să atragă bunăvoința destinatarului, cum este insistența asupra sincerității unui gest care răspunde pornirii interne, autorul pretinde că a scris, în repetate rânduri, astfel de confesiuni. Nu ne propunem să verificăm dacă există sau nu astfel de autocritici ale lui Leonte Baltaga. Ce este însă dincolo de orice dubiu este faptul că pasajul arată clar că relatările cu caracter autobiografic și scrise dintr-o perspectivă critică erau o practică curentă în viața oricărui adult, suficient de răspândită și cunoscută în societate ca, atunci când este invocată, să nu existe dubiul că nu este și adevărată. De aici putem afirma cu destulă siguranță că Baltaga era familiarizat, la data la care îi scrie lui Cristescu, cel mai probabil din proprie experiență, cu documentele cu caracter autocritic. În consecință, cred că este necesar și perfect îndreptățit din punct de vedere metodologic să supunem scrisoarea unei investigații care să urmărească preluarea și adaptarea mecanismelor specifice modelului oficial al autocriticii.

O caracteristică care derivă din caracterul autobiografic, comun scrisorii de față și modelului oficial cu care se află în dialog, este subiectivitatea. Desigur, invocarea sincerității ar trebui, teoretic, să elimine subiectivul. Totuși, există în textul scrisorii indicii care arată că subiectivismul depășește limitele perspectivei autorului, subiectivism inerent oricărei scrieri și adesea deloc sau slab conștientizat de autorul însuși. Cu alte cuvinte, există cazuri clare în care autorul își manipulează confesiunea, urmărind finalități precise. Urmele acestei intervenții subiective pot consta, spre exemplu, în alterarea cronologiei. Un exemplu: am văzut mai sus că Baltaga afirmă într-o scrisoare ulterioară că împlinește 71 de ani în 1971. De aici rezultă că este născut în anul 1900. Totuși, în relatarea autobiografică care ne interesează afirmă că se afla în clasa a VIII-a în preajma anului 1918²⁸. Dar la acea dată ar fi trebuit să aibă 18 ani, ceea ce ar fi cam mult pentru un elev de clasa a VIII-a. În acest caz, una din informații este incorectă. Deoarece data nașterii este amintită într-un context în care

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.* f. 1, v.- f. 2, r.

prin această informație nu se urmărește nimic, aceasta trebuie să fie cea corectă. Cum se explică însă prima afirmație? Ea răspunde unei necesități de autojustificare.

Baltaga, afirmând că a terminat clasa a VIII-a în preajma lui 1918, urmărește să explice prin asta de ce a abandonat școala după opt clase: ar fi învățat în rusă până atunci și nu a putut da treapta la timp, fiind bolnav. Ulterior, s-a trecut la învățământul în limba română și i-a lipsit voința să reia un an²⁹. Abandonul școlar trebuie să se fi produs însă cu 4-5 ani înainte. Din această manipulare a cronologiei putem întrevădea o caracteristică majoră a confesiunii lui Baltaga. Acesta preferă, cu riscul de a părea lipsit de voință, să pună abandonarea studiilor nu pe seama lipsei de interes pentru a le continua, ci intervenției unui eveniment major care l-a împiedicat.

O voință slabă pare să fie însă principala vină pe care și-o impută Baltaga în întreaga scrisoare. Ea motivează, împreună cu dificultăți de ordin economic, adeziunea la Partidul Țărănist³⁰, lipsa de autoritate asupra elevilor și excluderea din învățământ³¹. Este elocvent faptul că această vină slab conturată, care se învecinează adesea cu ghinionul, este invocată și în încheierea scrisorii: „Cândva, având o explicație cu mine, prima soție mi-a spus, că am fost un om de nimic. [...] pe măsură ce trec anii, mă conving tot mai mult că avea dreptate. Nu sunt nici leneș, nici bețiv, dar iată că reușeam totdeauna să-mi aranjez viața cât se poate mai prost.”³²

Perspectiva subiectivă nu se sprijină însă numai pe distorsionări ale adevărului ca în cazul invocat. Tehnica la care recurge cel mai frecvent Baltaga pentru a-și justifica acțiunile este de ordin narativ. Fiecare abatere de la ceea ce putea să-i pară corespondentului său conduita de urmat este însoțită de o serie de relatări conexe, favorabile sieși. Așa procedează când își justifică perioada de ședere în Basarabia sub ocupații militare rusești și românești din timpul războiului. Deși a fost funcționar de stat sub ambele stăpâniri, fiind notar, el susține că și-a făcut bine datoria. În plus, s-a purtat cu multă compasiune față de regătenii persecutați sub ocupația rusă după cum reiese din relatarea detaliată a încercărilor prin care au trecut o învățătoare din Vechiul Regat și soțul ei în 1940, la sosirea sovieticilor³³. Relatarea îi permite în plus să se arate adept al ideologiei laice, ateiste, promovate de comuniști. Astfel, soțul învățătoarei, preot de meserie, chemat de el ca martor în procesul intentat de adversari la trecerea Basarabiei sub autoritate românească în 1943, îl laudă pentru pioșenia sa, deși el însuși nu intra decât la doliu național în biserică. La fel, excluderea din Partidul Comunist nu s-a produs din motive de abatere de la ideologia comunistă. E prezentată ca o răzbunare locală, dinainte decisă. Singurul participant care ia cuvântul, tatăl unui elev pe care îl lovește, mai degrabă îl laudă pentru meritele de profesor, decât să îi impute ceva³⁴.

Insistența lui Baltaga asupra celor două episoade, ambele însoțite de digresiuni favorabile sieși, nu este deloc întâmplătoare. Desigur, evenimentele sunt

²⁹ *Ibid.* f. 2, r.

³⁰ *Ibid.* f. 2, v.

³¹ *Ibid.* f. 6, r.

³² *Ibid.* f. 6, v.

³³ *Ibid.* f. 3, r. – f. 4 v.

³⁴ *Ibid.* f. 5, r.-v.

importante în sine: comportamentul său în Basarabia sub ocupație și expulzarea din PCR. Dar acestea se leagă la un nivel mai profund. Din documentele cuprinse în fondul *Comitetul Central al Partidului Comunist Român*³⁵ rezultă că în intervalul 1950-1960 perioadele petrecute în Basarabia, stabilirea de relații de rudenie cu refugiați din Basarabia, originile basarabene, imposibilitatea de a verifica prin martori activitatea din Basarabia sunt toate motive suficiente pentru revocarea statutului de membru PCR. Așadar, Baltaga trebuie să fi dat numeroase declarații despre conduita sa în Basarabia din timpul războiului iar această perioadă a contribuit probabil la excluderea sa din PCR, în 1951. Nimic din textul scrisorii nu pare să indice însă această relație de cauzalitate între evenimente. Ce găsim la Baltaga sunt, cred eu, tocmai urmele unor conexiuni pe care autorul dorește să le evite. Anume, relatările care însoțesc cele două momente și care par oarecum interpolate. Dacă expulzarea din partid pare să nu aibă cauze reale în afară de ostilitatea unora față de Baltaga, această relație suprimată pare să umple golul probabil deliberat creat de autor.

Scrisoarea autobiografică a lui Leonte Baltaga ilustrează un fenomen important care a afectat societatea românească în perioada comunistă. Este vorba de dorința cetățenilor, atât a celor înscriși în partid cât și a multora dintre cei rămași în afara acestuia, de a emula modelul politic impus. Amploarea sa, după cum ilustrează și această scrisoare, a fost mare. Nu doar membrii marcantă urmăreau consolidarea pozițiilor lor prin afișarea conformismului la ideologia și practicile oficiale. Oameni obișnuți, ca Baltaga, par a fi crezut că afișarea unui conformism la ideologia comunistă le-ar putea fi, din diferite motive, util.

În plus, mecanismele create de oficialități, printre care se numără autocritica, au fost destul de repede folosite abil de unii cetățeni în interes propriu. Este cazul „autocriticii defensive” blamate de teoreticienii regimului. Un caz pare a fi și cel al lui Baltaga. E posibil ca lunga sa scrisoare să preîntâmpine sau să pareze posibile acuzații care ar fi putut fi comunicate interlocutorului său. Ceea ce este însă de remarcat în acest caz este totala sa lipsă de miză reală. Cristescu nu l-ar fi putut ajuta pe Baltaga căci nu intervenea în probleme politice. Acest fragment de corespondență privată ilustrează în fapt impactul pe care partidul l-a avut asupra cetățenilor săi, invadându-le viața privată, ajungând să le modeleze relațiile interumane.

Contribuția de față are un obiectiv limitat, acela de a sonda raporturile dintre o practică oficială, autocritica, și corespondența privată. Raporturile dintre modelele oficiale și practici din viața cotidiană în perioada comunistă sunt însă un amplu domeniu de studiu, ce poate contribui la o înțelegere mult mai nuanțată a vieții sub regimuri totalitare în general și, în particular, a acestei perioade din istoria recentă a României.

³⁵ ANIC, fond: *Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Parte structurală: Colegiul Central de Partid (1945 – 1989)*, dosare: 6, f. 1, r.; 27, f. 1, r.; 81, f. 1, r.; 279, f. 1, r.; 328, f. 1, r.; 468, f. 1, r.; 599, f. 1, r. etc.

Făgăraș 5 martie 1971.

Stimate și iubite tovarășe Cristescu,

Îndeplinesc cu oarecare întârziere dorința exprimată de dv. la despărțire, ca să vă scriu cîteva rînduri după sosirea acasă și totodată împlinesc promisiunea de a vă trimite portrete unor revoluționari ruși din secolul trecut, pe care doriți să le aveți. Din patru luptători, despre care ați promis, vă trimit deocamdată trei portrete, a celor ce au făcut parte din pleada nemuritoare a Partidului Vointă Poporului (Narodnaia volia), urmînd ca ulterior să scot o fotografie de pe portretul lui Vera Zaslicii, pe care îl am într-un singur exemplar.

Am ajuns acasă bine, desigur obosit, fiind că am avut bagaje destul de grele. Bine am găsit și acasă. Mă aștepta o scrisoare de la un prieten, tîrăn din satul meu, cu care mă văzusem în martie 1964. Timpul fiind încă friguros, nu mă pot ocupa încă de grădină, doar să încep a construi un gard într-o locație, situată la distanța de 35 km. de la Făgăraș, unde vreau să plantez niste varză.

Deoarece n-am reușit să stau mai mult de vorbă cu dv. pentru că am nimerit într-o perioadă de fiordere explicabilă în preajma sărbătoririi semicentenarului, caut pe calea aceasta să vă scriu, să pun la punct o problemă, care, fiind nelămurită, mă jenează, mă apasă, deși nu par să prezinte o importanță mare. Am observat că dv. m-ați recomandat de vreo cîteva ori ca

1. Scrisoarea din data de 5 martie 1971, prima filă, recto, prima pagină.

La lettre datée du 5 mars 1971, la première feuille, recto, la première page.

am cășut. A fost ultimul an, șind se poarta în linia nr. 1 și-a-ma
vîntu să nebat clasa 8^a în concomență și din cauza indolenței mea
am rămas nepromovît. A doua grada, care a fost fatala pentru soa
mea, a fost lipsa agriculturii practice în conducerii opozitarii. Am i
împreună cu mama vreo două hectare de vie și alte loca pămînt
len. M-am apucat nu mai deît să plantez tînărul cîier cu vine im
multînd buni de la cîmăționi și pînă tînd defînsi de 5 la sută pe lu
Am mai fost și ani nemorviti; din cauza mamei sau gîndurilei
cămăționem între timp cu o studenta la medecină, care avea ma
mult pămînt de cît mine. M-a sfîșit mamă împătimit în elatorii,
licia sîră a vinut o parte din pămîntul în ea și m'a salvat, dar si
aceasta joșta a fost în zădărn. M-a gîmînd o avei modestă, am p
tit 530.000 de lei, și dacă nu venea conversia intram în ceterp
bunpau-podionistului. Între timp s'etia a terminat facultatea, dar
m-a putut obține serviciul în elopofere de casă. A survenit o nîmîl
între noi în care m'a divorțat a fost de viață, și în 1936 a divorțat de m
Anii 1932 și 1933 au fost ani nemorviti pentru tîti virtualitoni di
putul ei nostru. Din cauza plămînt nemorvite aproape toate re ceta a p
distruia de bolile erpogonice. Am rămas muritor de boare. M'a putu
vinde din avere, pentru ea a fost înputerea am reușit să obțin servici
notar, pe care l-am avut pînă la exorsa Barabodiei în iunie 1946. S'etia în
timp sa transpărat în județul Făgăraș. Un moștenitor muritorii mele în pe
de vater, făcăm parte din partidul "Tordomot-modice" (Tunian). Am tr
organizăția județine o servitor, în care rugam să fim considerat comunist
partid pe timpul cît vii în serviciu administrativ. M'a intrat îndăr
ca să demonstrăm evoluția în gîndurile și activitatea politică. Fînd educat de

reputat din Rusia, artiști numiți și publiciști rui și, în general, artiști
supraestimati pe care nu-i trezesc în mod mai detaliat. Și dacă
te-ai dauna mi-ai provoca ură și indignare critică reduplicată din par-
tea unor oameni, mult mai tare mă jălmășesc supraopacioria din partea
altora, mai ales a celor lași de care am un respect deosebit de
acut, reuș să ațarnă pe aceste pagini o scurtă autobiografie a
mea, care prin sinceritatea ei se va dovedi de celelalte ~~alt~~
mai fapte în neamul nostru vindeva cu ocazia selecțiilor sovietice
la diferite întreprinderi. Iar acest lucru eu îl văd, ca dr. g. și mul-
tă parte dintr-unul din trecut meu, putez să schimbă par-
tea dintr-unul și altuia binevoitor până în prezent. Dar tre-
buie să fac. Este un fel de povestire unui intrus.

Total meu roman din Basarabia, dar nu sînt încă la ma-
dura ochilor, ca și majoritatea intelectualilor basarabeni, a fost in-
vitat să o scrie confesională timp de 15 ani. A murit la la-
tea de 43 ani, aproape subit. Mama a fost rușina urâtă din orașul
Taganrog, unde mama mîsură eu. Cu toată dragostea lui tata, față de
Rusia, el nu iza că moldovenii nu sînt de origine slavă, și conștient
format din țării elni, apara de către murici, țara și vînturile cîntăci
romănești. În anul 1913 a tradus în română povestea lui Nadeia „Annel”
și a jucat-o pe țării elni ai lui; pentru aceasta casa noastră timp de
dona lui zina și noaptea a fost parșă de un polițist. Un biblio-
teca lui tata am găsit reviste, conștate mijloci revoluționare din
Rusia, care au rui și baza vedurilor mele politice.

Pe învătătura am fost destul de slab. În ultimul trimestru in-
clara a tin: mamă imboldăvit. Mamă lui la vremea nepoșă și

2. Scrisoarea din data de 5 martie 1971, prima filă, verso cu paginile a doua și a treia numerotate de autor.
La lettre datée du 5 mars 1971, la première feuille, verso, la seconde et la troisième page, les deux numérotées par l'auteur.

Andrei Yeleabov.

Născut în 1851. Tata lui Yeleabov a fost țăraniobag din Crimea. Fiind protejat de boer cărui aparțineau părinții lui a fost dat la liceu, pe care l-a terminat cu medalia de aur. Apoi a intrat la universitatea din Odesa, din care a fost eliminat de două ori. A fost judecat în procesul celor 193, care s-a început în octombrie 1844 și s-a terminat în ianuarie 1848. A fost achitat la proces.

La congresul partidului „Pământul și libertatea” a pledat pentru organizarea teroarei sistematice. Ulterior a devenit șeful partidului „Voința poporului”, partid terorist. A dirijat pregătirea atentatelor la viața țarului Alexandru al doilea. N-a participat la asasinarea țarului, fiind arestat cu două zile mai înainte, dar s-a declarat în totul solidar cu acțiunea săvârșită. A fost singur acuzat, care, deși mereu întrerupt de președinte, a vorbit despre scopurile și crezul partidului. Condamnat la moarte și executat, împreună cu alți 4 tovarăși în zina de 3 aprilie 1881.

Sofia Denovskaia.

Născută în 1854, din părinți aristocrați. Tatăl ei a fost guvernator al regiunii Iskor, apoi al regiunii Petersburg. A luat parte la acțiunea narodnicilor, cutreărind sate în scopul propagandei printre țărani. A fost

3. Scrisoarea din data de 5 martie 1971, anexa cu notițe biografice, recto.

La lettre datée du 5 mars 1971, l'annexe contenant les notices biographiques, recto.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

DACIADA ÎN MEMORIA PARTICIPANȚILOR^{*}

DACIADA (THE DACIAD) IN THE RECOLLECTIONS OF THE PARTICIPANTS

Bogdan-Mădălin Rentea^{**}

Abstract

The article presents aspects related to the “Daciad” as revealed by interviews with people who participated in this sports competition (two athletes, two coaches and the president of a local institution involved in the organization of the “Daciad”). According to the interviewees, the main role of the “Daciad” was the selection of young talents for professional sport, but they also perceived the competitions as leisurely and relaxing activities.

Keywords: the Daciad, sport, interviews, oral history

În discursul public al ultimilor ani s-a putut observa o oarecare redescoperire a temei Daciadei în mediul sportiv și a ceea ce a reprezentat această competiție în România, dar mai ales a ceea ce ar putea însemna organizarea unei astfel de întreceri la nivel național în această perioadă. Aceste discuții au apărut pe fondul unor rezultate sportive interne și internaționale mai puțin pozitive decât în trecut, iar mediul politic a fost principala sursă care a contribuit la aducerea Daciadei în zona de dezbateră publică. Aceste personaje politice au reprezentat și reprezintă instituții decizionale în zona sportivă și executivă a României. Se pot menționa în primul rând startul discuțiilor referitoare la reînființarea Daciadei, discuții lansate la un nivel înalt de către Octavian Bellu cu ocazia conferinței de presă organizate pe 4 ianuarie 2007, la debutul său ca președinte al Agenției Naționale pentru Sport¹. În cadrul acestei conferințe, Bellu și-a prezentat planul de a înființa o competiție națională asemănătoare Daciadei în colaborare cu Comitetul Olimpic și Sportiv Român (C.O.S.R.), precum și cu Ministerul Educației și Cercetării de la acea vreme. Scopul acestei competiții era acela de a revitaliza sistemul competițional la nivel de orașe și județe, însă noul proiect s-a oprit la stadiul de declarație publică.

^{*} Acest articol a fost finanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

^{**} Doctorand, Universitatea din București.

¹ <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2007-01-05/instalat-icri-in-fruntea-ans-bellu-afirma-transant-sportul-romanesc-merita-un-minister.html> - ultima accesare 08.09.2015.

Unul dintre cele mai vizibile puncte de vedere referitoare la Daciadă le-a avut premierul Victor Ponta, care regreta competiția și considera că fusese o idee foarte bună de care românii nu ar fi trebuit să se simtă rușinați, dar în eventualitatea unei noi competiții de gen schimbarea numelui ar fi fost indicată². Din aceste afirmații se poate observa o oarecare reticență în ceea ce privește numele competiției, nu a ideii în sine, iar, conform lui Octavian Bellu, sfârșitul Daciadei a venit tocmai din cauza numelui pe care îl purta³.

O discuție similară a fost deschisă de către un alt conducător al mișcării sportive, Nicolae Băncicioiu, ministru al Tineretului și Sportului în perioada 2012 – 2014. Acesta declara, în martie 2013, că dorește înființarea unei competiții asemănătoare Daciadei, iar în acest sens ministerul pe care îl conducea la acea vreme ar fi trebuit să încurajeze competițiile școlare având ca model Daciada, chiar dacă avea să se numească altfel⁴. Obiectivul acestei reinventări a Daciadei era acela de a antrena copiii și tinerii în activitățile sportive, în locuri și în forme organizate, adică prin intermediul statului. De asemenea, se avea în vedere și lărgirea bazei de selecție pentru sportul de performanță. Dar și acest demers s-a oprit la stadiul de declarație politică, termenul autoimpus (toamna lui 2013) nefiind respectat; ba mai mult, proiectul nu a mai fost implementat până la acest moment.

O formă redusă a unei Daciade contemporane se pare că a prins în cele din urmă contur printr-un protocol semnat între C.O.S.R., Ministerul Educației și Cercetării Științifice (M.E.C.S.) și zece federații sportive (Atletism, Badminton, Baschet, Fotbal, Handbal, Oină, Rugby, Șah, Tenis de masă și Volei). Conform acestui protocol pentru perioada septembrie 2015 – august 2019, noua competiție, intitulată „Olimpiada Gimnaziilor”, ar trebui să înlocuiască Olimpiada Națională a Sportului Școlar pentru clasele V-VII⁵. Semnarea acestui protocol a adus noi aprecieri la adresa *Daciadei*, prin dorința de a transforma această competiție interdepartamentală într-o nouă competiție națională, așa cum a afirmat și președintele C.O.S.R., Alin Petrache: „Daciada este un nume de care se leagă multe amintiri frumoase. A fost o competiție care a ridicat nivelul sportului românesc. Olimpiada Gimnaziilor poate deveni noua Daciadă”⁶.

După cum s-a putut observa, Daciada a fost prezentă în spațiul public și a devenit un subiect de actualitate atât pentru mediul sportiv, cât și pentru cel politic. Discursul public poate crea o imagine distorsionată și politizată, tocmai de aceea consider că această competiție trebuie analizată pe baza informațiilor furnizate de către participanții la întreceri și de către organizatorii acestora. În acest sens, am

² <http://www.gsp.ro/sporturi/alte/exclusiv-gsp-intr-o-zi-plina-de-politica-un-interviu-fara-politica-cu-premierul-victor-ponta-o-reforma-a-sportului-e-vitala-putem-aplica-modelul-spaniei-354450.html> - ultima accesare 02.09.2015.

³ <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2007-01-05/instalat-ieri-in-fruntea-ans-bellu-afirma-transant-sportul-romanesc-merita-un-minister.html> - ultima accesare 02.09.2015.

⁴ <http://www.mediafax.ro/sport/daciada-reinfiintata-ministerul-tineretului-si-sportului-a-pregatit-proiectul-10652702> - ultima accesare 02.09.2015.

⁵ <http://www.edu.ro/index.php/pressrel/22594> - ultima accesare 02.09.2015.

⁶ <http://www.cosr.ro/stiri/2015-02-24/alin-petrache-olimpiada-gimnaziilor-poate-deveni-noua-daciada> - ultima accesare 02.09.2015.

realizat o serie de interviuri prin intermediul cărora am încercat să observ și să prezint rolul Daciadei în România predecembristă, precum și modul în care intervievații își amintesc competiția și felul în care se poziționează, atunci și acum, față de Daciadă și față de sistemul sportiv din acea perioadă. În acest demers, interviurile au fost realizate cu persoane direct implicate în cadrul întrecerilor sportive, care au avut roluri diferite, de la sportivi la antrenori și până la organizatori.

Interviurile au fost realizate telefonic în perioada 12 – 17 august 2015 și au fost intervievați doi sportivi de performanță (Ion Avramescu și Viorica Ghican, ambii atleți), doi antrenori (Ion Bură, atletism, și Gheorghe Gorjeanu, lupte) și președintele Consiliului Județean pentru Educație Fizică și Sport Gorj (Dumitru Secotă). În cadrul acestor interviuri am încercat să fiu cât mai imparțial și să nu intervin în discursul intervievaților. De asemenea, în măsura posibilităților, am urmărit respectarea aceleiași structuri a interviurilor și atingerea acelorași teme de discuție. În continuare voi prezenta în paralel discuțiile pe care le-am avut, precum și concluziile extrase referitoare atât la întrecerile Daciadei, cât și la sistemul sportiv de înainte de 1989.

Îmi încep această expunere prin detalierea modului general în care apare competiția în memoria participanților pe care i-am interviuat. Conform regulamentului, competiția trebuia să aibă o etapă de masă și o etapă de performanță, iar conform presei de specialitate din epocă acest lucru s-a întâmplat. O parte însă dintre cei intervievați asociază termenul de Daciadă doar cu întrecerile de masă. Această rememorare a trecutului ne conduce către două ipoteze. Prima dintre acestea are legătură cu felul în care erau percepute în epocă întrecerile sportului de performanță din cadrul Daciadei, iar a doua ipoteză este strict legată de simpla necunoaștere a regulamentului competiției. Desigur, ar putea fi și cele două aspecte cumulate. Ținând cont de faptul că Daciada a fost o întrecere nou creată, care a înglobat toate competițiile sportive de masă, precum și o bună parte dintre cele de performanță, consider că această imagine a Daciadei în memoria intervievaților are ca sursă principală faptul că au perceput întrecerile sportive de performanță în mod independent de Daciadă. La această situație e posibil să fi contribuit și autorități care au accentuat poate prea mult partea de sport de masă, în special în presa de specialitate. Cu excepția lui Dumitru Secotă și Ion Bură, restul intervievaților au făcut o distincție clară între sportul de performanță și Daciadă, iar cea mai expresivă a fost Viorica Ghican, cea care descria competiția astfel:

„Deci, hai să ne înțelegem, era diferență între Daciadă și sportul de performanță. Daciada era o mișcare de masă, adică era baza piramidei unde se făcea selecția pentru sportul de performanță: Daciada avea etape, pe școală, pe oraș, pe județ și etapa finală. Etapa finală încheia acest ciclu. După etapa finală, sportivii care alergau foarte bine și obțineau primele locuri erau selectați pentru sportul de performanță, care era cu totul altceva și nu avea legătură cu Daciada, dar, la bază, toți am trecut prin Daciadă”⁷.

Cu toate acestea, nici persoanele care aveau cunoștință despre latura sportului de performanță aflat sub egida Daciadei nu au acordat prea multă importanță acestui

⁷ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Viorica Ghican, 12 august 2015.

aspect, axându-se mai mult tot pe întrecerile și pe sportul de masă. Această abordare tinde să fie una generalizată. Pe lângă intervievați, mi-a fost semnalată și de către fostul fotbalist Dorian Gugu, în prezent antrenor secund al echipei de fotbal Pandurii Târgu Jiu, care spunea că nu a participat la Daciadă, competiția fiind pentru sportul de masă, acest lucru în condițiile în care Cupa României la fotbal se desfășura sub egida Daciadei. De asemenea, inclusiv în discursul public actual, Daciada apare ca o competiție sportivă de masă.

Faptul că întrecerile sportive de performanță erau și sunt văzute în general ca ceva distinct de Daciadă, deși multe campionate și cupe intrau și erau prezentate inclusiv în presă, denotă faptul că noua competiție nu a avut succesul scontat la nivelul sportului de performanță, în continuare având prioritate în mentalul colectiv întrecerile sportive cu tradiție. Tocmai din cauza acestui aspect, pe parcursul capitolului se vor observa mai multe referiri la și conexiuni între sportul de masă și Daciadă, sportul de performanță fiind în general un obiectiv final, care nu mai intra sub umbrela Daciadei.

Pentru o bună înțelegere a imaginii pe care o are Daciada în rândul persoanelor intervievate, consider necesară abordarea subiectelor generale pe care le-am urmărit prin întrebările adresate, iar una dintre principalele teme a fost reprezentată de modul în care era privită competiția în epocă de către principalii actori implicați. În acest sens, trebuie semnalat faptul că Daciada, deși o competiție impusă și apărută la sugestia lui Nicolae Ceaușescu, s-a bucurat de susținerea mediului sportiv și a populației. Modul în care a fost privită Daciada de către sportivi și antrenori îl voi aborda în profunzime pe parcursul acestui articol.

Imaginea competiției în rândul populației era una destul de bună, iar fostul președinte al C.J.E.F.S. Gorj, Dumitru Secotă, considera că întrecerile și manifestările organizate reprezentau și o formă de relaxare. Principalul său argument era reprezentat de faptul că se desfășurau întreceri la nivel local, care stârneau patriotismul și spiritul de apartenență la comunitățile mici, acestea concurând în diferitele concursuri și cupe. Toate acestea aveau să escaladeze cu fiecare nivel, ajungându-se ca, la întrecerile organizate în cadrul etapelor județene, bazele sportive să fie pline cu susținătorii echipelor participante pentru că acestea reprezentau urbea lor⁸. Această formă de patriotism local nu trebuie să ne surprindă, mai ales că astfel de manifestări sunt prezente în toate sistemele sportive, fiind până la urmă o consecință directă a ideii de competiție, iar Daciada nu făcea altceva decât să ofere uneltele necesare dezvoltării acestor manifestări.

Această formă de patriotism local era promovată și susținută și de către autoritățile centrale prin însăși ideea de Daciadă, prin alcătuirea diferitelor clasamente naționale pe județe⁹. În acest sens, în cadrul fiecărei ediții, se alcătuiau clasamente pe ramuri de sport, grupe de vârstă, probe sportive, etape de iarnă și de vară, sport de performanță și sport de masă. Plus clasamentele generale cumulate. Competiția era întreținută prin acordarea de recompense simbolice, precum și materiale județelor

⁸ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

⁹ *Competiția sportivă națională „Daciada”. Documentar cu clasamentele și campionii celei de-a II-a ediții – anul 1981*, Comisia centrală de organizare a competiției sportive naționale „Daciada”.

fruntașe. Recompensele materiale constau în alocarea de fonduri pentru dezvoltarea bazei materiale a județului respectiv, iar, cum era de așteptat, aceste resurse mergeau automat tot către zonele în care baza materială era deja dezvoltată și capabilă să susțină performanța.

Pe lângă latura sa prin care se încerca asigurarea unei forme ieftine de relaxare și petrecere a timpului liber, Daciada oferea celor pasionați și cu o oarecare înclinație către sport posibilitatea participării în cadrul întrecerilor pe care aceasta le găzduia. Însă, pe lângă simpla participare, se creau și premisele afirmării în plan sportiv, Daciada le oferea oamenilor de rând o șansă de a-și depăși condiția și de a accede către sportul de performanță, competiția fiind văzută astfel ca o rampă de lansare și de descoperire de noi talente. Toți cei intervievați au susținut acest punct de vedere și au considerat că prin intermediul acestor întreceri se crease un foarte bun sistem național de selecție „prin care se urmăreau anumite vârste, că degeaba erai tu superdotat la 35 de ani”¹⁰. Antrenorul Ion Bură descrie cu acuratețe acest aspect:

„Erau foarte multe competiții începând de la școala generală și terminând cu cei mai în vârstă din întreprinderi și instituții, care participau la competiții. Cei care aveau un talent era imposibil să treacă prin școala generală și până la facultate sau întreprinderi și să nu participe măcar la o competiție, la un cros, la un tenis de masă. Erau toate competițiile posibile ca să poată să se remarce și să ajungă undeva să fie depistat ca sportiv”¹¹.

Dar, chiar dacă pare că întrecerile asigurau șanse suplimentare oamenilor de rând, iar la o primă vedere acest aspect pare să fie legitim, nu trebuie omis faptul că existau o serie de restricții impuse chiar prin regulamentul de funcționare al Daciadei care puteau duce la anumite excluziuni din întreceri pe motive mai mult sau mai puțin etice și reale. De asemenea, aceste șanse suplimentare pe care le oferea competiția aveau o zonă de acoperire restricționată de o serie de factori obiectivi, așa cum este talentul ori vârsta participanților, lucru bine observat de către Dumitru Secotă.

Cu toate acestea, participanților li se oferea o oportunitate prin care își puteau depăși condiția socială și prin care puteau să spere la o viață mai bună din punct de vedere material. Un astfel de exemplu este cazul atletului Ion Avramescu, care a participat la două ediții ale Daciadei în cadrul întrecerilor de masă și care, pe lângă simpla plăcere pe care o avea pentru sport, a fost atras și „de posibilitate de a câștiga ceva, văzusem cu un an înainte, că mai participasem o dată, la Alba Iulia, și văzusem că le-au dat ceva, au avut niște câștiguri, niște geamantane, niște chestii de-astea. Pe mine m-a impresionat, pe vremea aia era multă sărăcie și am considerat că, uite, au venit în față, aș vrea și eu”¹². Pentru Ion Avramescu participarea la Daciadă a reprezentat rampa de lansare către sportul de performanță și către rezultatele bune pe care le-a obținut pe plan intern și internațional:

„La trei luni de zile după ce am început performanța am luat locul trei la campionatele naționale ale României și la un an de zile am ieșit campion balcanic. După aceea, de-a lungul anilor, am obținut peste 20 de titluri de

¹⁰ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

¹¹ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Bură 12 august 2015.

¹² Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Avramescu 17 august 2015.

campion balcanic cu echipa și la individual, am obținut locul I la Cupa Europei din Norvegia, unul dintre cele mai bune rezultate ale mele, și zece recorduri naționale ale României și un record balcanic, care nici acum nu-i doborât”¹³.

Un caz asemănător este cel al atletei Viorica Ghican, care fusese descoperită tot în cadrul întrecerilor Daciadei și care a ajuns să aibă o carieră importantă în activitatea sportivă. Aceasta vedea sportul și ca pe o formă de petrecere a timpului liber într-o societate închisă și lipsită de prea multe alternative, în care „era mai bine să ieși două ore din cămin și să te duci la clubul sportiv și să faci mișcare, să faci alergare, să faci orice altceva”¹⁴.

Întrecerile de masă din cadrul Daciadei nu au reprezentat însă o competiție care să asigure recompense materiale bune, nici măcar satisfăcătoare, cât au reprezentat un punct de plecare pentru sportul de performanță unde aceste recompense puteau fi mai însemnate. La acest nivel, recompensele materiale erau mai mult morale și simbolice, însă chiar și acestea puteau să reprezinte un stimul pentru participanți, mai ales în contextul în care existau numeroase lipsuri în sistemul comercial din epocă. De cele mai multe ori aceste premii acordate performerilor întrecerilor de masă erau compuse din echipamente sportive, cum ar fi genți sportive, treninguri ori celebrii teniși de Drăgășani, care, chiar dacă erau mai mult onorifice, impresionau participanții. Pe lângă aceste premii materiale se pare că existau uneori și mici recompense bănești, aspect dezvăluit de către antrenorul de lupte Gheorghe Gorjeanu¹⁵, care a declarat că se acordau și astfel de premii, dar nimic considerabil. Opinia acestuia este susținută și de către antrenorul de atletism Ion Bură, care consideră că sumele acordate erau mici, iar adevărata recompensă era plăcerea de a concura și de avea o șansă pentru a evolua¹⁶. Aceste premii bănești erau de cele mai multe ori acordate de către locurile de muncă unde erau angajați sportivii respectivi, directorii instituțiilor acordându-le anumite prime. În ceea ce privește recompensele oficiale acordate după etapa județeană, acestea nu cuprindeau bani, ci echipamente și materiale sportive¹⁷.

Chiar și cu aceste avantaje materiale modeste, competiția a reușit să motiveze și să stimuleze participanții tocmai prin caracterul simbolic al acestora. Într-o perioadă în care lipsurile erau din ce în ce mai evidente și mai extinse, lucrurile mărunte aveau un efect pozitiv, în special asupra copiilor și tinerilor. De asemenea, pe lângă premiile simbolice, pentru copii și tineri ideea de reușită și succes în aceste întreceri, încheiată prin câștigarea unei medalii, conta foarte mult. Astfel, se transmitea ideea că performerii se aflau pe o treaptă superioară celorlalți și era vorba despre cultivarea nevoii de afirmare prin sport a tineretului. Această formă de afirmare reprezenta un mod de a ieși din mulțime și de a deveni cunoscut, iar acest

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Viorica Ghican, 12 august 2015.

¹⁵ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Gheorghe Gorjeanu, 10 august 2015.

¹⁶ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Bură, 12 august 2015.

¹⁷ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

aspect prindea cel mai bine la persoanele tinere care reprezentau în cele din urmă și publicul țintă al Daciadei.

Dacă premiile acordate erau mai mult simbolice, adevăratele beneficii pe care le puteau obține participanții erau reprezentate de posibilitatea selectării lor pentru sportul de performanță, iar acest aspect era un avantaj atât pentru participanți, cât și pentru antrenori. Prin selectarea anumitor participanți pentru sportul de performanță, acestora li se deschidea o serie nouă de perspective, iar beneficiile erau mai însemnate atât din punct de vedere financiar, cât și material. Astfel, odată selectați în sistemul sportiv de performanță, sportivii aveau asigurate o serie de condiții minimale pentru a putea participa în competiții. Un astfel de exemplu este reprezentat de modul în care sportivul Ion Avramescu, descoperit în cadrul Daciadei, și-a ales antrenorul:

„Acolo [finala pe țară a Daciadei desfășurată la Brăila] m-au văzut antrenorii de la Târgu-Jiu, de fapt ei mă văzuseră aicea, când a fost finala pe județ, mă remarcaseră și deja mă luaseră în vizor și acolo au venit cu propuneri. Au venit mai mulți antrenori din Târgu-Jiu cu propuneri și care mi-a oferit mai bine, o situație cât de cât la vremea respectivă, am ales acolo și antrenorul meu l-am ales să fie Ion Bură, pentru că el mi-a oferit masă și casă”¹⁸.

Sistemul avea grijă de sportivii de performanță și erau preferate bunurile materiale care rezistau în timp și își păstrau valoarea. „De multe ori li se dădea chiar și un apartament, erau ajutați să se încadreze în câmpul muncii sau în universități, în facultăți. Erau ajutați. Cei care trebuiau să facă serviciul militar erau îndrumați către secțiile de performanță ale cluburilor Dinamo și Steaua”¹⁹. Pe lângă recompensele pe care le primeau sportivii, existau și anumite beneficii financiare constante, așa cum a explicat pe scurt Dumitru Secotă:

„Era un sistem. De exemplu, aveam copii extraordinari de buni și aveam o indemnizație de efort de 200-500 de lei, ceea ce conta extraordinar de mult pentru ei. Pe urmă ne luptam să le obținem echipament adecvat procesului de instruire și de competiție, la nivelul juniorilor. La nivelul seniorilor, era următorul sistem, pe care eu nu mă feresc să-l spun, era cu angajați, unii se duceau 2-3 ore la serviciu și pe urmă se întorceau și-și continuau procesul de pregătire și de instruire. Alții nu se duceau și erau plătiți cu un salariu. La timpul respectiv, la puterea economică a județului nostru, era o bagatelă să susții 50-60 de sportivi angajați din zecile de mii”²⁰.

Dacă partea materială era luată în considerare la începutul carierei de sportiv profesionist, aceasta avea să fie din ce în ce mai importantă odată cu îmbunătățirea performanțelor sportive, iar, așa cum am mai afirmat, anumite reușite internaționale erau recompensate destul de bine. Cu toate acestea, fosta atletă Viorica Ghican apreciază că recompensele acordate înainte de 1989 erau mult mai mici decât cele de astăzi:

„În 1989, înainte de revoluție, am devenit campioană mondială universitară, la Duisburg, cu record mondial, și am primit de la Ministerul Tineretului și

¹⁸ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Avramescu, 17 august 2015.

¹⁹ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Bură, 12 august 2015.

²⁰ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

Sportului o premiere în cuantumul unui salariu mediu pe vremea aia. Nu erau foarte mari, dar acum dacă ai face un record mondial, chiar și universitar, ai lua o grămadă de bani, probabil ți-ai lua măcar o garsonieră”²¹.

Toate aceste informații vin să consolideze ideea existenței sportivilor profesioniști în regimurile comuniste, în general, și în România, în particular. Cu toate că niciunul dintre cei intervievați nu a susținut ideea existenței unui sport profesionist, ba mai mult, Viorica Ghican a respins categoric ideea existenței acestuia, toate datele conduc către confirmarea existenței unui sport profesionist în accepțiunea olimpică.

Dacă recompensele materiale jucau un rol important atât în activitatea sportivilor de masă, cât și a celor de performanță, motivarea lor venea și din dorința de a se face remarcăți și vizibili pe plan local și național prin acumularea de imagine și prestigiu. Printre beneficiile pe care le întrezăreau se afla și această formă de publicitate pe care o primeau în schimbul rezultatelor sportive pozitive. De exemplu, atletul Ion Avramescu recunoaște faptul că își dorea să fie cunoscut de către lume, iar antrenorul Ion Bură merge mai departe și detaliază această formă de recunoaștere a meritelor sportive:

„Erai remarcat, nu erau tentațiile de acum când toată lumea se uită pe internet. Posturi de televiziune erau mai puține, dar erau ziare în care apăreai pe plan local, erai bine văzut, o mică vedetă județeană dacă reușeai să fii campion național. Era o adevărată plăcere să concurezi și să obții rezultate. În comparație cu ce se întâmplă acum, când vii de la competiție, am, de exemplu, un băiat dublu campion național și cei de la ziar au scris un rând: „Cutare dublu campion național”. Pe vremea aia cei de la ziar scriau o pagină, erau ziariști adevărați, nu ca acum, cei care nu fac niciun fel de publicitate sportului în general”²².

Într-o societate în care banii și bunurile materiale nu aveau o valoare adăugată foarte ridicată și în care totul era controlat de către sistem, statutul social putea să compenseze unele lipsuri. Modul în care unii sportivi încercau să-și depășească condiția socială este destul de bine reflectat de felul în care aceștia înțelegeau să-și folosească propriile performanțe pentru o viață mai bună în cele din urmă. Beneficiile expunerii publice, în presa locală și națională, erau conștientizate și de către autoritățile sportive și erau folosite în negocierile pe care le purtau cu reprezentanții diferitelor unități economice unde urmau să fie angajați formal sportivii intrați în sistemul de performanță²³.

Se poate observa un anumit regret, o oarecare nostalgie după acel sistem, în care performanțele sportive erau mai vizibile pe plan local și național, iar sportivii și antrenorii aveau un oarecare statut social. Schimbările socioeconomice care s-au produs după decembrie 1989 au condus la o erodare a acestui statut al sportivilor, prin nerecunoașterea performanțelor sportive în mediul public și în special în presă.

²¹ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Viorica Ghican, 12 august 2015.

²² Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Bură, 12 august 2015.

²³ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

Dacă sportivii și antrenorii aveau anumite beneficii directe și indirecte de pe urma participării la întrecerile Daciadei, trebuie spus că toate persoanele intervievate au văzut în această competiție în primul rând rolul ei de selecție în procesul de recrutare pentru sportul de performanță. Acesta era probabil principalul beneficiu pe care competiția îl putea obține în urma desfășurării edițiilor sale. Pe lângă exemplele concrete pe care le-am identificat prin interviurile realizate, trebuie menționat că opinia generală este că întrecerile Daciadei au generat un val întreg de sportivi de performanță. Această poziție tinde să meargă până la acordarea întregilor merite Daciadei pentru descoperirea sportivilor de performanță, afirmându-se că toți sportivii trecuseră prin Daciadă. Această aserțiune nu este neapărată falsă, având în vedere faptul că era o competiție care era obligatorie la nivel național, iar întrecerile trebuiau să fie prezente în toate școlile din țară. Cu toate acestea, consider că este forțată afirmația conform căreia sportivii români de performanță își datorau parcursul profesional Daciadei, doar datorită faptului că participaseră la anumite competiții organizate la nivelul școlilor ori localităților.

Modul în care funcționa acest proces de descoperire și de recrutare a copiilor și tinerilor talentați prin intermediul Daciadei era unul destul de simplu și se baza pe prezența antrenorilor sportivi la concursurile diferitelor probe organizate în cadrul etapei de masă. La aceste concursuri, antrenorii cluburilor sportive aveau posibilitatea să vadă unii dintre cei mai talentați tineri și copii, nelegitimați în mișcarea sportivă de performanță. Marele avantaj era că antrenorii puteau să îi vadă la lucru pe cei mai buni participanți de la acel nivel „și aveai ca bază de selecție vârful”²⁴. După identificarea participanților cu potențial, antrenorii trebuiau să meargă cu propuneri către aceștia, pentru sportivii clasați pe primele locuri ajungeau să apară mai multe oferte de colaborare din partea mai multor antrenori, iar, așa cum am discutat mai sus, aceștia ajungeau să aleagă în funcție de anumite beneficii pe care le obțineau în urma alegerii făcute. Acest fapt evidențiază un alt aspect al sistemului sportiv românesc, acela al modului în care erau făcute și onorate aceste promisiuni făcute de către antrenori sportivilor. În cazul atletului Ion Avramescu, mi-a atras atenția faptul că acesta a primit mai multe oferte din partea antrenorilor din același oraș, însă existau diferențe între acestea în ceea ce privește beneficiile pe care sportivul le puteau obține. Acest aspect ridică un semn de întrebare asupra modului în care ajungeau să fie împărțite resursele la nivel local. Totodată, există posibilitatea ca antrenorii să fi folosit sistemul descris de către Dumitru Secotă pentru a obține surse suplimentare de finanțare din partea diferitelor unități economice din localitate, un sistem care poate semăna cu sponsorizările actuale ori cu bursele sportive acordate în occident. Într-un regim în care era promovată egalitatea tuturor, iar sursele de finanțare oficiale erau limitate, ceea ce făcea diferența era modul în care antrenorii se implicau și înțelegeau să găsească și să obțină surse alternative de finanțare.

Partea de recrutare a competiției nu ar fi fost posibilă fără prezența fizică în cadrul concursurilor a persoanelor cu potențial. Pentru realizarea acestui aspect era nevoie ca întrecerile să fie popularizate, iar grupul țintă să fie îndrumat către acestea.

²⁴ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Avramescu, 17 august 2015.

Având în vedere faptul că sportul de performanță recruta în special din rândurile elevilor, era nevoie de colaborarea autorităților din sistemul de învățământ. Prin intermediul inspectoratelor școlare profesorii de educație fizică erau anunțați cu privire la concursurile organizate, iar aceștia trebuiau să-i îndrume pe elevi²⁵. De asemenea, exista un calendar școlar obligatoriu al Daciadei, iar acest aspect intra în atribuțiile profesorilor de educație fizică și sport²⁶. Rolul cadrelor didactice de specialitate era decisiv în acest proces, aceștia observând abilitățile elevilor și putând să-i îndrume către etapele Daciadei. Un astfel de exemplu este cel reprezentat de profesorul de educație fizică al atletei Viorica Ghican din cadrul Liceului Real-Uman Caracal (actualul Liceu Ioniță Asan), care, în 1979, când aceasta se afla în clasa a IX-a, a îndrumat-o către etapa pe oraș²⁷. Acest prim pas în competițiile Daciadei a reprezentat practic și începutul demersurilor pentru legitimarea sportivei la clubul sportiv al orașului.

Chiar dacă majoritatea performerilor erau depistați și își începeau activitatea încă din timpul școlii, existau cazuri în care erau aceștia erau descoperiți în diverse instituții și întreprinderi de către responsabili cu mișcarea sportivă, dar acestea erau cazuri izolate.

Pentru buna desfășurare a întrecerilor la nivelul județului trebuia să existe o bună colaborare între diversele organisme implicate în mișcarea de educație fizică și sport și în organizarea competiției. Întreaga activitate sportivă la nivel de județ era condusă de către Consiliul Județean pentru Educație Fizică și Sport. Acest organism era reprezentantul local al Consiliului Național pentru Educație Fizică și Sport și era organul tehnic de specialitate, dar pentru atingerea obiectivelor și îndeplinirea calendarului competițional al Daciadei trebuia să colaboreze cu o serie de alte organisme: inspectoratul școlar județean, consiliul județean al Pionierilor, consiliul județean al sindicatelor, reprezentanții județeni U.T.C. etc. Această colaborare era similară celei care exista la nivel național între C.N.E.F.S. și structurile pe care le-am amintit, în varianta lor națională.

Această colaborare avea ca principal obiectiv nevoia de îndeplinire a calendarului competițional, care era realizat la nivel național și care era ramificat la nivel județean, local și chiar departamental sau, mai bine spus, pe diferite categorii socioeconomice. Chiar dacă aceste organisme colaboratoare aveau bugete și personal specializat în vederea organizării competiției, era nevoie de intervenția C.J.E.F.S. în vederea parcurgerii calendarului. Dumitru Secotă menționează că, deși avea o colaborare foarte bună cu toate aceste organizații și cu reprezentanții lor, C.J.E.F.S. reprezenta catalizatorul mișcării, iar colaboratorii așteptau un imbold²⁸.

Buna colaborare dintre diferitele organisme și organizații de la nivel județean avea ca finalitate organizarea etapelor locale și județene, iar calendarul Daciadei trebuia respectat, având prioritate în fața altor competiții. Organizarea etapelor locale și județene reprezenta o adevărată sărbătoare la care participau oficialitățile județului,

²⁵ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Viorica Ghican, 12 august 2015.

²⁶ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

²⁷ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Viorica Ghican, 12 august 2015.

²⁸ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Dumitru Secotă, 13 august 2015.

care contribuiau și cu resurse financiare și materiale pentru ca totul să se desfășoare conform planului.

Pe lângă obișnuitele etape locale și județene, existau cazuri când anumite finale pe țară la diferite sporturi se desfășurau într-un județ. Un astfel de eveniment determina implicarea întregului județ, inclusiv din punct de vedere politic, și totul era o mare sărbătoare²⁹. Era o posibilitate aproape unică atât pentru sportivi, dar mai ales pentru organizatori și județ de a se afirma public la nivel național. De altfel, unul dintre aspectele extrem de apreciate ale sistemului sportiv comunist în general și ale Daciadei în particular a fost reprezentat de modul în care erau organizate competițiile. Existau o stabilitate și o predictibilitate în sensul pozitiv din partea autorităților sportive, care duceau la un calendar sportiv coerent și care acopereau foarte bine toate sporturile și etapele de vârstă.

Totodată, faptul că întrecerile Daciadei erau organizate pe mai multe etape oferea antrenorilor mai multe șanse de a observa și de a depista noi sportivi pentru activitatea de performanță. De asemenea, antrenorii aveau posibilitatea de a analiza parcursul acestor sportivi amatori pe durata etapelor locale, județene, regionale ori naționale. De foarte multe ori antrenorii cluburilor sportive din județ făceau deplasarea împreună cu sportivii amatori în diferitele locuri din țară unde aveau loc finale pe țară. Prezența lor în cadrul acestor delegații era justificată oficial doar de activitatea de observare a sportivilor, însă neoficial se pare că existau și situații în care antrenorii ofereau sfaturi și îi susțineau pe sportivii participanți, deși aceștia erau concurenți în întrecerile de masă și în mod normal nu le-ar fi fost permisă o astfel de consiliere.

Un astfel de caz este cel reprezentat de către antrenorul Gheorghe Gorjeanu, care afirmă că a câștigat medalia de argint în cadrul etapei finale a Daciadei cu sportivul Piluță Constantin, în cadrul concursului de trântă, varianta pentru sportul de masă a luptelor³⁰. De asemenea, el confirmă faptul că, deși la sportul de masă nu existau antrenori, sportivii fiind pregătiți doar de către profesorii de educație fizică, antrenorii prezenți în delegații le ofereau sfaturi și indicații luptătorilor. Acest aspect este demonstrat și de atitudinea acestuia referitor la medalia obținută, practic el se comportă ca și cum parțial ar fi meritul său, iar la întrebarea: „Care au fost cele mai bune rezultate pe care le-ați obținut în cadrul Daciadei?” a răspuns direct: „Am medalia de argint la campionatele naționale, de la Tulcea, cu sportivul Piluță Constantin”.

Această situație nu este confirmată și de către atleta Viorica Ghican, care descria participarea sportivilor la etapele de masă ca fiind o participare în „forma nativă, adică așa cum erai lăsat de la Dumnezeu, adică nelucrat, nepregătit de un antrenor, doar ce făceam la ora de educație fizică cu profesorul”³¹. Abia după această etapă sportivii ajungeau să beneficieze de serviciile antrenorilor, odată cu trecerea către sportul de performanță.

²⁹ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Ion Bură, 12 august 2015.

³⁰ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Gheorghe Gorjeanu, 10 august 2015.

³¹ Bogdan-Mădălin Rentea interviu cu Viorica Ghican, 12 august 2015.

Din discursul general al intervievaților s-a putut observa faptul că, din punctul lor de vedere, principal rol al Daciadei era acela de a lărgi baza de selecție pentru sportul de performanță, iar ca obiectiv adiacent exista și funcția de relaxare și divertisment pentru populație. Pe lângă aceste obiective, din interviuri aproape că a lipsit unul dintre obiectivele centrale ale competiției conform regulamentului de funcționare, acela de a promova educația fizică și sportul în rândul maselor în vederea consolidării condiției fizice și sănătății oamenilor. Exceptând discursul antrenorului Ion Bură, care face tangențial legătura între sport și sănătate, acest element nu se afla în centru peisajului sportiv. Toate acestea conduc către ideea că adevăratul și principalul rol al sportului de masă în cadrul sistemului sportiv comunist era reprezentat de descoperirea de noi talente care în cele din urmă să contribuie la dezvoltarea sportului de performanță prin sporirea numărului de medalii pe plan internațional. Această afirmație este susținută de către discuțiile pe care le-am avut și care reflectă într-o oarecare măsură imaginea oamenilor de sport asupra competiției, reprezentare pe care și-au creat-o pe baza experiențelor personale trăite. Totodată, la dezvoltarea acesteia a contribuit și regimul comunist care avea nevoie în primul rând de rezultate rapide și tangibile ale succesului competiției, astfel că era accentuată componenta sportivă în detrimentul celei practice și utilitare. Cu toate acestea, faptul că se pune accentul mai mult pe partea sportivă, nu înseamnă că nu au existat și beneficii directe pentru îmbunătățirea sănătății persoanelor implicate. Dacă doar o mică parte dintre cifrele oficiale raportate a participat la etapele de masă, acest lucru a reprezentat un progres. Dar, din păcate, nu există cifre care să lege direct Daciada și evoluția stării de sănătate a românilor pentru perioada 1977 – 1989.

Dacă regimul comunist vedea Daciada ca principalul izvor de talente pentru sportul de performanță, ar trebui discutat modul în care acesta înțelegea să susțină financiar sistemul sportiv, în special prin investiții în baza materială și prin crearea condițiilor necesare pentru îndeplinirea obiectivelor de performanță impuse. Impresia generală a celor intervievați referitor la acest subiect a gravitat în jurul lipsurilor și condițiilor precare pe care trebuiau să le îndure atât sportivii amatori, cât și cei de performanță. Totodată, sunt confirmate exemplele din presa de specialitate conform cărora sportivii contribuiau la întreținerea bazei materiale prin muncă patriotică. Trebuiau să o facă dacă doreau anumite condiții minime pentru a putea să se antreneze și pentru a nu-și periclita sănătatea. Dacă în general majoritatea aspectelor mișcării sportive erau mai bune în perioada comunistă decât în prezent, baza materială nu se număra printre acestea, dar sportivii și antrenorii trebuiau să se descurce cu ceea ce exista.

În aceeași ordine de idei, regimul încerca să obțină maximul posibil din mișcarea sportivă cu investiții minime în baza materială. Majoritatea resurselor erau în general alocate tot către zonele care își dovediseră eficiența și productivitatea sportivă, autoritățile preferând să investească în aceste sectoare în defavoarea susținerii ridicării altor regiuni. Acest principiu pare a fi câtuși de puțin comunist și mai mult unul capitalist și este confirmat de afirmațiile lui Dumitru Secotă care, ajuns președintele C.J.E.F.S. Gorj, găsisse județul pe ultimele locuri ale clasamentelor sportive naționale. Se pare că acesta, după ce a făcut autocritica de rigoare C.J.E.F.S.,

a semnalat și acest aspect, al subfinanțării sportului în anumite județe lipsite de tradiție sportivă. De asemenea, tot conform lui Secotă, deși categoria de investiții în care intra și sportul era blocată la nivel național, se reușea realizarea anumitor proiecte de infrastructură, dar cu finanțare de la diversele instituții locale și județene, prin catalogarea acestora ca lucrări de reparații curente și capitale, practic încălcându-se legea.

Chiar și în situația în care cerințele sistemului erau exagerate pentru condițiile create, impresia generală a participanților merge către regretarea dispariției acestei competiții care oferea o oarecare stabilitate și ajuta foarte mult sportul de performanță prin existența unei baze de selecții incomparabil mai mari decât astăzi. Tendința interlocutorilor pe parcursul discuțiilor a fost ca să compare activitatea din trecut cu cea de astăzi, iar la întrebarea referitoare la utilitatea unei competiții similare astăzi răspunsul a fost fără echivoc da. Ba mai mult, au fost aduse în discuție competiții ori inițiative care ar putea juca un rol asemănător la nivel național pentru anumite sporturi, însă nu este vorba despre ceva concret care să aibă o arie de acoperire sportivă atât de mare.

Scopul acestui articol a fost acela de a prezenta imaginea Daciadei proiectată în prezent prin intermediul unor participanți direcți cu roluri diferite la acel moment. Cu toate acestea, nu pot avea pretenția că acest aspect este acoperit în totalitate, fiind necesar un studiu mult mai aprofundat și mai extins care să cuprindă, pe lângă date calitative, și informații cantitative. De asemenea, aria geografică acoperită a fost relativ restrânsă, fiind limitată în special la județele Gorj, Dolj și Olt. Chiar și cu aceste limitări, consider că am reușit să creionez o imagine de ansamblu a modului în care era văzută competiția în epocă, sau cel puțin a felului în care este rememorată astăzi.

Printre elementele care ar trebui subliniate cred că trebuie avut în vedere faptul că în dese rânduri discursul intervievaților referitor la Daciadă aluneca foarte ușor către o discuție despre sistemul sportiv din acea vreme, de multe ori cu importante accente nostalgice. Această formă de nostalgie după epoca comunistă nu este ceva nou pentru societatea românească contemporană, dar în mod cert are o mai bună explicație decât în alte sectoare. Pe lângă ideea clasică a nostalgiei după timpul trecut, după tinerețea pierdută, consider că rezultatele pozitive obținute în acea perioadă, comparate cu declinul sistemului sportiv, cu rezultatele internaționale din ce în ce mai slabe și cu pierderea unui anumit statut social semiprivilegiat pentru unii sportivi, pot reprezenta cauzele acestei atitudini. Chiar dacă dificultăți existau și în acea perioadă, acestea par a fi trecute mult mai ușor cu vederea decât cele de astăzi, iar respondenții nu par a le acorda o importanță foarte mare.

În acest studiu am prezentat competiția dintr-un punct de vedere periferic, în care accentul a căzut pe reflectarea competiției prin intermediul principalilor factori direct implicați la nivel local și județean. Prin aceste discuții purtate am putut observa faptul că Daciada a fost și este privită ca o competiție adresată în special sportului de masă, de cele mai multe ori sportul de performanță fiind privit ca pe un lucru cu totul distinct. Daciada reprezenta o rampă de lansare pentru mulți tineri către sportul de performanță și către depășirea propriei condiții sociale și materiale. Cel mai important

aspect pe care interlocutorii l-au semnalat a fost tocmai rolul pe care competiția îl juca în procesul de depistare și selecție al participanților pentru sportul de performanță, conform acestora fiind principala formă de recrutare.

Imaginea bună de care se bucură Daciada în prezent în rândul foștilor participanți este confirmată și de declarații ale unor înalți oficiali români și de unele acțiuni ale anumitor foruri sportive prin care este readusă în spațiul public competiția. Aceste acțiuni, precum și atitudinea unora dintre cei intervievați, au ca punct comun discuțiile referitoare la numele competiției care, conform lui Octavian Belu³² a dispărut din cauza numelui pe care îl purta, un nume poate prea politizat și legat de regimul comunist. Discuțiile de astăzi pleacă de la ideea unei competiții asemănătoare, dar care să nu se numească neapărat Daciada, existând încă teama că ar putea fi respinsă de către societate tocmai din cauza numelui. Totodată, trebuie avut în vedere faptul că o nouă Daciadă ar fi imposibilă tocmai din cauza elementelor ideologice și propagandistice pe care le conținea. Se poate vorbi despre o competiție care să conțină o puternică componentă de masă și consider că atât persoanele intervievate, cât și proiectele apărute în ultimii ani au în vedere acest fapt, dar atunci când fac comparații cu Daciada se omite acest aspect.

³² <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2007-01-05/instalat-ieri-in-fruntea-ans-bellu-afirma-transant-sportul-romanesc-merita-un-minister.html> - ultima accesare 08.09.2015.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

EVOLUȚIA PROCESULUI DE EXTINDERE A NATO DUPĂ SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE (1990 – 1999)

THE EVOLUTION OF THE NATO ENLARGEMENT PROCESS AFTER THE END OF THE COLD WAR

Marina Penciu*

Abstract

The decision to enlarge NATO, as part of the transformation process initiated in the last decade of the 20th century, was taken simultaneously with the aspirations expressed by the former communist states to be sheltered by NATO's security umbrella. The leaders of Central and Eastern European countries started seeking NATO membership in order to be part of a post-Cold War security environment characterized by stability and diminished threats to peace. In these circumstances, the admission of new members can be considered a two-way process: on the one hand, there is NATO's willingness to accept new members in order to update its role and area of action and on the other hand, we can identify the goal of potential members to be covered by NATO security guarantees. The first post-Cold War enlargement wave took place at the Madrid Summit in 1997 when the Czech Republic, Hungary and Poland were invited to the negotiations for accession to the Alliance, thus initiating the process. These countries joined NATO in 1999.

Keywords: NATO enlargement, security guarantees, partnership, Central and Eastern Europe

Decizia extinderii NATO, ca parte integrantă a procesului de transformare demarat în ultimul deceniu al secolului XX, a venit în întâmpinarea aspirațiilor exprimate de statele din fostul bloc sovietic de a intra sub umbrela de securitate a Alianței Nord-Atlantice. Liderii statelor central și est-europene vizau prin aderarea la instituția primară de securitate euro-atlantică estomparea temerilor propriilor popoare privind riscurile ce le puteau amenința evoluția post-Război Rece (de la factori de instabilitate internă, la o potențială amenințare din partea Rusiei). În aceste condiții, creșterea numărului de membri NATO poate fi considerată un proces în care s-a acționat în dublu sens: pe de o parte, se remarcă disponibilitatea Alianței de a accepta noi membri cu scopul de a-și actualiza rolul și perimetrul de acțiune, iar pe de altă parte, se identifică dorința potențialilor membri de a fi acoperiți de garanțiile de

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie, Compartimentul Organizarea de Expoziții și Evenimente Culturale, Publicații și Comunicare din cadrul Secției Relații Publice. Doctorandă a Școlii Doctorale de Istorie din cadrul Universității București

securitate NATO, chiar în sensul stabilirii acestui deziderat ca principalul obiectiv al politicii externe.

Noua strategie de securitate demarată de NATO către estul și centrul Europei se bazează pe articolul 10 al documentului fondator al Alianței – Tratatul de la Washington: „Printr-un acord unanim, părțile pot să invite orice alt stat european, susceptibil de a urma principiile acestui Tratat și de a contribui la securitatea zonei Nord-Atlantice, să adere la acest Tratat (...)”.

Primele inițiative: Summit-ul de la Roma și colaborarea cu foștii adversari

Pentru prima dată, *mâna prieteniei* a fost întinsă de către Alianța Nord-Atlantică statelor din centrul și estul Europei prin intermediul *Mesajului de la Turnberry* din 7 – 8 iunie 1990: „Noi, miniștrii de Externe ai Alianței, ne exprimăm hotărârea de a profita de oportunitățile istorice care rezultă din schimbările profunde din Europa pentru a ajuta la construirea unei noi ordini pașnice în Europa, întemeiate pe libertate și democrație. În acest spirit, întindem Uniunii Sovietice și tuturor celorlalte țări europene mâna prieteniei și a cooperării”¹. Conturarea parteneriatului și a dialogului politic cu fostele state membre ale Tratatului de la Varșovia² s-a intensificat o lună mai târziu, grație propunerii lansate la Summit-ul de Londra din 5 – 6 iulie 1990. Adoptând *Declarația de la Londra privind o Alianță Nord-Atlantică Transformată*, șefii de stat și de guvern au anunțat măsuri majore de transformare a Alianței, în conformitate cu noul mediu de securitate, precum și hotărârea de a pune capăt confruntării dintre Est și Vest. Ei au trimis oferte guvernelor Uniunii Sovietice și Europei Centrale și de Est, pentru a stabili legături diplomatice regulate cu NATO și pentru inițierea unei noi relații bazate pe cooperare³. Concret, liderii și reprezentanții țărilor din Europa Centrală și de Est au fost invitați la Cartierul General NATO de la Bruxelles și, totodată, s-au perfectat aranjamente pentru realizarea de contacte la nivel diplomatic. De asemenea, Secretarul General NATO din acea vreme, Manfred Hermann Wörner, a vizitat Moscova imediat după întâlnirea de la Londra, pentru a transmite conducerii sovietice propunerile incluse în Declarație și hotărârea Alianței de a folosi în mod constructiv apariția de noi oportunități politice⁴.

Ulterior, cel mai semnificativ demers în sensul ajustării structurilor și politicilor NATO la noile împrejurări ale anilor '90, a fost reprezentat de elaborarea unui nou concept strategic, adoptat la Summit-ul de la Roma (7 – 8 noiembrie 1991). Dezvoltat în cei doi ani care au urmat căderii Zidului Berlinului, noul concept propunea o abordare largă a securității, bazată pe „trei elemente ale politicii aliate de

¹ Mihail Dobre, *România la sfârșitul Războiului Rece. Statut geopolitic și opțiuni de securitate*, București, Editura Enciclopedică, 2011, p. 197.

² Tratatul de la Varșovia (numit în mod oficial *Tratatul de prietenie, cooperare și asistență mutuală*) a fost o alianță militară a țărilor din Europa de Est inițiată în anul 1955 ca răspuns împotriva amenințării percepute din partea NATO. Și-a încetat existența pe 3 martie 1991, dar a fost dizolvat oficial pe 1 iulie 1991, la Praga.

³ *Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance/ The London Declaration*, issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, 5 – 6. Jul. 1990.

⁴ *Manualul NATO*, NATO Office of Information and Press, NATO, Bruxelles, 2001, p. 38.

securitate ce se consolidează reciproc: dialogul, cooperarea și menținerea capacității de apărare colectivă a Alianței”⁵. Totodată, noul document director al Alianței Nord-Atlantice prevedea reducerea numărului de arme nucleare și schimbări majore referitoare la forțele militare integrate în NATO, precum și o serie de măsuri privind planificarea apărării Alianței, în perspectiva gestionării situațiilor de criză și menținere a păcii.

Cel mai relevant document adoptat la Roma cu privire la dezvoltarea parteneriatului cu țările din Europa Centrală și de Est a fost *Declarația asupra Păcii și Cooperării*, care a pus bazele primelor raporturi de pace între foștii adversari din timpul Războiului Rece. Astfel, propunerea Alianței era aceea de a marca schimbarea calitativă intervenită în natura raporturilor dintre ei, stabilind relații mult mai instituționalizate de consultări și cooperare asupra problemelor politice și de securitate (reuniuni comune anuale, la nivel ministerial, și reuniuni periodice, al nivel de ambasadori, precum și întâlniri la Comitetul Economic și cu instanțele militare ale NATO)⁶.

Concretizarea acestor dimensiuni ale parteneriatului vizat s-a realizat prin crearea Consiliului de Cooperare Nord-Atlantică (*Nord Atlantic Cooperation Council – NACC*)⁷, inaugurat oficial la întâlnirea ministerială de la Bruxelles, pe 20 decembrie 1991, chiar în perioada dezmembrării URSS. Participanților din această formulă (statele NATO, șase state din Europa Centrală și de Est, precum și cele trei state baltice) li s-au alăturat cei din Comunitatea Statelor Independente, Georgia și Albania în anul 1992, iar până în 1997, când NACC a fost înlocuit de Consiliul pentru Parteneriatul Euro-Atlantic (*The Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC*), numărul participanților s-a extins la 22 de parteneri de cooperare⁸.

Întrucât palierele interacțiunii din cadrul NACC erau numeroase, a fost adoptat un program vast de activitate, referindu-se la domenii precum: probleme politice și de securitate, probleme militare legate de politica de apărare, conversia industriei de apărare, probleme economice, științifice, circulația aeriană etc. Contactele stabilite pentru gestionarea acestor aspecte au determinat organizarea unui climat de încredere și interdependență în scopul modelării unei noi arhitecturi de securitate⁹, însă acestea nu au răspuns satisfăcător nevoilor statelor ex-sovietice. Deși acest tip de cooperare se dorea a fi o extensie a NATO, funcționând pe baza unor mecanisme similare, și a oferit statelor din spatele Cortinei de Fier oportunitatea de a se familiariza cu modul de lucru din interiorul Alianței, lipsa garanțiilor de securitate continua să fie o realitate, iar temerile statelor central și est-europene privind vidul strategic din regiunea cuprinsă între NATO și Rusia nu încetau să existe.

⁵ *The Alliance's New Strategic Concept*, agreed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Rome, 8 Nov. 1991, para 24.

⁶ François de Rose, *Al treilea război mondial nu a avut loc. NATO și pacea*, București, Editura Nemira, 1998, p. 99.

⁷ *Rome Declaration on Peace and Cooperation*, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Rome, 8th Nov. 1991, paragraf 11.

⁸ În prezent, EAPC reunește 50 participanți: 28 state membre NATO și 22 de state partenere. Cf. http://www.nato.int/cps/ro/natolive/topics_49276.htm.

⁹ François de Rose, *op. cit.*, p. 101.

Pe de altă parte, se poate afirma că Alianța Nord-Atlantică nu era pregătită încă să își asume în componență noi membri, întrucât o nouă etapă a extinderii ar fi putut periclita echilibrul Alianței din mai multe motive¹⁰: divizarea internă a aliaților, perturbarea mecanismelor Alianței prin admiterea statelor foste comuniste, riscul implicării NATO în conflictele etnice din zonă și, mai ales, temerea că lărgirea spre estul continentului ar induce Rusiei percepția că Occidentul își propune extinderea dominației asupra sa.

Având în vedere aceste aspecte, dezbaterile privind o eventuală modificare a componenței Alianței a căpătat o nouă dimensiune, și anume cea potrivit căreia extinderea NATO nu este maniera potrivită pentru gestionarea mediului geopolitic post-Război Rece, cel puțin nu pe termen scurt și mediu. Conform acestei abordări, NATO nu ar trebui să ia în considerare sporirea numărului de membri, ci să intensifice dialogul politic deja instituit prin Declarația de la Londra, profitând de acest cadru de discuții pentru a explica statelor ex-comuniste modul de gândire occidental. În același timp, o modalitate de a contribui la stabilitatea spațiului respectiv consta în încurajarea dezvoltării unor capacități proprii de apărare, în special de către state ca Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria, eforturi ce ar fi trebuit întreprinse fără a provoca vecinii și care, în plus, ar fi stimulat cooperarea între acestea¹¹.

În esență, motivele pentru care aliații au fost reticenți privind extinderea la începutul anilor '90 pot fi exprimate prin faptul că o garanție formală din partea Vestului ar fi dăunat mai mult decât ar fi consolidat securitatea europeană. Astfel, deși imediat după ieșirea din sfera de influență sovietică state precum Polonia, Cehoslovacia și Ungaria și-au exprimat dorința de a se alătura NATO prin vocea reprezentanților lor (personalități precum președintele Poloniei – Lech Walesa, președintele Cehoslovaciei – Vaclav Havel și prim-ministrul Ungariei – Jozsef Antall), se considera că acțiunile conjugate reprezintă prima variantă de cooperare și că formatul cooperării în afara NATO este mult mai productiv¹², având în vedere politica Occidentului de a nu alarma Uniunea Sovietică și, apoi, Federația Rusă.

Parteneriatul pentru Pace: consecință a „veto-ului” Rusiei în privința extinderii?

La nivelul oficialilor americani existau poziționări care susțineau necesitatea orientării spre Est: „Succesul doctrinei îndiguirii (*containment*) trebuie să fie strategia extinderii, extinderea comunității lumii libere a democrațiilor de piață”¹³, însă avântul cu care liderii fostelor state comuniste își susțineau cauza integrării începe să se estompeze, dată fiind lipsa de substanță a relațiilor stabilite. Mai mult, interacțiunea Est-Vest era agitată și de poziția Rusiei care, deși inițial consimte asupra aderării Poloniei printr-o declarație făcută de președintele Boris Elțin în august 1993,

¹⁰ Mihail Dobre, *op. cit.*, p. 199.

¹¹ Trevor Taylor, *NATO and Central Europe*, în “NATO Review”, Vol. 39, Oct. 1991, p. 17-22, disponibil la <http://www.nato.int/docu/review/1991/9105-4.htm>.

¹² *Ibidem*.

¹³ Declarația consilierului prezidențial pentru securitatea națională, Anthony Lake.

ulterior revine cu o schimbare de atitudine, anunțând opoziția Rusiei față de mutarea graniței NATO către Est¹⁴.

În aceste condiții, pentru a răspunde tensiunilor create de toți acești factori, administrația Clinton lansează propunerea unei cooperări extinse, deschise tuturor statelor din Europa Centrală și de Est. Noua modalitate de cooperare este avansată sub forma „Parteneriatului pentru Pace” (*Partnership for Peace* – Pfp), mai întâi în octombrie 1993 și apoi este reluată, în cadru oficial, de Consiliul Nord-Atlantic reunit în ianuarie 1994 la Summit-ul de la Bruxelles.

Oficial, Parteneriatul pentru Pace a fost perceput ca un instrument menit să întărească și să operaționalizeze Consiliul de Cooperare Nord-Atlantică (NACC), primul demers întreprins de Alianța Nord-Atlantică în asistarea Estului. Noutatea adusă prin dezvoltarea Parteneriatului pentru Pace consta în consolidarea colaborării militare între NATO și foștii adversari, ceea ce se conforma opiniei întâlnite la nivelul Departamentului Apărării al SUA: discuțiile privind extinderea nu au sens până când nu se stabilește un raport militar între parteneri, cu scopul de a permite noilor state integrarea efectivă în Alianță¹⁵.

Deși programul Pfp pune accent pe cooperarea în domeniul apărării, acesta presupune consolidarea unui parteneriat individual între fiecare țară parteneră¹⁶ și NATO (fiind bazat pe relații bilaterale). Astfel, potrivit documentului cadru, principalele sarcini pe care statele partenere trebuie să și le asume sunt următoarele: transparența procesului de planificare a apărării naționale și a bugetului, controlul democratic al forțelor de apărare, menținerea capacității și disponibilitatea de a contribui la operațiunile întreprinse sub autoritatea ONU sau responsabilitatea OSCE, dezvoltarea relațiilor militare cooperante cu NATO, în scopul planificării, instrucției și exercițiilor comune, pentru a întări capacitatea participanților la Pfp de a desfășura misiuni de menținere a păcii, precum cele de căutare și salvare, operațiuni umanitare și, nu în ultimul rând, dezvoltarea, pe termen lung, a unor forțe mai bine pregătite, capabile să opereze alături de cele aparținând membrilor Alianței Nord-Atlantice¹⁷.

Având în vedere abordarea cuprinzătoare pe care o avansează noul program de cooperare, dublată de afirmațiile președintelui american Clinton din timpul Summit-ului de la Bruxelles, prin care a apreciat că Pfp „pune în mișcare un proces care conduce spre lărgirea NATO”¹⁸, aceasta poate fi considerată o etapă decisivă în cadrul procesului de extindere a Alianței. Au existat însă opinii care au argumentat că, de fapt, esența Parteneriatului pentru Pace rezidă în ocrotirea parteneriatului cu Rusia,

¹⁴ John Borawski, *Partnership for Peace and Beyond*, în “International Affairs”, April 1995, p. 233-426.

¹⁵ James M. Goldgeier, *NATO Expansion: The Anatomy of a Decision*, în “The Washington Quarterly”, Vol. 21:1, The Center for Strategic and International Studies and the International Massachusetts Institute of Technology, Winter 1998, p. 88.

¹⁶ În prezent, Parteneriatul pentru Pace include 22 de state partenere. Cf. http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm.

¹⁷ *Partnership for Peace: Framework Document*, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, NATO Headquarters, Brussels, 10 – 11 January 1994.

¹⁸ James M. Goldgeier, *NATO Expansion: The Anatomy of a Decision*, p. 94.

aflat în stare incipientă, și eliminarea temerilor acesteia privind noile granițe ale NATO.

În acest sens, extrem de relevantă este aducerea în discuție a celor două doctrine ce au dominat politica externă a Statelor Unite la începutul anilor '90. Este vorba despre confruntarea dintre doctrina care poziționa relația ruso-americană pe primul loc, în detrimentul extinderii NATO (doctrina *Russia first*), reprezentată de Strobe Talbott (secretar de stat adjunct) și cea a lărgirii NATO, susținută de Richard C. Holbrooke (asistentul secretarului de stat pentru afaceri europene și canadiene)¹⁹. Contextualizând în această manieră, apare drept evidentă preferința pentru prima doctrină prin inițierea de către administrația Clinton a Parteneriatului pentru Pace în anul 1994, în detrimentul extinderii NATO. Această interpretare se susține prin argumentul lipsei garanțiilor de securitate sau de asigurare a integrării ce au fost identificate la nivelul PfP, dincolo de caracterul liniștitor identificat de unele state candidate la integrarea în NATO²⁰.

Atenția acordată de Occident parteneriatului cu Rusia reprezintă o măsură de precauție menită să consolideze echilibrul internațional fragil în care se afla Europa imediat după finalul Războiului Rece. În același sens, o serie de politicieni și analiști occidentali au perceput elaborarea PfP drept o acțiune de răspuns la *dreptul de veto* pe care Rusia l-ar fi exercitat în privința afacerilor NATO: „Parteneriatul pentru Pace reprezintă o acceptare directă din partea SUA și a aliaților lor a unui veto rusesc asupra noilor membri NATO; cel puțin în aparență Vestul a dat de bunăvoie Moscovei un *droit de regard* asupra NATO, pe care Uniunea Sovietică nu l-a avut de-a lungul întregului Război Rece²¹”.

Oricât de puternică ar fi sintagma *drept de veto*, în situația de față nu este vorba despre un drept cu valoare juridică, cu o greutate similară celor care compun consensul Consiliului Nord-Atlantic, fiind cazul unui drept de veto neformal prin care Rusia influențează, uneori considerabil, deciziile NATO. În același timp, trebuie menționat faptul că dorința de a nu antagoniza Rusia nu s-a tradus prin supunerea și conformarea constantă a Aliaților în fața presiunilor Rusiei și percepției sale privind eventualele riscuri strategice la care o supunea extinderea NATO. În schimb, a fost cazul unei politici pe termen mediu în cadrul căreia Aliații au priorizat inițial parteneriatul cu Rusia ca fiind pe primul loc, au construit un dialog susținut și instituționalizat cu Moscova, tocmai pentru a se asigura că viitoarele etape ale extinderii nu vor întâmpina opoziția vehementă a Rusiei. Astfel, în acest context, integrarea în NATO a țărilor din Europa Centrală și de Est s-a dovedit a fi un proces extrem de complex în care etapele nu se puteau desfășura accelerat, fără a avea în vedere întregul spectru de actori implicați sau afectați de acest proces, poziția Rusiei fiind cea mai relevantă pentru această analiză.

¹⁹ Valentin Stan, *România și eșecul campaniei pentru vest*, București, Editura Universității din București, 1999, apud Stanley R. Sloan, *NATO Enlargement and Russia: from Cold War to Cold Peace?*, Congressional Research Service Report for Congress, May 15, 1995, p. 24.

²⁰ Valentin Stan, *op. cit.*, p. 37.

²¹ Bruce George, *NATO should offer the East more than partnership*, în „Wall Street Journal Europe”, 15 December 1993.

Dimensiunea rusească a procesului de extindere a Alianței a fost luată în considerare, la nivel oficial, încă din anul 1995, prin includerea unui capitol privind relațiile cu Rusia într-un document de referință al lărgirii NATO, și anume *Studiul asupra extinderii NATO*. În afara mențiunilor referitoare la o serie de criterii, principii și bune practici privind extinderea, studiul menționează extrem de explicit că lărgirea Alianței „nu va amenința pe nimeni”²², cu referire directă la relația cu Rusia.

Construirea relației strategice ruso-americane a atins un punct de maximă importanță în cadrul Summit-ului de la Helsinki din martie 1997, când Președintele Clinton s-a întâlnit cu Președintele Elțin. Instituționalizarea raporturilor de cooperare s-a realizat două luni mai târziu prin semnarea, la Paris, a *Actului Fondator privind relațiile, cooperarea și securitatea reciprocă dintre NATO și Federația Rusă*, prin care s-a înființat *Consiliul Permanent Comun* cu scopul consultării, coordonării și luării deciziilor în comun în materie de probleme de securitate ce vizează ambele state²³.

Studiul asupra extinderii NATO

O nouă etapă și un moment extrem de important în sensul formalizării angajamentului pe care liderii occidentali și l-au asumat în privința extinderii Alianței Nord-Atlantice a fost inițierea unui proces de examinare în interiorul Alianței a aspectelor privind modalitatea de extindere, principiile călăuzitoare și implicațiile ce derivă din reconfigurarea numărului de membri. Propusă în cadrul Summit-ului de la Bruxelles din anul 1994²⁴, rezultatele acestei analize au fost publicate un an mai târziu sub forma *Studiului asupra extinderii NATO*, document ce a reușit să ofere o perspectivă mai clară asupra elementelor pe care statele aspirate la calitatea de membru NATO trebuiau să le aibă în vedere și, în același timp, a punctat câteva dintre particularitățile mediului de securitate european din acea perioadă.

Elaborarea *Studiului* a fost posibilă datorită aportului a numeroși experți și factori decizionali din statele membre. Poate cea mai relevantă contribuție a fost cea adusă de William Perry, Secretarul Apărării din SUA, care a identificat un set de cerințe pentru potențialii membri, având drept fundament cele patru principii care stăteau la baza Alianței: apărarea colectivă, democrația, consensul și securitatea cooperativă²⁵. Aplicând aceste principii în domeniul extinderii, au fost evidențiate următoarele arii ce trebuiau avute în vedere pentru armonizarea asimetriei dintre NATO și statele aspirante și pregătirea acestora pentru aderare: derularea reformelor democratice, inclusiv consolidarea controlului democratic și civil asupra forțelor

²² *Study on enlargement*, Brussels, September 1995, para. 28, disponibil la http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm.

²³ Ivo H. Daalder, *NATO in the 21st Century. What Purpose, What Missions?*, The Brookings Institution, April 1999, disponibil la <http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/1999/4/nato%20daalder/reportch3.pdf>.

²⁴ *Declaration of the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council*, Brussels, Belgium, December 1, 1994, para. 6.

²⁵ Remarks by Secretary of Defense William J. Perry, *The Enduring, Dynamic Relationship That Is NATO*, Wehrkunde, Munich, Sunday, February 05, 1995, disponibil la <http://www.defense.gov/Speeches/Speech.aspx?SpeechID=831>.

militare, asigurarea transparenței planurilor de apărare și a bugetelor militare, întărirea capacității Alianței de a contribui la securitatea europeană și internațională, protejarea drepturilor omului, rezolvarea conflictelor etnice și a disputelor iredentiste sau de jurisdicție internă prin mijloace pașnice, aportul din punct de vedere militar la apărarea colectivă și la menținerea păcii²⁶.

Dincolo de mențiunile privitoare la modul în care se va realiza extinderea, deopotrivă aspecte principiale și tehnice, *Studiul* pune accentul pe faptul că asentimentul și capacitatea de a respecta asemenea angajamente nu doar la nivel teoretic, ci și practic, constituie un element crucial pentru procesul decizional prin care Alianța adresează invitația de aderare.

De la Madrid la Washington: decizia primului val de extindere

Odată convenit asupra caracterului necesar al lărgirii NATO, previziunile referitoare la această temă au dominat discuțiile de la nivelul Alianței, chestiunea principală fiind reprezentată de nominalizarea statelor ce urmau să fie invitate de către Alianță cu ocazia Summit-ului de la Madrid, din anul 1997.

Cea mai consistentă și susținută variantă era cea a adresării invitației către cele trei state considerate cei mai puternici candidați capabili să îndeplinească criteriile de membru al Alianței: Republica Cehă, Ungaria și Polonia. În același timp, se remarcă alte opinii ce își propun să completeze lista nominalizărilor pentru primul val de extindere cu state precum România, susținută de Franța, sau Slovenia, sprijinită de Italia. Astfel, Parisul și Roma și-au concertat eforturile, insistând constant în privința includerii ambelor state (s-au bucurat în acest demers și de susținerea altor state NATO precum Belgia, Canada, Grecia, Luxemburg, Portugalia, Spania și Turcia). În schimb, poziția Marii Britanii și a Islandei s-a tradus în preferința pentru formula de trei state invitate²⁷.

Crucială a rămas, și de această dată, opinia Statelor Unite ale Americii, care au examinat extrem de realist coordonatele situației. Analizând considerente precum disponibilitatea Senatului american de a agreea un anumit număr de state, costurile sau oportunitatea variantelor diferite ale extinderii, administrația americană a ajuns la concluzia că acest proces trebuie să fie realizat cu înțelepciune și treptat, în „porții potrivite”²⁸, și a optat²⁹ pentru invitarea celor trei țări: Republica Cehă, Ungaria și Polonia.

În final, consensul Alianței în această privință a exprimat opțiunea pentru formula de trei, limitarea extinderii fiind explicată succint și coerent de afirmația prim-ministrului britanic Tony Blair: „Aceasta este o mare extindere a NATO. Este o garanție militară pe care noi o dăm acestor țări care intră în NATO. Mai ales dacă ai forțe combatante atât de profesioniste și de o asemenea calitate ca ale noastre, trebuie

²⁶ Vezi *Study on NATO Enlargement*.

²⁷ Gerald B. Solomon, *The NATO Enlargement Debate, 1990-1997: Blessings of Liberty*, Westport, Conn.: Praeger Publishers, 1998, p. 131-133.

²⁸ Ivo H. Daalder, *op. cit.*, p. 56.

²⁹ Senatul a aprobat primul val de extindere a NATO cu 80 de voturi pentru și 19 voturi împotriva.

să fii foarte atent atunci când dai garanții militare (...). Salutăm pașii făcuți de alte țări ca România și Slovenia, marile realizări pe care le-au obținut, salutăm acest lucru, dar trebuie să ne asigurăm că NATO rămâne o garanție puternică pentru noi. NATO trebuie să rămână puternică și acest lucru este important nu numai pentru noi, dar și pentru oricare țară care ni s-ar putea alătura în viitor”³⁰.

În acest context, Summit-ul de la Madrid, din 8 – 9 iulie 1997, a confirmat principala orientare a liderilor occidentali prin invitarea celor trei țări pentru demararea negocierilor de aderare. Aceste tratative s-au încheiat în luna decembrie a anului 1997, Protocoalele la Tratatul Atlanticului de Nord cu privire la aderarea celor trei state fiind semnate în cadrul întâlnirii ministeriale de la Bruxelles, din 16 decembrie 1997.

Deși documentul oficial al Summit-ului nu oferă nicio garanție explicită în privința unei viitoare etape de extindere, acesta conține o serie de mențiuni care au alimentat aspirațiile țărilor nenominalizate: „Cu privire la membrii aspiranți, recunoaștem cu mare interes și luăm în considerare dezvoltările pozitive spre democrație și statul de drept într-un număr de țări sud-est-europene, mai ales România și Slovenia (...). În același timp, recunoaștem progresul realizat spre o mai mare stabilitate și cooperare de statele din regiunea baltică ce sunt, de asemenea, aspirante”³¹. Mai mult, reiterarea menținerii politicii „ușilor deschise” și referirea la „reevaluarea procesului de extindere a NATO în cadrul viitoarei întâlniri din 1999”³² au reprezentat pârgii pe care statele neluate în considerare pentru primul val de largire le-au utilizat pentru a-și menține animat entuziasmul pentru aderare.

Pozițiile oficiale au rămas, însă, prudente în această privință, menținându-se constante față de modul gradual și oportun în care trebuie să aibă loc o nouă largire a NATO. Relevantă este declarația secretarului de stat american Madeleine Albright, care a continuat să sublinieze ori de câte ori chestiunea extinderii era adusă în discuție că deciziile trebuiau luate în mod responsabil și prudent: „Trebuie să evităm să facem angajamente speciale față de anumite țări; nu este cazul să alimentăm așteptări indicând favoriți sau să ne asumăm că parlamentele noastre vor fi mereu de acord cu asta”³³.

Remarca secretarului de stat american nu a fost una singulară, o serie de astfel de reacții din partea oficialilor principalelor țări NATO adăugându-se pe seama speculațiilor privind extinderea, fapt ce nu avea decât să anticipeze lipsa de dezvoltări concrete de la Washington³⁴: nu s-a stabilit o dată exactă pentru a doua rundă de largire și nici nu s-au făcut nominalizări în această privință.

³⁰ Valentin Stan, *op. cit.* p. 58, *apud* Doorstep Interview by Prime Minister Of the United Kingdom, Mr. Tony Blair, Madrid, 8 July, 1997.

³¹ *Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation*, Issued by the Heads of State and Government, Meeting of the North Atlantic Council, Madrid, Spain, July 8, 1997, para. 8.

³² Speech by Secretary General Javier Solana at NATO Summit Meeting Madrid, Spain, 8 July 1997, disponibil la <http://www.nato.int/docu/speech/1997/s970708d.htm>.

³³ Statement by Secretary of State Madeleine K. Albright, North Atlantic Council Ministerial Meeting, NATO Headquarters, Brussels, December 16, 1997, disponibil la <http://www.nato.int/docu/comm/1997/9712/16-17.htm>.

³⁴ Valentin Stan, *op. cit.*, p. 60.

Summit-ul aniversar de la Washington, desfășurat între 23 și 25 aprilie 1999, a marcat celebrarea celei de-a 50-a aniversări a Alianței într-un context foarte sensibil – desfășurarea crizei în Kosovo. Preocuparea considerabilă și justificată a aliaților pentru soluționarea crizei și redefinirea conceptului strategic al Alianței au marcat principalele puncte ale agendei de discuție, însă șefii de stat și de guvern și-au îndreptat atenția și către subiecte precum extinderea Alianței Nord-Atlantice, respectându-și promisiunea de la Madrid și salutând includerea oficială a Republicii Cehe, Ungariei și Poloniei în rândul membrilor NATO.

Pe același subiect, confirmând previziunile premergătoare Summit-ului, liderii NATO nu s-au grăbit în a face nominalizări pentru o viitoare extindere, ci au elaborat planuri care să susțină eforturile întreprinse în cadrul politicii *ușilor deschise*, cu scopul de a ajuta statele aspirante să parcurgă cu succes tranziția politică și militară necesară pentru a se califica drept țări candidate³⁵. Cea mai clară inițiativă destinată susținerii acestei politici a fost Planul de Acțiune pentru Membri (*Membership Action Plan* – MAP), un program de activități care constau în interacțiuni politice și militare directe între statele aspirante și autoritățile NATO. Scopul MAP este de a asista țările care doresc să adere la Alianță în pregătirile pe care le întreprind în acest sens, oferind consultanță și ajutor practic în domenii precum: politic și economic, militar/de apărare, resurse, securitate și probleme de legislație³⁶. Importanța Planului de Acțiune pentru Membri nu rezidă doar în trasarea unor direcții pentru aderare, ci depășește definirea unor criterii esențiale precum în Studiul privind Extinderea NATO din 1995 prin faptul că indică un traseu optim pentru aderare, având la bază lecțiile învățate din pregătirea aderării Cehiei, Ungariei și Poloniei³⁷.

Deși Planul a oferit substanțialitate angajamentului NATO de a-și menține *porțile deschise* și a fost primit cu entuziasm de țările care și-au manifestat interesul de a adera la Alianță (Albania, Bulgaria, Estonia, Letonia, Lituania, România, Slovacia, Slovenia și Macedonia au agreeat imediat participarea la MAP), programul nu a însemnat o garanție a aderării, ci un instrument de a transforma doritorii în „cei mai buni candidați posibili”³⁸.

La începutul anilor '90, președintele polonez Lech Walesa îndemna, cu fiecare prilej, liderii occidentali să acționeze rapid în privința vacuumului de putere din Europa Centrală și de Est: „Afirm că trebuie să extindeți Comunitatea Europeană, trebuie să extindeți NATO spre est. În interesul vostru, nu numai al nostru. Au existat două blocuri opuse; primul, cel sovietic, s-a destrămat deocamdată și cel de la Vest nu se mărește. Deci, rămâne un gol, iar politica nu admite goluri”.

³⁵ Ivo H. Daalder, *op. cit.*, p. 57.

³⁶ *Manualul NATO*, p. 23.

³⁷ Jeffrey Simon, *NATO's Membership Action Plan (MAP) and Prospects for The Next Round of Enlargement*, Occasional Papers published by East European Studies at the Woodrow Wilson International Center for Scholars in Washington, DC, No. 58, p. 8, disponibil la <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACF45B.pdf>.

³⁸ Madeleine K. Albright, Press Conference at NATO Headquarters, Brussels, Belgium, December 8, 1998, p. 5.

Acest îndemn a fost una dintre numeroasele solicitări ale liderilor din noile democrații central și est-europene, însă reacția Vestului în privința extinderii nu a fost atât de rapidă pe cât s-a așteptat a fi, ci mai curând una calculată, bazată pe decizii prudente și în sprijinul propriilor interese de securitate.

Cu toate că reacția lor nu a fost una imediată, ci construită treptat, liderii NATO și-au îndreptat în mod constat atenția către acest spațiu sensibil al Europei, asumându-și public responsabilitatea integrării lui în cadrul comunității euro-atlantice. Prima dovadă clară în acest sens este admiterea Republicii Cehe, Poloniei și Ungariei în rândul membrilor NATO, cu ocazia Summit-ului aniversar de la Washington din anul 1999.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

EVOLUȚIA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A JUDEȚULUI ILFOV. STUDIU DE CARTOGRAFIE COMPARATĂ THE TERRITORIAL – ADMINISTRATIVE EVOLUTION OF THE ILFOV COUNTY. A STUDY OF COMPARATIVE CARTOGRAPHY*

Mihai Ștefan Florea**

Abstract

The studies of comparative cartography complete the work of researchers by highlighting the modifications of a certain region in a period of time. In this way, new relations are made among the historical and modern maps, but also among maps and documents (articles about the researched area, statistical information etc.).

From the territorial-administrative point of view, the Ilfov County underwent many modifications throughout time. A set of maps from the end of the 19th century and another one from the beginning of the 20th century were analyzed in order to follow more easily the county structure: the set of maps known as “Charta României Meridionale”, the set known as “Planurile Directoare de Tragere” and a series of maps from the cartographic archive of the National History Museum of Romania. The cartographical documents were digitized and geo-referenced in order to be integrated into a GIS. Also, they were compared to the texts from the following dictionaries: *Marele dicționar geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe* (vol. I-V), 1898 – 1902, *Dicționarul topografic și statistic al României*, 1872, *Enciclopedie română*, 1930.

Based on methods related to historical cartography and GIS, the study tries to track the territorial – administrative evolution of the Ilfov County on a period of 150 years (1864 – 2014).

Keywords: comparative cartography, GIS, the Ilfov County

Introducere

Lucrarea de față este un studiu de cartografie comparată și este o primă parte dintr-un proiect care are în vedere analizarea patrimoniului imobil a actualului județ Ilfov, de la inventarierea acestuia până la evaluarea unor aspecte ce țin de dimensiunile siturilor respectiv monumentelor (suprafață), stare de conservare, factori de risc etc. Parcurgerea bibliografiei specifice a scos în evidență o problemă care ținea de localizarea patrimoniului din județ. Astfel s-a constatat că nu întotdeauna ce este amintit în literatură ca fiind localizat în Ilfov se mai află azi în acest județ. Acest județ nu are un repertoriu arheologic. Încercările făcute în acest sens au înregistrat

* Acest articol a beneficiat de sprijin financiar prin proiectul „Excelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA”, co-finanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425.

** Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României; doctorand.

siturile în unitatea administrativ-teritorială (UAT) a momentului. Această realitate trebuie actualizată. Analiza patrimoniului județului Ilfov astăzi, se poate face doar prin parcurgerea evoluției UAT a județului. Evaluarea patrimoniului poate fi mai ușor înțeleasă parcurgând această evoluție nu numai în documentele oficiale (legile care au stat la baza modificărilor unităților administrativ-teritoriale) cât mai ales prin compararea unor resurse literare și cartografice aferente acestei perioade.

De-a lungul unei perioade care se întinde pe mai bine de 150 de ani (1864 – 2015), România a fost marcată de numeroase transformări la nivelul UAT. Diversele organizări / reorganizări ale UAT-urilor au avut la bază punerea în practică a unor politici de Stat, specifice fiecărei perioade în parte. Astfel, numai între 1950 – 1968 s-au produs nu mai puțin de 15 modificări la nivelul UAT-urilor¹. Aproape toate aceste intervenții la nivelul UAT-urilor au adus modificări substanțiale și asupra UAT Ilfov. Un scurt istoric al structurii administrativ-teritoriale a județului Ilfov de la 1859 până azi este relevant în acest sens. Potrivit Legii administrative din anul 1875, județul Ilfov cuprindea șase plăși cu 63 comune (fig. 1). Între 1882 și 1923 cele șase plăși au fost reduse la cinci prin comasarea Pl. Mostiștea cu Pl. Dâmbovița, înregistrându-se un total de 437 sate organizate în 122 comune rurale. În 1923, județul Ilfov includea 185 de comune rurale și 396 de sate. În perioada 1936 – 1938, capitala județului Ilfov a fost municipiul București. Cel de-al doilea oraș al județului era Oltenița², iar cele 419 sate erau cuprinse în 10 plăși (H6). În 1950, s-a trecut la o nouă formă de organizare teritorială a României, care pierduse după 1940 teritorii importante (Bucovina, Basarabia, Cadrilaterul). Astfel, după modelul sovietic, prin Legea Administrativă, votată în 1950 de Marea Adunare Națională a R.P.R., împărțirile se fac acum în 18 regiuni, iar județele sunt desființate, Ilfovul făcând parte din regiunea București. Prin Legea nr. 2/1968, județele au fost reînființate, județul Ilfov devenind cel mai mare din România, atât ca suprafață, cât și ca populație, cu 125 comune, trei orașe (Oltenița, Urziceni, Buftea) și municipiul Giurgiu. La 24 ianuarie 1981, județul Ilfov a fost desființat și redus la Sectorul Agricol Ilfov, aflat în subordinea municipiului București, cu sediul administrativ în comuna Balotești. Inițial, Sectorul Agricol Ilfov a avut 27 comune și orașul Buftea, apoi, din luna septembrie 1981, i s-au alăturat trei comune din județul Ialomița (Nuci, Grădiștea și Petrăchioaia) iar mai târziu (odată cu demararea lucrărilor de amenajare a râului Argeș), au mai trecut la Sectorul Agricol Ilfov opt comune din județul Giurgiu: Ciorogârla, Domnești, Clinceni, Dărăști-Ilfov, 1 Decembrie, Vidra și Berceni. Revenirea Ilfovului la statut de județ se face în 1996, conform Legii nr. 24/1996 pentru modificarea și completarea Legii nr. 66/1991, a administrației publice locale, care prevedea la art. 126, următoarele: „De la data intrării în vigoare a prezentei legi și până la noua organizare administrativ-teritorială a țării, Sectorul Agricol Ilfov se va numi județul Ilfov”. Ultima modificare în structura UAT Ilfov datează din martie 2005, când a fost

¹ Cristina Monica, Loșonți (Mitran), *The 'rayon' – Administrative Subunit of the Region between 1950 and 1968 – Was It a Territorial-Administrative Unit Serving Development?*, Seminarul Geografic “D. Cantemir”, vol. 28, 2007, p. 190.

² Până în 1968, Bucureștiul și Oltenița au fost singurele localități urbane ale Ilfovului.

reînființată comuna Copăceni prin desprinderea satului Copăceni de comuna 1 Decembrie de care aparținea.

Metodologie

Cartografia comparată, deși utilizată în nenumărate studii actuale³ nu a reușit să se definească din punct de vedere conceptual. GIS-ul și cartografia digitală au creat și dezvoltat o serie de metode și concepte pentru valorificarea cartografiei istorice. Majoritatea se înscriu în ceea ce am numi *cartografie comparată*, metodă ce presupune analiza unor seturi de documente cartografice H1, H2... Hn referitoare la un anumit spațiu și o anumită perioadă în comparație cu o serie de alte documente ce fac referire la spațiul și perioada respectivă, fie ele cartografice, documentare, audio-vizuale, legislative etc.

Metodologia abordată a presupus o serie de etape distincte după cum urmează:

- identificarea documentelor cartografice ce conțineau elementele necesare analizei noastre (atât din punct de vedere al spațiului reprezentat cât și din punct de vedere al perioadei în care au fost realizate);
- digitizarea lor (acolo unde a fost cazul⁴);
- crearea gridului de georeferențiere/reproiectare pentru fiecare set de hărți în parte (cinci seturi);
- georeferențierea sau reproiectarea imaginilor digitale⁵;
- mozaicarea (racordarea⁶) seturilor care necesită acest lucru;
- vectorizarea (extragerea vectorilor);

³ Mihai Ștefan Florea, Cristian Eduard Ștefan, *Bringing the Past into the Present. Restoring Landscape around Archaeological Sites with the Help of Old Maps*, in *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human Environment Interactions - Proceedings of the International Conference, Alexandria 3 – 5 November 2010*, București, 2011, p. 221-232. Renaissance. <http://orca.cf.ac.uk/id/eprint/30503>; Gabriela Osaci-Costache, Marian Ene, *The Analysis of Forest Dynamics within the Carpathians – The Subcarpathians Contact Area by Using the Historical Cartography Approach and Open Source GIS Software. Case Study: The Limpedeia Catchment (Romania)*, in "Forum Geografic. Studii și Cercetări de Geografie și Protecția Mediului", vol. 9, 2010, pp. 115 – 124; Mariana Radu, Robert-Cristian Stoiculescu, *Landscape Changes in Colentina River Basin (between Buftea and the Confluence with Dâmbovița) as Reflected in Cartographic Documents (1791-2000)*, in "Present Environment and Sustainable Development", 4, 2010 <http://www.pesd.ro/Pesd%20vol%204%20-%202010.html>; Ștefan Constantinescu, *Toponimie deltaică: studiu de cartografie comparată*, prezentare orală susținută în cadrul Seminarilor GEO-SPATIAL.ORG, București, 27 aprilie 2012, <http://lanyrd.com/2012/seminariile-geospatialorg/stgwb/>; Cristian Eduard Ștefan, Mihai Ștefan Florea, *La dynamique de l'habitat néo – énéolithique dans la microrégion Argeș – Dâmbovița*, în „Pontica”, vol. 43, 2010, p. 179-189; Eugen S. Teodor, *Uriășul invizibil: Limes transalutanus: o reevaluare la sud de râul Argeș*. Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013. Am enumerat câteva lucrări care au utilizat, printre altele, metoda și materiale similare studiului nostru.

⁴ Aproape toate documentele utilizate în studiul nostru fuseseră deja digitizate (scanate) în proiecte anterioare și publicate în spațiul web.

⁵ Am utilizat metoda propusă de Mihail Terente în *Metodologie pentru georeferențierea planșelor scanate*, București, Institutul Național al Monumentelor Istorice, 2008, p. 19-46.

⁶ Pentru detalii complete privind metoda vezi și V. Crăciunescu, *geo-spatial.org: Realizarea unui 'super mozaic' raster folosind instrumente open source*, geo-spatial.org. <http://www.geo-spatial.org/tutoriale/realizare-mozaic>.

- crearea bazei de date GIS;
- desemnarea și încărcare atributelor pentru fiecare set de vectori;
- interogarea și obținerea de noi date.

Au fost folosite hărți topografice (hărți la scară mare). Deoarece acestea au scări diferite, pentru uniformizare s-au utilizat metode de georeferențiere specifice GIS. GIS/SIG (Geographical Information System/Sisteme Informaționale Geografice) este un ansamblu de programe (software) care permite crearea, gestionarea, analizarea și interogarea datelor cu caracter geo-spațial⁷.

Documentele cartografice folosite acoperă din punct de vedere teritorial suprafața județului Ilfov în perioada 1859 – 1979.

Analiza comparativă a seturilor de hărți a fost completată cu date din documente literare. Au fost utilizate *Marele dicționar geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe* (volumele I-V) editate între 1898 – 1902, *Dicționarul topografic și statistic al României*, 1872 și *Minerva. Enciclopedie română*, vocea Ilfov, 1930.

Descrierea documentelor cartografice:

Harta 1 (H1) – *Districtul Ilfov*, anul 1866, autor Dimitrie Papazoglu (fig. 1), hartă ce face parte din *Atlasul geografic și statistic al României* (biblioteca Muzeului Național de Istorie a României). Harta, realizată cel mai probabil în perioada 1863 – 1864, reprezintă județul Ilfov, fiind indicate limitele UAT până la nivelul plășilor. Harta se apropie mai degrabă de realizările cartografice de până la 1850, fără a avea o proiecție cartografică determinabilă, planșele neputând fi racordate între ele. Georeferențierea a produs distorsiuni și o rotire de 7 grade. Documentul a fost utilizat în analiză pentru extragerea limitelor plășilor. Detaliile privind elementele de statistică (fig. 2) o recomandă pentru analiza comparată.

Harta 2 (H2) – *Charta României Meridionale* (fig. 3), document cartografic cunoscut mai degrabă sub denumirea de Harta Szatmari⁸ realizat în perioada 1857 – 1859, scara fiind de 1:57600. În studiul nostru am folosit realizările și recomandările proiectului publicat pe sit-ul web www.charta1864.ro. Astfel au rezultat 43 de planșe care acoperă o suprafață de 10863 km². Toate detaliile despre hartă sunt descrise pe larg de proiectul web amintit. Pentru analiza comparativă este un document reprezentativ având în vedere calitatea și starea de conservare a planșelor. De remarcat că este singurul document din categoria cartografiei istorice utilizat în studiu care are și o legendă pentru semnele convenționale care apar în hartă (fig. 4).

⁷ Definiții și aplicabilitate vezi și în Ionela Crăciunescu, Mihai Ștefan Florea, *Aplicații GIS în arheologie. Istoric, resurse și metodă*, în *Studii privind preistoria Europei. Volum dedicat memoriei lui Mihai Șimon*, Braila, 2014, p. 451.

⁸ Zs. Bartos-Elekes, Z. Imecs, Zs. Magyari-Sáska, G. Timár, *Charta României Meridionale*, 2014.

Harta 3 (H3) – în fapt, un set de șase foi de hartă (fig. 5), reprezentând hărți topografice din cea de-a treia campanie de măsurători topografice (Neue Aufnahme) a teritoriilor ce intrau în componența / atenția Imperiului Habsburgic⁹, realizate la scara 1:200000. Datarea / actualizarea foilor de hartă utilizate în analiză corespunde perioadei 1889 – 1915¹⁰. Cantitatea și calitatea conținutului este absolut impresionantă. Sunt redată detalii privind toponimia, relieful (realizat prin umbriri, cu rare excepții prin curbe de nivel), rețeaua de căi de comunicații etc. În studiul nostru, documentul reprezintă baza cartografică de comparație cu textele literare utilizate. Perioada în care au fost realizate măsurătorile topografice coincide cu perioada în care au fost redactate dicționarele geografice pe județe. De asemenea, limita UAT Ilfov pentru perioada 1857 – 1945 a fost determinată pe acest document¹¹, posibilitățile de corecție permițând acuratețe ridicată.

Harta 4 (H4) – *Harta județului Ilfov* întocmită după ultimele statistici de F. Ioanid și N. Francovici, Scara 1:400000 (fig. 6). Aflat în arhiva Depozitului de cartografie a MNIR, Inv. 337288, documentul cartografic a fost utilizat pentru a extrage modificările administrativ-teritoriale intervenite după 1936. În cazul județului Ilfov, este vorba de o reorganizare a plășilor, ajungându-se de la 6 la 10 plăși. Astfel, deși nu este datată, harta este de presupus a fi o realizare de după 1936, cel mai probabil la 1938.

Harta 5 (H5) – Planurile Directoare de Tragere¹², set de hărți (planuri) topografice realizate la scara 1:20000, într-un număr de 2118 planșe care acoperă teritoriul României. În studiul nostru am utilizat 54 dintre acestea. Acest material cartografic nu reprezintă rezultatul unor măsurători unitare și contemporane, unele foi fiind realizate prin compilarea diverselor surse cartografice anterioare (românești, austriece, rusești). Începând cu 1924, multe din planșe sunt actualizate, adăugându-li-se numeroase denumiri românești (cazul teritoriilor dobrogene, transilvănene, bucovinene). În analiza noastră, planurile vin să completeze celelalte documente anterioare ca realizare, mai ales că de multe ori suprapunerile de etichete, pete ale documentelor sau alte motive ce țin de starea de conservare, fac imposibilă descifrarea înscrisurilor. Pentru exemplificare am ales foaia de hartă 4242 *Jilava*, care a fost realizată pe baza măsurătorilor din anul 1893, imprimată în anul 1957 cu semnele convenționale stabilite în anul 1952, după harta în proiecție Lambert¹³ (fig. 7). Pe foile de hartă ce acoperă teritoriul aflat în studiu nu sunt trasate granițe administrative ale județelor sau plășilor, astfel H5 a fost utilizată pentru compararea toponimiilor și evoluția zonelor locuite (s-a urmărit în principal cum s-au comasat

⁹ <http://www.geo-spatial.org/download/harile-austriece-1910-reproiectate-in-stereo70>, accesat în 30 septembrie 2015.

¹⁰ <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>, accesat în 30 septembrie 2015

¹¹ S-a putut urmări limita UAT pe hartă aproape pe tot cuprinsul județului, cu câteva excepții, acolo unde starea de conservare a foilor nu a permis acest lucru

¹² <http://www.geo-spatial.org/download/planurile-directoare-de-tragere>, accesat în 30 septembrie 2015

¹³ De altfel, Planurile Directoare de Tragere mai sunt cunoscute și drept *Hărțile Lambert-Cholesky* (I. Rus, C. Balint, V. Crăciunescu, S. Constantinescu, I. Ovejanu, Zs Bartos-Elekes, *Automated Georeference of the 1:20000 Romanian Maps under Lambert-Cholesky (1916–1959) Projection System*, in „Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica”, vol. 45 (1), 2010, p. 105–111.

localitățile și dispunerea lor în comparație cu documentele anterioare). Pentru indexul foilor de hartă folosite și dispunerea lor vezi fig. 8.

Harta 6 (H6) – *Harta topografică a României*, scara 1:25000 este prezentă în studiul nostru cu cele două ediții existente. Prima ediție, o realizare (uneori reactualizare/reproiectare), a unor seturi mai vechi de hărți, este realizată până în 1960 de către Direcția Topografică Militară (DTM) în proiecția Gauss-Krüger, cu referința altimetrică pe Marea Baltică. În această ediție, realizată în nuanțe de gri și curbe de nivel desenate cu maro (fig. 9), nu sunt trasate limitele UAT-urilor (cel puțin pentru foile de hartă din zona studiată). Cea de-a doua ediție, realizată între 1978 – 1979 (pentru zona studiată) sunt color și respectă standardele semnelor convenționale publicate de DTM în mai multe ediții¹⁴. Foile de hartă (planșele) care acoperă teritoriul intrat în studiu sunt în număr de 128. Limitele UAT-urilor sunt marcate clar și reprezintă realitatea anilor 1979, cu județul Ilfov la maxima sa întindere (8824 km²). Pentru exemplificare am ales foile cu indexul *L-35-125-D-a* (fig. 9, 10). Caroiajul este exemplificat în fig. 11.

Descrierea documentelor literare utilizate:

1. *Marele dicționar geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, volumele I-V¹⁵ editat între 1898 – 1902. Pe lângă vocea Ilfov¹⁶, au fost utilizate toate celelalte volume, fiecare comună având creată o voce în care sunt detaliate de la suprafață, număr de locuitori până la unele legende sau mici istorii locale¹⁷.

2. Cel de-al doilea document literar utilizat a fost *Dicționarul topografic și statistic al României*¹⁸, publicat la 1872. Documentul prezintă tabelar plășile județelor cu numărul de comune, sate și număr de locuitori la început¹⁹, urmând ca vocile să fie detaliate în ordine alfabetică. Deși cele două documente (MDR și DTS) sunt publicate la distanță mică (doar 30 de ani), diferențele sunt consistente uneori²⁰.

3. Al treilea document literar consultat în paralel cu cele deja menționate a fost lucrarea cunoscută sub denumirea *Enciclopedia Minerva*, publicată la Cluj în

¹⁴ S-a utilizat ediția din 1988. Marian, Rotaru, Toma Grigore, Viorica Hirleab, *Atlas de semne convenționale pentru hărțile topografice la scările 1:25000, 1:50000, 1:100000, 1:200000, 1:500000, 1:1000000*, București, Direcția Topografică Militară, 1988.

¹⁵ În continuare va fi notat MDR.

¹⁶ George Ioan Lahovari, Ioan C. Brătianu, and Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, vol. 4, București, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1901, p. 43-50.

¹⁷ Vezi de exemplu vocea comunei Afumați (G. I. Lahovari, I. C. Brătianu, G. Tocilescu, *Marele dicționar*, vol. 1, 1898, p. 21–22), despre etimologia satului Sacșori-Frumușica.

¹⁸ Dimitrie Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*, București, Tipografia Statului, 1872. În continuare notat DTS.

¹⁹ Pentru județul Ilfov vezi D. Frunzescu, *Dicționar topografic*, 1872, p. XXXIX, LXIV.

²⁰ Vezi de exemplu numărul satelor din componența comunelor.

anul 1930²¹. De la vocea “Ilfov”, s-au putut compara limitele UAT-urilor din harta publicată la pagina 545 cu documentele cartografice.

Rezultate și discuții

Studiul realizat prin metode GIS a permis o suprapunere cu acuratețe acceptabilă a patru din cele șase seturi cartografice utilizate, și anume H3, H4, H5 și H6.

Unul dintre obiectivele demersului a fost obținerea limitelor administrative ale județului cât mai aproape de realitățile momentului. Astfel s-a constatat că multe dintre modificările asupra UAT Ilfov au afectat structura internă a județului fără să fie modificată limita și suprafața județului. Se conturează trei momente care aduc modificări substanțiale asupra UAT (figurile 13, 14, 15, 16):

- (1) 1864 – 1950 suprafața a fost de 5220 Km² – limita a fost obținută din analiza H2, H3 și H5
- (2) 1968 – 1980 limita județului ajunge la 8824 Km² – limita a fost obținută din analiza H6
- (3) 1996 – 2014 limita județului este de 1583 Km² – limita a fost obținută prin solicitarea UAT Ilfov de la ANCPI²².

²¹ Alexandru Pteancu, *Minerva. Enciclopedie Română*, Cluj-Napoca, Editura Comitetului de Redacție al Enciclopediei Române Minerva, 1930.

²² Agenția Națională de Cadastru și Publicitate Imobiliară (ANCPI) oferă date vectoriale la cerere în format digital prin serviciul Geoportal ANCPI; datele prezentate au fost obținute la 30.04.2014.

Tabelul 1. Analiză comparativă asupra comunelor din Pl. Znagovul

Comune din H1	Comune extrase din Dicționarul Topografic (DTS) și Marele Dicționar Geografic al României (MDR)		
	DTS	MDR	MDR
1864	1872	1892-93	1893
Balotesci	Balotesci	Balotești	Balotești
Bz. Bibesc	Brezoiea-Bibescului	Butimanu-Lucianca	Brezoaia
Bucoveni	Bucoveni	Căciulați	Bucoveni
Botimanu	Butimanu	Cociocul	Butimanu-Luceanca
	Căciulați	Dascălul-Creața	Căciulați
Chiajna	Chiajna	Lipia-Bojdani	Chiajna
	Ciocănesci	Poenari-Vulpești	Ciocănești
	Cociocu	Tâncăbești	Cociocul
Corbianca	Corbenca	Țigănești	Corbeanca
Cosoba	Cossoba-Golescului		Cosoba-Trestieni
Crețul Gol.	Crețulescii-Șuțului		Crețulești
Crevedia ds/dj	Crevedie		Crevedia
	Lipie		Lipia-Bojdani
Lucianca	Lucienca		Militari
Poinaru	Poenari		Poenari
	Dragomirescii-din-delu		Popești-Dragomirești
Mitropolia (Tâncăbești)	Roșu		Roșul
Roșu	Tărtășescii-de-sussu		Tâncăbești
Tărtășesci ds/dj	Tâncăbeștii-Mitropoliei		Tărtășești
Țigănesci	Țigănesci		Țigănești
Vulpești			Vulpești

Un alt tip de analiză realizat este cel referitor la limitele interne ale județului. Analiza a fost realizată pentru perioada 1864 – 1950, când plășile au fost desființate. S-a observat că și structura internă a UAT-ului a avut o dinamică accentuată, județul având pentru perioada menționată între cinci și 10 plăși (figurile 13, 14). Metoda

abordată – cartografia comparată – permite analiza până la nivel de localitate. Un exemplu în acest sens este prezentat în tabelele 1 și 2. Pentru plașa Znagovu(l) au fost analizate un document cartografic (H1) comparativ cu două documente literare.

Tabelul 1 descrie situația pentru plasa Znagovul, o analiză comparativă privind situația cartografică în comparație cu textele dicționarelor. Se poate observa că nu s-au putut corela toate comunele din textele literare cu ceea ce ne ilustrează H1. Unele localități au fost scrise în hartă prescurtat (Bz. Bibesc. care corespunde cu Brezoiea-Bibescului din DTS și cu Brezoaia din MDR). De asemenea, în MDR sunt menționate două situații privind organizarea internă a județului: una cu cinci plăși și una, de scurtă durată, cu 10 plăși. Între nov. 1892 – 1893 județul Ilfov a fost reorganizat trecându-se la o structură internă cu 10 plăși. Numărul comunelor s-a redus la jumătate, prin comasarea mai multor sate la aceeași comună și prin redistribuirea acestora la cele 10 plăși, nou înființate (Tabelul 1, coloana MDR, 1892 – 93). La finele lui 1893 s-a revenit la situația precedentă. Structura de 10 plăși va reveni după reorganizarea din 1936.

Tabelul 2 descrie o situație comparativă prin analiza numărului de locuitori din trei date statistice: 1864 reprezintă statistica din H1, 1899 date preluate din MDR iar 2011 sunt datele extrase de la Institutului Național de Statistică²³. Sunt subliniate comunele pentru care rangul administrativ nu s-a schimbat. În toate cazurile se observă o creștere semnificativă a numărului de locuitori în timp ce suprafața comunelor rămâne aproape constantă.

Tabelul 2. Analiză comparativă a datelor demografice din Pl. Znagovul

Comună	Nr. loc. 1864	Nr. loc. 1899	Nr. loc. 2011
Balotești	261	891	8314
Brezoaia	68	1322	2425
Bucoveni (azi în Buftea)	312	3157	22178
Butimanu-Lucianca	38	1226	2435
Căciulați	444	2058	1896
Chiajna	399	2313	14259
Ciocănești	446	2036	5571
Cociocul	532	2447	7557
Cosoba-Trestieni	300	1248	2611
Crețulești	163	981	388
Crevedia	292	1272	7750

²³ Recensământul din 2011 disponibil la <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (TAB-ul Populația stabilă pe județe, municipii, orașe și localități componente la RPL_2011), accesat la data de 30.09.2014.

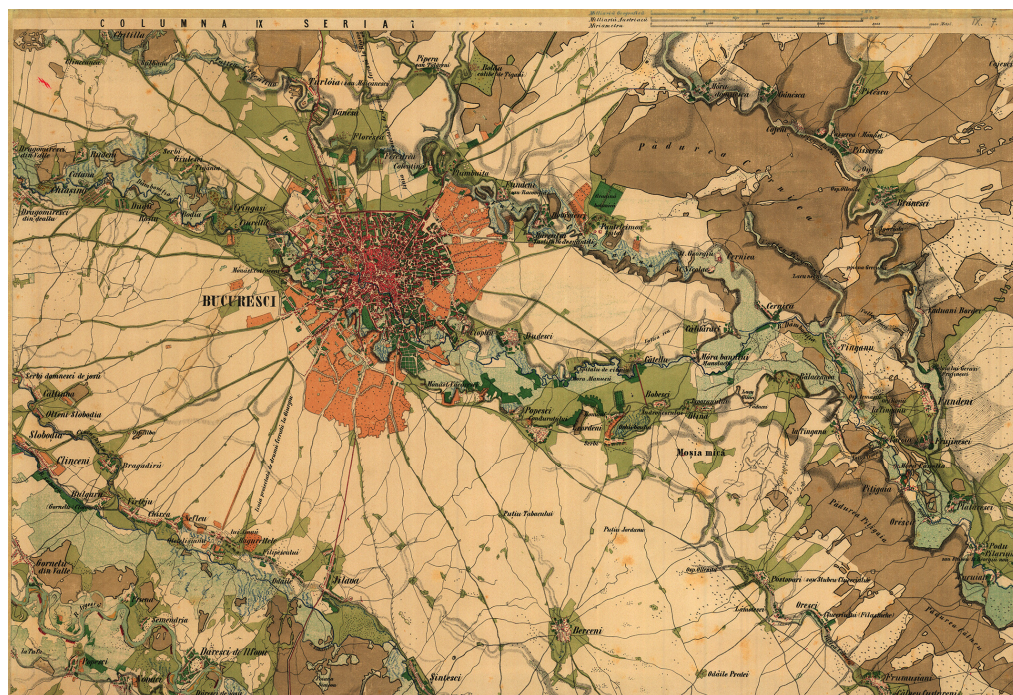
Lipia-Bojdani	841	5242	7412
Militari	0	584	0
Poenari-Vulpești (Niculești)	464	1454	4964
Popești-Dragomirești	501	2844	5243
Roșul	254	800	8020
Tîncăbești	205	1385	1385
Tărtășești	246	1148	5874
Țigănești (Ciolpani)	156	1274	4811

Analiza tabelului 2 scoate în evidență unul dintre motivele pentru care este nevoie de o inventariere a siturilor și monumentelor istorice a județului. Creșterea demografică are ca urmare extinderea ariilor rezidențiale în dauna fostelor zone agricole, pășuni, păduri, acolo unde siturile arheologice se păstrau intacte sau cu factori de risc scăzut.²⁴

Metoda utilizată a permis realizarea unei baze de date din care pot fi extrase informații cu caracter interdisciplinar (elemente de demografie, elemente de economie locală, urbanism etc). Această bază de date poate fi dezvoltată permanent, toate seturile de documente utilizate fiind uniformizate și suprapuse într-un singur proiect GIS. Acest lucru crește considerabil posibilitățile de analiză și interogare.

Ca urmare, partea a doua a studiului, care va avea în vedere o analiză a impactului antropic asupra siturilor arheologice din județul Ilfov, va utiliza în mare măsură resursele din actuala bază de date (suprafețe, date demografice, modul utilizării terenurilor etc).

²⁴ Pentru zona Balotești vezi exemplul în Țentea et al., *Cercetări arheologice preventive în zona Balotești (Jud. Ilfov)*, în *Cercetări Arheologice*, XVI, 2000, p. 179 și pl. 5.)

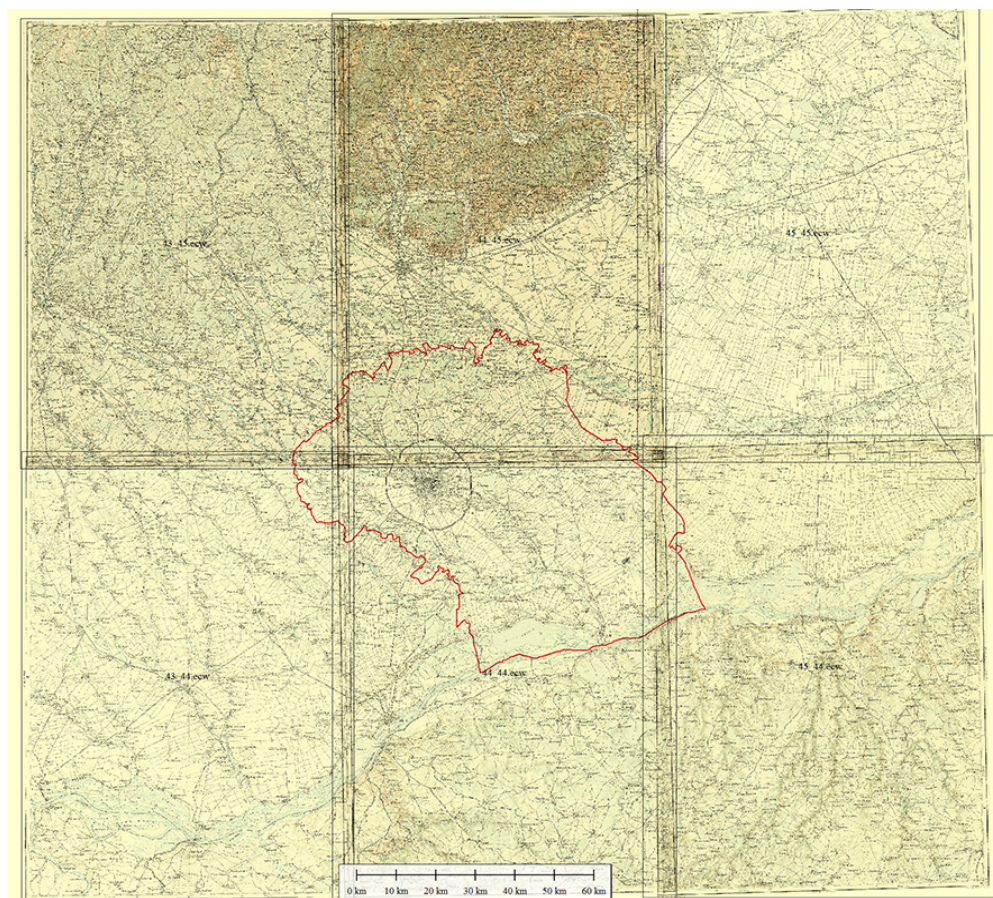
3. Charta României Meridionale. Planșa 09-07 din (H2). Sursa: <http://www.charta1864.ro>, accesat în 30 septembrie 2015.

Charta României Meridionale. Sheet 07-09 of Map no. 2. Source: <http://www.charta1864.ro>, accessed on 30 September 2015.

M. Munte	Mountain	••• Tufișii	Brushwood
V. Virfu	Peak	••• Locuri limose	Marsh
Osp. Ospetăria	Inn, lodge	— Drum de ferru	Railway line
△ Semnū de trianșulațiune de pētra	Triang. point (stone)	— Șosea	Main road
△ Semnū de trianșulațiune de lemnū	Triang. point (wood)	— Drum de postă	Postal road
• Casă de fidu	House (stone)	— Drum vicinal	Local road
• Casă de lemnū	House (wood)	— Potecă	Path
† Cruce de pētra	Crucifix (stone)	— Potecă pentru Cai	Path for horses
† Cruce de lemnū	Crucifix (wood)	— Fruntarie	Border
Possate	????	□ Arătură	Arable land
Monasteriu	Monastery	□ Fēneție	Hayfield
1 Biserica de fidu	Church (stone)	□ Pasciune	Grazing ground
2 Biserica de lemnū	Church (wood)	□ Apă	Water
• Puțiu	Well	□ Viie	Vineyard
• Semnū de telegrafu	Telegraph post	□ Grădine	Garden
Posta	Post office	□ Stance	Rocky land
□ Inșrăditură	Fence	□ Nesipū	Sand
• Bradetū	Pine	□ Pādure	Forrest
• Arburi	Tree	□ Pādure	Forrest

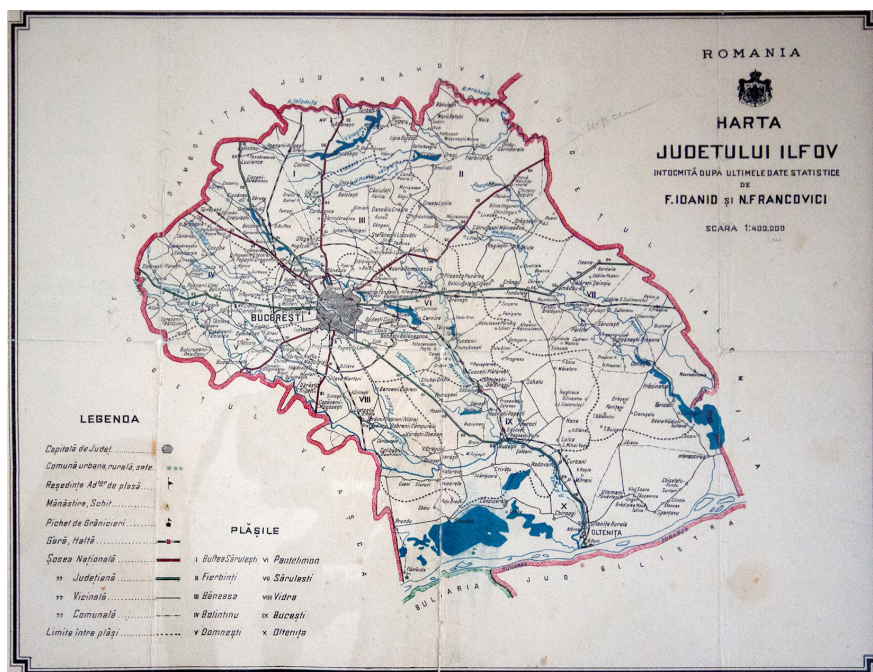
4. Charta României Meridionale. Legenda cu semnele convenționale utilizate în planșe. Sursa: <http://www.charta1864.ro>, accesat în 30 septembrie 2015.

Charta României Meridionale. The legend with the map symbols used within the maps. Source: <http://www.charta1864.ro>, accessed on 30 September 2015.

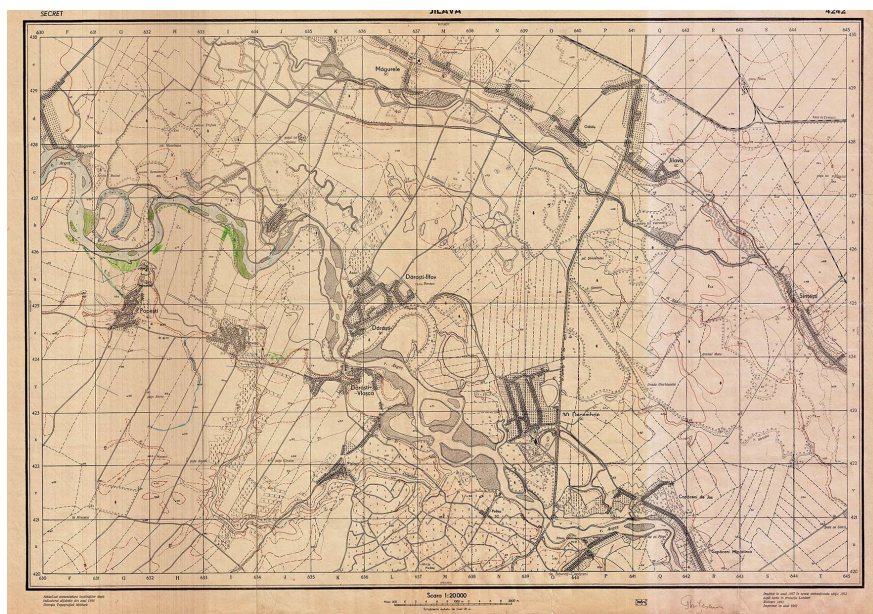

5. (H3). Cele 6 foi de hartă la scara 1:200 000 după mozaicare.

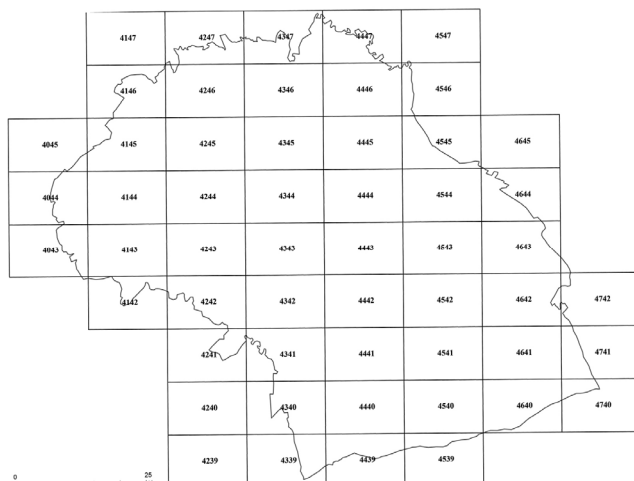
Map no. 3. The six 1:200 000 map sheets after Raster Mosaicing/Merge and Clipping.

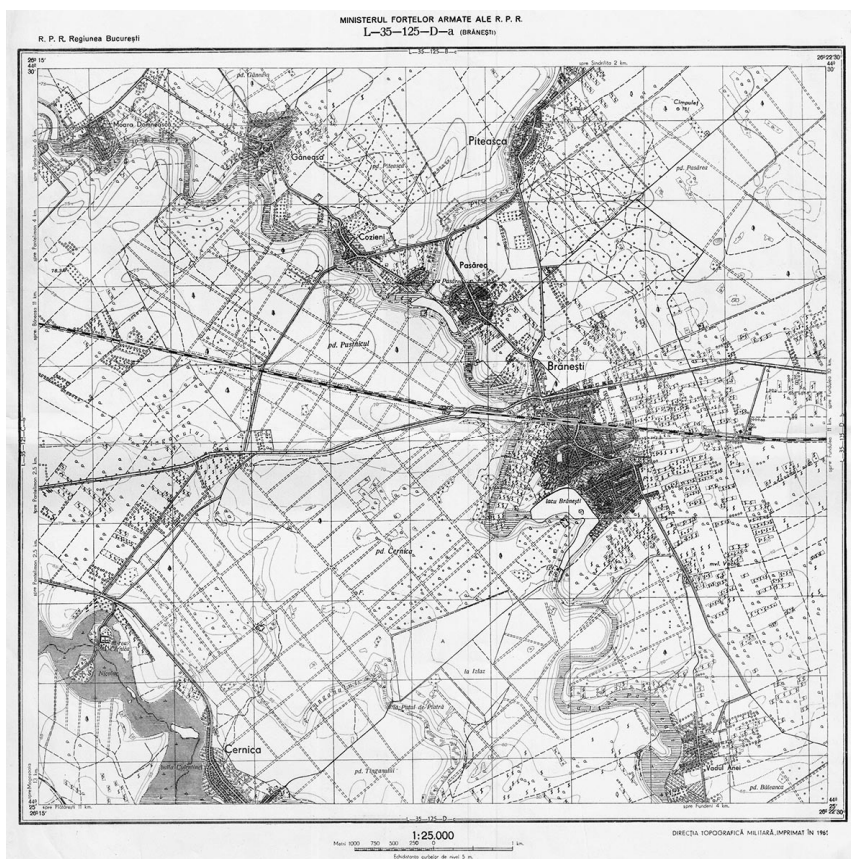
6. (H4). Județul Ilfov. Inv. MNIR 337288.
Map no. 4. The Ilfov County. NHMR, inv. no. 337288.

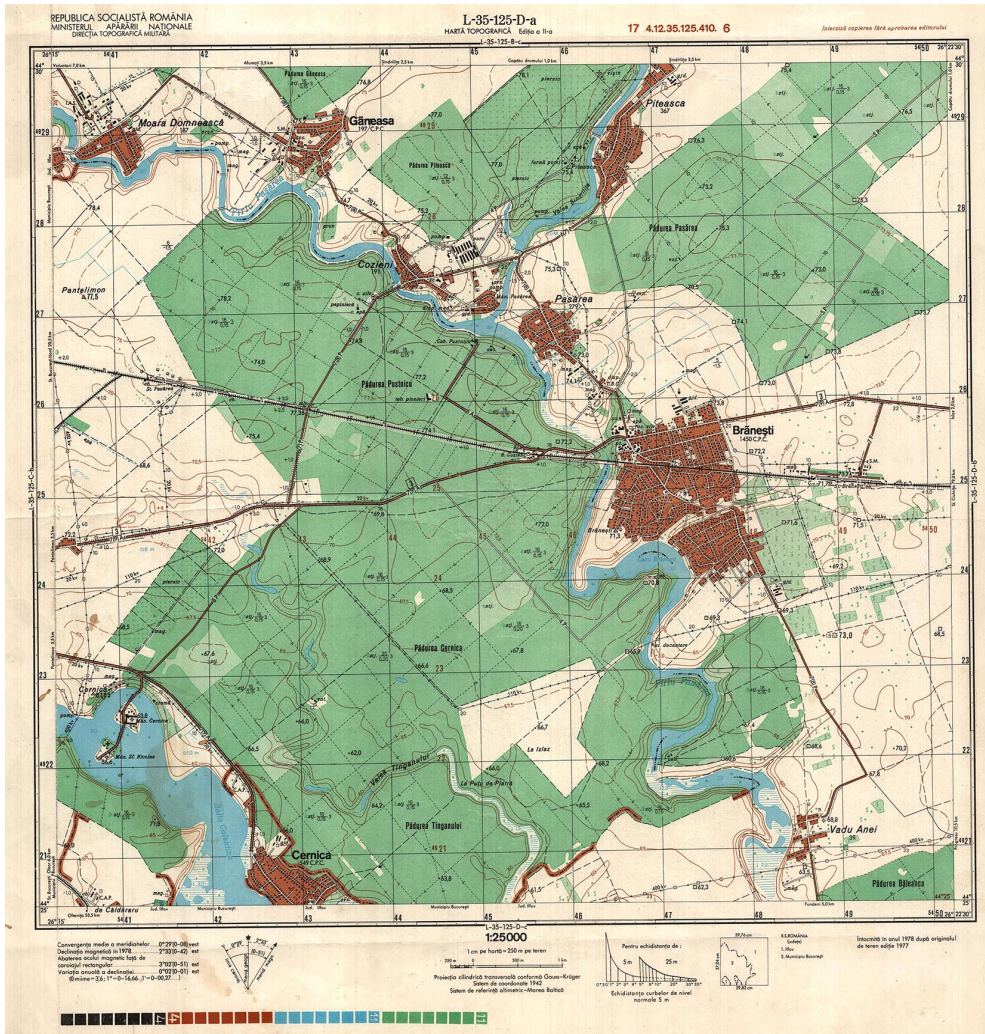
7. (H5). Foaia 4242 Jilava, care face parte din setul (H5). Sursa: <http://geo-spatial.org/harti/preview-pt-zoomify.php?mapId=757>, accesat în 30 septembrie 2015.
Map no. 5. Sheet 4242 – Jilava, which is part of the set of maps no. 5. Source: <http://geo-spatial.org/harti/preview-pt-zoomify.php?mapId=757>, accessed on 30 September 2015.

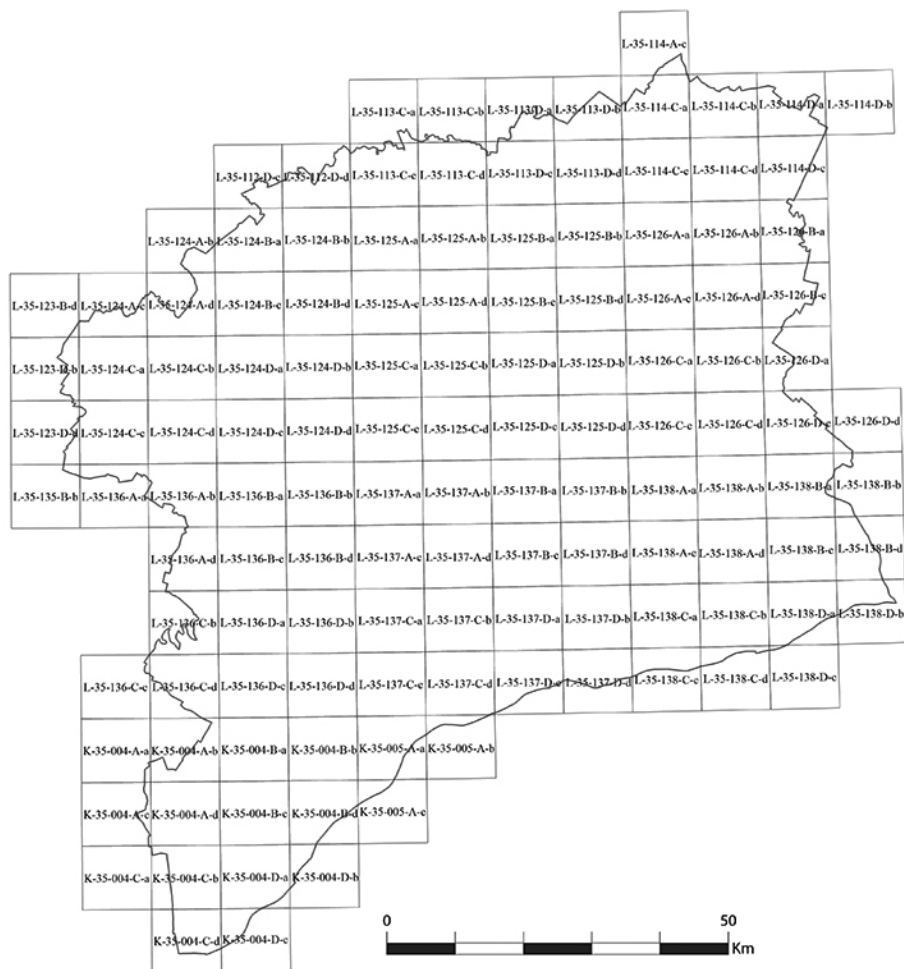
8. Caroiul cu indexul foilor de hartă ale (H5) care acoperă teritoriul analizat.
The grid reference with the index of the maps in set no. 5, which covers the analyzed territory.

9. Foaia de hartă L-35-125-D-a (Brănești), ediție 1960 (Ediția I).
Map sheet L-35-125-D-a (Brănești), 1960 (first edition).

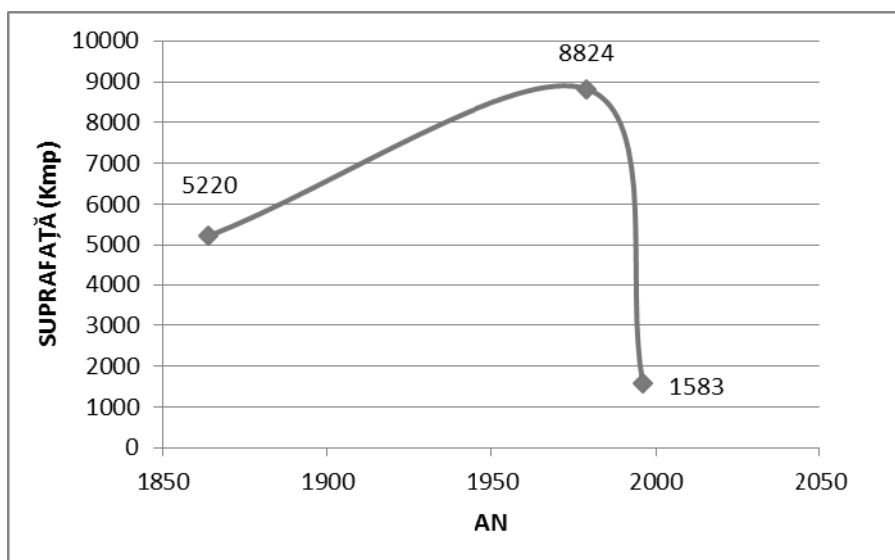

10. Foaia de hartă L-35-125-D-a, ediția a II-a, 1978.
Map sheet L-35-125-D-a, 1978 (second edition).

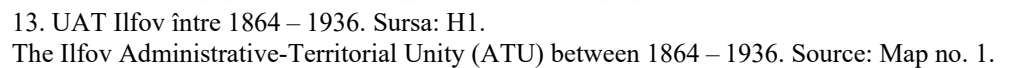
11. Caroiul și nomenclatoarele hărților topografice la scala 1:25000.

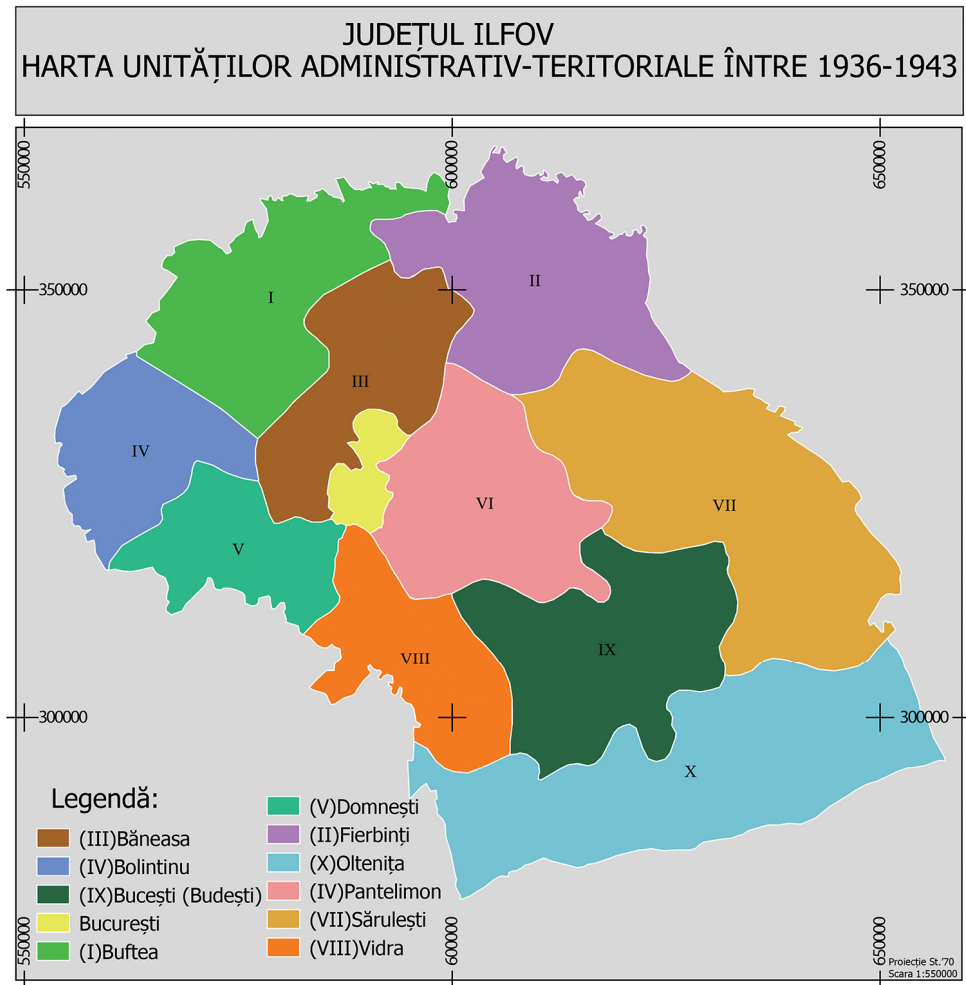
The grid reference and the nomenclature of the 1:25000 scale topographical maps.

12. Variația suprafeței județului Ilfov între 1864 – 2014

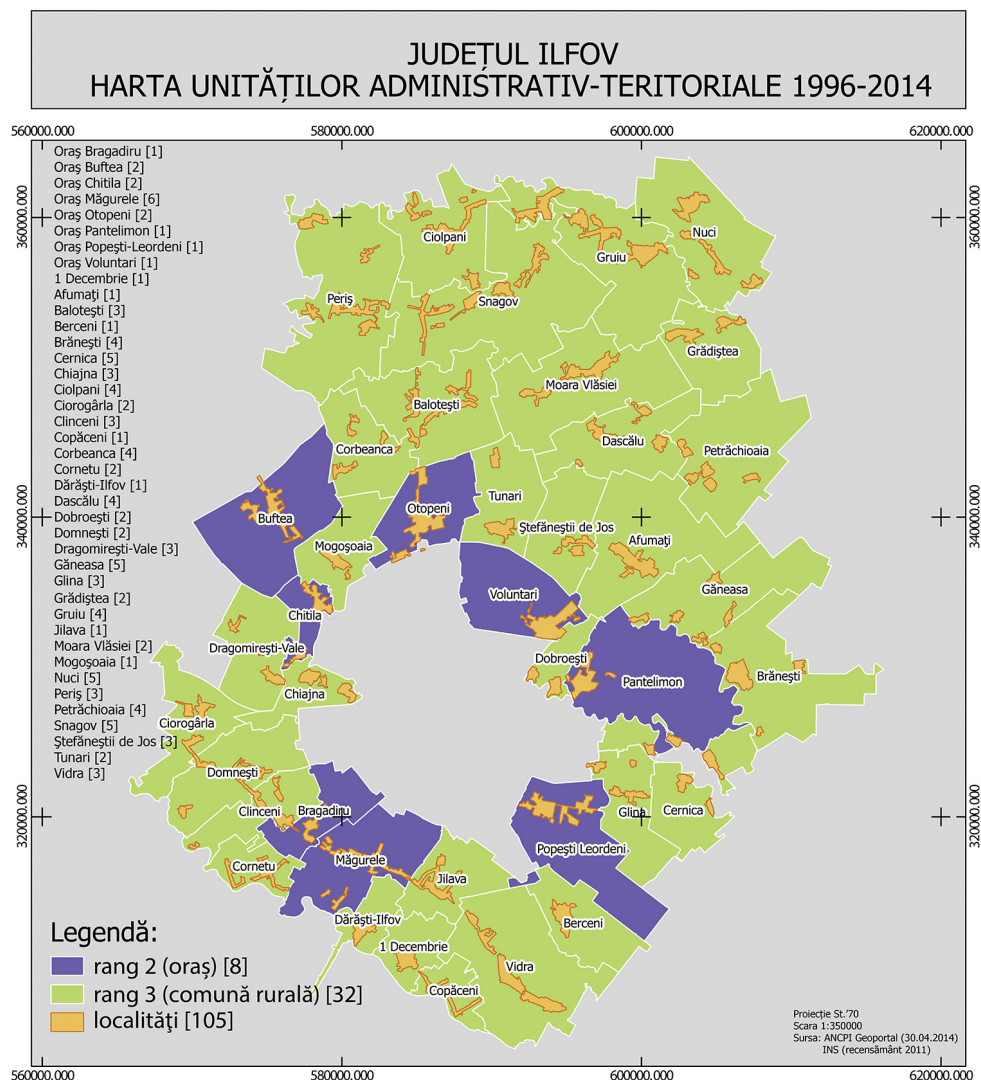
The variation in the surface of the Ilfov County between 1864 – 2014.

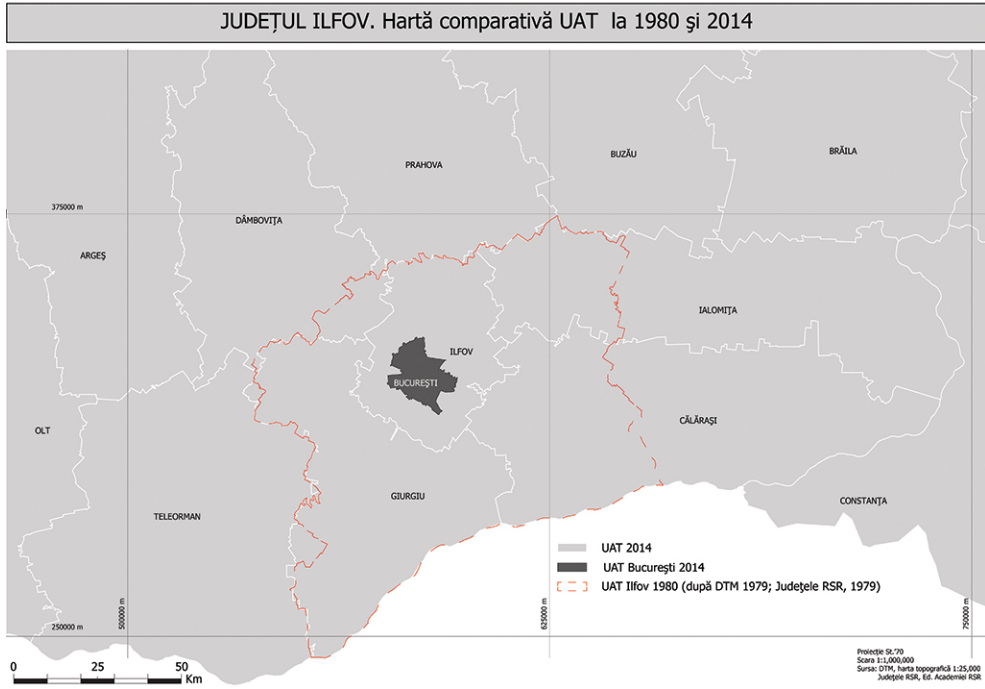
14. UAT Ilfov între 1936-1943. Sursa H2, H3, H4.

The Ilfov ATU between 1936-1943. Source: maps no. 2, 3 and 4.

15. UAT Ilfov între 1996 – 2014. Sursa ANCPI, Geoportal, 30.04.2014.

The Ilfov ATU between 1996 – 2013. Source: ANCPI, Geoportal, 30.04.2014.

16. UAT Ilfov 1979 – 2014, hartă comparativă.
 The Ilfov ATU between 1979 – 2014, comparative map.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

RECENZIE

***Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI-XIX) / Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (XVI.-XIX.yy)*, Virgil Coman editor-coordonator, Ahmet Yenikale, editor transliterație din turcă-osmană în turcă, București, Editura Etnologică, 2015, Prefață de Ali Bozçalışkan, Consul General al Republicii Turcia la Constanța, 104 pagini (texte, hărți, glosar), ISBN: 978-973-8920-82-8.**

REVIEW

***Dobruja in OTToman Cartographic SOURCES (16th-19th CENTURIEs)/ Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (XVI.-XIX.yy)*, Virgil Coman editor-coordonator, Ahmet Yenikale, EDITOR for the TRANSLITERATION from OTTOMAN-TURKISH INTO TURKISH, BUCHAREST, 2015, PREFace by Ali Bozçalışkan, general consul of the Turkish republic to Constanța, 104 pages (texts, maps, glossary), ISBN: 978-973-8920-82-8**

Mihai Ștefan Florea*

Volumul pe care dorim să-l semnalăm publicului a fost lansat în luna octombrie 2015 la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța și a apărut cu sprijinul Consulatului General al Republicii Turcia la Constanța, al Asociației Oamenilor de Afaceri Turci-Dobrogea și al Uniunii Democrate Turce din România. În cele 104 pagini regăsim de fapt o colecție de 22 de hărți cu o importantă valoare istorică, cu atât mai mult cu cât sunt însoțite de comentarii și de unele texte transliterate din turcă-osmană în limbile română și turcă.

Așadar, o lucrare bilingvă (turcă și română), care face referire la spațiul dobrogean din punct de vedere cartografic, pe un interval de timp ce se încadrează între secolul al XVI-lea și secolul al XIX-lea. După cum se știe, hărțile reprezintă o bogată sursă de informații, iar teritoriul Dobrogei, cel puțin pentru acest interval de timp, este strâns legat de cel al Imperiului Otoman. Chiar denumirea de Dobrogea pentru ținuturile cuprinse între Dunăre, Marea Neagră și partea de nord a liniei Rusciuc-Varna se pare că o datorăm obiceiurilor otomane de a transfera numele conducătorului sau al dinastiei asupra statului (vezi pag. 7). De altfel, întreaga lucrare se focusează pe identificarea și transliterarea toponimiei prezente în hărți. Sunt amintite o serie întreagă de categorii toponimice care au stat la baza întregului tezaur toponimic dobrogean din acea perioadă, nomenclatura osmană fiind adaptată la condițiile locale din toate punctele de vedere: de la geografia așezărilor la cea politico-administrativă sau de la antroponimia care reflecta poziția socială a

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, mihaimfs@yahoo.com.

funcționarilor otomani la cea care reliefa populația diferențiată după religie. Nu în ultimul rând, sunt întâlnite și toponime care au preluat în traducere turcă toponime autohtone (cele care atestă existența unor fortificații sunt cele mai frecvente – fort, fortăreață, turn, cetate etc). Volumul de față vine să întregască o serie de alte documente care vor sta la baza studiilor despre toponimia Dobrogei din perioada administrației otomane. Hărțile introduse în circuitul științific fac parte din patrimoniul Arhivei Otomane de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia, al Statului Major General al Republicii Turcia, al Direcției Generale Patrimoniu Cultural și Muzee – Direcția Muzeului Topkapı Istanbul din cadrul Ministerului Culturii și Turismului al Republicii Turcia și al Bibliotecii Atatürk Taksim din cadrul Direcției Bibliotecii și Muzee din subordinea Primăriei Metropolitane Istanbul. Accesul la această colecție de hărți a fost realizat prin intermediul Consulatului General al Republicii Turcia din Constanța.

Hărțile sunt prezentate în ordine cronologică, majoritatea beneficiind și de imagini detaliate ale unor părți considerate importante. Toponimele au fost numerotate cu culoarea roșie direct pe hărți, iar în tabele dedicate a fost prezentată transliterația din turco-osmană în limbile română și turcă. Localitățile din afara spațiului dobrogean au fost trecute cu caractere italice.

La pagina 102 autorii au realizat un glosar de termeni conținând 58 de expresii și cuvinte traduse din turco-osmană în română și turcă pentru a face mai ușor de înțeles documentele cartografice.

Enumerarea hărților prezente în volum:

Harta 1, reprezentând Marea Neagră, datată în secolul al XVI-lea, autor Piri Reis, p. 12-13. Sunt identificate 13 toponime.

Harta 2, reprezentând Marea Neagră, datată în secolul al XVI-lea, autor Piri Reis, p. 14-15. Sunt identificate 24 toponime.

Harta 3, reprezentând Nordul Mării Negre și Europa de Est, datată în 1768, autor Pictor Mustafa, p. 16-19. Sunt identificate 7 toponime.

Harta 4, reprezentând Câmpia Dobrogei, datată în secolul al XVIII-lea, fără autor, p. 20-23. Sunt identificate 31 toponime.

Harta 5, reprezentând Țările Române, datată în secolul al XVIII-lea, fără autor, p. 24-27. Sunt identificate 18 toponime.

Harta 6, reprezentând Țara Românească, datată în secolul al XVIII-lea, fără autor, p. 28-31. Sunt identificate 10 toponime.

Harta 7, reprezentând Nordul Europei, datată în secolul al XVIII-lea, fără autor, p. 32-35. Sunt identificate 14 toponime.

Harta 8, reprezentând Nordul Mării Negre și Europei de Est, datată în 1769, autor Mustafa Ağa, p. 36-39. Sunt identificate 17 toponime.

Harta 9, reprezentând Delta Dunării, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p. 40-43. Sunt identificate 48 toponime.

Harta 10, reprezentând Bazinul Dunării, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p. 44-47. Sunt identificate 31 toponime.

Harta 11, reprezentând insulele de pe cursul inferior al Dunării, datată în 1854, autor Ahmed Sirri Efendi, p. 48-53. Sunt identificate 24 toponime.

Harta 12, reprezentând orașe și sate din bazinul Carasu, datată în secolul al XIX-lea, autor Eğrikpuli, p. 54-57. Sunt identificate 27 toponime.

Harta 13, reprezentând cursul Dunării între Silistra și Marea Neagră, datată în 1859, fără autor, p. 58-61. Sunt identificate 31 toponime.

Harta 14, reprezentând o parte a orașului Constanța, datată în 1859, fără autor, p. 62-67. Sunt identificate 37 toponime.

Harta 15, reprezentând schița orașului Constanța, datată în 1859, fără autor, p. 68-75. Sunt identificate 58 toponime.

Harta 16, reprezentând portul Constanța, datată în 1865, autor J. Trevor Barkley, p. 76-77.

Harta 17, reprezentând provinciile importante ale statului otoman, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p. 78-81. Sunt identificate 26 toponime.

Harta 18, reprezentând Bulgaria, Principatele Române și Rusia, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p.82-85. Sunt identificate 66 toponime.

Harta 19, reprezentând zona Silistra – granița româno-bulgară, datată în 1878, autor Comisia Europeană de delimitare a frontierelor (lb. franceză), p. 86-89. Sunt identificate 11 toponime.

Harta 20, reprezentând Turcia europeană, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p. 90-93. Sunt identificate 26 toponime.

Harta 21, reprezentând Balcanii, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p. 94-97. Sunt identificate 82 toponime.

Harta 22, reprezentând Comandamentul de luptă Rumelia-Bulgaria-Serbia-Muntenegru și Grecia, datată în secolul al XIX-lea, fără autor, p. 98-101. Sunt identificate 25 toponime.

Această apariție editorială aduce un real sprijin cercetătorilor care tratează în lucrările lor teritoriul dobrogean din orice punct de vedere ar aborda subiectele. Mai mult decât atât, prezentarea într-un format de dimensiuni mari și cu o calitate grafică demnă de remarcat, nu poate decât să întărească cele spuse mai înainte. Formatul tabelar standardizat (titlu, autor, loc apariție, dată apariție, subiect, scriere, format, cotă arhivă, sursă) ales pentru indexul hărților oferă posibilitatea citării exacte a documentelor puse la dispoziție în volum.